

Respublikanın ilk peşəkar milis kadrlarını hazırlayan tədris mərkəzi kimi yaradılmış milis məktəbi zəngin, qaynar və faydalı bir ömür yaşayaraq akademiya səviyyəsində yüksəlmiş, öz yetirmələri və böyük elmi-təcrübi nailiyyətləri ilə şöhrət qazanmışdır. İnanıram ki, Polis Akademiyası müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün bundan sonra da yüksək peşə hazırlığına malik sağlam və möhkəm əqidəli, milli dövlətçiliyimizə sadıq polis zabitləri yetişdirəcəkdir.

**Heydər Əliyev,
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri**

Polis işçiləri xalqla birbaşa təmasda olan insanlardır. Ona görə bu, mənim əsas tələbimdir: həm qətiyyət olmalıdır, çox böyük peşəkarlıq olmalıdır, həm də polis işçiləri özlərini çox mədəni şəkildə aparmalıdırlar. Belə olan halda, siz Azərbaycan xalqının daha da böyük rəğbətini qazanacaqsınız. Bu işlərdə Polis Akademiyasının böyük rolu var. Mən bu gün çox şadam ki, burada gördüyüm işlər yüksək səviyyədədir. Burada oxumaq üçün, yaxşı təhsil almaq üçün bütün imkanlar var.

**İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

MÜNDƏRİCAT

ISSN 2307-2504

Polis Akademiyasının
Elmi Xəbərləri
ELMI HÜQUQ JURNALI
№ 1 (33), 2022

BAŞ REDAKTOR:
Canpolad Daanov
DİN-in Polis Akademiyasının rəisi,
polis polkovniki

REDAKTOR:
Hikmət Eyyazov
polis polkovniki, hüquq üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent

REDAKSIYA HEYƏTİ:
Masumə Məlikova
AMEA-nın müxbir üzvü, professor

Fərhad Abdullayev
hüquq elmləri doktoru

Fazil Quliyev
Azərbaycan Respublikasının daxili işlər
nazirinin müavini, Baş Təşkilat - İnspeksiya
İdarəsinin rəisi, polis general-leytenantı

İsayenkova Oksana Vladimirovna
Saratov Dövlət Hüquq Akademiyasının Mülki
proses kafedrasının müdiri, hüquq elmləri
doktoru, professor

Fuad Cavadov
hüquq elmləri doktoru, professor

Bəhram Zahidov
hüquq elmləri doktoru, professor

Kamil Səlimov
hüquq elmləri doktoru, professor

Mahir Əhmədov
hüquq elmləri doktoru, professor

Habil Qurbanov
hüquq elmləri doktoru, professor

İbrahim Quliyev
hüquq elmləri doktoru, professor

Əmir Əliyev
hüquq elmləri doktoru, professor

Aliş Qasimov
hüquq elmləri doktoru, professor

Midhəd Qəfərov
hüquq elmləri doktoru, professor

Dmitri Şestakov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Vladimir Catiyev
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Esberqen Alauxanov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Rəşad Qurbanov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Anatoliy Berlac
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Yeganə Balakışiyeva
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Xanlar Bəyramzadə
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Cabir Quliyev
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Məsul katib: Vüqar Mansurov
Korrektor: Aynur Səfərlı

Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi Şəxslərin Dövlət
qeydiyyatı №10m-5405. 19.12.2011

Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri
jurnali elmi tədqiqatların əsas
müddəalarını nəşr edilməsi üçün
Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Ali Attestasiya Komissiyası
tərəfindən tövsiyə olunan nəşrlər
siyahısına daxil edilmişdir

Format 60x84 1/8. Fiziki q/v 14,75
Tiraj: 300 Jurnal "Bakı" mətbəəsində
çap olunub.

CİNAYƏT PROSESİ

Canpolad Daanov MÜSTƏNTİQİN YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLAR TƏRƏFİNDƏN
TÖRƏDİLƏN TALAMA ƏMƏLLƏRİNİN PROFİLAKTİKASINA DAİR FƏALİYYƏTİ 5

Anar Məhəmmədov HƏBS QƏTİMKAN TƏDBİRLƏRİNİN SEÇİLMƏSİ ZAMANI
MƏHKƏMƏLƏR TƏRƏFİNDƏN NƏZƏRƏ ALINAN AMİLLƏR 13

CİNAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGİYA

Elnur Nəcəfov CASUSLUĞUN SUBYEKTİV CƏHƏTİ 20

Orxan Aslanov ŞƏXS TƏRƏFİNDƏN ÖZ QULLUQ MÖVQEYİNDƏN İSTİFADƏ
ETMƏKLƏ TÖRƏDİLƏN DƏLƏDUZLUQ ƏMƏLİNİN CİNAYƏT-HÜQUQİ TƏHLİLİ 27

İNSAN HÜQUQLARI

Afaq Sadıqova AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MİQRASIYA PROSESLƏRİNİN
İŞTİRAKÇILARI VƏ ONLARIN HÜQUQLARI 33

MÜLKİ HÜQUQ

Ata Vəliyev KİMLƏRƏ SOSIAL XİDMƏT GÖSTƏRMƏLİYİK 40

Orxan Həsənov NEFTQAZ TİKİNTİ QURASDIRMA LAYİHƏLƏRİNDƏ İŞLƏRİN VƏ
XİDMƏTLƏRİN İCRASINA ZƏMANƏTİN HÜQUQİ VƏ PRAKTİKİ CƏHƏTLƏRİ:
BANK ZƏMANƏTLƏRİ VƏ ANA ŞİRKƏT TƏMİNATI 46

Məhəbbət Dəmirçiyeva NİKAH MÜQAVİLƏSİ HAQQINDA KONSEPSİYALAR 52

Xanımana Qafarova VƏRƏSƏLİK MÜNASİBƏTLƏRİNİN KOLLİZİON HÜQUQİ
TƏNZİMLƏNMƏSİ SAHƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
QANUNVERİCİLİYİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ 57

Lalə Ələsgərova, Nicat Səfiyev AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ HÜQUQ
SİSTEMİNDƏ ƏMƏK HAQQI ALMAQ HÜQUQUNUN TƏMİNATLAR SİSTEMİ 66

BEYNƏLXALQ HÜQUQ

Aysel Hacıyeva AVROPA İTTİFAQINDA FƏRDİ MƏLUMATLARA NƏZARƏT EDƏN
MÜSTƏQİL NƏZARƏT ORQANLARI VƏ BU PRAKTİKANIN AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASININ QANUNVERİCİLİYİNDƏ TƏTBİQ OLUNMASI 72

Bəxtiyar Aslanbəyli BEYNƏLXALQ VERGİ HÜQUQUNUN FORMALAŞMASI
VƏ İNKİŞAF TARİXİ 82

Elnur Əliyev DÖVLƏT İMMUNITETİ: DOKTRİNA, TƏNZİMLƏMƏNİN HÜQUQİ
ƏSASLARI VƏ MƏHKƏMƏ PRAKTİKASI 88

BEYNƏLXALQ XÜSUSİ HÜQUQ VƏ AVROPA HÜQUQU

Həbib Hacıyev REGION DÖVLƏTLƏRİNİN BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIĞI
SAHƏSİNDƏ HƏRBİ QANUNVERİCİLİYİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ 101

BEYNƏLXALQ CİNAYƏT HÜQUQU

Xəyalə Kələsova DÜŞMƏN DÖVLƏTİ TƏRƏFİNDƏN 30 İL ƏRZİNDƏ İŞGAL ALTINDA
QALMIŞ AZƏRBAYCAN TORPAQLARINDA TÖRƏDİLMİŞ EKOLÖJİ CİNAYƏTLƏR 107

ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİ

Orxan Məmmədov MÜASİR DÖVRDƏ CİNAYƏTKARLIĞA QARŞI MÜBARİZƏDƏ İNFOR-
MASIYA TEXNOLOGİYALARININ ROLU 113

İNFORMASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİ

Ümman Ağamaliev AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ELEKTRON
HÖKÜMƏTİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ İNKİŞAFIN BEYNƏLXALQ
VƏ YERLİ DƏYƏRLƏNDİRMƏ MEYARLARI 118

ƏMƏK HÜQUQU

Fidan Allahyarova ƏMƏK MÜBAHİSƏLƏRİNİN HƏLLİ ÜÇÜN MEDİASIYANIN
TƏTBİQİNİN HÜQUQİ MƏSƏLƏLƏRİ 124

ƏCNƏBİ MÜƏLLİFLƏR

A.S. Japparova, A.F.Süleymanov, J.Y.Sahbayeva QAZAĞİSTAN QANUNVERİCİLİYİNDƏ
SAĞLAMLIQ HÜQUQU VƏ "TİBBİ CİNAYƏTLƏR" 130

Klimkin S.I., Poroxov E.V. MMC-NİN XALIS GƏLİRİNİN İŞTİRAKÇILARI ARASINDA
BÖLÜŞÜMÜ: MÜLKİ HÜQUQİ VƏ VERGİ ASPEKTİ 137

GƏNC TƏDQIQATÇININ BAXIŞI

Mustafakamal Hüseynov HAKİMİYYƏTLƏRİN BÖLÜNMƏSİ PRİNSİPİ 149

Sona Əliyeva HÜQUQYARATMA ANLAYIŞI VƏ NÖVLƏRİ 152

CONTENTS

ISSN 2307-2504

Scientific News of the
Police Academy
SCIENTIFIC NEWS JOURNAL
№ 1 (33), 2022

EDITOR-IN-CHIEF:
Canpolad Daanov
Head of the Police Academy of the
Ministry of Internal Affairs, polis coloniel

EDITOR:
Hikmat Eyvazov
polis coloniel, philosophy
doctor of law, associate professor

STAFF OF EDITORIAL OFFICE:
Masuma Malikova
The corresponding member of Azerbaijan
National Academy of Science, professor

Farkhad Abdullayev
doctor of law

Fazil Guliyev
The head of the inspection office of the
head organization of the Ministry of Internal
Affairs, police lieutenant-general

Isaenkova Oksana Vladimirovna
Head of the Civil Procedure Saratov State
Academy of Law, doctor of law, professor

Fuad Javadov
doctor of law, prof.

Bakhran Zahidov
doctor of law, prof.

Kamil Salimov
doctor of law, prof.

Mahir Akhmadov
doctor of law, prof.

Habil Gurbanov
doctor of law, prof.

Ibrahim Guliyev
doctor of law, prof.

Amir Aliyev
doctor of law, prof.

Alish Gasimov
doctor of law, prof.

Midhad Gəfərov
doctor of law, prof.

Dmitry Shestakov
doctor of law, prof.

Vladimir Catiyev
doctor of law, prof.

Esbergen Alaukhanov
doctor of law, prof.

Rashad Gurbanov
doctor of law, prof.

Anatoly Berlac
doctor of law, prof.

Yeganeh Balakishiyeva
philosophy doctor of law

Khanlar Bayramzadeh
philosophy doctor of law

Jabir Guliyev
philosophy doctor of law

Executive secretary: **Vugar Mansurov**
Proofreader: **Aynur Safarli**

Azerbaijan Republic State registration of the
juridical persons of the Ministry of Justice.
№10m-5405. 19.12.2011

The magazine "Scientific News of the Police
Academy" has been included in the editions
recommended by the High Attestation
Commission under the President of the
Republic of Azerbaijan to publish the basic
theses of scientific researches

Format 60x84 1/8. Physical p/p 14,75
Draw: 300
Journal have been printed in "Baku".

CRIMINAL PROCESS

- Janpolad Daanov** ACTIVITIES OF THE INVESTIGATOR FOR PREVENTION
OF EMBEZZLEMENT COMMITTED BY MINORS 5
- Anar Mahammadov** ARRESTED FACTORS TAKEN INTO ACCOUNT
BY THE COURTS IN THE ELECTION OF SEVERE MEASURES 13

CRIMINAL LAW AND KRIMINOLOGY

- Elnur Najafov** SUBJECTIVE ASPECT OF ESPIONAGE 20
- Orkhan Aslanov** CRIMINAL ANALYSIS OF THE FACT OF FRAUD COMMITTED
BY A PERSON TAKING ADVANTAGE OF THEIR OFFICIAL POSITION 27

HUMAN RIGHTS

- Afag Sadigova** PARTICIPANTS OF MIGRATION PROCESSES
IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND THEIR RIGHTS 33

CIVIL RIGHTS

- Ata Valiyev**
WHO SHOULD WE PROVIDE SOCIAL SERVICES TO? 40
- Orkhan Hasanov**
LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS OF SECURITY OF PERFORMANCE OF WORK AND
SERVICES IN OIL AND GAS CONSTRUCTION AND INSTALLATION PROJECTS: BANK
GUARANTEES AND PARENT COMPANY GUARANTEE 46

- Mahabbat Demirciyeva**
ON MARRIAGE CONTRACT CONCEPTS 52

- Khanimana Kafarova**
LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN THE FIELD OF THE CONFLICT
OF LAWS ON INHERITANCE 57

- Lala Aleskerova, Nijat Safiyev**
THE SYSTEM OF GUARANTEES OF THE RIGHT TO WAGES IN THE LEGAL SYSTEM OF
THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN 66

PRIVATE LAW

- Aysel Hajiyeva**
INDEPENDENT SUPERVISORY AUTHORITY FOR MONITORING PERSONAL DATA IN
THE EUROPEAN UNION AND THE IMPLEMENTATION OF THIS PRACTICE IN THE LE-
GISLATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN 72

- Bakhtiyar Aslanbayli**
HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TAX LAW 82

- Elnur Aliyev**
STATE IMMUNITY: DOCTRINE, LEGAL REGULATION BASICS AND
COURT PRACTICE 88

PRIVATE PRIVATE LAW AND EUROPEAN LAW

- Habib Hajiyev**
FEATURES OF MILITARY LEGISLATION IN THE FIELD OF INTERNATIONAL COOPERA-
TION OF THE COUNTRIES OF THE REGION 101

INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

- Khayala Kalashova** ECOLOGICAL DEMONS CAUSED BY THE ENEMY
IN THE LANDS OF AZERBAIJAN UNDER OCCUPATION FOR 30 YEARS 107

OPERATIONAL ACTIVITIES OF THE INTERNAL AFFAIRS

- Orkhan Mammadov** THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY
IN THE FIGHT AGAINST CRIME 113

INFORMATION SECURITY

- Umman Agamaliyev** ELECTRONICS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
GOVERNMENT DEVELOPMENT DIRECTIONS AND INTERNATIONAL
AND LOCAL DEVELOPMENT EVALUATION CRITERIA 118

LABOR LAW

- Fidan Allahyarova** LEGAL ISSUES OF THE USE OF MEDIATION IN LABOR DISPUTES 124

FOREIGN AUTHORS

- A.S. Japparova, A.F.Süleymanov, J.Y.Sahbayeva** THE RIGHT TO HEALTH PROTECTION
AND "MEDICAL OFFENSES" IN THE LEGISLATION OF KAZAKHSTAN 130

- Klimkin S.I., Porokhov E.V.** DISTRIBUTION OF THE NET INCOME
OF THE LLP BETWEEN ITS PARTICIPANTS: CIVIL LEGAL AND TAX ASPECTS 137

YOUNG RESEARCHER'S VIEW ON SCIENCE

- Mustafakamal Huseynov** PRINCIPLES OF SEPARATION OF AUTHORITIES 149

- Sona Aliyeva** THE CONCEPT AND TYPES OF LAWMAKING 152

СОДЕРЖАНИЕ

ISSN 2307-2504

Научный вестник
Академии Полиции.
НАУЧНО-ПРАВОВОЙ ЖУРНАЛ
№ 1 (33), 2022

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Джанполлад Даанов
Начальник Академии Полиции МВД,
полковник полиции

РЕДАКТОР:
Хикмат Эйвазов
полковник полиции, доктор
философии по праву, доцент

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
Масума Маликова
член-корреспондент НАНА, профессор

Фархад Абдуллаев
доктор юридических наук

Фазиль Гулиев
начальник Главного организационно-инспекционного отдела,
генерал-лейтенант полиции

Исаикова Оксана Владимировна
Заведующая кафедрой Гражданского
процесса Саратовской Государственной
Юридической Академии,
доктор юридических наук, профессор

Фуад Джавадов
доктор юридических наук, профессор

Бахрам Захидов
доктор юридических наук, профессор

Камиль Салимов
доктор юридических наук, профессор

Махир Ахмедов
доктор юридических наук, профессор

Хабиль Гурбанов
доктор юридических наук, профессор

Ибрагим Гулиев
доктор юридических наук, профессор

Амир Алиев
доктор юридических наук, профессор

Алыш Гасымов
доктор юридических наук, профессор

Мидхад Гафаров
доктор юридических наук, профессор

Дмитрий Шестаков
доктор юридических наук, профессор

Владимир Джатиев
доктор юридических наук, профессор

Эсберген Алауханов
доктор юридических наук, профессор

Рашад Гурбанов
доктор юридических наук, профессор

Анатолий Берладж
доктор юридических наук, профессор

Егяна Балакишьева
доктор философии по праву

Ханлар Байрамзаде
доктор философии по праву

Джабир Гулиев
доктор философии по праву

Испол. секретарь: Вугар Мансуров
Корректор: Айнура Сафарли

Государственная регистрация
юридических лиц Министерства
Юстиции Азербайджанской Республики
№107-5405. 19.12.2011

Журнал «Научный Вестник Полицейской
Академии» попал в список рекомендуемых
изданий Высшей Аттестационной Республ
ки за публикацию основных положений
научных исследований

Формат 60x84 1/8. Физический п/л 14,75
Тираж: 300

Журнал напечатан в издательстве
"Bakı"

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

Джанполлад Даанов ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СЛЕДОВАТЕЛЯ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ
ХИЩЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ 5

Анар Магомедов АРЕСТОВАННЫЕ ФАКТОРЫ, УЧИТАННЫЕ СУДОМ
ПРИ ИЗБРАНИИ СИЛЬНЫХ МЕР..... 13

УГОЛОВНОЕ ПРАВОИКРИМИНОЛОГИЯ

Эльнур Наджафов СУБЪЕКТИВНЫЙ АСПЕКТ ШПИОНАЖА 20

Орхан Асланов УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ СОВЕРШЕННОГО
МОШЕННИЧЕСТВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СВОЕГО СЛУЖЕБНОГО ПОЛОЖЕНИЯ 27

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

Афаг Садыгова УЧАСТНИКИ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ
В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ИХ ПРАВА 33

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

Ата Велиев КОМУ МЫ ДОЛЖНЫ ПРЕДОСТАВЛЯТЬ СОЦИАЛЬНЫЕ УСЛУГИ? 40

Орхан Гасанов ПРАВОВЫЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ВЫПОЛНЕНИЯ РАБОТ И УСЛУГ ПО СТРОИТЕЛЬНО-МОНТАЖНЫМ РАБОТАМ
В НЕФТЕГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ: БАНКОВСКИЕ ГАРАНТИИ И
ГАРАНТИИ ГОЛОВНОЙ КОМПАНИИ 46

Махаббат Демирчиева О БРАЧНОМ ДОГОВОРЕ ПОНЯТИЯ 52

Ханумана Кафарова ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ В ОБЛАСТИ КОЛЛИЗИОННОГО ПРАВА О НАСЛЕДОВАНИИ 57

Лала Алескерова, Ниджат Сафиев СИСТЕМА ГАРАНТИЙ ПРАВА НА ЗАРАБОТНУЮ
ПЛАТУ В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ 66

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Айсель Гаджиева НЕЗАВИСИМЫЙ НАБЛЮДАТЕЛЬНЫЙ ОРГАН ПО
МОНИТОРИНГУ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ И
РЕАЛИЗАЦИИ ДАННОЙ ПРАКТИКИ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ 72

Бахтияр Асланбейли ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ
МЕЖДУНАРОДНОГО НАЛОГОВОГО ПРАВА 82

Эльнур Алиев ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИММУНИТЕТ: ДОКТРИНА,
ОСНОВЫ ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА 88

МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО И ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО

Габиб Гаджиев ОСОБЕННОСТИ ВОЕННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
В СФЕРЕ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА СТРАН РЕГИОНА 101

МЕЖДУНАРОДНОЕ УГОЛОВНОЕ ПРАВО

Хаяла Калашова ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СОВЕРШЕННЫЕ
ВРАЖЕСКИМ ГОСУДАРСТВОМ НА ОККУПИРОВАННЫХ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ
ЗЕМЛЯХ В ТЕЧЕНИЕ 30 ЛЕТ 107

ОПЕРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Орхан Мамедов РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
В БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ 113

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Уман Агамалиев НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОГО
ПРАВИТЕЛЬСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И
МЕЖДУНАРОДНЫЕ И МЕСТНЫЕ КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ РАЗВИТИЯ 118

ТРУДОВОЕ ПРАВО

Фидан Аллахарова ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ МЕДИАЦИИ
ДЛЯ РАЗРЕШЕНИЯ ТРУДОВЫХ СПОРОВ 124

ЗАРУБЕЖНЫЕ АВТОРЫ

А. С. Жаппарова, А.Ф.Судейманов, Ж.Ю.Сайлибаева ПРАВО НА ОХРАНУ
ЗДОРОВЬЯ И «МЕДИЦИНСКИЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ» В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ
КАЗАХСТАНА 130

Климкин С.И., Порохов Е.В. О РАСПРЕДЕЛЕНИИ ЧИСТОГО ДОХОДА
ТОО МЕЖДУ ЕГО УЧАСТНИКАМИ: ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫЕ И
НАЛОГОВЫЕ АСПЕКТЫ 137

ВЗГЛЯД МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

Мустафакамал Гусейнов ПРИНЦИПЫ РАЗДЕЛЕНИЯ ВЛАСТЕЙ 149

Сона Алиева ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ПРАВОТВОРЧЕСТВА 152

UOT 343.1

Canpolad DAANOVDİN-in Polis Akademiyasının rəisi, polis polkovniki,
Polis Akademiyasının doktorantı

MÜSTƏNTİQİN YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLAR TƏRƏFİNDƏN TÖRƏDİLƏN TALAMA ƏMƏLLƏRİNİN PROFİLAKTİKASINA DAİR FƏALİYYƏTİ

Açar sözlər: yetkinlik yaşına çatmayan, cinayət, talama, profilaktika, fəaliyyət, müstəntiq.

Ключевые слова: несовершеннолетний, преступление, хищение, профилактика, деятельность, следователь.

Key words: juvenile, crime, embezzlement, prevention, activity, investigator.

Respublikamızda uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün dövlətimiz tərəfindən mühüm işlər görülmüş və bu iş prioritet bir istiqamət kimi davam etdirilir. Belə ki, Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi və bu Qanundan irəli gələrək “Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarəti Qaydası”nın, “Uşaqların zərərli informasiyadan qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nun, “Azərbaycan Respublikasının Uşaqlara dair 2020-2030-cu illər üçün Strategiyası”nın və digər aktların təsdiq edilməsi buna bariz nümunədir. Lakin uşaqların həyatına, sağlamlığına və ya məənəviyyətinə təhlükə törədə bilən hallara qarşı mübarizədə tək cə qeyd edilən aktlarla vəzifə bitmir, bu sahədə profilaktik fəaliyyət yüksək səviyyədə davam etdirilməlidir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin sayı tam azalsın.

Cinayətlərin ümumi profilaktikasının tərkib hissəsindən biri də müstəntiqin profilaktik fəaliyyətidir. Bu mənada, müstəntiqin profilaktik fəaliyyəti qarşısında duran xüsusi vəzifələrlə yanaşı, cinayətlərin profilaktikasının ümumi vəzifələri də önəm daşıyır. Müstəntiqin profilaktik fəaliyyəti-

nin cinayət-prosessual hüquqi əsası AR CPM-in 221-ci maddəsinin müddəaları ilə nəzərdə tutulmuşdur. Lakin həmin müddəaların təhlili göstərir ki, bu müddəalar daha çox ümumi profilaktik fəaliyyətə aid edilə bilər. Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məhz profilaktikanın fərdi profilaktika bu növü daha çox əhəmiyyətlidir, bu da AR CPM-in 221-ci maddəsinin təsiri altına düşməmişdir. Bununla belə, AR CPM-in 221-ci maddəsinin müddəaları da yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən gələcəkdə törədilə biləcək cinayətlərin, o cümlədən, özgə əmlakını talama əməllərinin qarşısının alınması ilə bağlı profilaktik fəaliyyət üçün az əhəmiyyətli deyildir. Belə ki, həmin maddənin təhlili, ilk növbədə, belə bir əhəmiyyətli nəticə çıxarmağa əsas verir ki, cinayətlərin profilaktikasına dair müstəntiqin fəaliyyəti dövlət tərəfindən bu subyektin vəzifəsi kimi müəyyən edilmişdir. Bunu həm AR CPM-in 221-ci maddəsinin adı, həm də məzmunu təsdiq edir. İkincisi, bu maddənin əhəmiyyəti ondadır ki, o, cinayətlərin profilaktik fəaliyyətinin məzmununun nədən ibarət olmasına dair leqal mövqə nümayiş etdirir – maddənin tələbinə görə, cinayətlərin profilaktikası cinayətin törədilməsi üçün şərait yaratmış halların müəyyən olunmasını və müəyyən olunmuş həmin halların aradan qaldırılmasını ehtiva edir.

Qanunvericiliyin tələblərinə görə, ibtidai araşdırma mərhələsində cinayət işi üzrə istintaq apararkən müstəntiq araşdırılması aparılan cinayətin törədilməsinə imkan yaratmış halları müəyyən etməlidir. Qanunvericiliyə görə, cinayətin törədilməsinə imkan yaratmış hallar özündə cinayətin

səbəb(lər)ini və şəraiti ehtiva edir. Daha sonra qanunvericilik tələb edir ki, əgər müstəntiq bu halları müəyyən edərsə və buna zərurət olarsa, aidiyyəti üzrə hüquqi şəxsə, yaxud vəzifəli şəxsə təqdimat ünvanlamalıdır. Həmin təqdimatda müəyyən edilmiş neqativ halların aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlərin görülməsi haqqında göstəriş nəzərdə tutulmalıdır. Hüquq ədəbiyyatında belə bir təqdimatın verilməsi subyekti və onun məzmununu barədə müxtəlif fikirlər bildirilmişdir. Məsələn, geniş yayılmış fikirlərdən biri ondan ibarətdir ki, belə bir təqdimatın prokuror tərəfindən verilməsi daha səmərəli ola bilər. Başqa bir məsələ onunla bağlıdır ki, hüquq ədəbiyyatında barəsində bəhs edilən təqdimatın məzmununa necə göstərişlərin əlavə edilməli olması məsələsi ətrafında da diskussiya aparılır. Belə ki, bəzi tədqiqatçılar belə hesab edirlər ki, haqqında bəhs edilən müvafiq təqdimatda yalnız aşkara çıxarılmış pozuntular və çatışmazlıqlara yer verilməlidir, həmin pozuntu və ya çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün konkret olaraq nə kimi tədbirlərin həyata keçirilməli olması haqqında göstərişlər isə təqdimata salınmamalıdır. Digər bir yanaşmada, əksinə, iddia edilir ki, təqdimatın verilməsinin yekunda konkret sərəmə verməsi üçün bu təqdimat sadəcə pozuntu və çatışmazlıqlara diqqət çəkməməli, onların aradan qaldırılması üçün konkret olaraq hansı tədbirlərin görülməli olması haqqında dəqiq göstərişlər də nəzərdə tutmalıdır. Daha bir yanaşmaya və bizim də daha məqsədəuyğun hesab etdiyimiz yanaşmaya görə isə, barəsində bəhs edilən təqdimatın səmərəliliyi baxımından həqiqətən də, təqdimatda aşkar olunmuş pozuntu və çatışmazlıqların sadəcə sadalanması effektiv olmaya bilər və tədqiqatda həmin pozuntu və çatışmazlıqların necə aradan qaldırılması haqqında tövsiyələrə də yer verilməsi məqsədəuyğundur. Lakin bu tövsiyələr, həqiqətən də, tövsiyə olaraq irəli sürülməli və yerinə yetirilməli olan məcburi göstərişlər şəklində ifadə edilməməlidir. Həmin tövsiyələr hüquq-mühafizə orqanlarının çoxillik təcrübəsinə, müasir kriminoloji tədqiqatlara və təqdimat verən orqanın proqnozlarına əsaslanaraq, aşkar edilmiş pozuntu və çatışmazlıqların daha uğurlu şəkildə aradan qaldırılmasının məsləhət görülməli istiqamətlərini mü-

əyyən etməlidir (məsələn, təşkilatdaxili nizam-intizamın gücləndirilməsi, sutkanın gecə saatlarında obyektlərin mühafizə edilməsi işinin təkmilləşdirilməsi, obyektlərdə video-müşahidə sistemlərinin quraşdırılması və s.) [2, s. 35; 4, s. 37-38; 9, s. 78; 14, s. 105-106; 16, s. 244].

Qanunverici verilmiş təqdimatın səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün müəyyən təminatlar qəbul etmişdir. Belə ki, qanunun tələbinə görə, cinayət törədilməsi üçün şərait yaratmış halların aradan qaldırılmasına dair müvafiq tədbir görülməsi haqqında verilmiş təqdimata baxılması həmin təqdimatın ünvanlanmış olduğu hüquqi şəxs, vəzifəli şəxs üçün məcburi xarakter kəsb edir. Bununla belə, diqqət edilməlidir ki, qanunda təqdimata baxılmanın məcburiliyindən bəhs olunur, tədbirlərin görülməsinin məcburiliyindən bəhs olunmur. Hesab edirik ki, bu hal müəyyən suallar yarada bilər. Məsələn, təqdimat almış hüquqi şəxs, yaxud vəzifəli şəxs həmin təqdimata dair tədbirlər görmək məcburiyyətində deyildirsə, nə zəmanət verir ki, həmin hüquqi şəxs, yaxud vəzifəli şəxs ümumiyyətlə, həmin təqdimata ciddi yanaşacaqdır və müəyyən tədbirlər həyata keçirəcəkdir? Digər tərəfdən, təqdimat almış hüquqi şəxs, yaxud vəzifəli şəxs həmin təqdimata dair tədbirlər görmək məcburiyyətində olarsa, buradan belə nəticə çıxmayacaqmı ki, müstəntiq öz vəzifə səlahiyyətlərindən kənara çıxaraq hər hansı hüquqi şəxsə, yaxud vəzifəli şəxsə bu və ya digər tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar məcburi tapşırıqlar verir? Məsələn, söhbət video-müşahidə sisteminin qurulmasından və bu sistemi işlək vəziyyətdə saxlayan, ona nəzarət edən personalın işə qəbulundan və ona əmək haqqının verilməsindən gedərsə, tamamilə aşkardır ki, bu halda müvafiq hüquqi şəxsin müəyyən xərclər çəkməsi zərurəti yaranacaqdır. Əgər belə bir tədbirin həyata keçirilməsi hüquqi şəxsin üzərinə məcburi bir öhdəlik kimi qoyularsa, bu, onun fəaliyyətinə və maliyyə vəziyyətinə kənar müdaxilə kimi qiymətləndirilə bilər. Göründüyü kimi, bu məsələlər kifayət qədər mübahisəli və müzakirəyə açıqdır. Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, qanunvericiliyin tələblərinə görə, təqdimatın ünvanlanmış olduğu subyekt tərəfindən müvafiq təqdimatın nəticələri barədə bir ay müddətində

müstəntiqə yazılı məlumat olaraq verilməlidir. Bu zaman da suallar yaranır. Məsələn, əgər barəsində məlumat verilmiş nəticələr müstəntiq tərəfindən qənaətbəxş hesab edilməzsə, müstəntiq nə edə bilər? Yaxud, qanunla müəyyən edilmiş müddət ərzində təqdimatın ünvanlanmış olduğu subyekt tərəfindən müvafiq təqdimatın nəticələri barədə müstəntiqə heç bir məlumat verilməzsə, həmin subyekt üçün nə kimi bir məsuliyyət yaranabilir və s. Hesab edirik ki, bu sualların cavablandırılması ilə əlaqədar qüvvədə olan cinayətprosessual qanunvericiliyin müvafiq müddəalarına zəruri əlavələr edilməlidir. Fikrimizcə, bu ideyanın normaqrafik təzahürü aşağıdakı kimi ola bilər – AR CPM-in 221.2-ci maddəsində növbəti məzmununda yeni cümlələrin əlavə edilməsi yolu ilə: *Barəsində məlumat verilmiş nəticələr müstəntiq tərəfindən qənaətbəxş hesab edilməzsə, müstəntiq aradan qaldırılmalı olan pozuntu və çatışmazlıqların aradan qalxması üçün əlavə tədbirlərin görülməsi haqqında təkrar təqdimat verə bilər. Təqdimata, eləcə də təkrar təqdimata qanunla müəyyən edilmiş müddət ərzində baxılmaması, təqdimata dair zəruri tədbirlərin görülməməsi, təqdimatın nəticələrinə dair məlumatın verilməməsi Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xəttəlar Məcəlləsinin 527-ci maddəsi ilə məsuliyyətə səbəb olur.*

Əvvəldə göstərdiyimiz kimi, hər ikisi işləmə bilməz, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən gələcəkdə törədilə biləcək özgə əmlakını talama əməllərinin qarşısının alınması üçün fərdi profilaktik fəaliyyət daha səmərəli nəticələr verə bilər. Fərdi profilaktik fəaliyyət, ənənəvi olaraq, potensial cinayət törədə biləcək şəxsə ünvanlanmış bir fəaliyyət kimi başa düşülsə də, bəzi hallarda, söhbətin yetkinlik yaşına çatmayanlardan getdiyi hallarda isə, xüsusilə, bu fəaliyyət təkcə bilavasitə perspektivdə cinayət törədə biləcək şəxsə deyil, onun ətrafına, yaxınlarına, valideynlərinə və s. yönələ bilər.

Uzun illərin məhkəmə-istintaq təcrübəsinin nəticələrinin təhlilini ehtiva edən elmi araşdırmaların ümumiləşdirilməsi əsasında müstəntiqin talama əməli törətməkdə ittiham olunan yetkinlik yaşına çatmamışla fərdi profilaktik fəaliyyətinin vəzifələri qismində növbətiləri sadalamaq olar [3,

s. 33-36; 6, s. 299-300; 11, s. 5-6; 13, s. 241-244; 15, s. 51-55]:

- həmin şəxs tərəfindən gələcəkdə talama əməllərinin və ümumiyyətlə, cinayət törədilməsinin qarşısının alınması (profilaktik söhbətlərin aparılması, cinayət fəaliyyətinin acı nəticələrinin izahı, qanuni fəaliyyətə, zəhmətlə pul qazanmağa həvəs yaradılması, deviant davranışın pislənməsi və s.);

- həmin şəxsi onu cinayət törətməyə vadar edən həyat tərzindən, həyat şəraitindən, ətraf əlaqələrindən, kənar şəxslərin neqativ təsirləndirən uzaqlaşdırılması. Son illərin təcrübəsi göstərir ki, müasir dövrdə müxtəlif sosial şəbəkə istifadəçisi olan yetkinlik yaşına çatmamışlara özlərini blogger, tik-toker, youtuber və s. adlandıran və bəzən xarici ölkələrdə yaşayan digər şəxslərin də təsiri uşaqların yaxın ətrafının təsirindən heç də az olmur, hətta bəzən daha çox olur. Bu anlamda, müasir dövrdə yetkinlik yaşına çatmamışın həyat tərzini determinə edən amillər sırasında təkcə onun real həyatda oturub-durduğu, gündəlik ünsiyyətdə olduğu, birgə zaman keçirdiyi və tez-tez görüşdüyü şəxslərin dairəsi deyil, bu uşağın izləyicisi olduğu blogger, tik-toker, youtuberlərin də dairəsi, onun abunə olduğu sosial şəbəkə kanallarının digər abunəçiləri, ümumiyyətlə, onun real həyatla yanaşı, virtual həyatda da özü üçün dost, yoldaş seçdiyi şəxslərin dairəsi çıxış edir. Youtube, instaqram, facebook və bu kimi digər sosial şəbəkələrin kiçik bir monitorinqi onu göstərmək iqtidarındadır ki, hal-hazırda bu sosial şəbəkələrdə türmə jarqonundan götürülmüş AUYE (rus dilində “*arestantskiy ustav yedin*” kimi tələffüz olunan, yəni “dustaq qaydaları vahiddir” kimi tərcümə edilə biləcək, bir qayda olaraq, kriminal aləm üzvlərinin bir-birini salamlayarkən istifadə edilməsi ehtimal edilən bir abreviaturdan götürülmüşdür) hərəkəti vüsət almaqdadır. Belə adlanan AUYE hərəkəti və buna həsr edilmiş instaqram və facebook səhifələri, youtube kanalları hazırda aşkar şəkildə oğru aləminin romantikasını, oğru qaydalarını, türmə həyatını, cinayətkar fəaliyyəti, qanun pozuntularını, polis və digər hüquq-mühafizə orqanlarına itaətsizliyi, onlardan qorxmazlığı və s. neqativ ünsürləri geniş şəkildə təbliğ etməkdədir. AUYE hərəkətini dəstəkləyən yetkinlik ya-

şına çatmamışlar oğurluq, quldurluq, soyğunçuluq və s. bu kimi cinayətlərin törədilməsinə bir qəhrəmanlıq kimi baxırlar, bu əməllərə görə cəza-çəkmə müəssisələrinə düşməkdən nəinki qorxmurlar, hətta buna can atırlar, hesab edirlər ki, kriminal aləmdə avtoritet qazanmaq və öz ətrafında nüfuzlu ola bilmək üçün onlar mütləq ora düşməli, bu türmə həyatından keçməlidirlər. Odur ki, müasir dövrdə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığına qarşı mübarizə və onun profilaktikası onların geniş istifadə etdiyi sosial media üzərində nəzarət və sosial mediada profilaktika olmadan mümkünsüzdür.

Qeyd edilənlər əsasında belə nəticə çıxarmaq olar ki, müasir dövrdə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətkarlıqla mübarizədə müstəntiqin profilaktik fəaliyyətindən bəhs edərkən cinayət mühakiməsi sferasına cəlb edilmiş yetkinlik yaşına çatmamışın həyat tərzi, həyat şəraiti, ətraf əlaqələri, ona kənar şəxslərin neqativ təsiri öyrənilərək bu şəxsin real həyatı ilə yanaşı, virtual həyatı da, yəni hansı sosial şəbəkələrdən istifadə etməsi, həmin şəbəkələrdə nə kimi sayt və kanallar izləməsi, bu şəbəkələrdə nə kimi paylaşımlar etməsi, başqaları tərəfindən edilən paylaşımlara nə kimi rəy yazması və s. bu kimi faktlar da mütləq şəkildə araşdırılmalı və dəyərləndirilməlidir. Dəyərləndirmə nəticəsində sosial şəbəkələrdən istifadənin həmin uşağın cinayətkar fəaliyyətə sövq edilməsində rolunun mövcudluğu müəyyən edildiyi təqdirdə isə, uşaqla həmin şəbəkədən istifadə arasında kontrol müəyyən edilməli, sosial şəbəkənin, daha doğrusu konkret şəbəkə daxilində, konkret səhifənin, kanalın, paylaşımın, akkauntun və s. yetkinlik yaşına çatmamışlara neqativ təsirinin aradan qaldırılması istiqamətində təsirli tədbirlər görülməlidir. Yeri gəlmişkən, qeyd edilməlidir ki, bu situasiyalarda təsirli tədbir anlayışı altında təkcə, zərərli səhifənin, kanalın, paylaşımın, akkauntun və s. silinməsinə başa düşmək lazım deyil, baxmayaraq ki, onların silinməsinin təmin olunması özü-özlüyündə vacib tədbirdir. Görülən tədbirin əsl təsiri üçün zərərli səhifənin, kanalın, paylaşımın, akkauntun sahibindən bu fəaliyyətinin doğru olmadığı, təbliğ etdiyi həyat tərzinin, davranış modelinin, idealların və düşüncə tərzinin acı nəticələr verə biləcəyi

barədə müstəqil paylaşım edilməsi də tələb edilməlidir. Çünki bu, məsuliyyətin labüdlüyünə dair fikrin formalaşması və digərlərinin də bu tip-li səhifə, kanal, paylaşım, akkaunt və s. işlətməsinin qarşısının alınması üçün çox vacibdir.

Baxılan məsələ ilə bağlı fərdi profilaktika məqsədilə görülən tədbirlərin əsas əhəmiyyəti ondadır ki, bu hallarda bir şəxsin işi üzrə görülən konkret tədbirlər, əslində, eyni zamanda daha çox, bəzən minlərlə hesablanan izləyici sayı olan səhifələrdə bir neçə min şəxsə profilaktik təsir göstərir. Fərz edək ki, yetkinlik yaşına çatmamış V.Ə.-nin (şərti ad) oğurluq törətməsinə dair cinayət işi üzrə müstəntiq müəyyən edərsə ki, o, bu əməli törətməsinə onun sosial şəbəkələrdə oğru aləminə, cinayətkar dünyaya həsr olunmuş səhifə və kanallar izləməsi dolayısı ilə də olsa (hətta bu zaman birbaşa təhrik etmədən də bəhs oluna bilən hallar ola bilər) təsir göstərmişdir, o (yəni müstəntiq) konkret youtube kanalı, facebook, yaxud instaqram səhifəsi barədə profilaktik tədbir görməklə, təkcə konkret situasiyada V.Ə.-nin (şərti ad) işi üzrə ona yönəlmiş profilaktik vəzifəni həll etmir, bu zaman həmin kanal və ya səhifənin izləyici sayından asılı olaraq, yüzlərlə, bəzən isə minlərlə və on minlərlə insan zəruri profilaktik təsirə məruz qalır. Məhz bu baxımdan əvvəldə qeyd etmişdik ki, yetkinlik yaşına çatmamışların cinayətkar aləmə sövq edilməsi ilə məşğul olan sosial şəbəkə elementlərinin təkcə bağlanması ilə kifayətlənmək lazım deyil, əksinə həmin mənbələrin öz vasitələri ilə onların auditoriyasına müraciətlər edilməli, onların izlədikləri səhifə və kanalların nə kimi ağır nəticələrə yol açması barədə məlumatlar verilməlidir;

- cinayət törətməkdə təqsirləndirilən yetkinlik yaşına çatmamışın baxımsız və kimsəsiz olub-olmamasını müəyyən etmək və belə olduğu hallarda onun üzərində zəruri nəzarət və himayənin, yaxud kimsəsiz olmadığı hallarda onun qanuni nümayəndələrinin – valideynlərinin, digər qəyyumlarının, himayəçilərinin məsuliyyətinin artırılması.

Yaşamaq və qalmaq üçün müəyyən bir yeri olmayan uşaq kimsəsiz, uşağın təlimi, tərbiyəsi, saxlanılmasına dair qanuni öhdəlikləri olan şəxslərin (valideyn, qəyyum, himayəçi və s.) öz vəzi-

fələrini ümumiyyətlə icra etməməsi, yaxud lazımı qaydada icra etməməsi nəticəsində davranışı nəzarətdən kənar qalan uşaq isə baxımsız uşaq hesab edilir. Kimsəsiz və baxımsız uşaqlar hüquq pozuntusu törədikdə sosial təhlükəli vəziyyətdə olan uşaqlar sayılırlar. Baxımsız və kimsəsiz uşaqlar, bəzələrində fərdi profilaktika işi aparılmalı olan şəxslər kateqoriyasına aiddirlər və bu iş, formal və epizodik xarakter kəsb etməməli, uşağın baxımsızlığı, kimsəsizliyi, cinayət əməli törədilməsinə imkan yaratmış səbəblər və hallar neytrallaşdırılanadək davam etdirilməlidir. Hüquq ədəbiyyatında uşaq kimsəsizliyi və baxımsızlığı uşaq cinayətkarlığının mübahisəsiz təməl faktorlarından biri kimi nəzərdən keçirilir [5, s. 300-302; 8, s. 26-30; 10, s. 88].

Baxılan məsələ ilə bağlı müasir cəmiyyətimiz üçün bəla olmuş boşanma hallarının da artmasını təəssüf hissi ilə qeyd etməliyik. Məsələ ilə bağlı son illərin statistikasını öyrəndikdə dəhşətə gəlməmək mümkün deyildir. Belə ki, respublikamızda 2010-cu ildə 9 061 boşanma, 2011-ci ildə 10 747 boşanma, 2012-ci ildə 11 087 boşanma, 2013-cü ildə 11 730 boşanma, 2014-cü ildə 12 088 boşanma, 2015-ci ildə 12 764 boşanma, 2016-cı ildə 13 114 boşanma, 2017-ci ildə 14 514 boşanma, 2018-ci ildə 14 857 boşanma, 2019-cu ildə 17 148 boşanma və s. qeydə alınmışdır. Nəhayət, ölkəmizdə Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələri tərəfindən 2020-ci il ərzində 14628 boşanma halları, 2021-ci il ərzində isə 17191 boşanma halları qeydə alınıb. Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatına əsasən əhalinin hər 1000 nəfərinə görə 2020-ci ilə nisbətən boşanma səviyyəsi 2021-ci ildə 13,3 faiz artaraq 1,7 təşkil edib. On səkkiz yaşınadək uşaqları olan ailələrdə rəsmi orqanlar tərəfindən qeydə alınmış boşanmaların sayına gəlincə isə, qeyd edilməlidir ki, 2010-cu ildə bir uşağı olan 1870, iki və daha çox uşağı olan 1664 ailədə, 2011-ci ildə bir uşağı olan 1738, iki və daha çox uşağı olan 1641 ailədə, 2012-ci ildə bir uşağı 1802 ailədə, iki və daha çox uşağı olan 1710 ailədə, 2013-cü ildə bir uşağı olan 1921 ailədə, iki və daha çox uşağı olan 1837 ailədə, 2014-cü ildə bir uşağı olan 2798 ailədə, iki və çox uşağı olan 2450 ailədə, 2015-ci ildə bir uşağı olan 2838 ailədə, iki və

daha çox uşağı olan 2976 ailədə, 2016-cı ildə bir uşağı olan 3399 ailədə, iki və daha çox uşağı olan 3569 ailədə, 2017-ci ildə bir uşağı olan 3946 ailədə, iki və daha çox uşağı olan 4124 ailədə, 2018-ci ildə bir uşağı olan 3894 ailədə, iki və daha çox uşağı olan 4404 ailədə, 2019-cu ildə bir uşağı olan 4654 ailədə, iki və daha çox uşağı olan 5625 ailədə boşanma qeydə alınmışdır.

Göründüyü kimi, boşanma halları ildən ilə artmaqdadır. Bu boşanma hallarında dağılan ailədə övladın olduğu hər bir halda həmin uşaq natamam ailə sindromu şəraitində böyüməyə məhkum olur. Natamam ailə şəraiti, bir qayda olaraq, ailə nəzarəti və ailədə pozitiv nümunə faktorlarının zəifləməsinə təsir edir. Milli mentalitetimizin özəlliklərindən biri ondan ibarətdir ki, ailədə uşaqlar, bir qayda olaraq, atadan çəkinirlər. Xüsusən oğlan uşaqlarının normal tərbiyəsi üçün ailədə nümunə kişi obrazının olması çox önəmlidir. Eyni fikirlər, əslində, ana ilə bağlı da deyilə bilər. Səbəbindən asılı olmayaraq, dağılmış ailələrdə nümunə obrazlar problemi yaşanır: atadan ayrı qalan oğlan övladı öz atasının doğru davranış modeli əvəzinə kənar yerdən yetkin kişilərin davranış modelini yamsılamağa can atır və bu zaman seçilmiş model uğurlu olmadıqda (model kimi kriminal avtoritet, cinayət dünyasının nümayəndəsi, qumar və mərc oyunlarından pul əldə edən şəxs və s. bu kimi adamlar), fəlakət qaçılmaz olur. Eynilə, ana qayğısından məhrum olmuş övladların da (məsələn, boşanma zamanı uşaq atada qaldıqda) inkişafından problemlər qaçılmazdır. Doğrudur, bu heç də o demək deyildir ki, boşanmış ailənin hər bir övladı mütləq gələcəkdə cinayətkar olacaqdır, lakin bir şey mübahisəsizdir ki, boşanma hadisəsi uşaqların psixi inkişafına olduqca mənfi təsir göstərir və bu təsirin nəticəsində, uşaq kənar neqativ təsirlər qarşısında daha müdafiəsiz və nəzarətsiz vəziyyətə düşür. Kimsəsiz, baxımsız uşaqlar qədər böyük risk qrupuna daxil olmasalar da, boşanmış ailələrin övladları da cinayətkar fəaliyyətə cəlb olunma potensialı baxımından risk qrupuna aiddirlər [1, s. 12-13; 7, s. 209-211; 12, s. 42-44];

- cinayət törətməkdə təqsirləndirilən yetkinlik yaşına çatmamışın haqlarının və maraqlarının pozulub-pozulmamasının, pozulma halları varsa,

bu halların mütəmadiilik dərəcəsinin, nəticələrinin ağırlığının qiymətləndirilməsi, həmin pozuntuların törədilmiş cinayətə sövq etmə, təhrik etmə, məcbur etmə ilə əlaqədar korrelyasiyada olub-olmamasının müəyyən edilməsi, müəyyən edilmiş korrelyasiya mübasibətlərindən asılı olaraq, onlara adekvat cavab tədbirlərinin görülməsi;

- cinayət törətməkdə təqsirləndirilən yetkinlik yaşına çatmamışın sosial deformasiya dərəcəsinin müəyyən edilməsi, ona pedaqoji təsirin ümumiyyətlə, olub-olmaması varsa, səviyyəsinin qənaətbəxş olub-olmamasının müəyyən edilməsi, şəxs sosial deformasiyaya uğramışdırsa, onun dərəcəsinin müəyyən edilməsi və sonuncunun dərəcəsinə adekvat olaraq cəmiyyətə reintegrasiya tədbirlərinin görülməsi, şəxs pedaqoji təsirdən kənaradırsa, yaxud pedaqoji təsir qənaətbəxş səviyyədə deyildirsə, bu çatışmazlığın aradan qaldırılması istiqamətində adekvat tədbirlərin görülməsi;

- yetkinlik yaşına çatmamışın pis vərdişlərinin (təcrübə göstərir ki, alkoqol qəbul etmə, tütün məhsullarından istifadə etmə, narkotik maddələrdən istifadə etmə və s. bu kimi pis vərdişlərin mövcudluğu yetkinlik yaşına çatmamışları mülkiyyət əleyhinə cinayət törətməyə sövq edən başlıca amillər sırasında əhəmiyyətli yer tutur, çünki onların, bir qayda olaraq, qanuni qazancları olmadığı üçün, sadalanan neqativ təzahürlərə sərf etmək üçün pulları olmur və onlar həmin pulu tapmağın ən asan yolu kimi müxtəlif tipli talama cinayətləri törətməyi seçirlər), zərərli aludəçiliklərinin (son illərdə texniki imkanların genişlənməsi, eləcə də, internet vasitəsilə müxtəlif qeyri-qanuni fəaliyyətlərin reklam edilməsi ona səbəb olmuşdur ki, yetkinlik yaşına çatmamışlar arasında onlayn qumar oyunlarına aludəçilik, eləcə də, oğlan uşaqları arasında fahişəliklə məşğul olan insanların xidmətlərindən istifadə göstəriciləri əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır və bu hallar, pis vərdişlərdə olduğu kimi, yetkinlik yaşına çatmamışları müxtəlif yollarla, o cümlədən qanunu pozmaqla pul tapmağa, ən ağır hallarda isə mülkiyyətə qarşı cinayət törətməyə vadar edir) mövcud olub-olmamasının müəyyən edilməsi, əgər belə vərdiş və aludəçiliklər mövcud olarsa, onların tərgidilməsi, bunun üçün müvafiq müalicə

kurslarının (alkoqolizmdən, narkomaniyadan, kleptomaniyadan, ludomaniyadan (oyun asılılığından), ninfomaniyadan və s. müalicə) və s. bu kimi tədbirlərin tətbiqi zəruri olarsa, adekvat tədbirlərin təmin olunması;

- yetkinlik yaşına çatmamışın cinayətkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsi faktının olub-olmamasının müəyyən edilməsi, belə fakt mövcuddursa, mövcud hüquq-mühafizə sisteminin imkanları vasitəsilə sonuncuya qarşı təqib tədbirlərinin təmin edilməsi, onun qarşısının alınması istiqamətində zəruri tədbirlərin görülməsi.

Göstərilənlər özünü yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin dinamikasında da göstərir. Belə ki, son illərin statistikasında ən az cinayət 2007-ci ildə 452 fakt olmuşsa da, 2008-ci ildə 548, 2009-cu ildə 496, 2010-cu ildə 484, nəhayət bu rəqəm artaraq 2018-ci ildə 946-ya çatmışdır. YYÇ tərəfindən sonrakı illərdə bu rəqəm getdikcə aşağı düşərək, 2019-cu ildə 519, 2020-ci ildə 559-a, 2021-ci ildə isə 458-ə çatmışdır. YYÇ tərəfindən törədilən cinayətlərin təhlili ilə bağlı digər bir statistikaya baxsaq görərik ki, 2019-cu ildə 185 oğurluq, 9 soyğunçuluq, 3 quldurluq, 2020-ci ildə 377 oğurluq, 11 soyğunçuluq, 5 quldurluq, 2021-ci ildə isə 309 oğurluq, 7 soyğunçuluq, 5 quldurluq cinayəti törədilmişdir.

Göstərilənləri nəzərə alaraq, hesab edirik ki, cinayət mühakimə icraatında fərdi profilaktik fəaliyyətin hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsi və bu fəaliyyətin stimullaşdırılması üçün AR CPM-in 221-ci maddəsinə aşağıdakı redaksiyada yeni bəndin əlavə edilməsi məqsədəuyğun olardı:

221.3. İbtidai araşdırma zamanı müəyyən edilmiş, cinayətin törədilməsinə şərait yaratmış xüsusi halların aradan qaldırılması məqsədilə müstətiq tərəfindən təqsirləndirilən şəxs barəsində fərdi profilaktik iş aparıla bilər. Təqsirləndirilən şəxs yetkinlik yaşına çatmayan olduqda, fərdi profilaktik iş həmçinin təqsirləndirilən şəxsin valideyni, qəyyumu, himayəçisi, yaxud digər qanuni nümayəndəsi cəlb olunmalıdır. Fərdi profilaktik işin həcmi və məzmunu cinayətin törədilməsinə şərait yaratmış halların xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq müstətiq tərəfindən müəyyən edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Александрова Н.А. Роль отцов в воспитании детей // Евразийский научный журнал, 2015, № 10, С. 12-13.
2. Антонов И.А. Представление следователя об устранении обстоятельств, способствовавших совершению преступлений: качество исполнения и эффективность контроля // Материалы всероссийской научно-практической конференции. Уголовное судопроизводство России: проблемы и перспективы развития. Санкт-Петербург, 27 ноября 2020 г., С. 34-38.
3. Иоша Е.В. Профилактика девиантного поведения несовершеннолетних // Торговля людьми, эксплуатация несовершеннолетних и сопряженные с ними преступления: сборник тезисов научно-практического круглого стола. Хабаровск, 28 апреля 2011 г., С. 33-37.
4. Карпышева Ю.О. Роль представления прокурора об устранении нарушений закона в профилактике правонарушений // Законность, 2019, № 12 (1022), С. 36-38.
5. Карев Б.А., Дьяченко Е.А. Социально-экономические детерминанты беспризорности и детской преступности // Право и практика, 2017, № 4, С. 299-303.
6. Костина Л.Н. Особенности взаимодействия следователя с сотрудниками органов дознания и психологом в повышении эффективности расследования и профилактики преступлений несовершеннолетних // Права и свободы человека и гражданина: Актуальные проблемы науки и практики: Материалы II Международной научно-практической конференции. Орел, 21 мая 2010 г., С. 299-306.
7. Кривошапкина К.Г., Корнилова А.Г. Роль отца в гендерном воспитании детей // Современное образование: традиции и инновации. 2020, № 3, С. 209-211.
8. Куликова М.С., Путько А.М. Беспризорность, безнадзорность и бродяжничество несовершеннолетних как фоновые явления преступности // Вестник Самарского юридического института, 2015, № 4 (18), С. 26-34.
9. Матвейчев Ю.А. Представление об устранении нарушений закона, причин и условий, способствовавших совершению преступления // Вестник Могилевского института МВД, 2021, № 1, С. 75-79.
10. Мельников С.Ю. Беспризорность и безнадзорность несовершеннолетних как предпосылка детской преступности // Отечественная юриспруденция, 2017, № 6 (20), С. 87-89.
11. Москалькова Т.Н. Профилактика наркомании среди несовершеннолетних. Развитие ювенальных технологий // Закон и право, 2010, № 2, С. 5-6.
12. Паршина И.В., Горожанкина Е.С., Никитишина Н.А. Роль отца в воспитании сына // Вопросы дошкольной педагогики, 2017, № 2 (8), С. 42-45.
13. Пучнина С.А. Индивидуальная профилактика девиантного поведения подростков в деятельности комиссий по делам несовершеннолетних и защите их прав // XVI Державинские чтения. Институт права: материалы Общероссийской научной конференции. Тамбов, февраль 2011 г., С. 241-244.
14. Садиокова У.В. Об эффективности реализации лицом, производящим расследование, права внесения представления об устранении обстоятельств, способствовавших совершению преступления // Академическая мысль. 2021. № 4 (17). С. 105-108.
15. Скогорева Т.Ф. Деятельность следователя по профилактике при расследовании уголовных дел в отношении несовершеннолетних // Вестник Волгоградской академии МВД России. 2010, № 4 (15), С. 51-55.
16. Стешенко Ю.С. Представление об устранении обстоятельств, способствовавших совершению преступлений несовершеннолетними как документ профилактической работы следователя // Всероссийская научно-практическая конференция: Проблемы предварительного следствия на современном этапе. Волгоград, 10 ноября 2021 года, С. 243-249.

Джанполад Даанов

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СЛЕДОВАТЕЛЯ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ ХИЩЕНИЙ,
СОВЕРШАЕМЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ**

Резюме

Проблема подростков-правонарушителей в современном обществе представляет собой одну из самых сложных и противоречивых. К сожалению, не каждый подросток, осознает какие, совершаемые им противоправные деяния ведут к тяжелым и трудно-исправимым последствиям. Профилактика преступлений среди детей, совершаемых ими или над ними, является приоритетной задачей социального направления политики государства. Она включает в себя воспитательные, правовые, организационные и другие меры воздействия, благодаря которым выявляются и ликвидируются обстоятельства и условия, приводящие к совершению правонарушений. Статья посвящена основным вопросам деятельности следователя по профилактике хищений, совершаемых несовершеннолетними.

Janpolad Daanov

**ACTIVITIES OF THE INVESTIGATOR FOR PREVENTION OF
EMBEZZLEMENT COMMITTED BY MINORS**

Summary

The problem of adolescent offenders in modern society is one of the most complex and controversial. Unfortunately, not every teenager realizes what illegal acts he commits lead to serious and difficult-to-correct consequences. The prevention of crimes committed by or against children is a priority of the social policy of the State. It includes educational, legal, organizational and other measures of influence, through which the circumstances and conditions leading to the commission of offenses are identified and eliminated. The article deals with the main issues of the investigator's activities in preventing embezzlement committed by minors.

Anar MƏHƏMMƏDOV

BDU-nun Cinayət prosesi kafedrasının doktorantı

HƏBS QƏTİMKAN TƏDBİRLƏRİNİN SEÇİLMƏSİ ZAMANI MƏHKƏMƏLƏR TƏRƏFİNDƏN NƏZƏRƏ ALINAN AMİLLƏR

Açar sözlər: qətimkan tədbirləri, cinayət prosesi, həbs, girov;

Ключевые слова: меры пресечения, уголовный процесс, арест, заложник;

Key words: deterrence, criminal procedure, imprisonment, bail.

Qətimkan tədbirləri cinayət yurisdiksiya orqanlarının cinayətlərin qarşısının alınması, cinayətlərin açılması və cinayət törətmiş şəxslərin məsuliyyətə alınması üzrə cinayət prosesual fəaliyyətin normal gedişini təmin etmək, öz vəzifələrini vaxtında və səmərəli yerinə yetirmək üçün cinayət prosesual qanunvericilikdə nəzərdə tutulan cinayət prosesual hüquqi vasitələrdir. Cinayət prosesual qanunvericilikdə bu tədbirlərin müxtəlif növlərinin nəzərdə tutulması və ümumilikdə seçilməsi və tətbiqi məqsədlərinin, şərtlərinin, əsaslarının və prosedur qaydasının müəyyən edilməsi bu tədbirlərin bilavasitə insan hüquq və azadlıqlarına müdaxilə ilə şərtlənməsi ilə bağlıdır. Məhz, bu mənada da qanunverici bu tədbirlərin sistemi və tətbiqinin ciddi şəkildə tənzimlənməsini zəruri hesab etmiş, bununla kifayətlənməmiş optimal hüquqi mexanizm müəyyənləşdirmişdir. Bu mexanizm professor C.H.Mövsumovun təbirincə desək, geniş və dar mənada təminatlar sistemi ilə əhatə edilmişdir. Prosesual məcburiyyət tədbirləri, o cümlədən qətimkan tədbirləri bütün dövlətlərin cinayət mühakimə icraatlarına xas olan tədbirlərdir. Fərq onun sistemində və ayrı-ayrı qətimkan tədbirlərinin şərtləri, əsasları və prosesual qaydalarında müşahidə olunur. Azərbaycan Respublikası cinayət mühakimə icraatında sübutetmənin prosesual

təminatları sisteminə istintaq orqanına və məhkəməyə əks təsir göstərən və belə təsir göstərməsi gözlənilən şəxslərə tətbiq edilən prosesual məcburiyyət tədbirləri də daxil edilir. Başqa sözlə desək, cinayət prosesual məcburiyyət tədbirləri digər aspektdən, sübutetmənin təminatı kimi nəzərdən keçirilə bilər. Məlum olduğu kimi, əsassız prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi insanların, cəmiyyətin və dövlətin mənafeyinə bütövlükdə qanunçuluğa ciddi zərər vuracaq və nəticədə insanların hümanizm, ədalətlik və s. inancları sarsılmış olacaqdır. Bu mənada ən ciddi prosesual məcburiyyət tədbiri olan həbs qətimkan tədbirinin tətbiqindən mümkün qədər imtina edilməsi dövlət başçısının humanist siyasətinin əsasında duran məsələlərdəndir və bu siyasətin bariz nümunəsi cinayət və cinayət prosesual qanunvericiliyə edilən dəyişikliklərlə təsdiq olunur. Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, şəxsin həbs edilməsi onun azadlıq hüququ ilə yanaşı, həm də onun sübutların toplanmasında və öz müdafiəsini təşkil etməsində imkanlarını minimuma endirir, odur ki, bu qətimkan tədbirini tətbiq edərkən qanunvericiliyin tələblərinə dönmədən riayət edilməlidir. [1.481]

Bütün demokratik dövlətlərdə olduğu kimi Respublikamızda ardıcıl islahatlar insan hüquqlarının aliliyi müddəasının reallaşdırılmasına xidmət edən optimal mexanizmin qurulmasını və bu mexanizmin daim təkmilləşdirilməsini tələb edir. Lakin təcrübə göstərir ki, bu uzun illərin problemi kimi tam həll olunmaqdan sanki uzaqdır. Belə ki, cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində baş verən dəyişikliklərin inkişaf surəti həmişə qanunvericiliyin inkişafını üstələyir. Nəticədə beynəl-

xalq və milli qanunvericiliklərdə hətta daim diqqət mərkəzində saxlanılsa da, ən demokratik qanunvericiliklər belə çoxsaylı əlavə və dəyişikliklərə məruz qalır. Bunu keçən əsrin sonlarından respublikamızda həyata keçirilən islahatların mahiyyət və məzmunu da sübut edir, problemin dəim aktual olaraq qalmasına dəlalət edir.

Ali Məhkəmənin Plenumunun "Ədalət Mühkəməsinin həyata keçirilməsi zamanı "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının müddələrinin və İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında" 2006-cı il 30 mart tarixli, "Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında" 2009-cu il 3 noyabr tarixli qərarlarında və "2015-ci ildə respublikanın birinci instansiya məhkəmələrində "Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlama müddətlərinin uzadılmasına dair təqdimatlara və həbs qətimkan tədbirinin alternativ qətimkan tədbirləri ilə əvəz edilməsinə dair vəsatətlərə baxılarkən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsinə dair 2017-ci il 7 aprel tarixli Plenumunda məhkəmələrə tövsiyə olunub ki, şəxsin məhkəməyə gəlməyə təminatların mövcud olduğu təqdirdə, onun azadlıqda qalmasına üstünlük verilməli, həbs qətimkan tədbirinə müstəsna tədbir kimi baxılmalı, məhkəmələr həbs qətimkan tədbiri seçərkən yalnız qanunda nəzərdə tutulan əsasları formal sadalamaqla kifayətlənməməli, hər bir əsasın konkret təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə mövcudluğunun nədən ibarət olmasını və cinayət işinin materialları ilə onların təsdiq edilib-edilməməsini yoxlamalıdır.

Yuxarı instansiya məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, məhkəmələr tərəfindən həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlama müddətlərinin uzadılması barədə təqdimatlara və həbsin alternativ qətimkan tədbirləri ilə əvəz edilməsi haqqında vəsatətlərə əsasən qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq baxılır. Qeyd olunub ki, ötən müddətdə lüzumsuz həbslərin və həbsdə saxlama müddətlərinin uzadılması barədə təqdimatların sayı azalıb, əsaslandırılmış məhkəmə qərarlarının

keyfiyyəti yaxşılaşıb. Göründüyü kimi, yuxarı instansiya məhkəməsinin dəfələrlə bu məsələlərə diqqəti cəlb etməsinə baxmayaraq, müsbət dəyişikliklər olsa da, yenə də "lüzumsuz həbslərin və həbs müddətlərinin" uzadılması hallarının olmasını xüsusi olaraq vurğulayır.

Heç şübhəsiz ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbs müddətinin uzadılması ilə bağlı Ali Məhkəmənin mütəmadi olaraq apardığı əhatəli təhlillər və müzakirələr bu sahədə işin dövlət başçısının tələbləri səviyyəsində qurulmasında xüsusi önəm kəsb edir. [3]

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2017-ci il 10 fevral tarixli Sərəncamının müstəsna əhəmiyyəti ilə əlaqədar verilmiş tapşırıq və tövsiyələrin icrası nəticəsində ötən ilin sonunda cinayət qanunvericiliyinə presedenti olmayan, əsaslı dəyişikliklərin edildiyini, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və onun müddətinin uzadılmasına dair təsirli nəzarət mexanizmlərinin yaradıldığını vurğulayıb, qanunvericiliyə dəyişiklikləri gözləmədən məhkəmə-istintaq və prokurorluq orqanları tərəfindən Sərəncamın dərhal icrasına başlanılması nəticəsində bu sahədə pozitiv dəyişikliklərin əldə olunduğunu bildirib.

Ötən 1 il ərzində istintaq təcrüdənlərinə daxil olan həbs edilmiş şəxslərin sayı 24% azalıb, həbsdən azad edilənlərin sayı isə 14% artıb. Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə və həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasına dair təqdimatların sayında da xeyli azalma müşahidə olunur. Bununla belə bu sahədə hələ də nöqsanların olması və bütün qətimkan tədbirlərinin yarısından çoxunun həbslərin təşkil etməsinin və məhkəmələr tərəfindən həbslə bağlı təqdimatların əksəriyyətinin təmin olunmasının və bir çox həbslərin hələ də böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlərlə bağlı olmasının narahatlıq doğurduğunu qeyd olunub.

Təcrübə bir daha göstərir ki, "həbsin bəzən ciddi zərurət olmadan seçildiyi həmçinin, tam sadə, bir epizoddan ibarət, sübutları bəlli olan cinayət işləri üzrə həbsin uzun müddətə seçilməsi və əsassız uzadılması, istintaqın faktiki hərəkətsiz saxlanılmasına şərait yaradılması və nəticədə təqsirləndirilən şəxsin əbəs yerə uzun müddət cəmiyyətdən təcrid olunması hallarına" rast gəlinir.

Vəziyyətin belə olması bir daha ona dəlalət edir ki, hələ də nəzəriyyə, qanunvericiliyin inkişafı və təcrübənin formalaşması arasında harmoniyaya nail oluna bilinmir və bu təkcə bizim dövlətə deyil xarici ölkələr üçün də xasdır. Ali Məhkəmə qeyd edir ki, uzadılma ilə bağlı təqdimatların üçdə biri böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlərlə bağlıdır. Təbii ki, biz nə qədər humanistləşməyə meyl etsək də cinayət mühakimə icraatının maraqlarını nəzərdən qaçıрмаq, istintaqın imkanlarının cinayət törətməklə şəxsiyyətə, cəmiyyətə və dövlətə qəsd edən cinayətkardan asılı vəziyyətə qoymaq olmaz. Bu istiqamətdə tarazlaşdırılmış siyasət həyata keçirilməlidir. Bütün hüquqi vasitələr yalnız qanunçuluğa əsaslandıqda qanun çərçivəsində həyata keçirildikdə lazımı səmərəni verə bilər.

Əsassız həbslərin bəraət hökmlərinin çıxarılmasına təsiri məsələsi də məhkəməni diqqətdə saxlanılmalıdır. Çəkişmə prinsipinin real təmin olunmasının, bu sahədə əlavə ciddi tədbirlər görülməsinin zəruridir. [4]

Həbs qətimkan tədbiri seçilərkən, onun müddəti uzadılarkən hakimlərin yüksək məsuliyyət daşıdıqlarını, formal yanaşmanın yolverilməzliyini, insanların fundamental azadlıq hüququnun təmin olunmasına daim həssas münasibət bəslənilməsi diqqətə çatdırılıb.

Bildirilib ki, dövlət başçısının tapşırığına uyğun olaraq həbsin müstəsna hallarda seçilməsinə diqqət artırılmalı, alternativ qətimkan tədbirlərinə daha çox üstünlük verilməlidir.

Plenumda aparılan müzakirələrin mövcud nöqsanların aradan qaldırılmasına, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı məhkəmə təcrübəsində daha əsaslı müsbət dönüşün yaranmasına imkan verəcəyinə əsas olduğu bildirilmişdir.

Plenumda məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqində yol verilən səhvlərin aradan qaldırılması, qanunun eyni qaydada tətbiqinin təmin edilməsi, vahid məhkəmə təcrübəsinin yarıdılması məqsədi ilə məhkəmələrə icmal məktubunun göndərilməsi qərara alınmışdır.

Bu baxımdan dövlət başçısının cəza siyasətinin humanistləşdirilməsinə dair 2017-ci il 10 fevral tarixli Sərəncamı məhkəmə, istintaq, prokurorluq və ədliyyə orqanları üçün mühüm yol xəri-

təsidir. Sərəncamın icrası ilə bağlı bir çox işlər həyata keçirilib, o cümlədən cinayət qanunvericiliyinə 300-ə yaxın mühüm dəyişikliklər edilib, həbs edilmiş şəxslərin sayı azalıb, azadlıqdan məhrumetməyə alternativ cəzaların səmərəli icrası məqsədilə Probasiya xidməti yaradılıb, azadlığın məhdudlaşdırılması yeni cəza növünün, elektron nəzarət vasitələrinin tətbiqinə başlanılıb.

Göstərilənlərə əsasən demək olar ki, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi dövlətimizin ali məqsələrindən biri və birincisidir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 12-ci maddəsinə əsasən prosessual məcburiyyət tədbirinin tətbiqi ilə əlaqədar şəxsin Konstitusiyaya ilə təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılması barədə qərar yalnız zərurət olduqda, həmin Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada qəbul edilə bilər. Məhkəmələrdə təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması vəziyyəti barədə təqdimatlarla və həbsin ev dustaqlığı ilə əvəz olunması haqqında vəsatətlərə baxılması vəziyyəti öyrənilərkən müəyyən edilmişdir ki, məhkəmələr tərəfindən bu sahədə qanunvericiliyin tələblərinə əsasən əməl olunsada, qanunvericiliyin tətbiqi zamanı aşağıdakı nöqsanlara yol verildiyi göstərilir:

- xüsusilə verilmiş təqdimatların əsaslılığı ətraflı yoxlanılmır;

- CPM-nin 154.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan qətimkan tədbirlərinin ən ciddi növü hesab edilən həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinin əsasları qərarında şərh olunmur;

- həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinin əsası kimi təqsirləndirilən şəxsin cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək, istintaqın normal gedişinə mane olmaq, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışına gəlməmək kimi ümumi ifadələr işlədilir;

- onların mövcudluğu ehtimalını təsdiq edən hər hansı faktiki hala istinad olunmur. -böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayət əməli törətməkdə təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlar təmin edilərkən bəzi hallarda cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələbləri və İnsan Hü-

quqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi nəzərə alınmır. Göründüyü kimi belə hallara təcrübədə yol verilməsinin qarşısı almaq üçün məhkəmələrə tövsiyələr verilir, məhkəmə təcrübəsi bir növ bu halların qarşısının alınmasına istiqamətlənir.

Məhkəmələrə tövsiyə olunur ki, təqsirləndirilən şəxslər barəsində prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı təqdimatlara Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin, İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 5 və 6-cı maddələrinin, cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə ciddi əməl edilməklə və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi nəzərə alınmaqla vaxtında və keyfiyyətli baxılmasının zəruriliyi təmin edilsin. Xüsusi olaraq vurğulanır ki, həbs qətimkan tədbirinin prosessual məcburiyyət tədbirləri sırasında ən ciddi tədbir olmasını, həbs edilən şəxsin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını nəzərə alaraq təqdimatlara baxılmasına formal yanaşmaya yol verilməməlidir. Ali Məhkəmə həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi zamanı nəzərə alınmalı prinsiplial meyar müəyyənləşdirməyə nail olmuşdur. Orada qeyd olunur ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə əsasən həbs qətimkan tədbirinin tətbiqinə bir qayda olaraq "cəmiyyətin maraqlarının" "şəxsin azadlıq hüququndan" üstün olduğu halda yol verilir, yəni bu halda şəxsin azadlıqda qalması cəmiyyətdə mənfi emosiyalar doğurur və cəmiyyət üçün təhlükəli olmaqda qalır. Bu müddə təcrübə üçün mayak rolun oynayır.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 154.3-cü maddəsinə əsasən prosessual məcburiyyət tədbiri olan həbs qətimkan tədbiri yalnız təqsirləndirilən şəxslər barəsində seçilə bilər. Bəzi xarici ölkələrin qanunvericiliklərindən fərqli olaraq şübhəli şəxslər barəsində həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamışdır. CPM-nin 147 və 148-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarla və qaydada tutulmuş və sonradan ittiham olunan təqsirləndirilən şəxsin haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə baxarkən məhkəmələr ilk növbədə həmin şəxsin tutulmasının əsaslılığını və qanunliliyini yoxlamalıdır. Bu zaman nəzərə alınmalı-

dır ki, əsaslı şübhə şəxsin cinayət törətməsi barədə kifayət qədər məlumatların olmasını ehtiva edir. CPM-nin 148.3.1-148.3.3-cü maddələrinin tələblərinə müvafiq olaraq şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduqda o, təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən aşağıdakı hallarda tutula bilər:

- hadisə yerindən qaçıb gizlənməyə, yaxud cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməyə cəhd göstərdikdə;
- daimi yaşayış yeri olmadıqda və ya başqa ərazidə yaşadığıda;
- şəxsiyyəti müəyyən edilmədikdə.

Göstərilən qaydada və əsaslarla tutulmuş şəxsin barəsində təqsirləndirilən şəxs kimi həbs qətimkan tədbirinin seçilməsindən imtina edildikdə o, tutulma müddəti 48 saat başa çatmadıqca belə, dərhal buraxılmalıdır.

Qanunvericiliyə əsasən, təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün maddi və prosessual hüquqi əsaslar olmalıdır.

Maddi əsaslar dedikdə təqsirləndirilən şəxsin ona istinad edilən cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidiyyətini təsdiq edən ilkin sübütə başa düşülür.

Prosessual əsaslar isə Azərbaycan Respublikası CPM-nin 155-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş halların məcmusundan və həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinin qanunliliyini və zəruriliyini təsdiq edən, məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş əsaslardan ibarətdir.

Məhkəmələr həbs qətimkan tədbiri seçərkən yalnız CPM-nin 155-ci maddəsində göstərilən prosessual əsasları formal sadalamaqla kifayətlənməməli, hər bir əsasın konkret təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə mövcudluğunun nədən ibarət olmasını və cinayət işinin materialları ilə onların təsdiq edilib-edilməməsini yoxlamalıdır. Bu zaman təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, onun şəxsiyyətini səciyyələndirən məlumatlar, o cümlədən yaşı, ailə vəziyyəti, məşğulluq növü, sağlamlığı və bu kimi digər hallar nəzərə alınmalıdır. M.S.Qəfərov haqlı olaraq qeyd edir ki, qanunve-

rici bu siyahını açıq saxlamaqla, qətimkan tədbiri haqqında qəti qərar qəbul edilən zaman şübhəli və təqsirləndirilən şəxs barəsində digər mühüm halların da nəzərə alınması arqumentindən çıxış etmişdir. [2.s.126]

Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimata baxarkən onlar ilk növbədə Azərbaycan Respublikası CPM-nin 154-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş digər qətimkan tədbirlərinin seçilməsinin mümkünlüyünü yoxlamalı, təqdimat təmin edildikdə isə həbslə əlaqədar olmayan qətimkan tədbirinin seçilməsinin qeyri-mümkün olmasını əsaslandırmaqlıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsindən imtina edildikdə, habelə həbsə alternativ olan (hazırda ev dustaqlığı və girov əsas-alternativ qətimkan tədbirləridir) tədbirləri (ev dustaqlığı və girov) seçilmədikdə, məhkəmələr CPM-nin 154-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş digər qətimkan tədbiri seçmək səlahiyyətində deyillər. CPM-nin 154.4-cü maddəsinin mənasına görə, bu halda Məcəllənin 154.2.4-154.2.9-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qətimkan tədbirləri yalnız ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən seçilə bilər. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 155.3-cü maddəsinə əsasən təqsirləndirilən şəxs haqqında həbs qətimkan tədbiri bir qayda olaraq iki ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsə tətbiq oluna bilər.

Məhkəmələrə tövsiyyə edilir ki, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayəti törətmiş təqsirləndirilən şəxsin haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə təqdimat yalnız aşağıdakı hallardan biri mövcud olduqda təmin edilə bilər:

- təqsirləndirilən şəxsin Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayış yeri olmadıqda;
- həmin şəxsin şəxsiyyəti müəyyən edilmədikdə;
- təqsirləndirilən şəxs onun barəsində əvvəllər seçilmiş başqa qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduqda;
- cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməsi,
- cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməsi;
- cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları saxtalaşdırması,

- ibtidai istintaq və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olması;
- ibtidai istintaqdan qaçıb gizlənməsi;
- onun yeni cinayət törətməsi ehtimalı olduqda.

Ali Məhkəmə hesab edir ki, təqsirləndirilən şəxsin daimi qeydiyyatının olmaması onun daimi yaşayış yerinin olmamasını təsdiq edən hallardan biri olsa da, bu hal heç də bir qayda olaraq onun barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə əsas vermir. Hər bir halda məhkəmənin qəbul etdiyi qərarda sadalanan halların mövcudluğu və ya ehtimalı əsaslandırılmalıdır. Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara və həbsin ev dustaqlığı ilə və ya girovla əvəz edilməsinə dair vəsatətlərə onların alındıqları vaxtdan 24 saat ərzində (qeyri iş gününə və ya iş vaxtından sonraya düşməsindən asılı olmayaraq) məhkəmənin binasında təkbəşinə, qapalı məhkəmə iclasında baxılır. Məhkəmə iclasında təqdimatla hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsin iştirakı məcburidir. Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması haqda təqdimatlara baxılmasına təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan yalnız onun məhkəmə iclasında iştirakının təmin edilməsi mümkün olmadığı müstəsna hallarda yol verilir. Belə hallara təqsirləndirilən şəxsin istintaqdan qaçıb gizlənməsi, onun psixiatriya stasionarında və ya başqa ağır xəstəlikdən müalicədə olması, fəvqəladə hadisələrin baş verməsi, karantin elan edilməsi kimi hallar aid edilə bilər.

CPM-nin 447.3 və 447.6-cı maddələrinə əsasən, vəsatət vermiş şəxs və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror da məhkəmə iclasında iştirak etmək hüququna malikdirlər. Lakin müraciətin baxılma yeri və vaxtı barədə vaxtında məlumatlandırılmış həmin şəxslərin məhkəmə iclasına gəlməməsi məhkəmə iclasının keçirilməsinə mane olmur. Hakim zəruri hesab etdikdə ibtidai araşdırma aparən müstəntiqi məhkəmə iclasına çağırma bilər. Təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisi olduqda o, məhkəmə iclasına mütləq dəvət edilməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayan, məhkəmə-psixiatriya ekspertizasının keçirilməsi ilə əlaqədar psixiatriya stasionarında müalicədə olan təqsirləndirilən şəxslər haqqında veril-

miş təqdimatlara baxılması zamanı müdafiəçinin iştirakı məcburidir. Belə təqdimatlara baxılarkən təqsirləndirilən şəxslərin qanuni nümayəndələri də məhkəmə iclasında iştirak edə bilərlər. Azərbaycan Respublikasından kənarada olan və ya istintaqdan gizlənən şəxslər barəsində təqdimatlara baxılarkən onların müdafiəçilərinin məhkəmə iclasında iştirakları CPM-nin 92 və 447-ci maddələrinin müddəalarına uyğun həyata keçirilir.

Cinayət mühakimə icraatında proses iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafelərinin təmin edilməsi tələbi həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması haqqında təqdimata baxılması üzrə məhkəmə iclasında marağına toxunulan şəxslərin “iştirak etmək hüququ”nun realizə olunmasını vacib edir. Bu hüquqa malik olan şəxslərin siyahısı CPM-nin 447.3.1-447.3.3-cü maddələri ilə məhdudlaşmır. Qanunvericiliyin, o cümlədən CPM-nin 87, 447.7 və 452.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş normaların mənasına görə, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinin həlli zərər çəkmiş şəxsin təqsirləndirilən şəxs tərəfindən söylədiyi hədələrə görə onun şəxsi təhlükəsizliyinin qorunması, ona vurulmuş maddi zərərin ödənilməsi ilə əlaqədar qanuni maraqlarına və hüquqlarına toxunduqda, zərərçəkmiş, onun nümayəndəsi və ya qanuni nümayəndəsi belə icaslarda iştirak etmək və təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlama müddətinin uzadılması və ya bunlardan imtina ilə bağlı öz mövqelərini məhkəmənin nəzərinə çatdırmaq hüququna malikdirlər. CPM-nin 452.1-ci maddəsinə əsasən, zərərçəkmiş şəxs və ya onun nümayəndəsi və qanuni nümayəndəsi təqdimata baxılması nəticəsində birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən çıxarılmış qərardan apellyasiya şikayəti verə bilərlər. Bu hüququn həyata keçirilməsi həmin şəxslərin təqdimata baxılması üzrə məhkəmə iclasında iştirak edib-etməmələrindən asılı deyildir. Zərurət olduqda, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 99-cu maddəsində nəzərdə tutulan qaydada məhkəmə iclasına tərcüməçi dəvət olunur. Fikrimizcə, bütövlükdə həbs qətimkan tədbirinin se-

cilməsi ilə sahəsində qanunçuluğu təmin etmək üçün digər mexanizmlər də yaradıla bilər. ABŞ Konqresi tərəfindən “Məhkəməyədək xidmətləri haqqında “27 sentyabr 1982 –ci il qanunu nümunə kimi istifadə edilə bilər. Həmin qanuna görə hər bir federal dairə məhkəməsi yanında daimi fəaliyyət göstərən xidmət fəaliyyət göstərir. Həmin xidmətə ya xüsusi təyin edilmiş ya da artıq bu vaxtadək fəaliyyət göstərən baş probasiya məmuru tərəfindən rəhbərlik edilir. Bu xidmətin üzərinə əsasən iki funksiya yerinə yetirmək vəzifəsi qoyulub. İş mahiyyətcə həll olunanadək barəsində qətimkan tədbirləri seçilməsi və yaxud da qətimkan tədbirlərinin dəyişdirilməsi nəzərdə tutulan cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş şəxs barəsində məlumat toplamaq, eləcə də toplanmış məlumatlar barədə qətimkan tədbirləri seçmək məsələsinin həll etmək səlahiyyəti olan hakim və magistrata hesabat təqdim etmək.

Təqsirləndirilən şəxs girov və ya hər hansı şərt daxilində azadlıqda qaldıqda onun davranışı üzrə nəzarəti həyata keçirmək, bu şərtlərə əməl edilmədiyi halda müvafiq vəzifəli şəxsə tövsiyələr hazırlamaq. Fikrimizcə, müasir informasiya texnologiyalar sisteminin mövcud olduğu şəraitdə xüsusi komputer proqramları vasitəsilə bu xidmətin funksiyaları daha dəqiq və operativ yerinə yetirilə bilər. Xüsusi komputer proqramları cinayət prosesini aparan orqanların işini xeyli asanlaşdırır, digər tərəfdən də qeyri-qanuni qətimkan tədbirlərinin seçilməsi və tətbiqi hallarının aşkara çıxarılması və aradan qaldırılmasında faydalı olar. Hesab edirik ki, xüsusi komputer proqramları vasitəsilə bu sahədə cinayət prosesual fəaliyyət nəzarətə götürə və səmərəliliyə xidmət edən təkmilləşdirmə mexanizmi qurula bilər. Bu məlumatların elektron məhkəmə informasiya sisteminə yerləşdirilməsi bu sahədə vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşmasına, ictimaiyyətin hüquqi maarifləndirilməsinə, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi və cinayət prosesini aparan orqanların sui-istifadə hallarına yol verilməməsi vəzifəsinin yerinə yetirilməsində çox mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası, Bakı, Digesta, 2011 səh. 481
2. Qəfərov M.S Azərbaycan Respublikasının Cinayət prosesində şəxsiyyətin hüquqlarının təmin edilməsi Bakı, Qanun, 2006, 248 s.
3. <http://www.supremecourt.gov.az/post/view/897>
4. <https://president.az/articles/22756>

Анар МАГОМЕДОВ**АРЕСТОВАННЫЕ ФАКТОРЫ, УЧИТАННЫЕ СУДОМ
ПРИ ИЗБРАНИИ СИЛЬНЫХ МЕР****Аннотация**

Данная статья посвящена вопросам применения мер пресечения, что является одним из теоретически и практически важных вопросов уголовного судопроизводства. Исходя из понимания общего контекста и значения ограничительных мер, автор подчеркивает важность анализа обстоятельств, которые необходимо учитывать при применении этих мер с точки зрения гуманизма, верховенства закона и прав и свобод человека. На основании изученного опыта автор приходит к такому выводу, что неверная оценка этих обстоятельств приводит к применению на практике необоснованных ограничительных мер и даже открывает путь к произволу органов уголовной юрисдикции. В данной статье делается попытка обобщить недостатки в применении ограничительных мер, особенно арестов, и обосновать возможность предотвращения таких случаев с помощью компьютерного программирования.

Anar MAHAMMADOV**ARRESTED FACTORS TAKEN INTO ACCOUNT
BY THE COURTS IN THE ELECTION OF SEVERE MEASURES****Annotation**

This article is devoted to the application of deterrence measures, which is one of the significant theoretical and practical issues of criminal proceedings. Considering the general context of the nature and meaning of deterrence measures, the author emphasizes the importance of the analysis of the circumstances to be considered during the application of these measures within the terms of humanism, the rule of law and human rights and freedoms. Based on the experience studied, the author concludes that the incorrect assessment of these cases leads to the application of unreasonable restrictive measures in practice, and even opens the path to the arbitrariness of the criminal jurisdiction implementing bodies. This article seeks to summarize the shortcomings in the application of restrictive measures, especially arrests, and substantiates the possibility of preventing these cases through the application of computer programming.

UOT 343

Elnur NƏCƏFOV

AMEA-nın dissertantı,

AR Vəkillər Kollegiyasının və

Mediasiya Şurasının üzvü

e.mail: nacafovelnur@mail.ru

CASUSLUĞUN SUBYEKTİV CƏHƏTİ

Açar sözlər: cinayətin motivi, casusluq, cinayətin məqsədi, təqsir, cinayət hüququ, dövlətin təhlükəsizliyi.

Ключевые слова: мотив преступления, шпионаж, цель преступления, вина, уголовное право, безопасность государства.

Keywords: motive for the crime, espionage, the purpose of the crime, guilt, criminal law, state security

Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd olunduğu kimi, habelə ali məhkəmə orqanlarının formalalaşdırdığı prezident xarakterli və preyudisial əhəmiyyətli hüquqi mövqeyə görə, hər bir cinayət əməli araşdırılarkən onun tərkibinin düzgün müəyyən edilməsi və düzgün tövsif edilməsi cinayət əlamətlərini əks etdirən əməllərin cinayət olub-olmamasını, cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin təqsiri olub-olmamasını müəyyənləşdirməyə, habelə həmin cinayətə görə təqsirləndirilən şəxsə ədalətli cəza təyin edilməsinə yönəlmişdir. Əks hal təqsiri olmayan şəxsin məsuliyyətə alınmasına, yaxud da cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxsin məsuliyyətdən kənar qalmasına, cəzanın düzgün olmayan tətbiqinə səbəb ola bilər. Bu isə öz növbəsində Cinayət Məcəlləsinin əsaslandığı qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirə görə məsuliyyət, ədalət və humanizm prinsiplərinin pozulmasına gətirib çıxara bilər [1].

Digər cinayətlərdə olduğu kimi ictimai təhlükəli əməl olaraq casusluq cinayətinə subyektiv və obyektiv əlamətlər məcmu halında səbəb olur və bu zaman sözügedən cinayətdə obyekt və obyektiv

cəhətin əlamətləri sonunda gəlsə də cinayətin subyektiv və subyektiv cəhəti əvvəldə gəlir. Yəni ən əvvəl bu cinayətin xüsusi subyektiv olmasıdır, daha sonra onun motiv, məqsəd və emosiya ilə bağlı psixi yanaşmaları olmalıdır, daha sonra isə digər tərkib əlamətlərinə münasibəti müəyyən edilməlidir.

Məlum olduğu kimi cinayətin subyektiv cəhəti – cinayətin bilavasitə törədilməsi ilə əlaqədar şəxsin psixi fəaliyyətidir. O, ictimai təhlükəli əməli etməyə qətiyyət yaradan dərk edilən tələbatı, əməlin obyektiv əlamətlərinin şüurda inikasını (ya da inikas imkanını) və bunlara münasibəti ifadə edir.

Casusluq cinayəti xarakterinə görə gizli törədilən cinayətlər sırasında ən öndə dayanır. Bir çox hallarda bu cinayətin törədilməsi zamanı cinayətin obyektiv cəhətinin əlamətlərini ehtiva edən hərəkətlərin edilməsinin müəyyənləşdirilməsində çətinliklər yaranır və ya digər səbəblərdən (müvəqqəti olaraq casusun səbəbli hərəkətsizliyi ilə bağlı və s.) bu hərəkətləri müəyyən etmək mümkün olmur.

Çünki məhkəmə təcrübəsi onu göstərir ki, bu kimi işlərlə bağlı şəxsin törətdiyi cinayət əməlinin obyektiv tərəfi ondan ibarətdir ki, şəxs, casusluq etmək niyyəti ilə konkret hərəkətlərin edilməsi ilə xarakterizə olunan ilkin addımları atır (gizli əlaqələr yaratma, saxlanılan yerinin müəyyən olunması, foto, audio, video çəkilişin aparılması və s.) lakin, bəzən həmin işin yekunlaşdırılması ilə bağlı müvəqqəti maneələr olduğundan (ərəzidə kənar şəxslər olması ilə bağlı və s.) müəyyən hərəkətləri etmək istədiyi halda bu imkanlara ma-

lik ola bilmir. Bununla da şəxsin casusluq cinayətini törətməsini ehtiva edən hərəkətlərin dairəsi məhdudlaşdığından yalnız ilkin hərəkətləri etdiyi müəyyən olunur və belə görünə bilər ki, guya o hər hansı başqa hərəkətlər etməmiş və ya etmək istəməmişdir. Ona görə müvafiq hüquq mühafizə orqanı casusluqda şübhəli bilinən şəxsə münasibətdə əməldə cinayət tərkibinin obyektiv tərəfi kimi yalnız bu halları deyil, eyni zamanda cinayət əməllərinin subyektiv tərəfinin sübuta yetirilməsinin vacibliyinə də əhəmiyyət verir və bu halların sübuta yetirilməsinə xüsusi diqqət ayırır.

Qeyd etdiyimiz kimi, CM-nin 276-cı maddəsi üzrə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün xüsusi subyektin casusluq etmək istəyinin müəyyən olmasına paralel olaraq buna mane olan hallara, casusun imkanlarına diqqət yetirilməlidir. Cinayət hüquq nəzəriyyəsində belə imkanı məhdudlaşdıran müxtəlif səbəblər göstərilə bilər. Məsələn, subyektiv və obyektiv xarakterli belə hallara casusun hansısa məsələ üzrə xüsusi biliyinin olmamasının ona çətinlik yaratmasını, casusun əməli törətmək istədiyi zamanda səhhətində problemlərin yaranmasını; eyni vaxta bir neçə məlumatı əldə etmək mümkün olmadıqda casusluğun predmeti barəsində seçim edə bilməməsini, ərazidəki insan aktivliyinin olması qorxusunu və s. halları qeyd etmək olar.

Əməlin törədilməsi imkanlarını məhdudlaşdıran halların təhlilindən görünür ki, bu kimi vəziyyətlərdə şəxsin törətdiyi cinayət əməlinin obyektiv tərəfi ondan ibarət olur ki, o, casusluq etmək niyyəti ilə müəyyən addımlar atır, lakin, bu əməlinin törədilməsi imkanlarını məhdudlaşdıran halların mövcudluğu səbəbindən müvəqqəti olaraq öz niyyətlərini həyata keçirə bilmir.

Göründüyü kimi bu kimi hallarda casusluqda şübhəli bilinərək saxlanılan şəxsin əməlini tövsif edərkən irəli sürülən ittihamın mahiyyəti onun etdiyi hərəkətlərlə məhdudlaşmamalı, onun hər hansı başqa hərəkətlər etməməsi, belə hərəkətləri etmək niyyətində olamaması kimi qiymətləndirilməməlidir.

Ona görə tövsif zamanı casusa münasibətdə cinayətin obyektiv tərəfi kimi yalnız bu hallar göstərilməməli, cinayət əməlinin subyektiv tərəfinin sübuta yetirilməsinin vacibliyinə xüsusi diq-

qət yetirilməlidir.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsinə görə cinayətin subyektiv cəhətinin elementlərini: 1) Təqsir, 2) Motiv, 3) Məqsəd təşkil edir [2, s.158].

Qeyd etdiyimiz kimi bu cinayətin xüsusi subyektinin olması, bu subyektin xüsusi bilik, bacarıq və təcrübəyə sahib olması və bundan irəli gələrək öz hərəkətlərinin nəticələrini qabaqcadan təxmin edə bilməsi hüquq təbiiqetmədə bu cinayətin subyektiv cəhətinin əhatəli müəyyən edilməsinə zəruri edir. Bu baxımdan cinayətin subyektiv cəhətinin əsas əlaməti olan təqsir anlayışının təhlil edilməsi vacibdir [3, s.10].

Bildiyimiz kimi, təqsir – subyektiv cəhətin zəruri elementidir, çünki bütün cinayət tərkiblərinə daxil edilmişdir.

Məlumdur ki, təqsir dedikdə, şəxsin törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ və onun nəticələrinə qəsd və ya ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibəti nəzərdə tutulur. Təqsirsizlik prezumpsiyası və təqsirə görə məsuliyyət prinsipləri ilə təqsir cinayət tərkibinin mütləq elementi kimi təsbit edilir və şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin əsasını təşkil edir. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 7-ci maddəsinə uyğun olaraq, yalnız törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyə) və onun nəticələrinə görə təqsiri müəyyən olunmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və cəzalandırıla bilər. Şəxs təqsirsiz olaraq vurduğu zərəərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz.

Cinayət qanunvericiliyi təqsirin iki - qəsd və ehtiyatsızlıq formalarını fərqləndirir. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 24-cü maddəsinə əsasən, əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) yalnız qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törətmiş şəxs cinayət törətməkdə təqsirli sayılır.

Casusluq cinayəti yalnız qəsdən törədildiyi üçün burada cinayətin ehtiyatsızlıqdan törədilmiş əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) kimi araşdırılmasına zərurət yoxdur.

Qəsdən törədilmiş cinayətlər birbaşa və ya dolayı qəsdlə törədilsə də, casusluq yalnız birbaşa qəsdə törədilir. Yəni casusluqda əməlinin dolayı qəsdlə törədilməsi, cinayətkarcasına özünəgüvənmə və ya cinayətkarcasına etinasızlıq nəticəsində törədilməsindən söhbət gedə bilməz.

Burada diqqət yetirildikdə görmək olur ki, təqsir şüur və iradə kimi psixoloji elementlərin məcmusudur və bu elementlər müvafiq olaraq ictimai təhlükəli davranışın əqli və iradəvi tərəflərini təşkil edir.

Əqli meyar ondan ibarətdir ki, təqsirli şəxs əməlin ictimai təhlükəliliyini və belə əməlin törədəcəyi ictimai təhlükəli nəticələri dərk edir. Yəni şəxs öz əməlinin ictimai təhlükəli xarakterli olmasını dərk etməklə ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsinin qaçılmaz olmasını və ya baş verəcəyi ehtimalını əvvəlcədən görür;

İradəvi element cinayətin subyektinin şüurunda baş verən iradəvi proseslərlə səciyyələnir: şəxs ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsini arzu edir və ya şüurlu surətdə onlara yol verir, yaxud yüngül fikirliliklə ictimai təhlükəli nəticələrin qarşısının alınmasına ümid edir.

Qeyd etdiyimiz kimi casusluq cinayətlərinin subyektiv cəhəti birbaşa qəsd nəzərdə tutduğu üçün casusluqda şəxs əməllərinin ictimai təhlükəli xarakterini dərk etdiyindən, ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsini arzu etdiyindən burada digər iradəvi elementlər mövcud olmur.

Cinayətin subyektiv cəhətinə nəzər yetirdikdə görmək olur ki, təqsirin dolayı qəsd formasının casusluq cinayətində mövcudluğunu istisna edən hal, dolayı qəsdin iradəvi momentinin casusluq cinayətində olmasının mümkünsüzlüyüdür. Belə ki, dolayı qəsdə şəxs ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsinə şüurlu surətdə yol versə də və ya onun baş verə biləcəyinə biganə yanaşsa da, bu ictimai təhlükəli nəticəni arzulamır. Casus isə CM-nin 276-cı maddəsinin dispozisiyasında sadalanan hallara nail olmağı məqsədli şəkildə arzu edir. Çünki xarici xüsusi orqanı tərəfindən xüsusi tapşırığı alan şəxs kimi hansı motivlə cinayəti törətməsindən asılı olmayaraq bu cinayəti düzünə qəsdlə törədir və onun qarşısında qoyulmuş nəticəyə çatmasını arzu edir.

Burada cinayətin xüsusi subyektinin sözügedən ictimai təhlükəli nəticəyə çatmaq arzusu bir çox obyektiv hallarla da təsdiq oluna bilər. Məsələn, şəxs ictimai təhlükəli nəticəyə çatmaq üçün xüsusi təlimlərə cəlb olunur, alçaq niyyətini gerçəkləşdirmək üçün üsul və vasitələr axtarır, hansı məlumatın dövlət sirri olduğunu təhlil edir, hansı

sair məlumatın dövlətin təhlükəsizliyi zərərinə istifadə etməyin mümkünlüklərini araşdırır və bu istiqamətdə xüsusi bilik və vərdişlər əldə edir və s. işlər görür. Təbii ki, bu kimi obyektiv meyarlardan olduğu bir halda bu cinayətin yanakı qəsdlə törədilməsi haqda düşünmək heç bir anlam daşımır. Bu cinayətin xüsusi subyektinin müvafiq nəticəni məhz arzu etməsi şəxsizdir.

Cinayət qanunvericiliyinə görə təqsirin forması bilavasitə Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsindəki normanın dispozisiyasında nəzərdə tutula və ya normanın mətninin şərh edilməsi yolu ilə müəyyən edilə bilər.

Təqsirin formasının müəyyən edilməsi - yalnız qəsdən törədilmiş əməllərin cinayət məsuliyyətinə səbəb olduğu hallarda müvafiq məsuliyyətin yaranıb-yaranmaması (Cinayət Məcəlləsinin 128-ci maddəsi), obyektiv cəhətdən oxşar cinayətlərin fərqləndirilməsi (əməlin Cinayət Məcəlləsinin 284-cü və ya 285-ci maddəsi ilə və ya Cinayət Məcəlləsinin 274-cü və ya 276-cı maddəsi ilə təsnif edilməsi və s.), cinayətlərin təsnifatının müəyyən edilməsi (Cinayət Məcəlləsinin 15-ci maddəsinə müvafiq olaraq yalnız qəsdən törədilmiş cinayətlər xüsusilə ağır cinayətlər hesab olunur), cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün təyin edilməsi (Cinayət Məcəlləsinin 56.1-ci maddəsi) kimi məsələlərin həlli üçün zəruridir.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində təqsirin qarışıq (ikili) forması da mövcuddur. Qarışıq təqsir ilə törədilən cinayət zamanı şəxsin ictimai təhlükəli əmələ münasibəti qəsd, bu əməlin ictimai təhlükəli nəticələrinə münasibəti isə ehtiyatsızlıq formasında ifadə olunur.

Təqsirin qarışıq formasının casusluq cinayətinə heç bir aidiyyəti yoxdur. Çünki, xüsusi subyektin bu əməlin ictimai təhlükəli nəticələrinə də münasibəti qəsd formasında ifadə olunur.

Qeyd edilməlidir ki, subyektiv cəhətin müstəqil əlamətləri kimi motiv və məqsəd yalnız qəsdən törədilən cinayətlər zamanı, yəni qanunla qorunan ictimai dəyər, maraq və ya sərvətlərə zərər vurmaq meyli və niyyətinin olduğu hallarda mövcud olur. Təqsirin ehtiyatsızlıq formasında isə şəxsin niyyəti təhlükəli nəticələrin baş verməsinə yönəlmir. Ehtiyatsızlığın hər iki növündə cinayətin motiv və məqsədi deyil, müvafiq nəticələrin

baş verməsinə səbəb olmuş davranışın motiv və məqsədləri mövcud ola bilər. Burada davranışın motivi və məqsədi ilə baş vermiş ictimai təhlükəli nəticə arasında daxili əlaqə olmur [4].

Qeyd olunduğu kimi, motiv və məqsəd cinayət məsuliyyəti üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bəzi hüquq alimlərinin mövqeyi bundan ibarətdir ki, motiv və məqsəd bütün cinayət tərkiblərinə daxil edilmədiyi üçün onlar subyektiv cəhətə fakultativ elementləri sayılır.

Əvvəlcə, motiv və məqsəd bəzən cinayət tərkibinin subyektiv cəhətinin əsas əlamətləri də ola bilər. Belə hallarda bu əlamətlərin mövcud olmaması cinayət tərkibinin mövcud olmaması deməkdir. Məsələn, vəzifə səlahiyyətlərindən sui – istifadə (maddə 308.1) tərkibi o halda (digər əlamətlərlə birlikdə) mövcud ola bilər ki, vəzifəli şəxs bu maddədə nəzərdə tutulan əməlləri xidməti vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar özü və ya üçüncü şəxslər üçün qanunsuz üstünlük əldə etmək məqsədilə etmiş olsun. Bu halda əgər özü və ya üçüncü şəxslər üçün qanunsuz üstünlük əldə etmək məqsədi yoxdursa və ya başqa motivlər varsa, onda bu əməl ya başqa maddə ilə tövsif ediləcək, ya da cinayət deyil, başqa növ hüquq pozuntusu hesab olunacaqdır.

Casusluqda isə əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs tərəfindən xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanlarına sair məlumatları vermə, vermək məqsədilə oğurlama və ya toplama əməlinin Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyi zərərinə olaraq istifadə etmək üçün törədilməsi bu cinayətin subyektiv cəhətinin əsas əlaməti hesab olunur.

İkincisi, motiv və məqsəd cinayət tərkibinin hansı maddə ilə cinayət tərkibi yaratmasının müəyyən edilməsi və tövsif edilməsi üçün əlamət kimi çıxış edə bilər. Məsələn, əgər qəsdən adam öldürmə cinayəti xüsusi motiv və məqsəd olmadan, digər ağırlaşdırıcı hallarsız törədilibsə, bu, 120.1-ci maddədə nəzərdə tutulduğu kimi, adi qətl kimi tövsif olunur. Əgər qətl milli, irqi, dini ədavət və ya düşmənçilik niyyəti ilə törədilibsə, bu, 120.2.12-ci maddə ilə tövsif olunur.

Üçüncüsü, cinayətin motiv və məqsədi cəza təyin edilərkən, məsuliyyəti ağırlaşdıran, yaxud yüngülləşdirən səbəblər kimi çıxış edə bilər. Mə-

sələn, AR CM-nin 61.1.6-cı maddəsinə uyğun olaraq, «cinayətin ... tamah məqsədi ilə və ya sair alçaq niyyətlərlə, habelə başqa cinayəti ört-basdır etmək və ya onun törədilməsini asanlaşdırmaq məqsədi ilə törədilməsi» cəzanı ağırlaşdıran səbəblərdir.

Motiv (latınca moveo – hərəkət edirəm) ictimai təhlükəli əməli etməyə sövq edən səbəb və niyyətdir [5, c.6]. Cinayət (psixoloji planda) – insanın fərdi fəaliyyətidir. Ona görə də cinayət motivinin cinayət – hüquqi anlayışı, ümumi psixologiyada verilən izaha əsaslanmalıdır.

Psixologiya elmində «motiv» dedikdə, şəxsiyyətin fəallıq amilləri, insan davranışının əsasında duran hərəkətverici qüvvə başa düşülür. Psixoloqlar motivi, yekdilliklə səbəbin başlanğıc nöqtəsi hesab etsələr də, insan iradəsini, hansı konkret amillərin və deməli, motivlərin hərəkətə gətirməsi məsələsində vahid fikrə gələ bilmirlər. Bəziləri hesab edirlər ki, motiv müəyyən şəraitdə insanın ehtiyac hiss etdiyi tələbatdır, onun meyl və istək şəklində subyektiv yaşantısıdır. Başqaları, tələbatı insan davranışının əsas amili kimi qəbul etsələr də, digər səbəblərin olduğunu da inkar etmirlər.

Bu fikir cinayətəkar fəaliyyətin psixoloji məzmununun xüsusiyyətlərinə tamamilə cavab verir. Cinayətin subyektiv tərəfinin tədqiqi göstərir ki, cinayət törədən şəxsin əhatə olunduğu şərait ona müxtəlif cür təsir edir. Bəzi hallarda, bu, onu hərəkətə sövq edən bu və ya digər tələbat (stimul) kimi çıxış edir, bəzi hallarda isə daxili tələbatı susduraraq, cinayətəkar davranışa başqa amilləri sövq edir.

Bu mənada cinayət motivlərini üç növə ayırmaq olar: tələbat, emosiya (hiss) və maraq. Cinayət motivlərinin tələbat növünü casusluqla uzlaşdırmaq çox çətindir. Çünki, bu növ daha aydın şəkildə cinsi cinayətlərdə çıxış edir (məs. zorlamada).

Emosiya motivləri şəxsiyyətə qarşı bir çox cinayətlər üçün xarakterikdir (məs. qisas, yaxud qısqanclıq zəminində qətl).

Maraq daha çox yeniyetmələr tərəfindən törədilən cinayətlərdə motiv kimi çıxış edir, məsələn, oğurluqda yeniyetmənin kolleksiya toplamaq (marka, sikkə), texnikanı öyrənmək marağı motiv

kimi çıxış edə bilər.

Digər cinayətlərdə olduğu kimi casusluqda da bir neçə motivin olması mümkündür. Yəni, şəxsin psixoloji vəziyyəti bir motivlə məhdudlaşmaya da bilər [6, c.60].

Casusluq cinayətinin ibtidai istintaqı və məhkəmə araşdırılması göstərir ki, bu cinayətlərin törədilməsinin daha çox aşağıdakı motivlərinə rast gəlinir.

– dövlətimizin konstitusiyaya quruluşuna qarşı qərəzli (düşmən) münasibət;

– dövlətimizin milli, dini, etnik nümayəndələrinə qarşı qərəzli (düşmən) münasibət:

– tamah;

– avantürizm, xüsusi macərəyə və ya risk etməyə meyillilik;

– qorxaqlıq;

– qətiyyətsizlik və s.

Sadalanın motivləri də öz növbəsində 3 qrupa ayırmaq olur:

– siyasi motivlərə;

– alçaq, rəzil motivlərə;

– məişət xarakterli motivlərə.

Cinayət motivinin cinayət məsuliyyəti üçün əhəmiyyəti olduğu kimi, cinayət işində mühüm sübuti əhəmiyyəti vardır. Cinayət motivinin müəyyənləşdirilməsi zərurətini, hər şeydən əvvəl, işdə obyektiv həqiqəti aşkar etmək vəzifəsi diktə edir. Cinayətin motivi məlum deyilsə, müstəntiq və məhkəmə hansı konkret cinayətlə məşğul olduqlarını deyə bilməzlər. Məsələn, müəyyən edilərsə ki, soyğunçuluq xuliqanlıq niyyəti ilə törədilmişdir, onda bu, xuliqanlıq sayılır; zahiri əlamətlərə görə qətlə oxşayan cinayət – zəruri müdafiə (xuliqanlıqdan) hesab olunur.

Buna görə də motivin müəyyənləşdirilməsi zərurəti cinayət-prosessual qanunvericiliyində də möhkəmləndirilmişdir. Müvafiq cinayət tərkibinə daxil olub-olmamasından asılı olmayaraq, motiv, hər bir cinayət işində sübut olunmalı səbəblər sırasına daxil edilir. Cinayətin motivi həmişə sübut predmetidir. Hər bir cinayət işində motiv müəyyən edilməlidir, çünki bunsuz nəinki cinayətin düzgün təsvif edilməsi, hətta cəzanın fərdiləşdirilməsi də mümkün deyil.

Bu cinayətin hazırlanmasında, törədilməsində emosiya motiv və məqsədin formalaşmasına cid-

di təsir göstəribsə, yaxud həlledici rol oynayıbsa, emosiya hüquqi əhəmiyyət kəsb edir (bir halda tərkibə daxil olub məsuliyyəti differensasiya edir, bəzənsə məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi nəzərdə tutulur).

Qeyd etdiyimiz kimi cinayətin motivi – cinayət edən şəxsin buna sövq edilməsidir. Lakin bu və ya digər amilin sövqedicisi olduğunu aşkar etmək hələ insan davranışının – cinayət etmiş şəxsin – niyyətini açmaq demək deyil. Bu amilin (tələbat, hiss) nə üçün və necə motiv olduğunu aydınlaşdırmaq da əhəmiyyətlidir. Motivün hərəkətə səbəb olması üçün müvafiq məqsəd olmalıdır. Hüquq alimləri haqlı olaraq qeyd edir ki, “motiv və məqsəd yaxın anlayışlardır” [7, s.239].

Beləliklə motiv və məqsəd müstəqil anlayışlar olsa da, onları buna görə fərqləndirmək lazımdır ki, motiv – sövq edəndir, məqsəd – cinayətkar fəaliyyətin istədiyi son nəticə. Məsələn, quldurluq zəminində qətlin motivi – tamah, məqsədi – zərərçəkəni həyatdan məhrum etmək. Cinayətin məqsədi motivdən fərqli olaraq, cinayətkarın çatmaq istədiyi nəticədir. İnsanın daxilindəki meyl və hiss hərəkətverici motivə çevirən məhz məqsəddir. Fəaliyyətin növü, üsul və vasitələri də məqsəddən asılıdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, habelə rəhbər məhkəmə sənədləri ilə müəyyən edilən imperativ xarakterli yanaşmalara görə cinayət qanunvericiliyində subyektiv cəhətin müstəqil əlaməti olan məqsəd üç aspektdə çıxış edir [8]:

– cəzanı ağırlaşdırın hal kimi;

– cinayət tərkibinin zəruri əlaməti kimi və;

– cinayət tərkibinin fakultativ əlaməti kimi.

Ümumiyyətlə, CM-nin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmadıqda cəza təyin edilərkən məqsəd cəzanı ağırlaşdırın hal kimi məhkəmə tərəfindən nəzərə alınır. Belə ki, AR CM-nin 61.1.6-cı maddəsinə əsasən, cinayətin milli, irqi və ya dini düşmənçilik, dini fanatizm, digər şəxslərin qanuni hərəkətlərinə görə qisas almaq zəminində və s. məqsədlərlə törədilməsi cinayəti ağırlaşdırın hal hesab olunur.

Casusluq cinayətinin törədilməsində isə məqsəd cinayət tərkibinin zəruri əlaməti kimi qeyd olunur və bu məqsədin əsasını dövlətin təhlükə-

sizliyi zərərinə yönələn alçaq niyyət təşkil etdiyindən bu cinayət xarakterinə və böyük ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə təsnifat üzrə xüsusilə ağır cinayət hesab olunur.

Qeyd edildiyi kimi zəruri əlamətlər hər bir cinayət tərkibinə məxsus elə əlamətlərdir ki, onlar mövcud olmadıqda cinayət tərkibi yaranmır. Cinayət tərkibinin zəruri əlaməti kimi məqsəd məddənin dispoziyasında nəzərdə tutulduğu təqdirdə çıxış edir. CM-in 276-cı maddəsinin dispoziyasında da məqsəd zəruri əlamət kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 276-cı maddəsi ilə nəzərdə tutulan dövlət sirri olan məlumatları xarici dövlətə, xarici təşkilata və ya onların nümayəndələrinə vermə, yaxud vermək məqsədilə oğurlama, toplama və ya saxlama, habelə xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanlarının tapşırığı ilə Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyi zərərinə olaraq istifadə etmək üçün sair məlumatları vermə, vermək məqsədilə oğurlama və ya toplama əməli buna misal ola bilər.

AR CM-nin 276-cı maddəsinin dispoziyasında bilavasitə nəzərdə tutulduğu üçün bu cinayətin subyektiv cəhətinin müstəqil əlaməti olan məqsəd cinayət tərkibinin fakultativ əlaməti kimi çıxış etmir.

Bəzi cinayətlərin fərqli tərkiblərində müxtəlif rol oynayan əlamət kimi – fakultativ əlamətlər bütün cinayət tərkibləri üçün zəruri deyil. Məqsəd – tövsifedici tərkibin dispoziyasında cinayətin fakultativ əlaməti kimi yer almaqla, cinayət

tin törədilməsi ilə bağlı daha ağır sanksiya tətbiqini nəzərdə tutur. Məsələn, qaçaqmalçılıqla malların və digər əşyaların xüsusilə külli miqdarda keçirilməsi məqsədi ilə törədilməsi (Cinayət Məcəlləsinin 206.1-2-ci maddəsi).

Bəzi tərkiblərin subyektiv cəhətinin zəruri əlaməti qismində xüsusi məqsədi nəzərdə tutur, məsələn, Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya quruluşunu zorla dəyişdirmək və ya dövlətin ərazi bütövlüyünü parçalamaq məqsədi (CM-in 280-ci maddəsi), dövlətin müdafiə qabiliyyətini və ya iqtisadi təhlükəsizliyini zəiflətmək məqsədi (CM-in 282-ci maddəsi) və s. Qanunverici bəzən subyektiv cəhətin konstruktiv əlaməti qismində motivi fərqləndirir, məsələn, xidməti və ya siyasi fəaliyyətə görə qisas almaq niyyəti (CM-in 277-ci maddəsi).

Casusluq cinayətinin subyektiv cəhətini araşdırarkən müəyyən olunur ki, bəzi hallarda bu cinayətin xüsusi subyektiv törətdiyi əməlinin xüsusiyyətləri və nəticələri ilə bağlı yanılmalara yol verdiyi üçün bu onun obyektiv realılıqla uzlaşmayan təəssüratlarının formalaşmasına səbəb olur. Bu yanılmalar cinayət hüquq nəzəriyyəsində səhv kimi adlandırılır və səhvlər də hüquqi və faktiki səhvlərə bölünür [9,s.47-57]. Bu cinayətlərlə bağlı təcrübədə hüquqi səhvlərdən fərqli olaraq faktiki səhvlərə rast gəlinir. Casusluqda faktiki səhvləri: obyektə nisbətə, qəsd edilən predmetə nisbətə, cinayətin törədilməsi üsulunda, onun törədilməsi vasitələrində, səbəbli əlaqə məsələlərində, cəzanı ağırlaşdıran və ya yüngülləşdirən hallara nisbətə özünü bürüzə verə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 244.1-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 17 mart 2011-ci il tarixli Qərarı, “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Məlumatı”. Bakı. 2011-ci il
2. Парог А.И. Субъективная сторона преступления // Уголовное право. Общая часть. Учебник / Под редакцией Б.В.Здравомыслова, Ю.А.Красикова, А.И.Парога. М.: Юридическая литература, 1994. с. 158
3. Дагель П.С. и Михеев Р.И. Теоретические основы установления вины. Владивосток: 1975, с.10
4. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 142-ci maddəsinin həmin Məcəllənin 56-cı maddəsinin tətbiqi baxımından şərh olunmasına dair” AR Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 7 aprel 2021-ci il tarixli qərarı / “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Məlumatı”. Bakı. 2021

5. Волков Б.С. Мотив и Квалификация Преступления. Казан: Издательство Казанского Университета.1968. с. 6
6. Петелкин Б.Я. Мотивация Преступного поведения // Механизм преступного поведения. М.: Наука, 1981. с. 60
7. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Част Общая. с. 239
8. “AR CM-nin 234.2-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” Konstitusiya Məhkəməsi Palatasının 23.07.2021-ci il tarixli Qərarı / “Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Məlumatı”. Bakı. 2021
9. Якушин В.А. Ошибка и его уголовно-правовое значение. Казань.: Издательство Казанского Университета, 1988. с. 47-57

Эльнур НАДЖАФОВ

СУБЪЕКТИВНЫЙ АСПЕКТ ШПИОНАЖА

Резюме

В статье рассматриваются различные теоретические и практические подходы, характеризующие субъективную сторону шпионажа. Проанализированы мотивы и цели преступления, изучены особенности прямого умысла совершения этого преступления. Подчеркнуты основания того, что данное преступление представляет собой общественную опасность и квалифицируется как особо тяжкое преступление. Было отмечено, что важно обратить внимание на теоретические и практические аспекты борьбы со шпионажем.

Elnur Najafov

SUBJECTIVE ASPECT OF ESPIONAGE

Summary

The article discusses various theoretical and practical approaches that characterize the subjective side of espionage. The motives and goals of the crime are analyzed, the features of the direct intent of committing this crime are studied. The grounds are underlined that the given crime is a public danger and is qualified as an especially grave crime. It was noted that it is important to pay attention to the theoretical and practical aspects of the fight against espionage.

UOT 343.72

Orxan ASLANOV

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin
 “Cinayət hüququ və kriminologiya” kafedrasının
 elmlər doktoru proqramı üzrə qiyabi doktorantı
 aslanov.orxan@gmail.com

ŞƏXS TƏRƏFİNDƏN ÖZ QULLUQ MÖVQEYİNDƏN İSTİFADƏ ETMƏKLƏ TÖRƏDİLƏN DƏLƏDUZLUQ ƏMƏLİNİN CİNAYƏT-HÜQUQİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: Dələduzluq, qulluq mövqeyi, vəzifə səlahiyyətləri, vəzifəli şəxs, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmə, əmlak hüquqlarını ələ keçirmə, aldatma.

Ключевые слова: Мошенничество, служебное положение, должностные полномочия, должностное лицо, злоупотребление должностными полномочиями, присвоение имущественных прав, обман.

Key words: Fraud, care point, official powers, official, abuse of power, withdrawal of property rights, deception.

İqtisadi münasibətlərin dəyişilməsi, yeni mülkiyyət formalarının yaranması, vətəndaşlar, idarə, müəssisə və təşkilatlar arasında yeni hesablaşma qaydalarının tətbiqi və s. amillər ölkəmizdə və dünyada dələduzluq cinayətlərinin sayında artımların müşahidə olunmasına səbəb olmuşdur. Özgənin əmlakını başqa formada talama cinayətləri kimi, dələduzluq cinayətlərində də son məqsəd başqasının əmlakını qanunsuz yolla ələ keçirmək olsa da, bu cinayətlər özünün törədilmə üsullarına görə həmin cinayətlərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Məlum olduğu kimi, bu fərq, əsasən, dələduzluq cinayət tərkibinin obyektiv cəhətində, yəni törədilmə üsulunda özünü göstərir. Belə ki, digər talama cinayətlərindən fərqli olaraq, dələduzluq aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə törədilir və əmlak sahibi, yaxud mülkiyyətçisi öz əmlakını

və ya ona olan hüququnu başqa şəxslərə yalan vədlərin təsiri altında könüllü surətdə verir. Bu baxımdan, elə Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan 1999-cu il Cinayət Məcəlləsinin 178.1-ci maddəsində dələduzluğa “etibardan sui-istifadə etmə və ya aldatma yolu ilə özgənin əmlakını ələ keçirmə və ya əmlak hüquqlarını əldə etmə” kimi anlayış verilir. Bu nöqtəyi nəzərdən, törədilmiş əməl o halda CM-in 178-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş dələduzluq, yəni etibardan sui-istifadə və ya aldatma yolu ilə özgə əmlakını ələ keçirmə və ya əmlak hüquqlarını əldə etmə hesab edilir ki, şəxsin niyyəti əmlakı ələ keçirərkən və ya əmlak hüquqları əldə edərkən, hər hansı öhdəliyin yerinə yetirilməsinə deyil, özgənin əmlakının əvəzsiz və qanunsuz olaraq öz mülkiyyətinə keçirilməsinə, yaxud da əmlak hüquqlarının əldə edilməsinə yönəlmiş olsun [4, s.679]. Bundan əlavə, deyə bilərik ki, dələduzluq əməlini törədən zaman, təqsirləndirilən şəxsin qəddi təkcə özgənin bilavasitə əmlakına deyil, bəzi hallarda, bu əmlakı olan hüquqlara qarşı da yönəlir. Onu da qeyd edərk ki, dələduzluq cinayətinin digər əsas fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, zərərçəkmiş şəxs əmlakı və ya əmlak hüquqlarını dələduzluq edən şəxsə könüllü olaraq özü verir. Lakin bu zaman, könüllülük baş vermiş dələduzluq əməlinin qanuniliyinə dəlalət etmir. Ona görə ki, belə əqd hüquqi cəhətdən əhəmiyyətsizdir; yəni subyekt onu tamah niyyəti və ya əmlakı ələ keçirmək məqsədi ilə bağlamışdır [1, s.156].

Lakin hər bir halda, əməlin dələduzluq hesab edilməsi üçün, birincisi, əmlakı qaytarmamaq niyyəti əmlakın alınmasından əvvəl və ya əmlak alınan zaman yaranmalı, ikincisi, əmlakın qaytarılmasını qeyri-mümkün edən obyektiv şərait olmamalıdır.

1999-cu il Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsinin 1-ci bəndinə əsasən, dələduzluğa görə cinayət məsuliyyəti əmlakın mülkiyyətçisinə və ya digər sahibinə beş yüz manatdan yuxarı, lakin beş min manatdan artıq olmayan məbləğdə ziyan vurulduğu hallarda yaranır [11]. Yəni, dələduzluq o halda cinayət hesab edilir ki, ələ keçirilmiş əmlakın dəyəri beş yüz manatdan artıq olsun. Əgər dələduzluq yolu ilə əldə edilmiş əmlakın dəyəri beş yüz manatdan aşağı olarsa, bu, Azərbaycan Respublikasının 29 dekabr 2015-ci il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş İnzibati Xətalər Məcəlləsinin “Xırda talama” adlanan 227-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsinə görə, cinayət məsuliyyətinin deyil, inzibati məsuliyyətin yaranmasına səbəb olacaqdır. Çünki 227-ci maddənin “Qeyd”ində deyilir ki, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 227-ci maddəsində göstərilən əməllər (xırda talama, yəni oğurlama, mənimsəmə, israfçılıq, qulluq mövqeyindən sui-istifadə və ya dələduzluq yolu ilə özgəsinin əmlakını talama) Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə əsasən cinayət məsuliyyətinə səbəb olmadıqda tətbiq edilir [12]. Bu isə, o deməkdir ki, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş məbləğdən aşağı miqdarda törədilən dələduzluq inzibati məsuliyyət yaradacaqdır. Lakin təcrübədə bir çox dələduzluq əməlləri xırda məbləğlərdə (beş yüz manata qədər) talama ilə bağlı olur və yalnız bu fakt qanunda nəzərdə tutulan məbləğdən aşağı olduğuna görə cinayət işi başlamağa əsas vermək imkanından məhrum olur. Ancaq təqsirkar eyni bir vədlə eyni vaxtda ayrı-ayrı şəxslərdən və ya eyni şəxsdən aldatmaq və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə əmlak əldə edirsə (məsələn, pul alırsa), onun əməli vahid cinayət aktı təşkil edir və bu halda, talanan ayrı-ayrı məbləğlər toplanmalıdır. Lakin beş yüz manatdan az məbləğdə törədilmiş dələduzluq aktları vahid niyyətlə əhatə olunmadıqda, əməl, təkrar xırda talama sayılır və inzibati məsuliyyətə səbəb olur. Ona görə ki, “Dələduzluq cinayətlərinə dair işlər

üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumu özünün 11 iyun 2015-ci il tarixli 7 sayılı Qərarının 31-ci bəndində vurğulamışdır ki, şəxs hər dəfə müstəqil yaranmış niyyətlə həm ayrı-ayrı şəxslərə, həm də eyni şəxsə qarşı bir neçə dələduzluq cinayəti törətdikdə, ələ keçirilmiş əmlakın dəyərinin toplanmasına yol verilmir və bu əməllər hər bir epizod üzrə ələ keçirilmiş əmlakın məbləğindən asılı olaraq müstəqil qiymətləndirilməlidir. Vahid qəsdlə əhatə olunan istər bir neçə şəxsə, istərsə də eyni şəxsə qarşı törədilən dələduzluq, ümumilikdə, vurulmuş zərərin miqdarına uyğun olaraq tövsif edilir. Dələduzluğun təkrarən törədilməsi nəticəsində zərərçəkmiş şəxslərə həm xeyli, həm külli, həm də xüsusilə külli miqdarda ziyan vurulduqda, hökmdə törədilmiş cinayətlər ayrı-ayrılıqda təsvir edilməklə təqsirkarın əməli cinayət qanununun daha ağır səlahiyyət nəzərdə tutan norması ilə tövsif edilir [4, s.687].

Azərbaycan Respublikasının hazırkı Cinayət Məcəlləsinin “Dələduzluq” adlanan 178-ci maddəsinin 2022-ci il redaksiyasında dələduzluğun **şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi** cəzanı ağırlaşdıran əlamət kimi həmin maddədə ağırlaşdırıcı tərkibin daxilində nəzərdə tutulmuşdur. Dələduzluğun şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi dedikdə, təqsirkarın tutduğu vəzifə ilə əlaqədar ona verilmiş səlahiyyətlərdən istifadə edərək, özgənin əmlakını və ya əmlaka olan hüquqlarını aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə ələ keçirməsi başa düşülür. Qeyd edilən ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti o halda mövcud olur ki, təqsirkar zərərçəkmiş şəxsi aldadarkən və ya onun etibarından sui-istifadə edərək məhz öz qulluq mövqeyindən istifadə etmiş olsun. Nəzərdən keçirilən ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti ilə dələduzluq yalnız dövlət hakimiyyəti və yerli özünü idarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxsləri deyil, həm də digər kateqoriyadan olan dövlət və bələdiyyə qulluqçuları tərəfindən törədilə bilər [3, s.661].

Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Dələduzluq cinayətlərinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 11 iyun 2015-ci il tarixli 7 sayılı Qərarının 23-cü bəndində deyilir ki, dələduzluğun şəxs tərəfindən

öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi (CM-in 178.2.3-cü maddəsi) dedikdə, həmin əməlin Cinayət Məcəlləsinin 308-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsində göstərilən vəzifəli şəxslərlə yanaşı, vəzifəli şəxs olmayan, lakin müəyyən səlahiyyətlərə malik olan digər şəxslər tərəfindən də törədilməsi başa düşülür [2, s.387].

“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 308-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsində nəzərdə tutulmuş “vəzifəli şəxs” anlayışının şərh olunmasına dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 19 iyul 2013-cü il Qərarında isə, göstərilir ki, CM-in 308-ci maddəsinin əvvəlki və yeni redaksiyada olan “Qeyd” hissəsində subyekt baxımından **“vəzifəli şəxs”** anlayışını birləşdirən müəyyən məqamlar mövcuddur. Belə ki, bu məqamlara görə vəzifəli şəxsləri üç kateqoriyaya bölmək olar:

a) Hakimiyyət nümayəndəsinin funksiyasını daimi və ya xüsusi səlahiyyət əsasında həyata keçirən şəxslər. Hakimiyyət nümayəndəsinin funksiyasının və fəaliyyətinin xarakteri onun təmsil etdiyi orqanın qarşısında duran vəzifələrlə müəyyən olunur. Hakimiyyət nümayəndəsinin fəaliyyəti onun inzibati təbəçiliyində olan və ya olmayan qeyri-müəyyən həddə şəxslərin dairəsi ilə qarşılıqlı əlaqə üzərində qurulur.

b) Dövlət və bələdiyyə müəssisə, idarə və təşkilatlarında, habelə digər kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarında təşkilati-sərəncamverici funksiyaları yerinə yetirən şəxslər. Təşkilati-sərəncamverici funksiyaları həyata keçirən şəxs, dövlət və bələdiyyə müəssisə, idarə və təşkilatların, habelə digər kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarının fəaliyyətini idarə edir. Bu cür funksiyaların həyata keçirilməsi insanlar üzərində rəhbərlik etməklə əlaqədardır (kadrların seçilməsi, yerləşdirilməsi, iş qəbul, işdən çıxarma, işin təşkili və s.).

c) Dövlət və bələdiyyə müəssisə, idarə və təşkilatlarında, habelə digər kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarında inzibati-təsərrüfat funksiyalarını yerinə yetirən şəxslər. İnzibati-təsərrüfat funksiyası üçün isə, insanlar üzərində rəhbərlik etmək mütləq deyil. Burada, əsas maddi nemətlər üzərində nəzarət və onların idarə olunması, onların buraxılmasının, qəbul olunmasının, məsuliyyətli saxlanılmasının, realizə olunmasının

və s. təşkil edilməsidir.

Konkret vəzifəyə təyin olunmadan, lakin faktiki olaraq, təşkilati-sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat funksiyaları yerinə yetirən, həmçinin, xüsusi səlahiyyət əsasında dövlət və ya özünüidarə orqanlarını təmsil edən şəxslər CM-in 308-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsinə əsasən, vəzifəli şəxs hesab edilə bilərlər. Qeyd edək ki, xüsusi səlahiyyətləri buna hüququ olan orqan, vəzifəli şəxs, əmək kollektivi verir. Xüsusi səlahiyyətlər qanunla, normativ aktla, əmrlə, əmək kollektivinin qərarı və s. ilə rəsmiləşdirilir. Bu funksiyalar müəyyən müddət ərzində, birdəfəlik və ya əsas işlə müştərək qaydada həyata keçirilə bilər. Müstəqil əlamət kimi vəzifəli şəxsin çalışdığı orqanın, təşkilatın mənsubiyyəti çıxış edir. Qanuna görə bu, dövlət orqanları, yerli özünüidarə orqanları, dövlət və ya bələdiyyə qurumları, kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatları ola bilər. Beləliklə, qanunla müəyyən edilmiş qaydada təbəçiliyində olan və ya olmayan şəxslər barəsində sərəncam vermək səlahiyyətlərinə və ya hüquqi və fiziki şəxslər üçün icrası məcburi olan qərarlar qəbul etmək hüququna malik olan dövlət qulluqçuları, bələdiyyə üzvləri və bələdiyyə qulluqçuları, zabit, gizir və ya miçman olan hərbi qulluqçular hakimiyyət nümayəndəsi kimi vəzifəli şəxs hesab olunurlar. Dövlət və bələdiyyə müəssisə, idarə və təşkilatlarının, habelə digər kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarının işçilərinin, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin vəzifəli şəxs sırasına aid edilməsi məsələsinə gəldikdə isə, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu qeyd edir ki, həmin şəxslər yalnız hüquqi əhəmiyyət kəsb edən hərəkətlər etdikdə, vəzifəli şəxs hesab oluna bilərlər. Bu yerdə, qeyd edilməlidir ki, elə hərəkətlər hüquqi əhəmiyyət kəsb edən hesab olunurlar ki, onların edilməsi hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsi, dəyişməsi və ya xitam olunması kimi nəticələrə səbəb olur və ya səbəb ola bilər. Həmin anlayışa uyğun olaraq, hüquqi əhəmiyyət kəsb edən hərəkətlər dedikdə, onları etməyə səlahiyyəti olan şəxslərin hərəkətləri başa düşülür. Bu əlamətin mövcudluğu şəxsin müəssisə, idarə və təşkilatda daimi və ya müvəqqəti olaraq müəyyən vəzifə tutmasını (müəyyən işi görməsini) və buna müvafiq olaraq müəyyən hallarda hüquqi əhəmiyyətli hərəkətləri etməsini nəzərdə tutur. Beləliklə,

cinayət qanununun məzmununa görə müəyyən olunmuş qaydada hüquqi əhəmiyyətli hərəkətləri etməyə səlahiyyətli şəxslər – müəssisə, idarə və təşkilatlarda (mülkiyyət formasından asılı olmayaraq) daimi və ya müvəqqəti olaraq vəzifə tutan və ya üzvlərinə qoyulmuş öhdəlikləri xüsusi tapşırıq əsasında icra edən, başqa şəxslər üçün hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsi, dəyişməsi və ya xitam olunması ilə nəticələnən və ya nəticələnmə bilən hərəkətləri edən şəxslərdir. Bundan əlavə, dövlət və ya bələdiyyə orqanlarında yardımçı heyət (kargüzar, makinaçı, kuryer, liftçi və digərləri) – vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinin təmin olunması üçün köməkçi maddi-texniki əməliyyatları həyata keçirən əməkdaşlardır. Onlar müvafiq orqanların səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi fəaliyyətində bilavasitə iştirak etməzlər, dövlət və ya bələdiyyə orqanları aparatlarının fəaliyyətinin maddi-texniki və məlumat prosesinin təminatı ilə məşğuldurlar. Həmin şəxslər isə, yalnız qanunla, digər normativ-hüquqi aktla, əmr və ya sərəncamla təşkilati-sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat funksiyasını yerinə yetirdikdə, həmçinin, xüsusi səlahiyyət əsasında hüquqi əhəmiyyət kəsb edən hərəkətlər etdikdə, vəzifəli şəxs hesab oluna bilərlər [10].

Onu da söyləmək ki, qulluq mövqeyindən istifadə etməklə dələduzluq cinayəti törətmiş vəzifəli şəxsin əməli CM-in 178.2.3-cü maddəsi ilə tam əhatə olunduğundan həmin əməlin əlavə olaraq CM-in 308-ci (Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə), 309-cu (Vəzifə səlahiyyətlərini aşma) və ya 341-ci (Hakimiyyətdən sui-istifadə etmə, hakimiyyət həddini aşma və ya hakimiyyətdən istifadə etməmə) maddələri ilə tövsif edilməsinə ehtiyac qalmır. Şəxsin qulluq mövqeyindən istifadə etməklə dələduzluq cinayəti törətməsini təşkil etmiş, yaxud onu bu əməli törətməyə təhrik etmiş və ya ona kömək göstərmiş digər şəxslərin əməlləri isə, müvafiq olaraq, CM-in 32.3, 32.4 və 32.5-ci maddələrinə istinad edilməklə, CM-in 178.2.3-cü maddəsi ilə tövsif edilir. Ancaq məhkəmə təcrübəsinə görə, bir sıra hallarda, dələduzluq cinayəti təqsirkar tərəfindən özbaşına özünü vəzifəli şəxs kimi təqdim etməklə törədilir. Belə hallarda, təqsirkarın bu cür hərəkəti aldatmanın üsulu kimi çıxış etdiyinə görə onun əməlinin əlavə olaraq CM-in 310-cu (Vəzifəli şəxsin səlahiyyətlərini mənimsəmə) maddəsi ilə tövsif edilməsinə ehtiyac yoxdur. Lakin özbaşına özünü vəzifəli şəxs

kimi təqdim edərək və ya vəzifəli şəxsin səlahiyyətlərinin mənimsənilməsi ilə əlaqədar dələduzluq cinayətini törədən şəxs özgənin əmlakını (əmlaka olan hüququnu) ələ keçirməklə yanaşı, fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafələrinin əhəmiyyətli dərəcədə pozulmasına səbəb olan digər hərəkətlər də törətdikdə, onun əməli cinayətlərin məcmusu üzrə CM-in 178-ci və 310-cu maddələri ilə tövsif edilir [4, s.685-686].

“Dələduzluq cinayətlərinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun müvafiq Qərarında vurğulanır ki, dələduzluq cinayətlərinə dair işlərə baxarkən məhkəmələrin diqqəti bu əməllərin vəzifəli şəxslər, habelə rüşvətخورluqda vasitəçilik etmə adı ilə dələduzluq etmiş (“rüşvətخورluqda yalançı vasitəçi”) şəxslər tərəfindən törədilməsinə cəlb edilsin. Məhkəmələrə izah edilsin ki, dələduzluğun törədilməsi zamanı aldadılmış və ya etibarından sui-istifadə edilmiş və öz əmlakını bunun nəticəsində başqa şəxsə vermiş zərərçəkmiş şəxs qısa və ya uzun müddətdən sonra həmin əmlakının geri qaytarılmasını ehtimal edir, gözləyir. Lakin əmlakı ələ keçirmiş şəxs onu qaytarmaq niyyətində olmadığından və öz ehtiyaclarına sərif etdiyindən, buna nail ola bilmir [2, s.393].

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 308-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsində nəzərdə tutulmuş “vəzifəli şəxs” anlayışının şərh olunmasına dair” 19 iyul 2013-cü il Qərarındakı mövqeyi baxımından:

– Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tabeçiliyində olan və ya olmayan şəxslər barəsində sərəncam vermək səlahiyyətlərinə və ya hüquqi və fiziki şəxslər üçün icrası məcburi olan qərarlar qəbul etmək hüququna malik olan dövlət qulluqçuları, bələdiyyə üzvləri və bələdiyyə qulluqçuları, zabit, gizir və ya miçman olan hərbi qulluqçular hakimiyyət nümayəndəsi kimi vəzifəli şəxs hesab olunurlar;

– Dövlət və bələdiyyə müəssisə, idarə və təşkilatlarının, habelə digər kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarının işçiləri, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər yalnız hüquqi əhəmiyyət kəsb edən, yəni başqa şəxslər üçün hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsi, dəyişməsi və ya xitam olunması ilə nəticələnən və ya nəticələnmə bilən hərəkətlər etdikdə

vəzifəli şəxs hesab olunurlar [10].

Göründüyü kimi, öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə dələduzluq törədən şəxslər, təkcə dövlət və bələdiyyə təşkilatlarının vəzifəli şəxsləri deyil, həm də kommersiya strukturlarının öz qulluq mövqeyindən özgə əmlakını aldatma yolu ilə talamaq üçün istifadə edən əməkdaşları ola bilər. Odur ki, əməlin bu əlamət üzrə tövsifi üçün cinayəti törədən təqsirkarın öz qulluq mövqeyindən istifadə etməsi faktı mütləq müəyyən olunmalıdır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, malların realizəsini həyata keçirən və ya əhaliyə xidmət göstərən təşkilatların içşiləri tərəfindən istehlakçıları ölçüdə, çəkiddə, hesabda, habelə əmtəələrin istehlak xüsusiyyəti və ya keyfiyyəti barədə aldatma dələduzluğun deyil, istehlakçıları aldatma cinayətinin tərkibini yaradır [5, s.183]. Yəni eyni əməllər qanuna müvafiq olaraq qeydiyyatda alınmış mal satan və ya əhaliyə xidmət göstərən təşkilatlarda, həmçinin, ticarət (xidmət) sahəsində fərdi sahibkar qismində qeydə alınmış fiziki şəxslər tərəfindən törədildikdə və istehlakçıya vurulmuş ziyan xeyli miqdar təşkil etdikdə, həmin əməllər istehlakçıları aldatma və ya pis keyfiyyətli məhsul istehsal etmə və satma kimi qiymətləndirilərək CM-in 200-cü maddəsi ilə tövsif edilir.

Bundan əlavə, şəxsin qanunsuz sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaqla standartlara uyğun olmayan xidmət göstərərək və ya məhsul (məsələn, yeyinti məhsulları, içkilər və s.) istehsal edərək onların qiymətinə təsir göstərən əsl keyfiyyəti və xüsusiyyətləri barədə məlumatları mal satan və ya əhaliyə xidmət göstərən təşkilatlardan, həmçinin, ticarət (xidmət) sahəsində fərdi sahibkar qismində qeydə alınmış fiziki şəxslərdən və

ya istehlakçılardan gizlətməklə onlara xidmət göstərməsi və ya məhsulları satması həm dələduzluq, həm də qanunsuz sahibkarlıq (CM-in 192-ci maddəsi) kimi qiymətləndirilməlidir. Yalnız özgə əmlakını və ya əmlaka olan hüququnu ələ keçirmək məqsədilə bank və ya digər kommersiya təşkilatını yaratmış, lakin sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək niyyətində olmayan şəxsin əməli dələduzluq cinayətinin tərkibi ilə tam əhatə olunduğundan, belə əməllərin, əlavə olaraq, CM-in 193-cü maddəsi ilə (Yalançı sahibkarlıq) tövsifinə ehtiyac yoxdur. Belə şəxsin əməli o halda əlavə olaraq Cinayət Məcəlləsinin 193-cü maddəsi ilə tövsif edilir ki, kommersiya təşkilatını yaratmış şəxsin niyyəti özgə əmlakını ələ keçirməklə yanaşı, həm də xeyli və ya külli miqdarda gəlir əldə etmək üçün kredit almağa, rüsumlardan azad olmağa və ya digər əmlak mənfəəti əldə etməyə, yaxud da qadağan edilmiş fəaliyyəti gizlətməyə yönəlmiş olsun [4, s.682-683].

Sonda, onu da diqqətə çatdıraq ki, Cinayət Məcəlləsinin 73-1.2-ci maddəsinə əsasən, CM-in 178.2.3-cü (dələduzluğun şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə törədilməsi) maddəsində nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxslə barışdıqda və dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə, habelə cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın bir misli miqdarında dövlət büdcəsinə ödəniş etdikdə, cinayət məsuliyyətindən azad edilir. Lakin CM-in 72-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsinə görə, bu əsasla şəxs cinayət məsuliyyətindən yalnız bir dəfə azad edilə bilər [3, s.661-662].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Aslanov O.R. Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər: Dərslik. – Bakı: Mütərcim, – 2021. – 344 s.
2. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarlar məcmuəsi (1991-2016). – Bakı: “MSV NƏŞR”, – 2017. – 480 s.
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası / H.e.d., prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. Yenidən işlənmiş təkrar nəşr. I Hissə. CM-in 1 – 189-1-ci maddələrinin şərh. – Bakı: Hüquq Yayın Evi, – 2018. – 704 s.
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. – Bakı: Hüquq Yayın Evi, – 2018. – 736 s.
5. İmanlı M.N. Mülkiyyət əleyhinə edilən cinayətlər: Dərslik. – Bakı: “Əbilov, Zeynalov və oğulları”, – 2007. – 380 s.
6. Quliyev R.İ., İmanov M.N. Cinayət hüququ. Xüsusi hissə: Dərslik. Təkrar nəşr. – Bakı: Qanun, – 2004. – 816 s.
7. Məmmədov R.K. Yeni qanunvericiliyin tələbləri baxımından korrupsiyaya qarşı mübarizənin bəzi

- məsələləri haqqında // “Korrupsiya və ona qarşı mübarizə” mövzusunda keçirilmiş elmi seminarın materialları. – Bakı: Qanun, – 2001. – s.18-21.
8. Агаев И.Б. Уголовное право Азербайджанской Республики. Общая и Особенная части: Учебник. – М.: Юрист, – 2009. – 684 с.
 9. Максимов С.В. Коррупция. Закон. Ответственность. – М.: ЮрИнфоР, – 2000. – 143 с.
 10. <http://www.e-qanun.az/framework/26312> – Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 308-ci maddəsinin “Qeyd” hissəsində nəzərdə tutulmuş “vəzifəli şəxs” anlayışının şərh olunmasına dair” 19 iyul 2013-cü il tarixli Qərarı
 11. <http://www.e-qanun.az/framework/46947> – Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1999-cu il Cinayət Məcəlləsi
 12. <http://www.e-qanun.az/framework/46960> – Azərbaycan Respublikasının 29 dekabr 2015-ci il İnzibati Xətalər Məcəlləsi

Орхан Асланов

УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ СОВЕРШЕННОГО МОШЕННИЧЕСТВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СВОЕГО СЛУЖЕБНОГО ПОЛОЖЕНИЯ

Резюме

В статье рассматривается уголовно-правовой анализ мошенничества, совершенного лицом с использованием служебного положения. Мошенничество, совершенное лицом с использованием своего служебного положения, означает, что преступник, используя полномочия, предоставленные ему в связи с его положением, захватывает чужую собственность или права на собственность путем обмана или злоупотребления доверием. Это отягчающее обстоятельство будет иметь место, если виновник для обмана потерпевшего или пользуясь его доверием, использует именно свое служебное положение. В общем, акт мошенничества, совершенный лицом с использованием своего служебного положение отличается от других преступлений своей общественной опасностью и частотой совершения. Поэтому в статье вносится ясность в содержание и значение названного преступления, высказанные некоторыми авторами в юридической литературе взгляды на это общественно опасное деяние.

Orkhan Aslanov

CRIMINAL ANALYSIS OF THE FACT OF FRAUD COMMITTED BY A PERSON TAKING ADVANTAGE OF THEIR OFFICIAL POSITION

Summary

The article examines the criminal analysis of fraud committed by a person who uses his official position. Fraud is committed by a person who takes advantage of his or her official position, it is understood that the perpetrator seizes someone else's property or property rights by deception or abuse of trust, using the powers granted to him in connection with his position. Mentioned aggravating ingredient will exist then when the perpetrator deceives the victim or abuses his trust, that is, he used his position of service. Generally, act of fraud committed by a person using his or her official position differs from other crimes in its social danger and frequency. Thus, the article contains a reference to the opinions expressed by some authors in the legal literature regarding this socially dangerous act, the content and essence of the specified aggravating feature are also specified.

Afaq SADIQOVA,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
“Mülki hüquq, mülki proses, sosial-iqtisadi hüquq”
şöbəsinin böyük elmi işçisi.
afaqsadiqova6@gmail.com

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MİQRASIYA PROSESLƏRİNİN İŞTİRAKÇILARI VƏ ONLARIN HÜQUQLARI

Açar sözlər: vətəndaşlar, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər, hüquqi şəxslər, hüquq-mühafizə orqanları, müvafiq dövlət orqanları, miqrasiya proseslərinin iştirakçıları, Dövlət Miqrasiya Siyasəti Proqramı.

Ключевые слова: граждане, иностранцы и лица без гражданства, юридические лица, правоохранительные органы, соответствующие государственные органы, участники миграционных процессов, Программа государственной миграционной политики.

Keywords: citizens, participants in migration processes, foreigners and stateless persons, legal entities, law enforcement, relevant government agencies, participants in migration processes, State Migration Policy Program.

Dünyada sürətlə gedən müasir qloballaşma prosesləri müxtəlif ölkələrin, xalqların və onların mədəniyyətlərinin genişlənməsinə səbəb olur. Qloballaşmanın ən vacib amillərindən biri miqrasiya axınının artmasıdır və bu gün Azərbaycan yeni yaranmış müstəqil dövlət kimi bu prosesdə fəal iştirak edir. Dünyada baş verən siyasi hadisələrlə əlaqədar olaraq miqrasiya axınının az inkişaf etmiş ölkədən daha inkişaf etmiş ölkələrə yönəldilmişdir. Nəticədə, miqrasiya faktoru inkişaf etmiş ölkələrə daha güclü təsir göstərir.

Təcrübə göstərir ki, qanunsuz miqrasiya axını dövlətlərin iqtisadi, siyasi və sosial sahələrinə

çox böyük mənfi təsir göstərir. Demək olar ki, hər hansı dövlətin ərazisinə qanunsuz miqrantlar axın edərsə həmin dövlət və cəmiyyət qarşısında yeni çətin vəzifələr və problemlər yaranır. Dünyanın əksər dövlətləri kimi ölkəmiz də qanunsuz miqrasiya prosesləri ilə üzləşmişdir. Belə ki, miqrasiya problemləri yeni yaranmış müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün 90-cı illərin əvvəllərində ən aktual problemlərdən birinə çevrilmişdir. Bir tərəfdən, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində 20 faizdən çox torpaqların zəbt edilməsi nəticəsində 1 milyondan çox qaçqın və məcburi köçkünün əmələ gəlməsi, ölkədəki demoqrafik və mənfi göstəriciləri ilə xarakterizə olunan iqtisadi vəziyyət, digər tərəfdən, xarici ölkələrdən (Gürcüstan, Əfqanıstan, Özbəkistan, İran, Rusiya Federasiyası və s.) yüz minlərlə insanların Azərbaycan Respublikasında qaçqın kimi sığınacaq almaları, ölkədəki qaçqın və məcburi köçkünlərin və xarici ölkələrdən gələn miqrantların sosial məsələlərin həllində mövcud olan problemlər, habelə ölkədə vahid dövlət miqrasiya proqramının və miqrasiya proseslərini tənzimləyən normativ hüquqi aktların olmaması Azərbaycan Hökumətini çətin duruma salmışdır.

Beləliklə, 90-cı illərin əvvəllərində ölkədə yaranmış bu ziddiyyətli və problemləli məsələlər xalqın təkidi ilə hakimiyyətə gəlmiş Ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində öz həllini tapdı. Bu gün H.Əliyevin siyasi kursunu uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikası

nın Prezidenti cənab İlham Əliyev qısa müddət ərzində inkişaf etməkdə olan Azərbaycan Respublikasını, inkişaf etmiş dövlətlərlə eyni sıraya götürüb çıxara bilmişdir, ölkəmiz Avropa ailəsinə üzv olmuş, ölkə iqtisadiyyatı dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etmiş, insanların yaşayış şəraiti yaxşılaşdırılmış, ən əsası ölkədə miqrasiya proseslərini tənzimləyən dövlət miqrasiya Proqramları və ciddi miqrasiya qanunvericilik bazası yaradılmışdır.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, dövlətin tənzimləmə funksiyasının miqrasiya sahəsində səmərəli həyata keçirilməsi üçün, miqrantların əsas hüquq və azadlıqlarını müəyyən edən yetkin normativ hüquqi aktların qəbul edilməsinə zərurət vardır. Bu sənədlər onların konstitusiyada təsbit edilmiş hüquqi statusunu, hüquq və azadlıqlarını, habelə miqrasiya sahəsində törətdikləri inzibati və cinayət əməllərinin müəyyən edilməsi və vaxtında qarşısının alınmasını təmin etmiş olar. Miqrasiya həmişə bəşər tarixinin xarakterik bir xüsusiyyəti olmuşdur, lakin son onilliklərdə onun rolu kəskin şəkildə artmışdır. Statistik məlumatlara görə son 25 ildə miqrantların sayı iki dəfə artaraq təxminən 200 milyon insana və ya dünya əhalisinin 3% -ə çatmışdır. Dünyada miqrantların sayının günü-gündən artması ilə bağlı statistik məlumatlar onu deməyə əsas verir ki, yaxın gələcəkdə sürətli miqrasiya prosesləri qarşısını almaz prosesə çevriləcək.

Müasir dünyada ölkələr arasında qarşılıqlı iqtisadi-siyasi münasibətlərin keyfiyyətcə yeni müstəviyə keçməsi, iqtisadi və sosial-mədəni həyatın beynəlmilləşməsi, eyni zamanda milli, irqi, regional münasibətlərin, fəvqəladə vəziyyətlərin və təbii fəlakətlərin doğurduğu problemlər əhalinin kütləvi miqrasiyası ilə müşayiət olunur. Demək olar ki, bəşəriyyətin inkişafında mühüm rol oynayan və mürəkkəb sosial proses olan əhalinin miqrasiyası ayrı-ayrı ölkələrin və bölgələrin, bütövlükdə regionların müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyələri ilə sıx sürətdə bağlıdır. Bu baxımdan əhalinin miqrasiyası bütün dünya dövlətləri kimi Azərbaycan Respublikasının da sosial-iqtisadi, xarici siyasət, demoqrafik inkişaf və milli təhlükəsizliyinə təsir göstərir. Ona görə də hər bir dövlət miqrasiya siyasətini düzgün qiymətləndir-

məlidir. Fikrimizcə, ölkəmizin miqrasiya siyasəti Azərbaycan Respublikasının xarici və daxili siyasətinin tərkib hissəsidir və onun həyata keçirilməsi dövlətin prioritet vəzifələrindən birinə çevrilməlidir. Bu baxımdan XXI əsrdə Azərbaycan Respublikasının miqrasiya siyasətini optimallaşdırmağın əsas yolu ölkəmizdə yeni dövlət miqrasiya proqramının qəbul edilməsi ilə bağlıdır. Qeyd edilənlərə əsasən **təklif edirik** ki, özündə çoxşaxəli və çox məqsədli miqrasiya siyasətini, miqrantların və miqrasiya proseslərinin iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini, ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasını ehtiva edən 2021-2026-cı illər üçün nəzərdə tutulan Dövlət Miqrasiya Siyasəti Proqramının qəbul edilməsi qanunauyğun hesab edilsin.

Məlum olduğu kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 iyul 2006-cı il tarixli 1575 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Proqramının (2006-2008-ci illər) təsdiq edilmişdir. Bu proqramda beynəlxalq normaları özündə ehtiva edən normalarla yanaşı, günün tələblərinə cavab verməyən bəzi müddəalar da yer almışdır. Məsələn, Dövlət Miqrasiya Proqramının “Miqrasiya sahəsində dövlət siyasətinin prioritet istiqamətləri” adlı II hissəsində göstərilir ki, “Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyini pozmuş əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində tədbirlər görülməsi, o cümlədən onların deportasiyasını nəzərdə tutan qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi” (2).

Dövlət Miqrasiya Proqramının bu müddəasından belə məlum olur ki, ölkəmizdə deportasiya ilə bağlı qanunvericilik aktı mövcuddur, lakin onu təkmilləşdirmək lazımdır. Qeyd edilməlidir ki, qanunsuz miqrasiyaya qarşı qəti mübarizə aparmanın ən mühüm şərtlərindən biri miqrantların ölkədən deportasiya olunmasıdır. Təssüflər olsun ki, bu günə kimi ölkəmizdə deportasiya haqqında qanun qəbul edilməmişdir. Bu baxımdan qanunsuz miqrasiyaya qarşı fəal mübarizənin aparılması üçün “Deportasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul edilməsini zəruri edir. Bu məqsədlə **təklif edirik** ki, özündə beynəlxalq hüquq normalarını və miqrasiya proseslərinin iştirakçılarının hüquqlarını ehtiva edən “Deportasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun

qəbul edilməsi qanuna uyğun hesab edilsin.

Fikrimizcə, Dövlət Miqrasiya Proqramına əlavə edilməsi nəzərdə tutulan müddələrdən biri də, miqrasiya proseslərinin iştirakçıları ilə bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu proqramda miqrasiya proseslərinin iştirakçıları ilə bağlı heç bir hüquq norması öz əksini tapmamışdır. Bu baxımdan qanunsuz miqrasiyaya qarşı qəti mübarizə aparmaq üçün miqrasiya proseslərinin iştirakçılarının (Dövlət Miqrasiya Xidməti, Daxili İşlər Nazirliyi, Xarici İşlər Nazirliyi, Dövlət Sərhəd Xidməti, Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və digər subyektlərin) bu istiqamətdə konkret hüquq və vəzifələri müəyyən edən müddələrin Proqramda öz əksini tapmasına ehtiyac vardır. Bu baxımdan **təklif edirik** ki, 2021-2026-cı illər üçün nəzərdə tutulan Dövlət Miqrasiya Siyasəti Proqramının qəbul ediləcəyi təqdirdə “Miqrasiya proseslərinin iştirakçılarının hüquq və vəzifələri” ilə bağlı müddəalar öz əksini tapması qanuna uyğun hesab edilsin.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin 5-ci maddəsində miqrasiya proseslərinin iştirakçıları adlı maddə təsbit edilmişdir. Bu maddədə yalnız miqrasiya proseslərinin iştirakçılarının dairəsi göstərilir. Lakin miqrasiya qanunvericiliyində miqrasiya proseslərinin iştirakçılarının hüquq və vəzifələri öz əksini tapmır. Bu məsələyə aydınlıq gətirmək üçün həmin maddəni nəzərdən keçirək. Miqrasiya Məcəlləsinin 5.0.1-ci maddəsində göstərilir ki, miqrasiya proseslərinin idarə olunmasında və tənzimlənməsində iştirak edən, habelə həmin proseslərə dövlət nəzarətini həyata keçirən dövlət orqanları miqrasiya proseslərinin iştirakçılarıdır (**1, s. 9**).

Bu maddədə miqrasiya proseslərinin idarə olunmasında və tənzimlənməsində bilavasitə iştirak edən və həmin proseslərə dövlət nəzarətini həyata keçirən hansı dövlət orqanları olduğu məlum deyildir. Ümumiyyətlə Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya qanunvericiliyində (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr və onlara uyğun olaraq

qəbul edilmiş digər normativ hüquqi aktlar) miqrasiya proseslərinin iştirakçıları hesab edilən dövlət orqanlarının adları göstərilir. Lakin miqrasiya sahəsində ölkəmizdə qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlar üzrə apardığımız araşdırmalarla müəyyən edilmişdir ki, hansı dövlət orqanları miqrasiya proseslərinin idarə olunmasında və tənzimlənməsində iştirak edir və hansı dövlət orqanı miqrasiya proseslərinə nəzarətini həyata keçirir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 19 mart tarixli 560 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidməti haqqında Əsasnamə”nin 1-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidməti miqrasiya sahəsində dövlət siyasətini, miqrasiya proseslərinin idarə edilməsi və tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirən, hüquq-mühafizə orqanı statusu olan mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır (**3**).

Ölkəmizdə miqrasiya sahəsində hüquq-mühafizə və müvafiq dövlət orqanlarının səmərəli fəaliyyətinin təşkil edilməsi, onların informasiya təminatı, sənədləşmə, yoxlama, sorğu və təhlil işlərinin avtomatlaşdırılması prosesinin, qarşılıqlı informasiya mübadiləsinin və informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, “Giriş-çıxış və qeydiyyat” idarələrarası avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sisteminin təşkilati-hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsi məqsədilə qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlardan biri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 aprel 2008-ci il tarixli 744 nömrəli Fərmanıdır. Bu fərmanla “Giriş-çıxış və qeydiyyat” idarələrarası avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sistemi haqqında Əsasnamə təsdiq edilmişdir (**4**).

Bu Əsasnaməyə görə Azərbaycan Respublikasında miqrasiya proseslərinin elektron qayda tənzimlənməsində fəal iştirak edən və miqrasiya proseslərinin iştirakçıları funksiyasını yerinə yetirən ölkəmizin hüquq mühafizə və müvafiq dövlət orqanları aşağıdakılardan ibarətdir: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası

likasının Ədliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Xarici Kəşfiyyat Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəd Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlıq Məsələləri Komissiyası. Bu dövlət orqanları həm miqrasiya proseslərinin elektron qaydada tənzimlənməsində həm də gündəlik miqrasiya proseslərində fəal iştirak edir və miqrasiya proseslərinin iştirakçıları funksiyasını yerinə yetirirlər. Bu Əsasnaməyə görə yuxarıda adları qeyd edilən hüquq-mühafizə və dövlət orqanları miqrasiya proseslərinin iştirakçıları funksiyasını yerinə yetirsələr də, lakin Əsasnamədə həmin dövlət orqanlarının hüquq və vəzifələri təsbit edilməmişdir.

Aparılmış araşdırma ilə belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 5.0.1-ci maddəsində miqrasiya proseslərinin idarə olunmasında və tənzimlənməsində miqrasiya proseslərinin subyektləri kimi iştirak edən dövlət orqanları dedikdə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 744 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Əsasnamədə adları qeyd edilən Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Xarici Kəşfiyyat Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəd Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Əmlak Məsələləri

Dövlət Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlıq Məsələləri Komissiyası nəzərdə tutulur. Həmçinin ölkəmizdə miqrasiya proseslərinə dövlət nəzarətini həyata keçirən və miqrasiya proseslərinin iştirakçısı hesab edilən hüquq-mühafizə orqanı isə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidməti hesab edilir.

Beləliklə, yuxarıda aparılan təhlil və araşdırmadan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Miqrasiya Məcəlləsinin 5.0.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan miqrasiya proseslərinin iştirakçıları hesab edilən, miqrasiya proseslərinin idarə olunmasında və tənzimlənməsində iştirak edən dövlət orqanlarının, habelə ölkəmizdə miqrasiya proseslərinə dövlət nəzarətini həyata keçirən dövlət orqanının dairəsi məlum olur.

Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin 5.0.1-ci maddəsində göstərilən miqrasiya proseslərinin idarə olunmasında və tənzimlənməsində miqrasiya proseslərinin iştirakçıları qismində iştirak edən dövlət orqanlarının dairəsini müəyyən etmək məqsədilə **təklif edirik** ki, miqrasiya proseslərinin idarə olunmasında və tənzimlənməsində iştirak edən miqrasiya proseslərinin iştirakçılarının dairəsini və onların hüquq və vəzifələrini müəyyən edən yeni normativ hüquqi aktın qəbul edilməsi qanunuyğun hesab edilsin.

Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin 5.0.2-ci maddəsində göstərilir ki, xarici ölkəyə gedən, orada müvəqqəti və ya daimi yaşayan, habelə haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları miqrasiya proseslərinin iştirakçıları hesab edirlər (**1, s. 9**).

Bu sahədə əsas funksiyaları Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdəki konsulluq və səfirlik nümayəndələri yerinə yetirirlər. Göründüyü kimi miqrasiya proseslərinin idarə olunmasında və tənzimlənməsində iştirak edən, həmin proseslərə dövlət nəzarətini həyata keçirən və miqrasiya proseslərinin iştirakçıları hesab edilən dövlət orqanları, miqrasiya proseslərinin

digər iştirakçısı hesab edilən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının xarici ölkələrdə müvəqqəti və ya daimi yaşayan, habelə haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan soydaşlarımız üzərində nəzarəti həyata keçirirlər.

Təcrübə göstərir ki, xarici ölkələrdə müvəqqəti və ya daimi yaşayan, habelə haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə Azərbaycan Respublikasının Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin qurumları arasında sıx əməkdaşlıq münasibətləri mövcuddur. Habelə soydaşlarımızın yarana biləcək müəyyən problemlərin həllində müəyyən köməkliklər göstərilir. Bununla əlaqədar olaraq **təklif edirik** ki, Azərbaycan Respublikasının Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin də miqrasiya proseslərinin iştirakçısı kimi tanınması üçün müvafiq normativ hüquqi aktın qəbul edilməsi qanunmüvafiq hesab edilsin.

Bundan başqa, Miqrasiya Məcəlləsinin 5.0.3-cü maddəsinə görə əcnəbiləri və vətəndaşlığı olmayan şəxsləri Azərbaycan Respublikasına dəvət edən və onların Azərbaycan Respublikasında qeydiyyatı alınması prosesində iştirak edən şəxslər də miqrasiya proseslərinin iştirakçıları hesab edilirlər (**1, s.9**).

Miqrasiya Məcəlləsinin bu tələbinə görə ölkəmizdə təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatlar, xarici hüquqi şəxslərin filial və nümayəndəlikləri, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər miqrasiya proseslərinin iştirakçıları hesab edilirlər. Məlum olduğu kimi ölkəmizdə əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər iş icazəsini onları işə cəlb edən hüquqi şəxslər, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər və xarici hüquqi şəxslərin filial və nümayəndəlikləri vasitəsi ilə alırlar. Miqrasiya qanunvericiliyinə görə iş icazəsi əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmalarına icazə verən rəsmi sənəddir. İş icazəsi qanunla müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidmətinin müvafiq rəyi əsasında Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi tərəfin-

dən verilir.

Miqrasiya Məcəlləsinin 5.0.3-cü maddəsində qeyd edilən bu kateqoriyalı şəxslər üçün qanunda intizam məsuliyyəti də nəzərdə tutulur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 575.3-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında əcnəbiləri və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsləri qəbul edən, onlara xidmət göstərilməsini və ya onların iş qəbul olunmasını təmin edən və onların Azərbaycan Respublikasında olması, yaşaması və ya Azərbaycan Respublikasının ərazisindən tranzitlə keçməsi şərtlərinə əməl edilməsi ilə əlaqədar vəzifələri yerinə yetirən müəssisə, idarə və ya təşkilatların vəzifəli şəxsləri tərəfindən əcnəbilərin və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin qeydiyyata alınmasının və qeydiyyatdan çıxarılmasının, onlara Azərbaycan Respublikasında olma və ya yaşama hüququ verən sənədlərin rəsmiləşdirilməsinin Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydalarının pozulmasına görə-vəzifəli şəxslər üç yüz manatdan beş yüz manatadək məbləğdə, hüquqi şəxslər iki min manatdan üç min manatadək məbləğdə cərimə edilir (**1, s.9**).

Daha sonra Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin 5.0.4-cü maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasına viza əsasında və ya viza tələb olunmayan qaydada gələn, burada müvəqqəti olan, müvəqqəti olma müddəti uzadılan, müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün icazə verilən, Azərbaycan Respublikasında haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün iş icazəsi verilən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər miqrasiya proseslərinin iştirakçılarıdır (**1, s.9**).

Miqrasiya Məcəlləsinin 5.0.4-cü maddəsində nəzərdə tutulan miqrasiya proseslərinin iştirakçılarının Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti olma müddətini uzadan, müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün icazə verən, Azərbaycan Respublikasında haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün iş icazəsi verilən digər miqrasiya proseslərinin iştirakçıları hesab edilən (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi,

Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi) dövlət orqanları nəzərdə tutulur.

Qeyd etmək lazımdır ki, təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq ölkəmizin ərazisində fəaliyyət göstərən hüquqi və fiziki şəxslər də miqrasiya proseslərinin iştirakçıları hesab edirlər. Bu barədə Miqrasiya Məcəlləsinin 5.0.5-ci maddəsində göstərilir ki, əcnəbiləri və vətəndaşlığı olmayan şəxsləri Azərbaycan Respublikasına dəvət etmiş, onların ölkədə müvəqqəti olması, müvəqqəti olma müddətinin uzadılması, qeydiyyatı alınması və əmək miqrasiyası, onlara müvəqqəti və daimi yaşamaq üçün icazələrin verilməsi proseslərində iştirak edən təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatlar, xarici hüquqi şəxslərin filial və nümayəndəlikləri, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərdir. Habelə Miqrasiya Məcəlləsinin 5.0.6-cı maddəsinə görə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici ölkələrdə işə düzəlməsində vasitəçilik edən Azərbaycan Respublikasında dövlət qeydiyyatına alınmış hüquqi şəxslər də miqrasiya proseslərinin iştirakçıları hesab (1, s.9).

Beləliklə, aparılmış araşdırma ilə müəyyən

edilmişdir ki, ölkəmizdə miqrasiya proseslərində fəal iştirak edən bir sıra hüquq mühafizə və müvafiq dövlət orqanları, hüquqi şəxslər, ölkəmizin vətəndaşları, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər miqrasiya proseslərinin iştirakçıları hesab edilirlər. Miqrasiya Məcəlləsinin 5-ci maddəsində miqrasiya proseslərinin iştirakçıları göstərilərsə də lakin Miqrasiya qanunvericiliyində miqrasiya proseslərinin iştirakçıları adlı anlayışı öz əksini tapmır.

Bu baxımdan **təklif edirik** ki, miqrasiya proseslərinin iştirakçıları adlı aşağıdakı məndə olan yeni anlayışın Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin “Əsas anlayışlar” adlı 3-cü maddəsinə əlavə edilməsi qanunauyğun hesab edilsin:

“**miqrasiya proseslərinin iştirakçıları** - miqrasiya proseslərində qanuni əsaslarla iştirak edən hüquq mühafizə və müvafiq dövlət orqanları, hüquqi şəxslər, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər”.

Düşünürəm ki, miqrasiya proseslərinin iştirakçıları ilə bağlı verdiyimiz təkliflər Miqrasiya Məcəlləsinin daha da təkmilləşdirilməsinə köməklik edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi. Bakı: “Hüquq ədəbiyyatı”, 2020, 125
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 iyul 2006-cı il tarixli 1575 nömrəli Sərəncamı.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 19 mart tarixli 560 nömrəli Fərmanı.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 aprel 2008-ci il tarixli 744 nömrəli Fərmanı.
5. Бритвина И.Б. Миграция и эффективность массовой коммуникации учеб. –метод. пособие / М-во образования и науки Рос.Федерации, Урал. Федер. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал ун-та, 2014. С.5.

Афаг Садыгова

УЧАСТНИКИ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ИХ ПРАВА

Резюме

В статье исследуются и анализируются участники миграционных процессов в Азербайджанской Республике и их права. Также были внесены предложения дать новое определение участникам миграционных процессов, принять Программу государственной миграционной политики на 2021-2026 годы и признать Государственный комитет по работе с диаспорой Азербайджанской Республики участником миграционных процессов.

Afag Sadigova

**PARTICIPANTS OF MIGRATION PROCESSES IN THE REPUBLIC
OF AZERBAIJAN AND THEIR RIGHTS**

Summary

The article examines and analyzes the participants in the migration processes in the Republic of Azerbaijan and their rights. Also, proposals were made to give a new definition to participants in migration processes, adopt the Program of State Migration Policy for 2021-2026 and recognize the State Committee for Work with the Diaspora of the Republic of Azerbaijan as a participant in migration processes.

UOT 349.3
UOT 364.3-3

MÜLKİ HÜQUQ

Ata VƏLİYEV
Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin
Polis Akademiyasının “Mülki hüquq” kafedrasının müəllimi,
Bakı Dövlət Universitetinin
“Əmək və ekologiya hüququ” kafedrasının doktorantı,
polis baş leytenantı
e-mail: valiyevata@gmail.com

KİMLƏRƏ SOSIAL XİDMƏT GÖSTƏRMƏLİYİK

Açar sözlər: sosial xidmət, həyat şəraiti, ehtiyac, çətin, əlil, uşaq, kömək

Ключевые слова: социальная служба, жилищные условия, нужда, трудный, инвалид, ребенок, помощь

Keywords: social service, living conditions, need, difficult, disabled, child, help

Sosial xidmət institutu öz spesifikliyi və əhəmiyyəti baxımından sosial təminat hüququ sistemində məxsusi yer tutur. Nəzəriyyədə sosial xidmət həm geniş, həm də dar mənada başa düşülür. Dar mənada sosial xidmət dedikdə, vətəndaşların qanunda göstərilmiş müəyyən kateqoriyalarına sosial-məişət xidmətlərinin göstərilməsi – təsərrüfatın inkişafı üçün yardım, pulsuz qidanın verilməsi, sosial müdafiə müəssisələrində yerləşdirilməsi və s. başa düşülür. Geniş mənada sosial xidmət dedikdə isə, sosial təminatın pul ödəmələrindən başqa qalan bütün növlərini özündə əks etdirən sosial təminat hüquqlarının realizəsi başa düşülür.

“Sosial xidmət haqqında” 30.12.2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası (bundan sonra AR) Qanununun 1.0.1-ci maddəsində sosial xidmətə legal anlayış verilmişdir. Anlayışa əsasən, sosial xidmət - çətin həyat şəraitində yaşayan şəxsin (ailənin) sosial problemlərinin aradan qaldırılması və ictimai həyatda digər insanlarla bərabər iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində həyata keçirilən kompleks tədbirlərdir. Qanun sosial xidmətin mahiyyətini açıqlayarkən yeni bir anlayış olan “çətin həyat şəraiti” sözündən istifa-

də etmiş və sosial xidmətin göstərilməsini bu şəraitdən asılı etmişdir. Həmin Qanunun 1.0.2-ci maddəsinə əsasən, çətin həyat şəraiti dedikdə, şəxsin (ailənin) sosial xidmətə götürülməsi üçün əsas yaradan və həyat fəaliyyətini obyektiv surətdə pozan, təkbaşına aradan qaldıra bilmədiyi hal başa düşülür. Göstərilənlərə əsaslanaraq hər iki normanı bir-biri ilə əlaqələndirərək qeyd edə bilərik ki, şəxsin (ailənin) sosial xidmətə götürülməsi üçün əsas yaradan və həyat fəaliyyətini obyektiv surətdə pozan, təkbaşına aradan qaldıra bilmədiyi sosial problemlərinin aradan qaldırılması və ictimai həyatda digər insanlarla bərabər iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər kompleksi sosial xidmət adlanır (7.).

Sosial xidmətin məqsədi vətəndaşların həyat səviyyəsini artırmaq, sosial-psixoloji vəziyyətini çətinləşdirən, cəmiyyətdən təcrid olunmasına gətirib çıxaran halların qarşısını almaqdan, çətin həyat şəraitinin əmələ gəldiyi hallarda ehtiyacı olan şəxslərə sosial xidmətin göstərilməsini təmin etməkdən ibarətdir (7.) Qanunverici orqan sosial xidmətin həyata keçirilməsi şərtlərini, sosial xidmət göstərməli olan subyektlərin dairəsini, sosial xidmətin forma və növlərini və s. dəqiq müəyyən etmişdir və bu kompleks tədbirlər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada realizə edilir.

Sosial xidmət institutu öz subyektlərinin dairəsinə görə də sosial təminatın digər institutlarından fərqlənir. Sosial xidmətin subyektləri kimi sosial xidmətə götürülmüş şəxs (ailə), sosial xid-

mət müəssisəsi, sosial işçi və sosial xidmətçi çıxış edir.

Sosial xidmətə götürülmüş şəxs (ailə) dedikdə, çətin həyat şəraiti ilə əlaqədar sosial xidmət göstərilən şəxs (ailə) başa düşülür. Yəni bu şəxs (ailə) sosial xidmət təqdim edilən subyekt, yuxarıda sadalanan digər şəxslər isə sosial xidmət təqdim edən subyektlər qismində çıxış edirlər.

Qeyd etdiyimiz kimi, qanunvericilik sosial xidmət göstərilməli olan şəxslərin dairəsini və şəxsin çətin həyat şəraitində olmasının əsaslarını müəyyən etmişdir. Belə ki, "Sosial xidmət haqqında" Qanunun 7-ci maddəsində şəxsin (ailənin) çətin həyat şəraitində hesab edilməsinin əsasları müəyyən edilmişdir və həmin əsasdan irəli gələrək sosial xidmət göstərilməli olan subyektlərin dairəsini müəyyən etmək mümkündür. Qanun 7-ci maddədə göstərilən sosial xidmət göstərilməli olan şəxslərin dairəsini müəyyən etsə də, həmin maddədə göstərilən əsasların mövcudluğu müxtəlif qanunlara və ya digər normativ hüquqi aktlara istinad edilmədən başa düşülmür. Həmin maddədən göstərilən sosial xidmət göstərilməli olan subyektlərin dairəsinə diqqət yetirək:

1. Sosial xidmətə ehtiyacı olan subyekt kimi ilk öncə valideynlərini itirmiş və ya valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqları göstərmək olar. AR Konstitusiyasının 17-ci maddəsində göstərilir ki, uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur, bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir. Valideynləri və ya qəyyuqları olmayan, valideyn qayğısından məhrum olan uşaqlar dövlətin himayəsindədirlər (14.). Həmin konstitusion normanın məntiqi davamı olaraq 28.12.1999-cu il tarixli AR Ailə Məcəlləsinin 49-cu maddəsində göstərilir ki, hər bir uşaq ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq, öz valideynlərini tanımaq və onların qayğısından istifadə etmək, uşağın maraqlarına zidd olan hallar istisna olmaqla, onlarla birgə yaşamaq hüququna malikdir. Valideynlər olmadıqda, onlar valideynlik hüquqlarından məhrum olunduqda və ya uşaq valideyn himayəsini itirdiyi digər hallarda, uşağın ailədə tərbiyəsi Ailə Məcəlləsində müəyyən olunmuş qaydada yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən təmin edilir. Həmin Məcəllənin "Valideyn himayə-

sindən məhrum olan uşaqların aşkar olunması və yerləşdirilməsi" adlı 18-ci fəslində bu cür uşaqların aşkar edilməsi və sosial xidmət müəssisələrində yerləşdirilməsi ilə bağlı ümumi müddəalar müəyyən edilmişdir (13.).

"Uşaq hüquqları haqqında" 19 may 1998-ci il tarixli AR Qanununun 31-ci maddəsində də valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların müdafiəsi tədbirləri müəyyən olunmuşdur və həmin maddəyə əsasən, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların müdafiəsi onların övladlığa, qəyyumluğa, himayəçiliyə, digər ailəyə verilməsi, bunlar mümkün olmadıqda isə uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələrində yerləşdirilməsi üsulu ilə təmin edilir (8.).

"Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" 22.06.1999-cu il tarixli AR Qanununun 1-ci maddəsində həm valideynlərini itirmiş, həm də valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara anlayış verilmişdir. Belə ki, valideynlərini itirmiş uşaq dedikdə, hər iki valideyni vəfat etmiş 18 yaşınadək olan şəxslər başa düşülür. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaq dedikdə isə, hər iki valideyni - məlum olmayan; valideynlik hüquqlarından məhrum edilən və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılan; xəbərsiz itkin düşmüş, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan (fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılan) hesab edilən, ölmüş elan edilən; uşaqlarının tərbiyə edilməsindən və ya onların hüquq və mənafelərinin müdafiəsindən imtina edən; cəzaçəkmə müəssisələrində cəzasını çəkən; uşaqlarını uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələrindən götürməkdən imtina edən şəxslər başa düşülür. Eyni zamanda Qanuna əsasən, bir valideyni vəfat etmiş və o biri valideyni I və II dərəcə əlilliyi olan şəxs olan 18 yaşınadək şəxslər də valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar hesab edirlər (9.).

Valideynlərini itirməsi və ya valideyn himayəsindən məhrum olmasına görə sosial xidmət müəssisələrində yaşamış, həmin müəssisələri tərk etdikdən sonra yaşayış yeri olmayan şəxslər xidmətə ehtiyacı olan şəxslər kateqoriyasına daxil edilir.

2. İkinci subyekt kimi sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar göstərilə bilər. Bu cür uşaqları səhhətlərində yaranan fiziki çatışmazlığı (fiziki

inkişafında və bədən üzvünün (üzlərinin) fəaliyyətində çatışmazlıqlar, xroniki somatik və ya yoluxucu xəstəliklər nəticəsində yaranmış müvəqqəti, yaxud daimi çatışmazlıq), əqli (mərkəzi sinir sisteminin zədələnməsi nəticəsində təfəkkürdə və yaddaşda olan çatışmazlıq) və ya psixi (psixi inkişafın ləngiməsi, o cümlədən nitq qüsurları, emosional-iradi mühitin pozuntuları və autizm) ləngimələri ilə əlaqədar cəmiyyət həyatında normal iştirak edə bilməyən şəxslərdir. AR Nazirlər Kabinetinin 30.12.2015-ci il tarixli, 413 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Əlilliyin və sağlamlıq imkanlarının məhdudluğunun müəyyən olunması meyarlarına dair” Əsasnamənin 3.1-ci bəndində göstərilmiş xəstəliyi və ya sağlamlıq pozuntuları (məsələn: qanın anadangəlmə və irsi xəstəlikləri, bədxassəli törəmələr, anadangəlmə lal-karlıq, eşitmə funksiyasının olmaması, daun sindromu və s.) olan 18 yaşınadək olan uşaqlar sosial xidmətdən istifadə etmək hüququna malikdirlər (2.).

Sosial xidmətə ehtiyacı olan üçüncü qrup subyektlərə baxımsız və ya sosial təhlükəli vəziyyətdə olan uşaqları aid etmək olar. “Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında” 24.05.2005-ci il tarixli AR Qanununa əsasən, baxımsız uşaq dedikdə, təlim-tərbiyə vermək, yaxud saxlamaq vəzifəsinin valideynləri və ya digər qanuni nümayəndələri tərəfindən yerinə yetirilməməsi və ya lazımcı yerinə yetirilməməsi nəticəsində davranışına nəzarət olunmayan on səkkiz yaşınadək olan şəxslər başa düşülür. Həmçinin, sosial təhlükəli vəziyyətdə olan yetkinlik yaşına çatmayan dedikdə isə, baxımsızlıq və ya kimsəsizlik nəticəsində həyatına və ya sağlamlığına təhlükə yaranan, yaxud tərbiyə edilməsi və ya saxlanması üçün tələblərə cavab verməyən şəraitdə olan, yaxud hüquq pozuntuları törədən 18 yaşınadək olan şəxslər başa düşülür ki, onların geniş dairəsinə aşağıdakılar aiddir:

- baxımsızlar və kimsəsizlər; həmçinin çətin tərbiyə olunanlar, avaralıqla, dilənçiliklə məşğul olanlar, əxlaqsız həyat tərzini sürənlər, müxtəlif hüquqpozmalara görə daxili işlər orqanları tərəfindən qeydiyyatla alınmış, lakin islah olunması mümkün olmayanlar və ümumi orta təhsildən qərzli şəkildə yayınanlar;

- alkoqollu içkilər, yaxud Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydaları pozmaqla tibbi göstəriş və ya həkimin təyinatı olmadan narkotik vasitələr və psixotrop maddələr qəbul edənələr;

- inzibati tənbeh tədbirlərinin tətbiqinə səbəb olmuş hüquq pozuntuları törətmiş on altı yaşa tam olanlar;

- inzibati tənbeh tədbirlərinin tətbiqinə səbəb olmuş hüquq pozuntuları törətmiş, lakin inzibati məsuliyyətə cəlb olunması üçün Azərbaycan Respublikasının inzibati xətalər qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmayanlar;

- tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilərək islah olunması mümkün hesab olunmaqla cinayət məsuliyyətindən və ya cəzadan azad edilənlər;

- cinayət əlamətləri olan ictimai təhlükəli əməl törətmiş, lakin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmayanlar; habelə haqqında həbs istisna olmaqla, qətimkan tədbiri seçilmiş şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslər;

- amnistiya və ya əfvətmə aktı əsasında, yaxud şərti olaraq vaxtından əvvəl cəzadan azad edilənlər; cəzaçəkmə müəssisələrindən buraxılanlar; eləcə də müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə istisna olmaqla, digər cəza növlərinə məhkum olunanlar (10.).

3. Müəyyən yaşayış yeri olmayan şəxslər də sosial xidmət göstərməli olan şəxslər sırasına daxildir. 28.12.1999-cu il tarixli AR Mülki Məcəlləsinin 27.1-ci maddəsinə əsasən, fiziki şəxsin adətən yaşadığı yer onun yaşayış yeri sayılır. Şəxsin bir neçə yaşayış yeri ola bilər. Həmin Məcəllənin 27.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, on dörd yaşına çatmamış şəxslərin yaşayış yeri valideynlik hüquqlarını itirməmiş valideynlərinin yaşayış yeri sayılır, qəyyumluq altında olan şəxsin yaşayış yeri isə qəyyumun yaşayış yeri sayılır (15.). “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” 04.04.1996-cı il tarixli AR Qanununa əsasən, tam həcmdə fəaliyyət qabiliyyətli şəxsin mülkiyyətçi kimi icarə və kirayə müqaviləsi üzrə, yaxud AR qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş digər əsaslarla daimi və ya daha çox yaşadığı ev,

mənzil, xidməti yaşayış sahəsi, yataqxana, ahıllar və əlilliyi olan şəxslər, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələri, xüsusi təhsil müəssisələri və digər bu kimi yaşayış yerləri yaşayış yeri hesab edilir və bu kimi yerlərdə yaşayan şəxslər “müəyyən yaşayış yeri olmaması səbəbindən” sosial xidmətə ehtiyacı olan şəxslər kateqoriyasına aid edilmir (16.).

4. Məişət zorakılığından zərər çəkmiş və ya insan alverinin qurbanı olmuş şəxslər də sosial xidmətdən istifadə etmək hüququna malikdirlər. “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” 22.06.2010-cu il tarixli AR Qanununa əsasən, bir yerdə yaşadığı ailə üzvü, yaxın qohumu, qanuni nikahda olmadığı və ya əvvəllər birgə yaşadığı şəxs tərəfindən zərərçəkmiş qarşı yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşamaqlarından sui-istifadə etməklə qəsdən törədilən fiziki, psixi, iqtisadi və ya cinsi zorakılıq başa düşülür (5.).

“İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” 28.06.2005-ci il tarixli AR Qanununa əsasən, insan alveri dedikdə - zor tətbiq etmək hədəsi ilə və ya zor tətbiq etməklə, hədə-qorxu və ya digər məcburetmə vasitələri ilə, oğurlama, dələduzluq, aldatma yolu ilə, təsir imkanlarından və ya zəiflik vəziyyətindən sui-istifadə etməklə, yaxud digər şəxsə nəzarət edən şəxsin razılığının alınması üçün maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər verməklə və ya almaqla insanların istismar məqsədilə cəlb edilməsi, əldə edilməsi, saxlanılması, gizlədilməsi, daşınması, verilməsi və ya qəbul edilməsi (uşağın istismar məqsədilə cəlb edilməsi, əldə edilməsi, saxlanılması, gizlədilməsi, daşınması, verilməsi və ya qəbul edilməsi də insan alveri hesab edilir) başa düşülür (4.).

5. Şəxsin sosial yadırgama (dezadaptasiya) və sosial məhrumiyyət (deprivasiya) vəziyyətində olması da onun sosial xidmətə ehtiyacı olan şəxs hesab edilməsi üçün əsaslardan biridir. Sosial yadırgama (dezadaptasiya) şəxsin (ailənin) sosial mühitə uyğunlaşma qabiliyyətinin itirilməsi, sosial məhrumiyyət (deprivasiya) isə şəxsin (ailənin) əsas həyatı tələbatlarını müstəqil şəkildə ödəmək imkanlarının məhdudlaşması və (və ya) ondan məhrum olmasıdır.

6. Xəstəlik, əlillik və ya ahilliklə əlaqədar özünəqulluq qabiliyyətinin, habelə şəxsə (ailəyə) qulluq və köməklik göstərə biləcək əmək qabiliyyətli qohumların və ya qanuni nümayəndələrin olmaması, habelə, şəxsin ictimai təhlükəli xəstəliyə tutulmasına görə həyat fəaliyyətinin məhdudlaşması onun yaşından asılı olmayaraq sosial xidmətə götürülməsinə imkan verir.

“Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” 31.05.2018-ci il tarixli AR Qanununa əsasən, əlilliyi olan şəxs dedikdə - müxtəlif maneələrlə qarşılaşdığı zaman digər şəxslərlə bərabər səviyədə cəmiyyət həyatında tam və səmərəli iştirakına mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyət pozuntuları olan şəxslər başa düşülür (1.).

“Sosial xidmət haqqında” AR Qanununa əsasən, yaşı 70-ə çatmış şəxs ahıl şəxs hesab edilir və göstərilən əsaslar olduqda ahıl şəxslərin sosial xidmətdən istifadə etmək hüquqları qanunda təsbit edilmişdir.

“İctimai təhlükəli xəstəliklərin siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında AR Nazirlər Kabinetinin 12.01.1999-cu il tarixli 5 nömrəli Qərarına əsasən, ruhi xəstəliklər, narkomanlıq, xroniki alkoqolizm, insanın qazanılma immun çatışmazlığı sindromu (QİÇS), vərəm, sifilis, qonoreya, lepra kimi xəstəliklər ictimai təhlükəli xəstəliklərə aiddir və bu xəstəliklərin daşıyıcıları qanunla müəyyən edilmiş sosial xidmətlərindən istifadə etmək hüququna malikdirlər (3.).

Sosial xidmət göstərilməli olan şəxslərin dairəsinə “Sosial xidmət haqqında” AR Qanununun müvafiq maddəsi əsasında yuxarıda göstərilən şəxsləri aid edə bilərik. Lakin, sosial xidmət sahəsini tənzimləyən başqa normativ hüquqi aktlarda da sosial xidmətə ehtiyacı olan şəxslərin dairəsi genişləndirilmişdir. “Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında” 21.10.2005-ci il tarixli AR Qanununa əsasən, orta aylıq gəliri onlardan asılı olmayan səbəblərdən hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusundan aşağı olan aztəminatlı ailələr ünvanlı dövlət sosial yardımı almaq hüququna malikdirlər. Sosial yardımın məbləği ailənin orta aylıq gəliri ilə hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusu arasında yaranan fərq məbləğində hesablanır və hər il üçün ehtiyac meyarının həddi ilə bağlı qanun qəbul edilir (18.).

“Əlilliyi olan şəxslərin reabilitasiya vasitələri ilə təmin edilməsi Şərtləri və Qaydası”nın təsdiq olunmasına dair AR Nazirlər Kabinetinin 18.12.2020-ci tarixli 501 nömrəli Qərarına əsasən əlilliyi olan şəxslərin minik avtomobili və təkərli oturmaqla mühərrikli və mexaniki) təmin edilməsi, eləcə də onlara sosial reabilitasiya vasitələrinin verilməsi qaydaları, şərtləri, müddətləri və s. müəyyən olunmuşdur (17.).

AR Konstitusiyasında təsbit edilmiş ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq haminin layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək, xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalmaq vəzifəsi dövlətin ən ümdə vəzifələrindən biridir. Bu sahədə öz öhdəliklərini lazımcına icra etmək üçün dövlət yuxarıda sadalanan qanunvericilik aktlarında sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan şəxslərin dövlət müdafiəsində olduğunu bəyan edir.

Dövlətin bu sahədə olan vəzifə, funksiya və səlahiyyətlərinin icrası isə AR Əmək və Əhalinin

Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində olan Sosial Xidmətlər Agentliyi tərəfindən realizə edilir. Agentlik hər ilin yekununa dair müvafiq hesabatlarında görülmüş işlər, göstərilmiş sosial xidmət növləri və vətəndaşlara təqdim edilmiş sosial xidmət növlərinin statistik göstəriciləri barədə məlumatları ümumiləşdirməklə növbəti illərdə qarşısında duran vəzifələr və perspektivlər barədə nazirliyə hesabat verir.

Müasir dövrdə inkişaf etmiş dövlətlər öz vətəndaşlarına təqdim etdikləri sosial xidmətlərin həcminə və həmin xidmətlərdən istifadə edən vətəndaşların dairəsinin genişliyinə görə digər dövlətlərlə rəqabətə girirlər. Sosial xidmət göstərilməli olan şəxslərin dairəsinin müəyyən edilməsi və bu şəxslərə sosial xidmət növlərinin təqdim edilməsi dövlətin konstitusion öhdəliyindən irəli gəlir və. Sosial təminat növlərinin rəngarəngliyi, bu şəxslərin dairəsinin geniş olması vətəndaş-dövlət münasibətlərinin möhkəmlənməsinə, vətəndaş məmnunluğunun artırılmasına xidmət etmiş olur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” 31.05.2018-ci il tarixli AR Qanunu - <http://www.e-qanun.az/framework/39591>
2. “Əlilliyin və sağlamlıq imkanlarının məhdudluğunun müəyyən olunması meyarlarına dair” Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə AR Nazirlər Kabinetinin 30.12.2015-ci il tarixli, 413 nömrəli Qərarı - <http://www.e-qanun.az/framework/31771>
3. “İctimai təhlükəli xəstəliklərin siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında AR Nazirlər Kabinetinin 12.01.1999-cu il tarixli 5 nömrəli Qərarı - <http://www.e-qanun.az/framework/1857>
4. “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” 28.06.2005-ci il tarixli AR Qanunu - <http://www.e-qanun.az/framework/10641>
5. “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” 22.06.2010-cu il tarixli AR Qanunu - <http://www.e-qanun.az/framework/20131>
6. “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” 05.06.2001-ci il tarixli AR Qanunu - <http://www.e-qanun.az/framework/4353>
7. “Sosial xidmət haqqında” 30.12.2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu - <http://www.e-qanun.az/framework/23195>
8. “Uşaq hüquqları haqqında” 19 may 1998-ci il tarixli AR Qanunu - <http://www.e-qanun.az/framework/3292>
9. “Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” 22.06.1999-cu il tarixli AR Qanunu - <http://www.e-qanun.az/framework/3859>
10. “Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında” 24.05.2005-ci il tarixli AR Qanunu - <http://www.e-qanun.az/framework/10670>

11. AR Nazirlər Kabinetinin 30.12.2015-ci il tarixli, 413 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Əlilliyin və sağlamlıq imkanlarının məhdudluğunun müəyyən olunması meyarlarına dair” Əsasnamə - <http://www.e-qanun.az/framework/31771>
12. AR-ın 28.12.1999-cu il tarixli Ailə Məcəlləsi – <http://e-qanun.az/framework/46946>
13. AR-ın 28.12.1999-cu il tarixli Ailə Məcəlləsi – <http://e-qanun.az/framework/46946>
14. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası – <http://www.e-qanun.az/framework/897>
15. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi - <http://e-qanun.az/framework/46944>
16. Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” 04.04.1996-cı il tarixli AR Qanunu - <http://www.e-qanun.az/framework/3988>
17. “Əlilliyi olan şəxslərin reabilitasiya vasitələri ilə təmin edilməsi Şərtləri və Qaydası”nın təsdiq olunmasına dair AR Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 18 dekabr tarixli 501 nömrəli Qərarı - <http://www.e-qanun.az/framework/46499>
18. “Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında” 21.10.2005-ci il tarixli AR Qanunu - <http://www.e-qanun.az/framework/10854>

Ata Valiyev

WHO SHOULD WE PROVIDE SOCIAL SERVICES TO ?

Summary

The article discusses who is included in the range of people who should be provided with social services in modern times. Thus, based on their constitutional obligations, states form the necessary legislative framework to ensure a decent standard of living for citizens and improve their social welfare. It also provides social services to people in difficult living conditions and in need through its agencies. Although the Law of the Republic of Azerbaijan “On Social Services” defines the range of persons to be provided with social services, it is necessary to refer to other legislative acts in order to fully understand these subjects. The main purpose of the research is to clarify the range of these subjects.

Ата Велиев

КОМУ МЫ ДОЛЖНЫ ПРЕДОСТАВЛЯТЬ СОЦИАЛЬНЫЕ УСЛУГИ ?

Резюме

В статье рассматривается, кто входит в круг лиц, которые должны быть обеспечены социальными услугами в современное время. Таким образом, государства, исходя из своих конституционных обязательств, формируют необходимую законодательную базу для обеспечения достойного уровня жизни граждан и повышения их социального благосостояния. Он также оказывает социальные услуги людям, находящимся в трудных жизненных условиях и нуждающимся через свои агентства. Хотя Закон Азербайджанской Республики «О социальных услугах» определяет круг лиц, которым должны предоставляться социальные услуги, для полного понимания этих предметов необходимо обратиться к другим законодательным актам. Основной целью исследования является уточнение круга этих тем.

Orxan HƏSƏNOV

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin
Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ kafedrasının
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə qiyabi doktorantı
orkhan.hasanov@yahoo.co.uk

NEFTQAZ TİKİNTİ QURAŞDIRMA LAYİHƏLƏRİNDƏ İŞLƏRİN VƏ XİDMƏTLƏRİN İCRASINA ZƏMANƏTİN HÜQUQİ VƏ PRAKTİKİ CƏHƏTLƏRİ: BANK ZƏMANƏTLƏRİ VƏ ANA ŞİRKƏT TƏMİNATI

Açar sözlər: avans ödənişin qaytarılmasına zəmanət, icra zəmanəti, qüsurlara görə məsuliyyət zəmanəti, ana şirkət təminatı, podratçı, sifarişçi.

Ключевые слова: залог авансового платежа, гарантийное обязательство, гарантийный залог, гарантия материнской компании, подрядчик, заказчик.

Keywords: advance payment bond, performance bond, warranty bond, parent company guarantee, contractor, client.

İqtisadi və bir sıra digər amillər neft-qaz tikinti-quraşdırma layihələrinin icrası prosesində bir sıra layihələrin başa çatdırılmamış qalmasına və ya ciddi gecikmə hallarına səbəb olmuşdur. Bu kimi risklərin təsirlərinin minimum səviyyəyə endirilməsi məqsədlə layihələrin sifarişçiləri işlərin icraçısı qismində çıxış edən şirkətlərdən bank zəmanətləri və risk qiymətləndirilməsinin nəticəsindən asılı olaraq ana şirkət zəmanəti tələb edirlər.

Bank zəmanətləri

Bank zəmanətlərinin beynəlxalq hüquqda tam və əhatəli açıqlaması yoxdur. Bəziləri ifadə edir ki, bank zəmanəti üçüncü tərəfin podratçının müqavilə üzrə öhdəliklərinin tam və vaxtında yerinə yetirməsi ilə əlaqədar sifarişçiyə təqdim etdiyi yazılı rəsmi zəmanətdir. Burada göstərilən öhdəliklər ümumi anlamda işin, xidmətlərin və ya

malların podratçı tərəfindən vaxtında və müqavilədə təsbit edilən şərtlərə uyğun olaraq təmin edilməsini özündə ehtiva edir. Bu yazılı zəmanət çərçivəsində podratçı müqavilə üzrə öhdəliklərini vaxtında və tələb olunan qaydada yerinə yetirilmədiyi təqdirdə, zəmanət verən tərəf (guarantor - zəmanətçi) sifarişçiyə (beneficiary - bənaşçısı) sonuncunun müraciəti əsasında öncədən razılaşıdırılmış məbləğdə ödəniş etməyi öz öhdəsinə götürür. Zəmanətin layihənin sifarişçisi qarşısında götürdüyü zəmanət öhdəliyi digər ifadə ilə faktiki olaraq podratçının öhdəliklərinin müqavilədə tələb olunan qaydada icrasına və bu öhdəlik yerinə yetirilmədiyi halda isə nəticəsinə münasibətdə zəmanətdir (2, s.66-67).

Zəmanətlər müqavilə tərəflərinin razılaşmasına uyğun olaraq adətən bank və ya, bəzi hallarda podrat müqaviləsinin şərtlərindən asılı olaraq, sığorta şirkəti tərəfindən verilə bilər. Bank zəmanəti əldə edilməsi üçün podratçı tələb olunan təsdiqedicilərlə birlikdə banka yazılı müraciət etməlidir. Bank tərəfindən təqdim ediləcək zəmanətin forması və mahiyyəti podratçı və sifarişçi arasındakı müqavilədə əks olunan şərtlərə uyğun olmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, sonradan hər hansı anlaşılmazlığa yol verilməməsi məqsədlə sifarişçi şirkətlər adətən onlara təmin edilməli olan bank zəmanətinin formasını və məzmununu birbaşa olaraq podrat müqaviləsinə daxil edirlər. Müqavilədə dəqiq forma və məzmun göstərilir.

diyi halda, podratçı bank zəmanətini həmin forma və məzmununa uyğun şəkildə bankdan təmin etməyə borcludur.

Zəmanətlər üçün ICC vahid qaydaları (ICC Uniform Rules for Demand Guarantees)

Beynəlxalq Ticarət Palatası (Paris) 1992-ci ildə bank zəmanətləri üzrə 458 sayılı vahid qaydaların toplusu nəşr edərək istifadəyə verdi. Bu yeni qaydalar palatanın tərkibində fəaliyyət göstərən müxtəlif işçi qrupların birgə fəaliyyətinin nəticəsində meydana gəldi, və işçi qrup əsasən beynəlxalq ticarət və bank təcrübəsi üzrə komissiyalarının mütəxəssislərindən ibarət təşkil edilmişdi. Palata tərəfindən nəşr olunan sözügedən qaydalar beynəlxalq kommersiya əməliyyatlarında istifadə olunan bütün növ bank zəmanətlərini əhatə etməklə yanaşı, bankların bu zəmanətlər altında ödəniş həyata keçirmək proseduru ilə bağlı öhdəliklərini də özündə əks etdirir. Palata tərəfindən 1978-ci il tarixində yuxarıdakı qaydalara oxşar olan 325 sayılı qaydalar tərtib edilməsinə baxmayaraq, həmin qaydalar beynəlxalq praktikada mənimlənmədi və demək olar ki, tətbiqi çox məhdud səviyyədə qaldı. Qeyd etmək lazımdır ki, 325 sayılı qaydalar hal-hazırda da qüvvədədir və tətbiqinə hər hansı məhdudiyət gətirilməmişdir. 1978-ci il qaydalarının beynəlxalq səviyyədə qəbul edilməməsi həmin qaydaların bank zəmanətinin iştirakçısı hesab edilən şəxslərin (bank, alıcı, satıcı) maraqlarının qorunması baxımından balanslı olmamasından qaynaqlanırdı. Müxtəlif fikirlər və təndiqlərin yekun nəticəsi olaraq, Palata sözügedən qaydaları təkmilləşdirdi və 1992-ci tarixində bank zəmanətlərinə birbaşa və bilavasitə tərəf olan şəxslərin hüquq və maraqlarını balanslı şəkildə özündə əks etdirən forma və məzmununda yeni qaydaları tərtib edərək istifadəyə verdi. Yeni qaydaların geniş miqyasda istifadə edilməsi onların mövcud beynəlxalq təcrübəyə uyğun olmasından xəbər verir.

Şərtli bank zəmanəti (conditional bank guarantee)

Şərtli bank zəmanəti “öhdəliklərin pozulması” və ya pozulmuş öhdəliklərin sübutu” üzrə bank zəmanətləri də adlanır, və bu zəmanətlər altında sifarişçinin zəmanəti təqdim edən üçüncü şəxsdən ödəniş tələb etməsi podratçı tərəfindən mü-

qavilə şərtlərinin pozulmasından (podratçının müflis elan olunması da bura daxildir). Zəmanəti təqdim edən qurum tərəfindən ödəniş edilməsi sifarişçinin podratçının öhdəliklərini pozmasını sübuta yetirməsindən və bir neçə digər ön şərtədən (secondary obligation) asılıdır (8.). Əlavə olaraq, digər önəmli ön şərtlərdən biri odur ki, podratçının müqavilə şərtlərini pozmasının sifarişçiyə maddi zərər vurması halı da öz təsdiqini tapmalıdır. Buna misal olaraq podratçının iflas elan olmasının tərəflərin razılaşmasına əsasən müqavilə öhdəliklərinin pozulması hesab olunmasını aid etmək olar. İflas olmasına baxmayaraq podratçı müqavilə üzrə öhdəliklərini yerinə yetirməyə davam edirsə və sifarişçi bundan hər hansı zərər çəkmirsə, bu halda sifarişçinin bank zəmanəti çərçivəsində banka müraciət edib ödəniş edilməsini tələb etmək hüququ yoxdur (1, s.153).

Podratçı tərəfindən müqavilə şərtlərinin pozulması və bunun nəticəsində sifarişçinin zərər çəkməsinin sübuta yetirilməsi adətən bu barədə çıxarılmış məhkəmə və ya arbitraj qərarı və ya podratçının bu halı təsdiq etməsi yolu ilə baş verir. Qalan bütün hallarda, mövcud praktika onu göstərir ki, yuxarıdakı 2 halın baş verməsi müvafiq təsdiqedicilərlə sübuta yetirmədiyi təqdirdə sifarişçinin bank zəmanəti çərçivəsində ödəniş almaq hüququ bank tərəfindən mübahisələndirilə bilər.

Sifarişçiyə bank zəmanəti altında bank tərəfindən ödəniləcək məbləğ birinciyə dəymiş faktiki və əsaslandırılmış zərər əsasında müəyyən olunur (7, s. 359).

Qeyri-şərtsiz bank zəmanətləri (on-demand bonds)

Qeyri-şərtsiz bank zəmanətləri neft-qaz layihələrində geniş istifadə olunur. Şərtli və qeyri-şərtsiz bank zəmanətləri arasındakı əsas fərqləndirici cəhət ondan ibarətdir ki, qeyri-şərtsiz bank zəmanətləri altında zəmanəti təqdim edən bank sifarişçiyə onun ilk müraciəti əsasında qabaqcadan müəyyən olunmuş məbləği hər hansı şərt irəli sürmədən ödəməyi öz öhdəsinə (primary obligation) götürür. Şərtli bank zəmanətindən fərqli olaraq, sifarişçi zəmanəti vermiş banka podratçının öhdəliklərini yerinə yetirmədiyini ifadə edən yazılı müraciət göndərərək bankdan ödəniş edil-

məsini tələb etmək hüququna malikdir. Qeyri-şərtsiz bank zəmanətlərində aşağıdakı cümlə öz əksini tapır:

“Bank bununla qəbul edir və razılaşıır ki, sifarişçidən yazılı tələb aldığı tarixdən sonrakı iş günündə sifarişçiyə bu zəmanətdə qeyd olunan məbləği ödəmək barədə qəti və qeyd-şərtsiz öhdəlik götürür”

Bəzi hallarda sifarişçi bu bank zəmanətinin vermiş olduğu müstəsna hüquqlardan sui-istifadə etməklə podratçı öhdəliklərinin pozmadığı halda banka müraciət edərək ödəniş tələb etməsi xarici hüquq təcrübəsində rast gəlinən haldır. Bu kimi halların qarşısının alınmasının ən effektiv yolu podratçının müqavilədə göstərilən mübahisələrin həlli üsulundan istifadə etməklə məhkəmə və ya arbitraja müraciət edərək müqavilə öhdəliklərini pozmadığını və onun hərəkətindən və ya hərəkətsizliyindən sifarişçinin hər hansı zərər çəkmədiyini sübuta yetirməsidir (4.).

Sui-istifadə və saxtakarlıq halları istisna olmaqla, podratçı müqavilə üzrə öhdəliklərini pozmuşsa sifarişçi, hər hansı sübut təqdim etmədən, birbaşa olaraq banka müraciət edərək zəmanətdə göstərilən məbləğin tam şəkildə ödənilməsinə tələb edə bilər (3.).

Hibrid bank zəmanətləri

Bank zəmanətinin digər növü hibrid zəmanətlərdir (“hybrid bond”) və bu zəmanət növündə podratçının müqavilə üzrə öhdəliklərini pozması sübut olunduğu halda belə sifarişçinin bankdan ödəniş əldə etməsi olduqca çətindir. Hibrid zəmanətlər demək olar ki, praktikada istifadə edilmir.

Bank zəmanətlərinin geniş istifadə edilən növləri

İcra Zəmanəti (Performance bond)

İcra Zəmanəti adətən podratçı iflas elan olunduğunda və ya sifarişçi ilə podratçı arasında mübahisə yarandığı halda podratçın müqavilə üzrə üzərinə götürdüyü öhdəliklərin icrasının təmin edilməsi məqsədilə istifadə edilir. Bu zəmanət altında yuxarıdakı hallar baş verərsə sifarişçiyə onun müraciət əsasında zəmanəti təqdim edən bank və ya sığorta şirkəti tərəfindən müvafiq qaydada və məbləğdə ödəniş həyata keçirilir. Ümumi təcrübəyə əsasən müvafiq podrat müqaviləsində başqa cür qeyd edilən hallar istisna ol-

maqla, İcra Zəmanəti müvafiq müqavilə qiymətinin 10%-i (on faizi) məbləğini təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən 10%-lik məbləğ bank zəmanəti altında sifarişçiyə bank tərəfindən ödənilə biləcək maksimum limitdir.

İcra zəmanətinin qüvvədən düşmə tarixi olaraq dəqiq müddət göstərilməsi praktikada az hallarda rast gəlinir. Ümumi yanaşma ondan ibarətdir ki, işlərin icrasına dair bank zəmanəti işlərin tam başa çatma tarixinə kimi qüvvədə olmalıdır. Qeyd edim ki, bu yanaşma əksər neft-qaz tikinti layihələri altında imzalanmış podrat müqavilələrində öz əksini tapır.

İşlər üzrə tamamlanma sertifikatı (təhvil-təslim aktı) verildiyi tarixdən sonra İcra Zəmanəti hüquqi qüvvəsini itirmiş olur və sifarişçinin bu tarixdən sonra bank zəmanəti altında hər hansı iddia qaldırmaq hüququ yoxdur. Burada təhvil-təslim aktının etibarlılıq müddəti bitməmişdən öncə daha öncə sifarişçi tərəfindən bildiriş verilmiş iddialar istisna təşkil edir. İcra Zəmanəti hüquqi qüvvəsini itirdiyi tarixdən dərhal sonra banka geri qaytarılması üçün Podratçıya təhvil verilməlidir.

Tamamlanma sertifikatının verilməsi ilə paralel İcra Zəmanəti məbləği 50% azaldılaraq müqavilə dəyərinin 5%-i olmaqla podratçının zəmanət müddətinin (warranty period) tam başa çatdığı dövrə qədər qüvvədə olur.

Bəzi hallarda isə, podrat müqaviləsinin tərəflərinin razılaşmasından asılı olaraq, İcra Zəmanəti işlərə aid təhvil-təslim aktının imzalanması ilə qüvvədən düşür və podratçı tərəfindən zəmanət müddəti üçün ayrı bir bank zəmanəti (warranty bond) əldə edilərək sifarişçiyə təqdim edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən məbləğ və sözügedən bank zəmanətinin qüvvədə olma müddəti müqavilə tərəflərinin razılığından asılı olaraq dəyişə bilər (6, s. 335).

Avans ödənişinin qaytarılmasına zəmanət

"Avans Ödənişi" Müqavilə qiymətinin müəyyən hissəsinin və ya bütöv hissəsinin sifarişçi tərəfindən podratçıya ilkin ödənişini ifadə edir. Avans ödənişlər işlərin və xdmətlərin başlanması üçün podratçının maliyyə resurslarına çıxışını genişləndirmək məqsədilə podrat müqavilələrində istifadə olunan alətdir və bu ödənişin edilməsi

üçün podratçı sifarişçiyə öncədən müvafiq bank zəmanəti ("Avans ödənişin qaytarılmasına zəmanət") təqdim edir. Sifarişçi avans ödənişinin qaytarılmasına zəmanət almayanadək podratçıya hər hansı avans ödənişi etməkdən imtina vermək hüququnu hər zaman özündə saxlayır və bu, ümumi qayda olaraq, podrat müqavilələrində təsbit edilir.

Avans ödənişinin qaytarılmasına zəmanət müvafiq müqavilə çərçivəsində avans ödənişinə bərabər məbləğdə olmalıdır. Avans ödənişinin qaytarılmasına zəmanətin məbləği sonrakı fazalarda tərəflərin razılaşmasına uyğun olaraq hesab fakturalardan Sifarişçinin çıxdığı məbləğlər həcmində azaldıla bilər. Bu, podratçının bank zəmanəti əldə edilməsi ilə bağlı çəkdiyi xərclərin önəmli ölçüdə azaldılması baxımından önəm kəsb edir (1.).

Avans ödənişinin qaytarılmasına zəmanət sifarişçi tərəfindən hesab-fakturalardan çıxılan ümumi məbləğ Avans Ödənişi ilə bərabərləşdiyi tarixdə avtomatik olaraq etibarsız hesab olunur. Avans ödənişin qaytarılmasına zəmanət qüvvədən düşdüyü tarixdə podratçının sifarişçiyə müraciəti əsasında podratçıya geri qaytarılır. Podratçı geri qaytarılan bank zəmanətinin aidiyyəti üzrə banka təhvil vermək öhdəliyi daşıyır. Qüvvədən düşmüş bank zəmanətinin tələb olunan vaxt kəsiyində banka geri qaytarılması təmin edilmədiyi halda zəmanəti təqdim edən bank gecikdirilən müddət üçün podratçıdan əlavə ödəniş tələb edilə bilər. Bu, praktikada az rast gəlinən hallardan biridir və gecikdirilən müddət üçün bank tərəfindən əlavə ödəniş tələb edilməsi zəmanətin təmin edilməsinə dair bankla podratçı arasındakı razılaşmanın şərtlərindən aslıdır. Bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən qüvvədən düşmüş bank zəmanətinin banka geri qaytarılması prosesində gecikmə hallarının tez-tez baş verməsini nəzərə alaraq, hər hansı əlavə xərc çəkilməsindən yayınmaq üçün zəmanət təminatına dair razılaşmanın şərtlərinin podratçı tərəfindən öncədən analiz edilməsi önəm ifadə edir (9, s.25).

Podratçının Ana Şirkətinin Verdiyi Təminat (Parent Company Guarantee)

Praktikada podratçının müvafiq müqavilə əsasında üzrinə götürmüş olduğu öhdəlikləri bəzi hallarda tam və vaxtında, və ya ümumiyyətlə yerinə yetirə bilməməsi rast gəlinən haldır. Belə ha-

lin baş verməsi sifarişçi şirkətləri podrat müqavilələrinə əminlik yaradan şərtləri daxil etməsinə məcbur edir. Bu şərtlərdən biri də işlərə başlamazdan öncə podratçının ana şirkəti tərəfindən sifarişçiyə müvafiq təminat (parent company guarantee) verilməsidir. Bu təminat məktubu ilə podratçının ana şirkəti sifarişçi qarşısında (benefisiar) podratçının müqavilə üzrə öhdəliklərinin tam yerinə yetirilməsinə yazılı zəmanət verir.

Ana şirkət sözügedən təminat məktubu ilə sifarişçi qarşısında aşağıdakıları öz öhdəsinə götürür:

- Müqaviləyə müvafiq olaraq podratçının hər hansı və bütün öhdəliklərinin, təminatlarının və təəhhüdlərinin və ya onların hər hansı hissəsinin müqavilənin şərtlərinə əsasən vaxtı çatdıqda və yerinə yetirilməli olduqda həmin öhdəliklərin, təminatların və təəhhüdlərin podratçı tərəfindən vaxtında və dəqiq icra və riayət olunmasına sifarişçi qarşısında qəti və qeyd-şərtsiz olaraq zəmanət verir

- Sifarişçi qarşısında vəd verir və öhdəsinə götürür ki, podratçı müqaviləyə müvafiq olaraq həmin öhdəlikləri, təminatları və təəhhüdləri istənilən baxımdan yerinə yetirmədiyi və ya onlara riayət etmədiyi halda, həmin öhdəlikləri, təminatları və təəhhüdləri tam olaraq yerinə yetirəcək və onlara riayət edəcək

- (yuxarıda qeyd olunanların ümumi xarakterinə xələl yetirmədən) sifarişçi qarşısında vəd verir və öhdəsinə götürür ki, sifarişçinin birinci tələbi üzrə, podratçının müqavilə üzrə və müqaviləyə müvafiq olan hər hansı öhdəlikləri, təminatları və/və ya təəhhüdlər pozmasından və ya pozulması səbəbindən sifarişçinin birbaşa və ya dolayısi ilə məruz qaldığı və ya qarşılaşdığı hər hansı itkiləri, xərcləri, iddiaları, zərəri, məhkəmə qərarlarını və məsrəfləri ödəyəcək və həll edəcək (və sifarişçini qeyd olunanlar ilə əlaqədar məsuliyyətdən tam azad edəcək və qoruyacaq)

- (yuxarıda qeyd olunanların ümumi xarakterinə xələl yetirmədən) sifarişçi qarşısında vəd verir və ayrıca və müstəqil öhdəlik götürür ki, sifarişçinin birinci tələbi üzrə, sifarişçini podratçının müqavilə üzrə və müqaviləyə müvafiq olan hər hansı öhdəlikləri, təminatları və/və ya təəhhüdlərinin istənilən qəbildən olan hər hansı səbəbdən (həmin səbəbin sifarişçiyə və ya onun vəzifəli şəxslərinə, işçilərinə, qulluqçularına, agentlərinə

və ya peşəkar müşavirlərinə məlum olmasından asılı olmayaaraq) qeyri-qanuni və ya qüvvədən düşmüş və ya etibarsız, məcburi tətbiq edilməsi qeyri-mümkün və ya təsirsiz olması nəticəsində sifarişçinin birbaşa və ya dolayısı ilə məruz qaldığı və ya qarşılaşdığı hər hansı itkilər, xərclər, iddialar, zərər, məhkəmə qərarları və məsrəfləri ilə əlaqədar məsuliyyətdən azad edəcək və qoruyacaq (10, s. 340).

Podratçının ana şirkəti tərəfindən verilən zəmanətin 2 növü vardır.

1. Əsas ana şirkət tərəfindən verilən təminat (“Ultimate Parent Company Guarantee”)

2. Bilavasitə ana şirkət tərəfindən verilən təminat (“Immediate Parent Company Guarantee”)

Hüquqi ədəbiyyatda bir şirkətin əsas ana şirkət hesab edilməsinin 2 əsas şərti qeyd edilir:

1. Ana şirkət digər şirkətin idarəçəliyində birbaşa olaraq iştirak etməli və həmin şirkətin səhmlərinin bir hissəsinə sahib olmalıdır.

2. Həmin ana şirkət özü hər hansı digər şirkət tərəfindən idarə edilməməlidir.

Təminatın məhz sonuncu ana şirkətdən alınması ilə bağlı tələbin müqavilədə qeyd edilməsinin səbəblərindən biri əsas ana şirkətin səhmlərin çoxluğundan qaynaqlanan qərar qəbuletmə gücünün bilavasitə ana şirkət ilə müqayisədə daha yüksək olmasıdır. Bu nüans sifarişçi üçün daha az risk ifadə etdiyi üçün sifarişçi şirkətlər bir çox hallarda təminatın məhz əsas ana şirkət tərəfindən verilməsinə dair tələb irəli sürürlər.

İki və daha artıq müstəqil şirkət bir müqavilə altında birgə fəaliyyət formasında podratçı qismində çıxış edərsə, birgə fəaliyyətin subyektivi olan hər bir şirkət ayrılıqda ana şirkət təminatı əldə edərək sifarişçiyə təqdim edir. Bəzi hallarda

sifarişçi birgə fəaliyyət iştirakçılarının ana şirkətlərinin hər birindən ayrılıqda təminat verməsini deyil, bütövlükdə podratçının adından tək bir ana şirkət təminatının verilməsini tələb edə bilər (12, s. 34-35). Podrat müqaviləsində bu cür razılaşdırıldığı halda, birgə fəaliyyətin lideri hesab olunan subyektin (birgə fəaliyyətə dair müqavilədə müəyyənləşdirilir) ana şirkəti birgə fəaliyyət iştirakçılarının hamısının adından və bütün iştirakçıların öhdəliklərinə münasibətdə sifarişçiyə tək bir ana şirkət təminatı təqdim edir. Birgə fəaliyyətin lideri hesab olunan tərəfin ana şirkəti tərəfindən sifarişçiyə digər iştirakçıların öhdəliklərini əhatə edən tək bir ana şirkət təminatı verilməsi üçün birgə fəaliyyətin digər subyektlərinin ana şirkətləri lider subyektin ana şirkətinə qarşı təminat (“**counter guarantee**”) verməlidir.

Podratçının ana şirkəti tərəfindən verilən təminatın bir neçə əsas xarakterik cəhətləri aşağıdakı kimidir:

- Təminat məktubu heç bir halda sifarişçinin ilkin razılığı olmadan dəyişdirilə və ya hər hansı bir əlavə edilə bilməz;

- Bu təminatlar podratçının müqavilə üzrə zəmanət öhdəliklərinin (warranty obligations) sonuna qədər qüvvədə olmalıdır (müqavilədə ana şirkət təminatının qüvvədə olma müddəti barədə başqa cür nəzərdə tutulmamışdırsa);

- Podratçı özündən asılı olan səbəblərdən müqavilə üzrə öhdəliklərini qismən və ya tamamilə icra edə bilmirsə və ya icra etməkdən imtina edərsə, təminat verən ana şirkət podratçının öhdəliklərini tamamlamağı yerinə yetirmək vəzifəsi daşıyır (11, s.27-280).

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Finola O'Farrell Sir Vivian Ramsey Ann Minogue Jenny Baster Michael P. O'Reilly, ICE manual of construction law, Institution of Civil Engineers, 2011, s.152-157.
2. Joseph A. Huse, Understanding and Negotiating Turnkey and EPC Contracts, Sweet & Maxwell, 2000, s.64-71.
3. Bocotra Construction Pte Ltd v Attorney General (No 2) [1995] 2 SLR 733.
4. Olex Focas Pty Ltd v Skodaexport Co Ltd [1998] 3 VR 380.
5. Leonardo S.p.A v Doha Bank Assurance Company LLC [2020] QIC (A) 1
6. Richard E. Tasker, William Schwartzkopf, G. Wayne Murphy, Practical Guide to Construction Contract Surety Claims, Wiley Law Publications, 1997, s. 331-339.

7. Robert F. Cushman, John D. Carter, Douglas F. Coppi, Paul J. Gorman, Construction Disputes: Representing the Contractor, Aspen Publishers, 2000, s.357-372.
8. The case of Perar BV v General Surety and Guarantee Company Limited (1994) CILL 935 CA.
9. Sweeney, Construction Law Update, Wolters Kluwer Law & Business, 2018, s.7-31.
10. Andrew Atkinson, JCT Contract Administration Pocket Book, Routledge, 2015, s.338 - 344.
11. Kelvin Hughes, NEC3 Construction Contracts: 100 Questions and Answers, Routledge, s.27-28
12. Brian Eggleston, "The NEC 3 Engineering and Construction Contract: A Commentary", Willey Blackwell, 2015, s. 34-35

Орхан Гасанов

ПРАВОВЫЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЫПОЛНЕНИЯ РАБОТ И УСЛУГ ПО СТРОИТЕЛЬНО-МОНТАЖНЫМ РАБОТАМ В НЕФТЕГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ: БАНКОВСКИЕ ГАРАНТИИ И ГАРАНТИИ ГОЛОВНОЙ КОМПАНИИ

Резюме

Существует ряд причин, находящихся под контролем и ответственностью подрядчиков, которые могут поставить под угрозу возможность своевременного и успешного завершения строительно-монтажных работ в нефтегазовой отрасли, причиняя денежный ущерб клиентам и акционерам, который может быть возмещен с использованием определенных инструментов, включая, но не ограничиваясь, банковскими облигациями и гарантиями материнской компании. Упомянутые инструменты обеспечивают фискальную и договорную гибкость клиентам проектов, позволяя им эффективно справляться с дефолтами, связанными с подрядчиками, оказывающими пагубное влияние на строительно-монтажные работы в нефтегазовой промышленности.

Данная статья представляет собой юридическое и эмпирическое руководство по банковским облигациям и гарантиям материнской компании, которые используются в рамках контрактов на строительство, заключенных между заказчиками и подрядчиками, а также анализ основных характеристик вышеупомянутых договорных инструментов.

Orkhan Hasanov

LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS OF SECURITY OF PERFORMANCE OF WORK AND SERVICES IN OIL AND GAS CONSTRUCTION AND INSTALLATION PROJECTS: BANK GUARANTEES AND PARENT COMPANY GUARANTEE

Summary

There are a number of reasons falling within contractors control and responsibility that would jeopardise the ability to achieve timely and successful delivery of oil and gas construction projects giving cause to monetary damages to clients and shareholders, remediation of which may be executed through employment of certain tools that includes inter alia bank bonds and parent company guarantee. The tools in reference provide fiscal and contractual flexibility to clients of the projects enabling them to effectively deal with defaults attributable to contractors having detrimental impact on oil and gas construction projects.

This article represents legal and empirical guidance on bank bonds and parent company guarantee that are employed under construction contracts entered into between clients and contractors, together with the analysis of key features of the aforesaid contractual tools.

prof. M.D.DƏMİRÇİYEVA,
BDU, Mülki hüquq kafedrasının müdiri
 mahabbat_d.h.t@mail.ru

NİKAH MÜQAVİLƏSİ HAQQINDA KONSEPSİYALAR

Acar sözlər: nikah, müqavilə, konsepsiya, birgə mülkiyyət

Ключевые слова: брак, договор, концепция, совместная собственность

Keywords: marriage, contract, concept, joint property

Respublikamızın qüvvədə olan ailə qanunvericiliyində nikah, əsasən, klassik nikah anlayışı müddəalarına söykənsə də, müqavilənin də bağlanmasına icazə verilir. Lakin bir çox qərb dövlətlərindən fərqli olaraq, milli qanunvericiliyimizdə bu müqavilənin məzmunu yalnız əmlak münasibətləri ilə bağlı ola bilər və şəxsi münasibətlərin müqavilədə nəzərdə tutulmasına yol verilmir Azərbaycan Respublikası AM-nin 38.1-ci maddəsinə əsasən, nikah müqaviləsi nikaha daxil olan şəxslər arasında bağlanan, nikah dövründə və (və ya) nikah pozulduqda ər-arvadın əmlak hüquqlarını və vəzifələrini müəyyən edən sazişdir.

Qədim zamanlarda, eləcə də Roma və yunan hüququnda, habelə orta əsrlər dövründə qanunvericilik patriarxal münasibətlərin qərarlaşmasına, qadınların və uşaqların hüquq və mənafelərinin məhdudlaşdırılmasına xidmət edirdi. Tədricən bir sıra Avropa ölkələrində patriarxal münasibətlərin yumşalması müşahidə olunmağa başladı. XVII əsrin axırlarında İngiltərədə və Fransada uşaqların tərbiyəsinə görə valideynlərin məsuliyyətinin artırılması, ata və ananın hüquq və vəzifələrinin tarazlaşdırılması istiqamətində qanunlar paketi işlənib hazırlandı və qəbul olundu. Sonrakı dövrlərdə həmin qanunların təkmilləşdirilməsi və standartlaşdırılması istiqamətində təsirli addımlar atıldı. 1989-cu ildə Fransada qəbul olunmuş

«Atılmış uşaqlar haqqında və valideynlərin rəhm-sizcəsinə rəftar etdiyi uşaqlar haqqında» qanun nəzərdə tutulurdu ki, bu qəbildən olan valideynləri məhkəmə valideynlik hüququndan məhrum edə, hüquq və mənafeləri pozulmuş uşaqlar qəy-yumlara və uşaq xeyriyyə müəssisələrinə verilə bilərdi. Bu qəbildən olan qanunvericilik aktları sonralar Belçika, Hollandiya, Macarıstan və s. kimi ölkələrdə qəbul olundu. Rusiya imperiyasının qanunlar külliyyatında da ailə hüququ istiqamətində, xüsusən uşaqların hüquqlarının müdafiəsi yönündə də müəyyən irəliləyiş nəzərə çarpmaqda idi. Sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra Rusiyada və Azərbaycanda ailə hüququ sahəsində baş verən irəliləyişi qeyd etməmək olmaz. Hələ 31 dekabr 1917-ci ildə «Analıqın və uşaqların mühafizəsinin təmin edilməsi» üzrə kollegiyaların təşkili haqqında dekret imzalanmışdı. 4 yanvar 1918-ci ildə qəbul edilmiş «Nigah, ailə, qəyümlüq hüququ və vətəndaşlıq vəziyyəti aktları haqqında Məcəllənin» 149-cu maddəsi valideynlərin hüquqlarını, o cümlədən uşaqlarını tərbiyə etmək hüququnu müəyyən edirdi. Ailə tərbiyəsinin ictimai əhəmiyyətini nəzərə alan dövlət valideynlərin üzərinə eyni zamanda uşaqları tərbiyə vəzifəsi də qoyurdu. Valideynlərin uşaqları tərbiyə etmək vəzifəsi həmin Məcəllənin 154-cü maddəsində konkret göstərilmişdi. Bununla da dövlət valideynlər və uşaqlar arasında olan münasibətlərə hüquqi xarakter verdi. Ailədə, uşaqların tərbiyəsinə münasibətdə valideynlərin məsuliyyəti artırıldı. Azərbaycan SSR-in 29 may 1928-ci il tarixli «Nikah, ailə və qəyümlüq haqqında» qanununda yeni hüquq normaları hesabına xeyli dəyişiklik edildi. Nikah senzi kişilər üçün 18 yaş, qadınlar üçün isə 16 yaş

müəyyən olundu. Valideynlərin başlıca hüquq və vəzifələrinin məhz uşaqların mənafeyi naminə həyata keçirilməsi bir daha təsbit olundu. Ən başlıca yenilik kimi qeyd etmək lazımdır ki, ilk dəfə olaraq yeni Məcəllədə övladlığa götürmə institutu nəzərdə tutulurdu. Ailə Məcəlləsində qəyümlüğe və himayəçiliyə daha geniş yer verilirdi.

Ailə hüququnda ciddi dəyişiklik olan 2000-ci ildə qəbul edilmiş Ailə Məcəlləsində ilk dəfə olaraq nikah müqaviləsi haqqında düzünə göstəriş vardır. Nikah müqaviləsi haqqında müxtəlif konsepsiyalar mövcuddur.

Nikah müqaviləsinə, ilk növbədə, mülki-hüquqi müqavilənin bir növü kimi baxmaq lazımdır. Əksər müəlliflər (M.V.Antokolskaya, P.V.Kraşennikov və digərləri) mülki hüquq normalarının ailə münasibətlərində subsidiar tətbiqinə yol verildiyini əsas götürüb, bu mövqeyi dəstəkləyirlər. S.N.Bondov göstərmişdir ki, nikah müqaviləsi ikitərəfli mülki-hüquqi əqd olduğundan, həm bağlanılma qaydasına, həm məzmununa, həm də tərəflərin iradə azadlığına görə bu əqlərin tələblərinə uyğun olmalıdır (6, s.58). Az sayda olsa da, başqa mövqedə olanlar da vardır. Məsələn, O.N.Nizamiyeva, N.N.Tarusina nikah müqaviləsinin subyekt tərkibini və məzmununu əsas götürərək, onu xalis ailə hüququnun institutu kimi nəzərdən keçirmişlər (7, s. 7; 8, s.16).

O.V.Boqdanova bu məsələdə fikir ayrılığına son qoyulması və ər-arvad arasında əmlak mübahisələrinin həllində mülki qanunvericilik normalarının tətbiqi imkanlarının genişləndirilməsi məqsədi ilə AM-də nikah müqaviləsinə nəzərdə tutulan normaya aşağıdakı məzmununda əlavənin edilməsini təklif etmişdir: “Nikah müqaviləsi ailə hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsinin mülki-hüquqi vasitəsi sayılır” (5, s.20). AM-də ailə üzvləri arasında ailə qanunvericiliyi ilə tənzimlənməyən əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərinə mülki qanunvericiliyin ailə münasibətlərinin mahiyyətinə zidd olmayan normalarının tətbiq edildiyini nəzərə alsaq (2-ci maddə), O.V.Boqdanovun təklifinə ehtiyacın olmadığını yəqin edirik.

Azərbaycan Respublikası MM-nin 389.1-ci maddəsinə əsasən, mülki hüquq və vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi, dəyişdirilməsi və ya xitamı haqqında iki və ya bir neçə şəxsin razılaşması

müqavilə sayılır. Deməli, nikah müqaviləsi, heç şübhəsiz, mülki qanunvericilikdə bu əqd üçün müəyyən olunmuş şərtlərə cavab verməlidir. Lakin nikah müqaviləsinə digər növ mülki-hüquqi müqavilələrdən fərqləndirən cəhətlər də vardır ki, onlar öz əksini AM-nin müvafiq müddəalarında tapmışdır. M.D.Dəmirçiyevanın fikrincə, nikah müqaviləsinin səciyyəvi xüsusiyyəti onun subyekt tərkibinə, bağlanma tarixinə, müqavilənin predmeti və məzmununa aiddir (4, s. 219). Biz bu mövqe ilə razıyıq. Azərbaycan Respublikası AM-nin 38.1-ci maddəsinə əsasən, nikah müqaviləsi nikaha daxil olan şəxslər arasında bağlanılır. Bu onu ifadə edir ki, nikah müqaviləsinin subyektləri nikaha daxil olan şəxslərdir.

Bəzən ədəbiyyatlarda nikah müqaviləsinin subyektlərinin hələ ər-arvad münasibətlərində olmayan şəxslərin olmasına dair fikirlərə rast gəlirik. Biz bu mövqe ilə qəti razı ola bilmərik. Düzdür, AM-də “nikaha daxil olan şəxslər”in anlayışı verilməmişdir. Lakin AM-nin 9-cu maddəsinin məzmunundan bu şəxslərin nikaha daxil olmaq barədə ərizə verən şəxslərin olması izahını vermək mümkündür. Bu barədə ərizə verməyən, nikahın bağlanılmasını dövlət qeydiyyatına aldırmayan şəxslərin bağladıkları nikah müqavilələri əhəmiyyətsiz olub, heç bir hüquqi nəticə doğurmur (9, s.77).

AM-nin 39.2-ci maddəsində nikah müqaviləsinin qüvvəyə minməsinin nikahın bağlanılmasının dövlət qeydiyyatı ilə əlaqələndirilməsi müddəasının öz əksini tapması, ilk baxışdan, nikah müqaviləsinin subyekt mövzusunun elə də prinsiplial mənə kəsb etmədiyi fikrinə gəlməyə əsas verir. Bu məsələnin izahında fərqli mövqələr vardır. Bəziləri hesab edir ki, əmlak xarakterli əksər əqdlərdən fərqli olaraq, nikah müqaviləsi bilavasitə subyektinin şəxsiyyəti ilə bağlı olduğundan və nümayəndə vasitəsi ilə deyil, şəxsən bağlandığından, belə qənaətə gəlmək olar ki, nikah yaşının azaldılmasına icazə verilmiş şəxslər öz aralarında bu cür müqaviləni yalnız nikahlarının dövlət qeydiyyatından sonra bağlaya bilərlər. Bəzilərinin fikrincə isə, nikah müqaviləsinə bağlamaq qabiliyyəti nikaha daxil olmaq qabiliyyəti ilə sıx surətdə bağlıdır. Ona görə də nikah müqaviləsi nikah yaşına çatmış fəaliyyət qabiliyyətli vətəndaşlar arasında bağlanıla bilər. Yaxud hesab edilmişdir ki, yetkinlik yaşına

şatmayanlar nikahın dövlət qeydiyyatına qədər valideynlərinin iştirakları ilə nikah müqaviləsini bağlaya bilərlər (10, s.28; 11, s.17).

Milli müəlliflərimizdən prof. M.D.Dəmirçiye-va da hesab etmişdir ki, nikaha daxil olan şəxs əgər nikah yaşına çatmamışdırsa, lakin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən nikah yaşının azaldılmasına icazə verilmişdirsə, MM-nin 30.1-ci maddəsinə əsasən, nikah müqaviləsini valideynlərinin, övladlığa götürənlərin və ya himayəçinin yazılı razılığı ilə bağlaya bilərlər. Professorun fikrincə, MM-nin 28.6-cı maddəsinə uyğun olaraq, on səkkiz yaşına çatmamış fiziki şəxs nikaha girdiyi vaxtdan tam həcmdə fəaliyyət qabiliyyəti əldə etdiyindən, müstəqil surətdə nikah müqaviləsini bağlamaq hüququna malikdir. MM-nin 28.4-cü maddəsinə əsasən, on altı yaşı tamam olmuş yetkinlik yaşına çatmayan əmək müqaviləsi üzrə işlədikdə və ya valideynlərinin, övladlığa götürənlərin və ya himayəçinin razılığı ilə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olduqda, tam fəaliyyət qabiliyyətli (emansipasiya) sayıldığından, nikah müqaviləsini müstəqil surətdə bağlaya bilərlər (4, s.219-220).

AM-nin 9.1-ci maddəsinə əsasən, nikah müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin, bu barədə ərizə verdikləri gündən 1 ay sonra onların iştirakı ilə bağlanır. Nikahın dövlət qeydiyyatından sonra bu şəxslər ər-arvad statusunu əldə edirlər. Əgər nikaha daxil olmaq barədə ərizə vermiş şəxslərin (ərizənin geri götürülməsi, qeydiyyat orqanına gəlməmə və s. səbəblərdən) bu müddətdə nikahları qeydə alınmamışdırsa, həmin şəxslər nikaha daxil olmaq istəyən şəxslər statusunu itirirlər.

Fikrimizcə, nikah müqaviləsinin subyektləri həm ər-arvad münasibətlərində olan, həm də hələ bu münasibətlərdə olmayan, lakin bir-birləri ilə nikaha daxil olmaq istəyində olan şəxslər ola bilərlər. Belə bir nəticəyə gəlməyə AM-nin 39.1-ci maddəsi bizə əsas verir. Həmin maddəyə əsasən, nikah müqaviləsi nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatına qədər, eləcə də nikah dövründə istənilən vaxtda bağlana bilər. Maddədə “nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatına qədər” ifadəsi ilə yanaşı, “eləcə də nikah dövründə” ifadəsindən istifadə olunması, habelə AM-nin 39.2-ci maddəsində nikah müqaviləsinin nikahın bağlanması

dövlət qeydiyyatına alındığı gündən qüvvəyə minməsinin göstərilməsi mövqeyimizin əsaslı olduğunu təsdiq edir.

Müasir dövrdə bir-birini sevən və ümumi təsərrüfatı birgə idarə edən qadınların və kişilərin bir qismi birgə yaşayış dövründə əldə etdikləri əmlakı bölmək istəmədiklərindən və digər səbəblərdən aralarındakı münasibətləri nikah bağlamaq yolu ilə rəsmiləşdirmək istəməzlər. Onların öz aralarında əmlak bölgüsünü aparmaq istəmələrinin səbəblərindən biri həmin bölgünün nəticəsi ilə bağlı vəziyyətin qeyri-müəyyənliyi, qüvvədə olan ailə qanunvericiliyinin maraqlı tərəfə birgə yaşayış dövründə əldə edilmiş əmlakın tərkibini istədiyi istiqamətə uyğun dəyişdirmək imkanını verməsidir. Ər-arvadın əmlakının bölgüsü zamanı onun rejiminin müəyyən edilməsi ilə bağlı yaranan problemləri xarakterizə edən bəzi məqamlar kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

1) ümumi birgə əmlak obyektlərinin müxtəlif yollarla, o cümlədən bu cür əmlakın mövcud olub-olmadığını, itməsinə, oğurlandığını, ailənin ümumi mənafeyi naminə xərcləndiyini, mübahisələndirilən əmlakın nikah müddətində deyil, nikaha daxil olanadək əldə edildiyini, valideynlərinin hədiyyəsi olduğunu və s. bəhanələr ilə “sübuta yetirməklə” ər-arvadın əmlakının qanuni rejimindən çıxarılmasına nail olunması;

2) qanunvericilikdə nikah müqaviləsinin etibarsız sayılmasına əsas verən halların dairəsinin kifayət qədər geniş olması. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Ailə Məcəlləsinin 40.5-ci maddəsinə əsasən, nikah müqaviləsi Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə əqdlərin etibarsız hesab edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş əsaslarla məhkəmə tərəfindən tamamilə və ya qismən etibarsız hesab edilə bilər. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 14-cü fəslində “Əqdlərin etibarsızlığı” adlanır. MM-nin 339-cü maddəsinə əsasən, hakimiyyətdən sui-istifadə, bir tərəfin nümayəndəsinin digər tərəflə pis niyyətlə razılığa gəlməsi nəticəsində bağlanmış, yaxud bu Məcəllənin 49.4-cü maddəsində müəyyən edilmiş hallara səbəb olan əqd, habelə şəxsin ağır vəziyyətə düşməsi və digər tərəfin bundan istifadə etməsi nəticəsində həmin şəxsin özü üçün son dərəcə əlverişsiz şərtlərlə bağlamağa məcbur oldu-

ğu əqd (ağır şərtli əqd) zərərçəkən tərəfindən mübahisələndirilə bilər. Şəxs əqd bağlanması məqsədilə aldadıldıqda həmin əqdi mübahisələndirə bilər. Belə mübahisələndirmə əqdin aldatma olmadan bağlanma bilməyəcəyinin aşkar olduğu hallarda həyata keçirilir. MM-nin 340-cı maddəsində uydurma və yalan əqdlərin, 341-ci maddəsində qeyri-ciddi əqdin, 342-ci maddəsində fəaliyyət qabiliyyəti olmayan fiziki şəxsin bağladığı əqdin, 343-cü maddəsində fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılmış fiziki şəxsin bağladığı əqdin, 346-cı maddəsində öz hərəkətlərinin mənasını başa düşməyən və ya onlara rəhbərlik edə bilməyən fiziki şəxsin bağladığı əqdin, 347-ci maddəsində vacib əhəmiyyətli yanılmanın təsiri altında bağlanmış əqdin etibarsızlığı halları nəzərdə tutulmuşdur.

Nikah bağlamadan faktiki ər-arvad kimi yaşayanlar arasında nikah müqaviləsinin bağlanması mümkündürmü? Ədəbiyyatda bu barədə maraqlı təklif verilmişdir. Belə ki, M.V.Antokolskaya hesab etmişdir ki, faktiki ər-arvad münasibətlərində olan şəxslər arasında nikah haqqında müqavilənin normalarını qanunun analogiyasına uyğun şəkildə tətbiq etmək olar. Müəllif cəmiyyətdə bu cür münasibətdə olan şəxslərin sayının çox olduğunu nəzərə almaqla, həmin şəxslər arasında, onların əmlakına münasibətdə ümumi birgə mülkiyyət rejiminin tətbiq edilməsi şərti ilə, nikah müqaviləsinin bağlanılmasını məqsədəuyğun hesab etmişdir. N.N.Tarusina da nikah müqaviləsi müddələrinin faktiki ər-arvad olan şəxslərin əmlakına münasibətdə tətbiq edilməsi ilə ailə hüququ normalarının yayılma dairəsinin genişləndirilməsini təklif etmişdir (8, s. 69). Fikrimizcə, müqavilə azadlığı prinsipinə uyğun olaraq, faktiki ər-arvad olan şəxslər əldə etdikləri əmlaklara münasibətdə ümumi birgə və ya ayrıca mülkiyyət rejimini tətbiqini nəzərdə tutan saziş (müqavilə) bağlaya bilərlər. Lakin bu saziş bütün hallarda mülki hüququn müddələrinə tabe olacaq və heç bir halda nikah müqaviləsi sayıla bilməz. Hesab edirik ki, ər-arvadın əmlak münasibətlərinin tənzimlənməsində nikah müqaviləsinin rolu xeyli dərəcədə mühümdür və bu sahədə müəyyən edilmiş məhdudiyyətlər obyektiv və zəruri xarakter daşıyır.

Xarici ölkələrin təcrübəsinə əsasən demək olar

ki, nikah müqavilələri, bir qayda olaraq, tərəflər nikaha daxil olanadək bağlanılır (6, s. 169). Nikah müqaviləsi ikitərəfli, konsessual və əvəzli əqddir. Nikah müqaviləsində müəyyən edilmiş hüquq və vəzifələr müxtəlif şəraitin yaranıb yaranmamasından asılı ola bilər. Bu mənada nikah müqaviləsi həmçinin şərti xarakter daşıyır. Bəzən buna təxirə salan şərt də deyilir. Belə ki, burada ər-arvadın göstərilən hüquq və vəzifələrinin yaranması müəyyən halların baş verib verməməsi ilə əlaqələndirilir. Yəni nikaha daxil olmaq niyyətində olan şəxslərin bağlamış olduqları nikah müqaviləsinin qüvvəyə minməsi üçün qanunvericilikdə onların nikahının dövlət qeydiyyatına alınmasının zəruriliyi təsbit olunmuşdur.

Fikrimizcə, nikah müqaviləsinə, mülki qanunvericiliklə müəyyən olunmuş şərtlə bağlanmış əqdlərdə olduğu kimi, təxirəsalıcı və ya ləğvedici şərtin əlavə edilməsi ilə hüquq və vəzifələrin icrası həmin şərtlər ilə bağlı gözlənilən və naməlum hadisənin baş verməsindən asılıdır. Nikah müqaviləsində nəzərdə tutulan şərtlər o hadisələrdə ki, onların gələcəkdə baş verib verməməsi namələumdür, lakin müqavilədə göstərilən hüquq və vəzifələrin əmələ gəlməsi həmin hadisənin baş verməsindən asılıdır. Nikah müqaviləsi o zaman ləğvedici şərtlə bağlanmış sayılır ki, həmin şərtin baş verməsi əqdin xitamına səbəb olur və nikah müqaviləsi bağlanmadək mövcud olan vəziyyəti bərpa edir. Fikrimizcə, nikahın dövlət qeydiyyatına nikah müqaviləsinin şərti ilə yanaşı, həm də vacib elementi kimi baxmaq lazımdır. Həmçinin, müqavilədə təxirəsalıcı şərtin müəyyən edilməsi göstərilən hallarda onun konsessual olmadığını ifadə etmir.

Nikah müqaviləsi həm də əvəzli xarakter daşıyır. Burada ər-arvadın hüquq və fəaliyyət qabiliyyətini, ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan ər-in (arvadın) saxlanması üçün vəsait almaq hüququnu məhdudlaşdıran, ər-arvaddan birini çox əlverişsiz vəziyyətə salan müddəalar nəzərdə tutula bilməz. Bu o deməkdir ki, nikah müqaviləsində bir tərəfə yalnız hüquqlar, digər tərəfə isə yalnız vəzifələr təqdim edilə bilməz. Nikah müqaviləsi ər-arvadın əmlakının qanuni rejimini dəyişdiyindən, tərəflərin qarşılıqlı əmlak öhdəlikləri ilə müşayiət olunur və nəticə etibarilə əvəzli xarakter daşıyır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, Qanun, 2019.
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, Qanun, 2019.
3. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. Bakı:Qanun, 2019.
4. Dəmirçiyeva M.D. Azərbaycan Respublikasının ailə hüququ. Bakı, Qanun, 2008, 488 s.
5. Богданова О.В. Брачный договор: проблемы законодательного регулирования и правоприменения. Научно-практический журнал “Государство и право в XXI веке” № 2/2017. С. 19-24.
6. Бондов С.Н. Брачный договор: Учебное пособие для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. 296 с.
7. Низамиева О.Н. Договорное регулирование имущественных отношений супругов. Казань: КГУ, 1999.189 с.
8. Семейное право: учебник для вузов / М.В.Антокольская. Изд. 2-е, перераб. и доп.. М.: Юристь, 2002, 333 с.
9. Сосипатова Н.Е. Брачный договор: правовая природа, содержание, прекращение // Государство и право. 1999. № 3. С. 75-80.
10. Травкин А.А., Фетюхин Ю.М. Имущественные отношения супругов по новому семейному законодательству. Волгоград, Издательство ВолГУ, 1999, 48 с.
11. Чефранова Е.А. Имущественные отношения в российской семье: Практическое пособие. М.: Юристь, 1997, 168 с.

М.Д.Демирчиева**О БРАЧНОМ ДОГОВОРЕ ПОНЯТИЯ****Резюме**

Субъектами брачного договора могут быть лица, состоящие в супружеских отношениях или еще не являющиеся супругами, но намеревающиеся вступить в брак друг с другом. Сделать такой вывод позволяет нам статья 39.1 СК. Согласно данной статье, брачный договор может быть заключен до государственной регистрации заключения брака, а также в любое время в период брака. Использование в статье наравне с выражением “до государственной регистрации заключения брака”, выражения “а также в период брака”, а также указание в статье 39.2 СК, что брачный договор, заключенный до государственной регистрации заключения брака, вступает в силу со дня государственной регистрации заключения брака, подтверждает обоснованность нашей позиции.

M.D.Demirciyeva**ON MARRIAGE CONTRACT CONCEPTS****Summary**

The subjects of a marriage contract may be persons who are in marital relationships or who are not yet in those relationships, but who wish to enter into a marriage with each other. Article 39.1 of the Family Code gives us a basis for such a conclusion. According to this article, a marriage contract can be concluded before the state registration of the marriage, as well as at any time during the marriage. The use of the phrase "as well as during the marriage", along with the phrase "before the state registration of the marriage" in the article, including the indication of entry into force of marriage contract from the date of state registration of the marriage in Article 39.2 of the Family Code, confirm the substantiality of our position.

UOT 341.1/8

Xanımana QAFAROVA**Bakı Dövlət Universiteti****Hüquq fakültəsi****Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ****kafedrasının dissertantı****xanim84.84@mail.ru**

VƏRƏSƏLİK MÜNASİBƏTLƏRİNİN KOLLİZİON HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ SAHƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI QANUNVERİCİLİYİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: şəxsi qanun, vətəndaşlıq qanunu, son daim yaşayış yeri, daşınar əmlak, beynəlxalq müqavilə

Ключевые слова: личный закон, закон гражданство, последнее место жительства, движимое имущество, международный договор

Keywords: personal law, citizenship law, last place of residence, movable property, international agreement

Miras qalan əmlakın müqəddəratının həll edilməsi məsələsi mühüm şəxsi və ictimai əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (bundan sonra – Konstitusiya) 29-cu maddəsinin VII hissəsi vərəsəlik hüququnun təminatına konstitusion zəmanət verir. Konstitusiyanın bu maddəsi vəsiyyət etmə hüququnu geniş anlamda bəyan edərək, vərəsəlik hüququnun təminatı kimi miras qoymağı, yəni bir tərəfdən vəsiyyət edə bilmək hüququnu, digər tərəfdən vərəsə olaraq mirası qəbul edib ona sahib olmaq hüququnu nəzərdə tutur.

Vərəsəlik hüquq institutu ailə ilə əmlak hüquq normaları qrupu arasında mövcud olan mülki hüquq münasibətlərini tənzimləyir. Vərəsəlik institutu müəyyən dərəcədə hər iki normalar qrupunun (ailə və əmlak) spesifik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Belə ki, vərəsəlik hüquq insti-

tutunun bu xüsusiyyəti həm ona aid olan qaydaların xeyli hissəsinin məcburi xarakter daşmasında, həm də müqavilə azadlığının xüsusi şərtlərlə məhdudlaşdırılmasında özünü göstərir.

Ailə və əmlak hüquq normalarının xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən vərəsəlik hüquq institutu öz inkişaf yolunu hələ Roma hüququndan başlamışdır. Belə ki, Roma hüququ torpaq sahəsinə fərdin mülkiyyət hüququnu tanımırdı. Torpaq sahəsi hər hansı bir ailəyə və yaxud nəslə məxsus olan mülkiyyət hesab olunurdu və ailə başçısının ölümü həmin torpaq sahəsinin sahibsiz qalması ilə nəticələnirdi, dəyişən isə yalnız torpaq sahəsindən istifadə edənlər olurdu.

Bununla yanaşı, ölmüş şəxsə məxsus əmlakın sahibsiz qalması cəmiyyətin və iqtisadi münasibətlərin inkişafına mənfi təsir göstərən amillərdən biri olardı. İqtisadi münasibətlərin iştirakçılarının vəziyyəti ödəmə qabiliyyəti ilə müəyyən olunur və bu səbəbdən də ödəmə qabiliyyətinin sabitliyi təsadüfi hadisələrdən, eləcə də, şəxsin ölümündən asılı olmamalıdır. Bu baxımdan cəmiyyətin və iqtisadi münasibətlərin inkişafı ölən şəxsin borcu ilə onun əmlakının birləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, əmlakı vəsiyyət üzrə qəbul edən şəxs ölən şəxsin borcları üçün cavabdehlik daşımali idi. Bu prinsipə əsaslanaraq vəsiyyət üzrə əmlakın vərəsələrə keçməsi qaydası universal xarakter almış, bununla da əmlak təsadüfi şəxslərə deyil, məhz qabaqcadan məlum

olan yaxın qohumlara və ya vəsiyyət edən tərəfindən müəyyənləşdirilən şəxsə keçirdi.

Vərəsəlik hüquq münasibətləri bütün dövlətlərin qanunvericiliyində bu və ya digər formada özünəməxsus tənzimləməsi ilə fərqlənən hüquq sahəsidir. Beynəlxalq, başqa sözlə xarici elementli vərəsəlik münasibətləri isə iki və daha çox dövlətin hüquq sistemi bağlı olan münasibətlərdir. Bildiyimiz kimi münasibətin milli hüquq tənzimləmədən çıxıb beynəlxalq tənzimləmənin predmetinə çevrilməsi üçün münasibətlər özündə müəyyən xarici elementləri əks etdirməlidir. Məhz bu xarici elementlərin sayəsində həmin vərəsəlik münasibətləri birdən daha çox dövlətlə bağlı olmuş olur. Bu zaman həmin münasibətlərin tənzimlənməsi isə özü ilə bərabər həll edilməsi nəzərdə tutulan başqa məsələləri də gətirir. Vərəsəlik münasibətlərinin bu və ya başqa xüsusiyyətinə görə bağlı olduğu dövlət, həmin münasibətlərinin tənzimlənməsinə öz milli qanunvericiliyinin tətbiqini tələb edə bilər.

Vərəsəlik münasibətləri qeyd etdiyimiz kimi daha mühafizəkar hüquq sahəsidir. Həmin münasibətlər dövlətin daha çox adət-ənənəsi, dini, mədəniyyəti ilə bağlı olan hüquq münasibətləridir. Məhz bu baxımdan dövlətlər həmin münasibətlərin tənzimlənməsində öz milli qanunvericiliklərinin tətbiqinə daha çox üstünlük verirlər.

Vərəsəlik münasibətlərini daha doğrusu beynəlxalq xüsusi vərəsəlik münasibətlərini tənzim etmək üçün ilk öncə bir neçə proseduru yerinə yetirmək gərəkdir. Belə ki, bu münasibətlərə tətbiq olunması gərəklili olan maddi hüququ müəyyən etməzdən əvvəl, ilk öncə bu hüququ göstərən kollizion norma müəyyən olunmalıdır. Hər hansı bir hüquq münasibəti sahəsində özündə unifikasiya olunmuş maddi-hüquq və kollizion hüquq normalarının mövcud olduğu beynəlxalq müqavilə olduğu zaman bu münasibətləri nizama salmaq üçün həmin normalar tətbiq olunur. Bu isə yaranacaq müəyyən problemlərinin qarşısının alınmasıdır. Beynəlxalq müqavilələr olmadığı zaman həmin münasibətlərə tətbiq olunacaq milli hüquq normaları əsasında həyata keçirilir.

Bildiyimiz kimi beynəlxalq xüsusi hüquq əsasən iki hüquq normasının üzərində qurulmuşdu. Bunlardan biri maddi hüquq normasıdır. Maddi

hüquq norması tətbiq olunacaq hüququn müəyyən olunması problemini aradan qaldırır. Yəni maddi hüquq norması beynəlxalq münasibətləri birbaşa olaraq tənzim edir. Maddi hüquq norması münasibətləri heç bir göndəriş etmədən tənzim edən hüquq normalarıdır [1, 5]. Bu normaların əksinə olaraq hüquq münasibətlərinin tənzimləməyən, sadəcə münasibətə tətbiq olunacaq maddi hüquq normasının müəyyən edən normalara kollizion normalar deyilir. Kollizion normalar sadəcə göndərici xarakter daşıyır. O dövlətlər üçün heç bir hüquq vəzifə yaratmadan tətbiq olunacaq hüquqa göndəriş edir. Beynəlxalq xüsusi hüquq isə əsas etibarlı ilə bu normalar əsasında qurulmuşdur.

Qeyd edək ki, dövlətlərin qanunvericilikləri yalnız maddi-hüquqi və ya prosesual hüquq normalarına görə yox, eyni zamanda kollizion normalara görə də bir-birindən fərqlənir. Kolliziya özü ziddiyyət, toqquşma olduğu halda bu normaların özləri arasında da ziddiyyətlər yaranır.

Beynəlxalq vərəsəlik məsələlərini tənzimləyən zaman yaranan digər bir maraqlı məsələ bəzi dövlətlərdə universal hüquq vasitəsi ilə ölmüş şəxsin bütün əmlakının tənzimlənməsi nəzərdə tutduğu halda, digər dövlətlərdə ölmüş şəxsin miras əmlakına pərakəndə yəni ayrı-ayrı hüquqların tətbiq olunması nəzərdə tutulur.

Universal sistemə əsasən miras muxtar mülkiyyət sayılır. Onun ötürülməsi vahid qanun əsasında nəzərdə tutulur.

Digər dövlətlər isə qeyd etdiyimiz kimi ölmüş şəxsin miras əmlakına vahid hüququn tətbiqini nəzərdə tutmur. Bu cür dövlətlərdə miras əmlakı daşınar və daşınmaz əmlaka bölünərək tənzimlənilir. Yəni mirasın daşınar və ya daşınmaz olmasından asılı olaraq ona tətbiq olunaacaq hüquq müəyyən olunur.

Beynəlxalq praktikada bu münasibətlərə vahid və ya ayrı-ayrı hüquqların tətbiq olunmasından asılı olmayaraq müəyyən problemlər yaranır. Ümumi olaraq hər hansı hüquq münasibətinə tətbiq olunan hüquq beynəlxalq xüsusi hüquqda “statut” adlanır. Vərəsəlik münasibətlərində statutun əhatə etdiyi məsələlərə mirasın açılma yeri, qanuni vərəsələrin dairəsi, məcburi pay və s. kimi məsələlər aiddir.

Hüquq doktrinasında “vərəsəliyin statutu”na anlayış verilmişdir. “Vərəsəliyin statutu” dedikdə kollizion normalar əsasında müəyyən olunan və xarici hüquqla bağlı olan, vərəsəlik münasibətlərinə bütövlükdə tətbiqi nəzərdə tutulan hüquqdur [1, 652].

Azərbaycan Respublikasında “vərəsəliyin statutu” dedikdə vahid hüququn tətbiqi nəzərdə tutulur. Yəni vərəsəlik münasibətlərinə bütövlükdə vahid hüquq tətbiq olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici elementli münasibətlərə hansı ölkənin qanunvericiliyinin tətbiq edilməsi məsələsi “Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında” AR qanunu ilə tənzimlənir. Həmin qanunun 1.1-ci maddəsində deyilir: Bu Qanun xarici elementli mülki hüquqi münasibətlərinə tətbiq olunmalı hüquq normalarını müəyyən edir. Qanunun VII fəslə bilavasitə Vərəsəlik münasibətlərinə hansı ölkənin qanunvericiliyinin tətbiq olunmasını müəyyən edir. Belə ki, həmin fəsildə mövcud olan maddələr, 29-cu maddə- Vərəsəlik münasibətləri, 30-cu maddə isə Vəsiyyətnamənin forması adlanır.

Vərəsəliyin statutu haqqında doktrina da müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bunlardan növbətiləri misal göstərə bilərik. L.A.Lunc statut dedikdə vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq olunacaq səlahiyyətli hüquq sistemini nəzərdə tutur [8, 157]. A.L.Makovski isə vərəsəliyin statunu kollizion normalar əsasında müəyyən olunan və xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinə bütövlükdə və ya onların əsas hissəsinə tətbiq olunacaq hüquq kimi nəzərdə tutur [9, 444].

Xarici hüquqşunas alimlər də statutunun anlayışını bu və ya digər mənada oxşar vermişdir. Belə ki alman hüquqşunas alimlərin fikrinə görə statut dedikdə - kollizion normanın göndərişi əsasında müəyyən olunan səlahiyyətli hüquq nəzərdə tutulur [7, 411].

Vərəsəliyin statutu haqqında mövcud olan anlayışlardan belə bir ümumi nəticə çıxarmaq olar ki, statut dedikdə həmin münasibətə tətbiq olunacaq hüquq nəzərdə tutulur. Vərəsəlik münasibətlərinin vahid bir hüquqla tənzimlənməsi qeyd etdiyimiz kimi universal hüququn tətbiqinin nəzərdə tutur. Bu münasibətlərin predmeti olan miras əmlakını daşınar və daşınmaz əmlak üzrə bölgü

aparmadan vahid hüquqa tabe edilməsi düşünürük ki, bir qədər məqsədə müvafiq deyil. Belə ki həm daşınar, həm daşınmaz əmlaka eyni hüququn tətbiq olunması ilk öncə əşyanın yerləşdiyi yerin kollizion bağlaması ilə birə-bir ziddiyət təşkil edir. Məhz bu baxımdan həm əşyanın yerləşdiyi yerin kollizion prinsipinə, həm də əksər beynəlxalq müqavilələrdə qəbul olunan əşyanın yerləşdiyi yerin prinsipinə uyğun olaraq daşınmaz əşyalara onların yerləşdiyi yerin hüququnun tətbiqini nəzərdə kollizion bağlamaların olması daha məqsədəmüvafiq olardı.

Vərəsəlik münasibətləri özü-özlüyündə mürəkkəb hüquq münasibəti olduğu halda, bu münasibətlərə xarici elementin əlavə olunması həmin münasibətləri daha da mürəkkəb bir hala gətirir. Düşünürük ki, həmin münasibətləri yalnız bir kollizion bağlamanın vasitəsi ilə nizamalamaq mümkün deyil. Q.A.Samailovanın fikrinə əsasən “...Heç bir kollizion norma universal deyildir və o hüququn vahidliyini təmin edə bilməz...” [10, 6]. Müəllifin fikri ilə tamamı ilə razıyıq. Düşünürük ki, yanaşması daha məqsədə uyğundur.

Milli qanunvericiliyimizdə qeyd etdiyimiz kimi vərəsəlik münasibətlərinə universal hüquq varisliyi formasında, vahid universal hüququn tətbiqi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuşdur. Universal hüquq kimi isə iki kollizion bağlamanı mürəkkəb kolliziya normasını ifadə edir. Yəni bu maddə həm qanun üzrə, həm də vəsiyyət üzrə vərəsəlik münasibətləri üçün səlahiyyətli hüququn seçimi qaydasını müəyyən edir. Bütövlükdə qeyd olunan iki maddə əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, köhnə qanunvericilikdən fərqli olaraq AR-in müasir qanunvericiliyi vərəsəlik münasibətlərinin kollizion tənzimlənməsi üçün “*iradə azadlığı*” (*lex voluntatis*) kimi kollizion prinsipdən istifadə olunmasına yol verir. Belə ki, iradə azadlığı mülki qanunvericiliyin prinsipi olaraq MM-nin 6.1.2-ci maddəsində (mülki hüquq subektlərinin iradə sərbəstliyi) təsbit olunmuşdur. Bu kollizion bağlamalar vətəndaşlıq qanununu və son daim yaşayış yerinin hüququ kollizion bağlamalarıdır. Vərəsəlik münasibətlərinə ölmüş şəxsin vəsiyyətnaməsində vətəndaşı olduğu dövlətin qanunvericiliyini göstərdiyi hallar istisna olmaqla, son daim yaşayış yerinin hüququ tətbiq olu-

nur. Bu isə qeyd etdiyimiz kimi müəyyən problemlərin yaranmasına gətirib çıxara bilər. Belə ki vərəsəlik münasibəti yaranıb və həmin münasibətin predmeti olan miras əmlakın müəyyən hissəsi olan daşınmaz əmlak başqa dövlətin ərazisindədir. AR qanunvericiliyi isə vahid hüququn tətbiqini nəzərdə tutur. Beynəlxalq aləmdə qəbul olunmuş qaydaya əsasən isə daşınmaz əmlaka onun yerləşdiyi yerin hüququ tətbiq olunur. Bu qayda AR digər dövlətlərlə bağlamış olduğu ikitərəfli müqavilələrdə, regional bir neçə beynəlxalq müqavilədə qəbul olunmuşdur.

Bu zaman əsas önəm daşıyan məsələlərdən biri ölmüş şəxsin şəxsi qanunu müəyyən etməkdir. Bir çox dövlətlər şəxsi qanun dedikdə, vətəndaşı olduğu (*lex patriae*), digər dövlətlər isə daim yaşadığı ölkəni (*lex domicilia*) nəzərdə tuturlar. Yəni əgər ölmüş şəxs bir dövlətin vətəndaşı olmuş, başqa bir dövlətdə isə daim yaşayış yerinə malik olmuşsa bu iki hüquq arasında toqquşma baş verəcək. Əgər daim yaşayış yeri (*lex domicilia*) kollizion bağlamasının dövlətlərin qanunvericiliyinə əsasən fərqli şərh olunduğu nəzərə alsaq digər problemlə məsələlərin yaranması qaçılmazdır.

Bizim araşdıracağımız əsas kollizion bağlamaları daim yaşayış yerinin hüququ (*lex domicilia*), vətəndaşlıq qanunu (*lex patriae*) və bəzi ədəbiyyatlarda istifadə olunan son daim yaşayış yerinin qanunu (*last habitual residences*) olacaqdır.

Xarici elementin iştirak etdiyi vərəsəlik münasibətlərində ölmüş şəxsin daim yaşayış yerinin müəyyən olunması ilə münasibətə tətbiq olunaçaq hüququn seçilməsi bir-biri ilə sıx bağlı proseslərdir.

Dövlətlərin kollizion normaları arasında olan fərqlilikləri aradan qaldırmaq üçün dünya birliyi tərəfindən müəyyən addımlar atılmışdır. Bu addımlar sırasında 1951-ci ildə qəbul olunmuş Vətəndaşlıq və son daim yaşayış yerinin hüquqları arasında kolliziyaların müəyyən edilməsi adlı Haaqa konvensiyasını qeyd edə bilərik. Konvensiya Renvoi adı ilə tanınır. Konvensiyanın qüvvəyə minməsi fiziki şəxsin istinad etdiyi qanunu yəni şəxsi qanunu müəyyən etmək probleminin aradan qaldırılması deməkdir.

Daim yaşayış yerinin hüququ başqa sözlə domicilia qanunverililərdə fərqli şəkildə qeyd olun-

muşdur. Bəzi qanunverililərdə daim yaşayış yeri, bəzilərdə adi yaşayış yeri, bəzilərdə isə adətən yaşayış yeri kimi göstərilmişdir. AR MM adətən yaşayış yeri terminindən istifadə olunmuşdur.

Ölmüş şəxsin daim yaşayış yerinin qanunu (*lex domicilia*) adlı kollizion bağlama vərəsəlik münasibətlərində iştirak edən əsas kollizion bağlamalardandır. Lakin bu kollizion bağlamasının ən böyük mənfi xüsusiyyəti onun şərhinin dövlətlərin qanunvericiliyində fərqli olmasıdır. Kollizion bağlamasının konkret məzmunu heç bir beynəlxalq müqavilədə verilməmişdir. Daim yaşayış yerinin müəyyən olunması demək olar ki, bütün dövlətlərdə məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir.

Fiziki şəxsin qanunu kimi dövlətlərin qanunvericiliklərində qeyd olunan vətəndaşlıq qanunu və daim yaşayış yerinin qanunu bağlamaları arasında müqayisə apararaq M.Volf yazmışdır: “... nəinki müxtəlif dövlətlərin qanunvericiliklərində, bəzən hətta eyni dövlətin ərazisində də bu terminin şərhində müxtəlif fikir ayrılıqları mövcud olur. Daim yaşayış yeri prinsipinin olduğu yerlərdə, bu yerin saxtakarlıq edilərək dəyişdirilməsi təhlükəsi mövcud olur.”

Vərəsəlik münasibətlərində miras qoyanın “yaşayış yerinin qanunu” (*lex domicilia*) əsas kolliziya norması hesab edilir. Bu prinsip əsasında xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin kollizion tənzimlənməsi həyata keçirilir, vərəsəliyin kollizion məsələləri həll olunur. Onun əsasında vərəsəliyin statutu müəyyən edilir. Göründüyü kimi, vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq edilməli olan qanunu (vərəsəlik statutunu) müəyyən edən “miras qoyanın yaşayış yeri” kimi kollizion prinsipin əsasında *ərazi meyarı* durur. Bu səbəbdən *miras qoyanın vətəndaşlığı* nəzərə alınmır. Həm də miras qoyanın öldüyü yerə əhəmiyyət verilmir (məsələn, miras qoyanın xaricdə ezamiyyətdə və ya məzuniyyətdə olarkən və yaxud turizm səfəri zamanı ölməsi və s.).

Qanuna görə, vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq olunan qanunun müəyyənləşdirilməsi və seçilməsi üçün miras qoyanın son daimi yaşayış yerinə əhəmiyyət verilir. Bu isə təsadüfi deyildir. *Son daimi yaşayış yeri* dedikdə, miras qoyanın öldüyü anda axırıncı daimi yaşayış yeri başa düşülür. “*Son yaşayış yeri*” (*lex domicilia*) kollizion

prinsipinin əsas elementi, vərəsəliyi kolliziya-hüquqi tənzimetmənin vacib şərti sayılır. Məhz miras qoyanın “son yaşayış yeri” vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq edilməli olan qanunu axtarmaqda həlledici meyar rolunu oynayır. Məsələ burasındadır ki, əksəriyyət xarici ölkələrin qanunvericiliyi şəxsin bir neçə yaşayış yerinə malik olmasına yol verir [1, 288]. Bizim ölkə qanunvericiliyi də göstərir ki, şəxsin bir neçə yaşayış yeri ola bilər (AR-in MM, m. 27, b.1). AR-in mülki qanunvericiliyi fiziki şəxsin yaşayış yerinin tənzimlənməsinə ayrıca norma həsr etmişdir (MM, m. 27). Bu normaya görə, fiziki şəxsin adətən yaşadığı yer onun yaşayış yeri sayılır.

Qeyd etdiyimiz kimi qanunvericiliyimizdə şəxsin yaşayış yerinin anlayışına xüsusi norma həsr olunmuşdur. Bu normada şəxsin adətən yaşayış yeri kimi bir neçə yerə malik ola bilməsi qeyd olunur. Adətən yaşayış yeri kimi bir neçə yerin göstərilməsi düşünürük ki gələcəkdə müəyyən problemlərin yaranmasına gətirib çıxara bilər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz nümunələrdən aydın olduğu kimi daim yaşayış yeri bəzi dövlətlərin qanunvericiliklərində bir-birindən fərqli olaraq izah olunmuş, bəzi dövlətlər də isə bu anlayışın izahına yer verilməmişdir.

Ölmüş şəxsin yaşayış yerinin müəyyən olunması həmin münasibətlərə tətbiq olunacaq hüquq kimi vərəsəliyin statutunun, mirasın açılma yerinin müəyyən olunması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Yəni qısaca deyə bilərik ki, ümumilikdə beynəlxalq vərəsəlik münasibətlərinin tənzimlənməsində vacib əhəmiyyətə malikdir. Sonuncu olaraq isə qeyd edə bilərik ki, ölmüş şəxsin yaşayış yerini müəyyən etmək mümkün olmadığı halda başqa bir kollizion norma tətbiq olunur.

Növbəti kollizion bağlama kimi vətəndaşlıq qanunu göstərə bilərik. Vətəndaşlıq qanunu kollizion bağlamasının göndərişinə əsasən münasibətlərə şəxsin vətəndaşı olduğu dövlətin qanunvericiliyinin tətbiq olunması nəzərdə tutulur. Daim yaşayış yeri kollizion bağlaması əgər şəxsin daim yaşadığı yerin qanunvericiliyinin tətbiqini nəzərdə tutursa, vətəndaşlıq qanunu vətəndaşı olduğu dövlətin qanununun tətbiqini nəzərdə tutur. Əgər daim yaşayış yerini müəyyən etmək əhəmiyyətli çətinlik yadırsa, bu kollizion bağlamaya əsasən

maddi hüququ müəyyən etmək çox asandır. Ölmüş şəxsin vətəndaşı olduğu dövlətin müəyyən edilməsi demək olar ki, avtomatik olaraq baş verir. Bunun ən asan üsulu isə şəxsiyyəti tədiq edən sənəddir. Doğrudur bu qanunun tətbiqində də müəyyən çətinliklər yarana bilər. Bu ölümüş şəxsin bir neçə vətəndaşlığa malik olduğu zaman yarana bilər. Son daim yaşayış yeri və daim yaşayış yeri kollizion bağlamaları ilə vətəndaşlıq qanunu arasında müqayisə apardığımız zaman vətəndaşlıq qanununun tətbiqi daha əlverişli hesab oluna bilər. Lakin şəxsin vətəndaşı olduğu dövlət onun tamamı ilə bağlı olduğu dövlət hesab olunmur. Əgər şəxs müəyyən dövlətin vətəndaşlığına malik olmuş, lakin həmin dövlətlə heç bir bağlılığı olmamışdırsa, bu zaman ölmüş şəxsin miras əmlakının taleyini həmin dövlətin həll etməsi də özlüyündə müəyyən təzadlar yaradır. Bu kollizion bağlamanın tətbiqinə əksər ərəb, kontinental hüquq sistemli və Avropa ölkələrində rast gəlinir [5, 48].

Bu terminin konkret olaraq anlayışının beynəlxalq sənədlərdə mövcud olmamasına baxmayaraq, bu termin daha çox şəxsin öz seçimi əsasında bütün həyat fəaliyyətinin cəmləşdiyi yer kimi təfsir olunur. Ümumi hüquq sistemli ölkələrin məhkəmələri tərəfindən qeyd olunur ki, son adi yaşayış yeri müstəsna olaraq təşkil edir və şəxs yalnız bir son daim yaşayış yerinə malik ola bilər.

Baxdığımız zaman domicilinə elə şəxsin adi yaşayış yeri ilə eyni mənaya gəldiyini düşünürük. Lakin əslində belə deyil. Lex domicili dediyimiz zaman şəxsin evi yəni daimi yaşayış yeri başa düşülür. Şəxsin son daimi yaşayış yerinin müəyyən olunması əsasən şəxsin niyyəti ilə bağlı olur. Yəni şəxsin son daim yaşayış yerini müəyyən edərək onun həmin dövlətdə daimi olaraq məskunlaşmaq, yerləşmək niyyəti olub-olmadığı nəzərə alınır.

Son adi yaşayış yeri terminindən qeyd etdiyimiz bir neçə beynəlxalq müqavilədə istifadə olunmasına baxmayaraq, bu termin sanki bir mənada son daim yaşayış yeri termininin tamamlamaq məqsədi ilə istifadə olunur. Lakin bu kollizion bağlamadan ingilis məhkəmələri tərəfindən daimi yaşayış yeri qanununa alternativ qanun kimi və vəsiyyətnamənin formal etibarlılığı tənimlə

yən qanun kimi istifadə olunur [16].

Əksər hüquqşünas alimlər qeyd edir ki, son adi yaşayış yeri qanununun beynəlxalq səviyyədə dəqiq anlayışı verilməlidir. Çünki bu anlayışın konkret olaraq müəyyən edilməməsi, tətbiq zamanı sonsuz formada təfsirinə gətirib çıxara bilər.

Bundan başqa professor Devid Xeyton qeyd edir ki, İttifaqı tərəfindən qəbul olunan Reqlamentin vərəsəlik münasibətlərini effektiv tənzimləyə bilməsi üçün son adi yaşayış yeri termininə İttifaq tərəfindən dəqiq təfsir olunmalıdır. O, qeyd edir ki, bu qanunun bütün Avropa dövlətləri tərəfindən vahid formada tətbiq olunacağını nəzərə alsaq bu xüsusi önəm kəsb edən məsələdir [17].

Vərəsəliklə bağlı AR qanunvericiliyini analiz etsək, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu qanunvericilik resepsiyadan istifadə olunmaqla beynəlxalq müqavilələrin və digər dövlətlərin müvafiq qanunvericilik müddəalarının təsiri ilə formalaşmışdır. Beynəlxalq müqavilələrin AR qanunvericiliyinə təsiri ilə digər Avropa dövlətlərinin qanunvericiliyinə beynəlxalq müqavilənin təsirini [7, 139-161) müqayisə etsək görərik ki, onlardan fərqli olaraq bizdə bu təsir heç də birbaşa xarakter daşımır. Məsələn, İsveçin [6, 49-65], Fransanın, Almaniyanın, Portuqaliyanın və.s dövlətlərin qanunvericiliyinə [5, 31-47] beynəlxalq müqavilələrin təsiri, həmin dövlətlərin Haaqa konvensiyalarında iştirak etməsi səbəbindən birbaşa xarakter daşıyır. AR-in qanunvericiliyinə beynəlxalq müqavilələr bir qayda olaraq qeyri-birbaşa təsir göstərir. Bu təsirin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, AR bu və ya digər beynəlxalq müqavilələrdə iştirak etmədən ümumi formada konvension tənzimləməyə əsaslanan modellərdən istifadə etməklə milli normativ aktlar qəbul edir [2, 145]. Bunu hüquq ədəbiyyatında “dolayısı” unifikasiya adlandırırlar [4, c.2, 304]. Bu formada normativ akt qəbul edilməsi nəticəsində milli hüquq sistemində ümumiləşdirilmiş, yəni müxtəlif ölkələrin qanunvericiliyində eyni olan normalar yaranır. Bu zaman AR üzərinə beynəlxalq müqavilədən irəli gələn hər hansı hüquqi öhdəliklər götürmədən, könüllü şəkildə beynəlxalq müqavilədə nəzərdə tutulan davranış nümunələrini mənimsəyir. Əlbəttə, hər hansı müqavilədə iştirak etmədən, həmin müqavilənin normalarını özünün milli hü-

ququna daxil etməsində heç nə AR-na mane olmur. Məsələn, AR 1989-cu il Konvensiyasına qoşulmasa da, həmin Konvensiyada nəzərdə tutulan vərəsəliklə bağlı iki mühüm prinsipi: a) vərəsəlik hüququnda iradə azadlığı; b) miras əmlakın daşınar və daşınmaz ayrılmadan vahid qaydada tənzimlənməsi prinsiplərini 2000-ci il Qanununun 29-cu maddəsində qanunvericilik qaydasında təsbit etmişdir. Belə ki, konvensiyanın 5-ci maddəsinə görə şəxs özünün bütövlükdə əmlakı ilə bağlı vərəsəlik münasibətlərini tənzimləyən hüququ özü müəyyən edə bilər. Qanunun 29-cu maddəsi daşınar və daşınmaz əmlak üçün fərqli qayda müəyyən etmədən bütövlükdə vərəsəlik statutunun, vəsiyyətnamədə şəxsin vətəndaşı olduğu ölkənin hüququnu seçməklə müəyyən oluna bilməsini nəzərdə tutur [3, s. 68-71].

Qeyd etdiyimiz kimi 2000-ci il Qanununun 29-cu maddəsində xarici ünsürlü qanun üzrə vərəsəlik statutunun miras qoyanın son daimi yaşayış yerinin hüququ ilə müəyyən edilməsi nəzərdə tutur. Bu müddəa vətəndaşlığı olmayan şəxslərə də şamil edilir. Amma maddənin ikinci hissəsinin təhlilindən belə çıxır ki, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin axırını yaşadığı yeri müəyyən etmək mümkün olmadığı halda, qanun üzrə vərəsəliyin statutu AR qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur. Bu zaman AR qanunvericiliyi statutun müəyyən edilməsi üçün subsidiar seçim qaydası qismində çıxış edir. 29-cu maddənin müddəası xarici elementli qanun üzrə vərəsəlik münasibətləri üçün nəzərdə tutduğu qayda ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə nəzərdə tutulan oxşar müddəalara münasibətdə ümumi xarakter daşıyır və dəyişməzdir. Belə ki, hüquqi yardım haqqında ikitərəfli müqavilələrdəki müddəalar müvafiq olaraq onu bağlayan dövlətlər arasındakı münasibətlərə şamil edildiyi halda, 29-cu maddənin müddəaları bütün dövlətlərlə münasibətdə tətbiq edilir. Məlum olduğu kimi AR-in bir çox dövlətlərlə (məsələn, Özbəkistan, İran, Gürcüstan) bağladığı ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrdə bir qayda olaraq eyni məsələnin həllində miras qoyanın vətəndaşı olduğu dövlətin qanunvericiliyinin (*lex patriae*) tətbiq edilməsi təsbit edilir. Tətbiq baxımından belə hallarda AR qanunvericiliyi ilə müvafiq ikitərəfli beynəlxalq

müqavilələr arasında ziddiyyət yaranır. AR Konstitusiyasının 151-ci və MM-nin 3.2-ci maddəsinə əsasən, belə hallarda beynəlxalq müqavilələrə üstünlük verilir. Belə ki, bu maddələrdə beynəlxalq müqavilə normalarının mülki qanunvericilikdə nəzərdə tutulan normalardan fərqləndiyi halda beynəlxalq müqavilə normalarının tətbiq edildiyi göstərilir.

2000-ci il Qanununun 29-cu maddəsinin müddəaları digər dövlətlərin müvafiq qanunvericilik müddəaları ilə də oxşar və fərqli cəhətlərə malikdir. Belə ki, 29-cu maddə qanun üzrə vərəsəlik üzrə vahid rejim müəyyən etdiyi halda, bir çox dövlətlərin qanunvericiliyində daşınar və daşınmaz əmlaka vərəsəliyin hüquqi rejimi fərqli müəyyən edilir. Ukraynanın Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında 2005-ci il Qanununun [8] 70-ci maddəsi məzmun baxımından 2000-ci il Qanununun 29-cu maddəsinə uyğun olsa da, 71-ci maddədə daşınmaz əmlaka vərəsəliyinə əmlakın yerləşdiyi yerin, Ukraynada qeydiyyatda olan əmlakın vərəsəliyinə isə birtərəfli qaydada Ukrayna hüququnun tətbiq edildiyi qeyd olunur. Qanun üzrə vərəsəlik üçün müəyyən edilən qaydanı ayrıca maddədə nəzərdə tutan Bolqarıstanın 2004-cü il tarixli Beynəlxalq xüsusi hüquq Məcəlləsində [9] (m.89), daşınar əmlaka vərəsəliyin şəxsin öldüyü zaman adətən yaşadığı ölkənin, daşınmaz əmlaka vərəsəliyin isə əmlakın olduğu ölkənin hüququnun tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur. Türkiyənin Beynəlxalq xüsusi hüquq və mülki proses haqqında 2007-ci il Qanununda isə (m.20) bütövlükdə vərəsəliyə vətəndaşlıq qanununun tətbiq edilməsi nəzərdə tutulsa da, Türkiyə ərazisində yerləşən daşınmaz əmlaka vərəsəliyin isə birtərəfli qaydada türk hüququ əsasında həll edilməsi müəyyən olunur.

“*Miras qoyanın son daimi yaşadığı ölkənin qanunu*” (*lex domicilii*) kollizion prinsip olaraq, miras qoyan tərtib etdiyi vəsiyyətnamədə onun vətəndaşı olduğu ölkənin qanununu seçmədiyi halda, vəsiyyət üzrə vərəsəlik münasibətlərinə də şamil edilir. Sadəcə sonuncu halda *lex domicilii* subsidiar kolliziya norması qismində tətbiq edilir. Subsidiar qaydada tətbiq olunduğuna görə həmin prinsip subsidiar (əlavə) bağlama, onu müəyyənləşdirən norma isə subsidiar (əlavə) norma hesab

edilir. Belə hallarda əsas kolliziya norması isə “iradə azadlığı” (*lex voluntatis*) sayılır.

Qanun üzrə vərəsəlik zamanı isə miras qoyanın “yaşayış yerinin qanunu” (*lex domicilii*) əsas kolliziya norması hesab edilir. Bu prinsip əsasında xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin kollizion tənzimlənməsi həyata keçirilir, qanun üzrə vərəsəliyin kollizion məsələləri həll olunur. Onun əsasında vərəsəliyin statutu müəyyən edilir. Göründüyü kimi, vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq edilməli olan qanunu (vərəsəlik statutunu) müəyyən edən “miras qoyanın yaşayış yeri” kimi kollizion prinsipin əsasında *arazi meyarı* durur. Bu səbəbdən *miras qoyanın vətəndaşlığı* nəzərə alınmır. Həm də miras qoyanın öldüyü yerə əhəmiyyət verilmir (məsələn, miras qoyanın xaricdə eza miyyətdə və ya məzuniyyətdə olarkən və yaxud turizm səfəri zamanı ölməsi və s.).

Ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliyi yaşayış yerinə eyni cür anlayış vermir. Bu anlayışlar arasında fərqlər vardır. Məsələn, İsveçrə qanunvericiliyinə görə, şəxs o halda İsveçrədə yaşayan hesab edilir ki, o, İsveçrə ərazisində müəyyən müddət ərzində yaşamış olsun və ya istehsal-kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olsun. Digər tərəfdən ayrı-ayrı ölkələrdə “yaşayış yeri” müxtəlif cür təfsir olunur.

Miras qoyanın son daimi yaşayış yerinin qanunu həm daşınar əmlakın, həm də daşınmaz əmlakın vərəsəliyinə tətbiq edilir. Bu isə, o deməkdir ki, AR-in qanunvericiliyi daşınar əmlakın vərəsəliyinin kollizion tənzimlənməsini daşınmaz əmlakın vərəsəliyinin kollizion tənzimlənməsindən fərqləndirmir. Bu isə beynəlxalq qanunvericilik praktikasına (*beynəlxalq müqavilə praktikasına*) uyğun gəlmir. Belə ki, bir sıra çoxtərəfli beynəlxalq konvensiyalara (məsələn, Minsk konvensiyasına) və hüquqi yardım haqqında ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrə görə daşınmaz əmlakın vərəsəliyinə həmin əmlakın olduğu yerin qanunu (*lex rei sitae*), daşınar əmlakın vərəsəliyinə isə miras qoyanın şəxsi qanunun (*lex personalis*) ya yaşayış yerinin qanunu (*lex domicilii*) kimi variantı tətbiq edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, vərəsəlik statutu ayrı-ayrı ölkələrdə eyni deyildir. Belə ki, vərəsəlik sahəsində müxtəlif ölkələrin

daxili qanunvericiliyi bir-birindən fərqlənir. Bu, onunla izah edilir ki, hər bir ölkənin vərəsəlik qanunvericiliyi cəmiyyətdəki milli-tarixi ənənələrlə, əxlaqi-mənəvi təsəvvürlərlə, ailə-məişət adətləri və dini amillərlə sıx surətdə bağlıdır. Belə hal, əlbəttə, beynəlxalq xarakterli ayrı-ayrı konkret vərəsəlik işlərinin (mübahisələrinin) həllini xeyli dərəcədə çətinləşdirir.

Əlbəttə, istər vərəsəlik münasibətlərinin məz-

mun baxımından hüquqi tənziyi, istərsə də, vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq edilən hüquqla bağlı ayrı-ayrı milli qanunvericiliklərdə nəzərdə tutulan normaların bir-birindən fərqlənməsi təcrübədə bir sıra çətinliklərin meydana çıxmasına səbəb olur. Xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin hüquqi tənziyi ilə bağlı belə fərqli məqamların aradan qaldırılması yalnız dövlətlərarası beynəlxalq müqavilələr bağlamaqla mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Allahverdiyev S.S. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq xüsusi (mülki) hüquq kursu. Dərslik. Bakı, Digesta, 2007, 820 s.
2. Məmmədov Ə.Q. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq xüsusi hüquq qanunvericiliyi və beynəlxalq hüquq. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2005, 180 s.
3. Məmmədov Ə.Q. Beynəlxalq müqavilə beynəlxalq xüsusi hüququn mənbəyi kimi: doktrinal yanaşmalar və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi // Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri, 2009, № 4 (20), s. 68-71
4. Ануфриева Л.П. Международное частное право. В 3-х т. Том 1. Общая часть; Учебник. М: Издательство БЕК, 2002, 288 с; Том 2. Особенная часть; Учебник. М: Издательство БЕК, 2000 656 с.
5. А.В.Попова Международное частное право. Краткий курс. Москва. Питер 2009, ст.150 (48)
6. И. В. Гетьман-Павлова Международное наследственное право. Москва. Юрайт. 2013,с.652
7. Кох Х., Магнус У., Винклер фон Моренфельс П. Указ. соч. С. 411.
8. Лунц Л.А. Курс международного частного права. С. 157.
9. Международное частное право: Учебник / Отв. ред. Н. И. Марышева. М., 2004. С. 444.
10. Самаилов Г.А. Современные доктринальные и законодательные проблемы коллизионного регулирования наследственного правопреемства, осложненного иностранным элементом. Автореф. дисс...на соиск. уч. ст. к.ю.н. Москва, 2012. С. 6.
11. Helene Gaudemet-Tallon. The influence of the Hague conventions on private international Law in France. // Netherlands International Law Review, 1993, T.M.C. Asser Instituut and contributors, XL: 31- 47.
12. Maarit Jantera-Jareborg. The influence of the Hague convention on the development of Swedish family conflicts Law // Netherlands International Law Review, 1993, T.M.C. Asser Instituut and contributors, XL: 49-65.
13. Ansay and E. Schneider. The new private international law of Turkey // Martinus Nijhoff Publishers / Dordrecht. XXXVIII-NILR 1990, p.139-161.
14. <https://www.ifrc.org/Docs/idrl/868EN.pdf>
15. [turkhukusitesi.com>mevzuat.php?kid=27](http://turkhukusitesi.com/mevzuat.php?kid=27)
16. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1963/44/section/1>
17. http://www.successions.org/08_Hayton.pdf

Ханумана Кафарова**ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
В ОБЛАСТИ КОЛЛИЗИОННОГО ПРАВА О НАСЛЕДОВАНИИ****Аннотация**

В статье используется коллизионное регулирование наследственных отношений в Азербайджанской Республике. Изучаются особенности коллизионного регулирования наследственных отношений по закону и завещанию, с этой целью проводится взаимный анализ международных договоров и законодательства Азербайджанской Республики. В то же время проводится сравнение законодательства Азербайджанской Республики и многих государств. В статье отмечено, что статья 29 Закона О Международном частном праве вступает в противоречие с законом места нахождения вещи.

Khanimana Kafarova**LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJANIN
THE FIELD OF THE CONFLICT OF LAWS ON INHERITANCE****Annotation**

The article uses conflict regulation of hereditary relations in the Republic of Azerbaijan. Conflict regulation of inheritance relations under the law and testament are studied, for this purpose, a mutual analysis of international treaties and legislation of the Republic of Azerbaijan is carried out. At the same time, a comparison is made of the legislation of the Republic of Azerbaijan and many states. The article notes that Article 29 of the Law on International Private Law is in conflict with the law of the location of the thing.

УДК 346.1

ББК 67.404

Лала АЛЕСКЕРОВА

доцент кафедры Трудового и экологического права
юридического факультета Бакинского Государственного
Университета, доктор философии по праву

Ниджат САФИЕВ

Магистрант кафедры Трудового и экологического
права юридического факультета Бакинского
Государственного Университета

СИСТЕМА ГАРАНТИЙ ПРАВА НА ЗАРАБОТНУЮ ПЛАТУ В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Açar sözlər: iş, işçi, qanun, əmək haqqı, zəmanətlər, dövlət zəmanətləri, əmək haqqı üçün əmək hüququ təminatları

Ключевые слова: работа, работник, закон, заработная плата, гарантии, государственные гарантии, трудовые правовые гарантии заработной платы.

Keywords: work, employee, law, wages, guarantees, state guarantees, labor law guarantees for wages

Одним из основных прав работника ст. 9 Трудового Кодекса Азербайджанской Республики (далее: ТК АР) называет право получать заработную плату не ниже установленного законодательством минимального размера, а также получать дополнительную заработную плату при привлечении к работе сверх рабочего времени или требовать ее выплаты [1]. Таким образом, возникает вопрос о гарантиях этого права. Полагаем, что при определении последнего невозможно не учитывать правовую природу заработной платы. Поскольку правом на заработную плату наделяется исключительно одна сторона трудовых правоотношений, опреде-

ление гарантий права на заработную плату должно быть сформулировано исключительно по отношению к работникам. Следовательно, в отношении работодателей рассматриваемая категория не применима.

В ч. 1 ст. 178 ТК АР говорится, что работодатель, независимо от финансового положения, обязан выплачивать работнику в сроки, определенные статьей 172 ТК АР, установленную заработную плату за выполненную им работу. Работодатель, виновный в невыплате работнику заработной платы, должен быть привлечен к соответствующей ответственности в порядке, предусмотренном законодательством. В ч. 2 данной статьи предусматривается, что при ликвидации предприятия работодателем в первую очередь должны быть выплачены заработная плата работников, все выплаты, носящие характер социальной защиты, в том числе компенсация за неиспользованный отпуск, выплаты, определенные ст. 77 и 239 ТК АР, а также другие выплаты, которые должны быть выплачены работнику на день остановки деятельности предприятия. В случаях неплатежеспособности предприятия в результате банкротства эти

выплаты должны быть выплачены работнику в порядке, предусмотренном законодательством. Ч. 3 данной статьи гласит, что если работодатель не имеет материально-финансовых возможностей для выплаты платежей в случаях, указанных во второй части настоящей статьи, тогда эти платежи должны быть выплачены работникам путем продажи имущества предприятия или посредством системы гарантий, созданной государством в порядке, определяемом соответствующими нормативно-правовыми актами.

Трудоправовые гарантии права на заработную плату весьма многообразны. Это многообразие обусловлено той ролью, которую призвана играть заработная плата в жизни человека. Поэтому для познания системных свойств трудовых гарантий права на заработную плату важное значение имеют их научные классификации.

В науке трудового права юридические гарантии учеными классифицировались по нескольким критериям. Так, О.В. Смирнов в зависимости от содержания и способов осуществления выделял а) материально-правовые; б) процессуальные; в) общественно-правовые гарантии трудовых прав. По целевому назначению разделял гарантии реализации трудовых прав и гарантии их охраны [3, с. 200-201]. В.Н. Скобелкин юридические гарантии классифицировал по степени непосредственного воздействия - на прямые и косвенные, по субъекту участия в обеспечении реализации и охраны прав - на государственные и общественные, в зависимости от направленности на обеспечение определенного права или группы прав - на общие и специальные, в зависимости от развития трудового правоотношения - на гарантии, обеспечивающие вступление в трудовое правоотношение, гарантии, обеспечивающие беспрепятственное осуществление трудовых прав граждан и гарантии, обеспечивающие восстановление нарушенных трудовых прав работников [8, 48-49].

В настоящее время Ю.Н. Коршунов, Т.Ю. Коршунова и М.И. Кучма классифицирует государственные гарантии по оплате труда на

основные и дополнительные [2, 256-257].

К основным государственным гарантиям авторы относят следующие:

1. Социальные стандарты, установленные законодательством в отношении минимального размера оплаты труда и величины ставки (оклада) I разряда Единой тарифной сетки (далее - ЕТС), применяемой в бюджетной сфере;

2. Меры, принимаемые государством в целях сохранения покупательной способности получаемой работником заработной платы с помощью ее индексации;

3. Способы защиты целостности той суммы, которая полагается работнику за его труд (установление ограничения удержаний из заработной платы (ст. 37, 38 ТК РФ), введение правил, обеспечивающих получение работником заработной платы даже в случаях неплатежеспособности работодателя или прекращения деятельности организации;

4. Обеспечение своевременности и полноты выплаты заработной платы с помощью установления сроков ее выплаты, государственного надзора и контроля за соблюдением законодательства об оплате труда, ответственности лиц, виновных в нарушении этого законодательства.

В качестве дополнительных государственных гарантий оплаты труда вышеназванные авторы рассматривают:

1. Принятие локальных нормативных актов по вопросам оплаты труда с учетом мнения представительного органа работников;

2. Предоставление работнику возможности применить такую форму самозащиты, как приостановление работы в случае задержки выплаты заработной платы;

3. Гарантирование работнику денежных выплат в случае невыполнения трудовых обязанностей не по своей вине (в отдельных случаях отстранения от работы), при изготовлении бракованной продукции, при простое, при освоении новых производств;

4. Запрещение какой-либо дискриминации работника при установлении и изменении размеров заработной платы;

5. Закрепление положения о том, что заработная плата работника зависит от его квалификации, сложности выполняемой работы, количества и качества затраченного труда и максимальным размером не ограничивается [2, 256-257].

Полагаем, что приведенная классификация гарантий на основные и дополнительные имеет определенное значение. Если основные гарантии заявлены в ст. 178 ТК АР, то дополнительные - «разбросаны» по различным статьям кодекса. Вместе с тем, в целях эффективной реализации права на заработную плату необходимо учитывать весь комплекс гарантий, закрепленных ТК АР как основных, так и дополнительных.

Для нас очевидно, что установленная ТК АР система государственных гарантий по оплате труда вытекает из принципа обеспечения права каждого работника на своевременную и полноразмерную выплату справедливой заработной платы, обеспечивающей достойное человека существование для него самого и его семьи и не ниже установленного законом минимального размера оплаты труда (ст. 2 ТК АР).

ТК АР указывает на обеспечение выплаты заработной платы каждому работнику. Такая выплата, на наш взгляд, обеспечивается установлением в ст. 178 ТК АР трудово-правовой гарантии запрета дискриминации при установлении и изменении условий оплаты труда, с одной стороны, и обеспечением равенства и дифференциации прав работников на заработную плату, в том числе выплаты заработной платы работнику в зависимости от его квалификации, сложности работы, количества и качества затраченного труда. Также такая выплата обеспечивается тем, что правом на ее получение обладает и бывший работник, а также члены его семьи в случае смерти работника.

Своевременность выплаты заработной платы обеспечивается установлением не только сроков выплаты и ее очередности, но и места, а также порядка выплаты, в том числе установлением обязанности работодателя инфор-

мировать каждого работника о составных частях заработной платы, причитающейся ему за соответствующий период.

Выплата заработной платы в полном размере обеспечивается, во-первых, установлением ограниченного перечня оснований и размеров удержаний из заработной платы; во-вторых, установлением ограничения оплаты труда в натуральной форме; в-третьих, закреплением мер, обеспечивающих повышение уровня реального содержания заработной платы; в-четвертых, установлением уровня заработной платы не ниже минимального размера заработной платы труда, в том числе не ниже минимальных размеров оплаты труда в условиях, отклоняющихся от нормальных; в-пятых, установлением гарантий получения заработной платы работником в случае прекращения деятельности работодателя и его неплатежеспособности.

Выплата справедливой заработной платы, на наш взгляд, обеспечивается всеми перечисленными гарантиями. Данный вывод подтверждается следующими доводами. Предъявив требование о необходимости обеспечения справедливой заработной платы, ТК АР, к сожалению, не полностью раскрывает ее содержание. Определение данного понятия предложил О.В. Смирнов, указав, что справедливая заработная плата должна: а) базироваться на нормативных правовых актах и трудовом договоре; б) быть адекватной количеству и качеству затраченного работником труда; в) не являться результатом чрезмерной эксплуатации со стороны работодателя [3, с. 19].

В рамках рассмотренной системы, вытекающей из принципа выплаты справедливой заработной платы, мы рассмотрели регулятивные трудово-правовые гарантии права на заработную плату, которые должны быть дополнены охранительными (например, присуждение к исполнению обязанности работодателя; возмещение ущерба работнику и др.). Основанием для выделения охранительных норм в особую группу служит их специальный предмет регулирования – особые общественные отношения, возникающие в резуль-

тате правонарушения и требующие особых средств юридического воздействия [4, s. 25]. Истина выделения охранительных гарантий состоит лишь в их отношении к регулятивному праву на заработную плату, осуществление которого они призваны обеспечивать.

В настоящее время судебной практикой заявлен приоритет в отношении всех видов международно-правовых норм: норм - принципов, норм, договорных норм. Отсюда важное значение имеет то обстоятельство, закреплены ли исследуемые гарантии внутренними актами государства или международными. Таким образом, можно выделить международные и внутригосударственные гарантии права на заработную плату.

В соответствии с классификацией международных источников трудового права, предложенной А.М. Лушниковым и М.В. Лушниковой, международные гарантии права на заработную плату могут содержаться:

а) в зависимости от органа, принявшего нормативный акт – в актах ООН (Международный пакт об экономических, культурных и социальных правах от 16 декабря 1966 г.), МОТ (Конвенция МОТ от 16 июня 1928 г. № 26 «О создании процедуры установления минимальной заработной платы», Конвенция МОТ от 11 июля 1947 г. № 81 «Об инспекции труда в промышленности и торговле», Конвенция МОТ от 1 июля 1949 г. № 95 «Об охране заработной платы» и др.), региональных актах, например, Совета Европы, СНГ (Хартия социальных прав и гарантий граждан независимых государств от 29 октября 1994 г., Европейская социальная хартия Совета Европы (ETS № 163) от 3 мая 1996 г. и др.), и международных договорах, заключаемых с другими государствами;

б) в зависимости от юридической силы этих актов – в обязательных, нормативных (Конвенция МОТ от 22 июня 1962 г. № 117 «Об основных целях и нормах социальной политики», Конвенция МОТ от 23 июня 1992 г. № 173 «О защите требований трудящихся в случае неплатежеспособности предпринимателя» и др.) и рекомендательных междуна-

родно - правовых актах (Рекомендация МОТ от 16 июня 1928 г. № 30 «О применении процедуры установления минимальной заработной платы», Всеобщая декларация прав человека, принятая Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 10 декабря 1948 г., Рекомендация МОТ от 1 июля 1949 г. № 85 «Об охране заработной платы» и др.);

в) по характеру трудовых прав (индивидуальные и коллективные) [5, s. 196].

В свою очередь, в зависимости от уровня внутригосударственного установления можно выделить трудовые гарантии права на заработную плату, закрепленные на государственном, местном, коллективно - договорном, локальном и индивидуально-договорном уровнях правового регулирования трудовых и производных от них отношений.

В этом случае справедливым можно считать высказывание С. П. Маврина и Е. Б. Хохлова, считающих, что механизм правового регулирования трудовых и тесно связанных с ними отношений может сводиться к трем уровням правового регулирования: индивидуально-договорному, социально-партнерскому и публичному государственно-правовому [6, s. 52]. Е. Б. Хохлов отмечал, что механизм регулирования заработной платы в условиях рыночной экономики в своем внешнем выражении представляет собой сочетание форм индивидуально-договорного, коллективно-договорного и государственного регулирования, что данный механизм достаточно надежно функционирует во всех промышленно развитых странах [9, s. 153].

При этом верховенство закона и иных вышестоящих по иерархии нормативных актов соотносится с коллективно-договорным, локальным и индивидуально-договорным уровнями на основе принципа *infavorem*. Если соглашения, коллективные договоры, локальные нормативные правовые акты и индивидуальные договоры улучшают положение работников по сравнению с законодательством, то применяются нормы этих актов и договоров. А.И. Процевский отмечает, что локальное регулирование охватывает сферу переменной

части заработной платы: установление размеров, показателей, условий выплаты дополнительного премиально-поощрительного вознаграждения [7, с. 99].

Государственные гарантии по оплате труда работников выполняют функцию общих стандартов, распространяющихся на всех работников и работодателей независимо от фактических условий труда, личности конкретного работника, формы собственности и организационно - правовой формы работодателя. Общий (единый) характер государственных гарантий влияет на их содержательное наполнение. Так, законодатель, как правило, ограничивается указанием на порядок реализации этих гарантий, устанавливая при этом лишь минимальные стандарты. Вместе с тем, по ряду выплат ТК АР не предусматривает их минимальных размеров, в частности, в отсутствие соответствующих актов Кабинета Министров АР, говорить о минимальных размерах повышения оплаты труда работникам, занятым на тяжелых работах, работах с вредными и (или) опасными и иными особыми условиями труда, работникам, занятым в ночное время, говорить не приходится. На наш взгляд, относительную определенность на уровне ТК АР получили такие гарантии, как сроки расчета при увольнении (ст. 77 ТК АР) и закрытый перечень оснований производства удержаний из заработной платы (ст. 175 ТК АР), а также принцип запрета дискриминации при установлении и изменении условий оплаты труда.

Изложенное выше позволяет нам говорить о том, что с помощью государственных гарантий обеспечивается принцип равенства трудовых гарантий права на заработную плату для всех работников.

Наличие коллективно-договорного, локального, индивидуально-договорного уровней правового регулирования обеспечивает дифференциацию трудовых гарантий права на заработную плату. При этом такая дифференциация не должна приводить к дискриминации прав работников. Согласно Конвенции МОТ № 111, дискриминацией призна-

ется всякое различие, исключение или предпочтение, имеющее своим результатом ликвидацию или нарушение равенства возможностей или обращения в области труда и занятий. С точки зрения характера реализации трудовых гарантии права на заработную плату можно разделить на материальные и процессуальные. Последние есть система правовых средств, установленных законом для обеспечения надлежащего отправления правосудия, осуществления задач судопроизводства по гражданским делам об установлении и выплате заработной платы. Учитывая алиментарный характер заработной платы, необходимо согласиться с мнением ряда ученых - трудовиков и установить такой запрет, а также предусмотреть право работников на обращение в суд соответствующим заявлением об освобождении из описи имущества, не принадлежащего работодателю, начисленной, но не выплаченной заработной платы.

В зависимости от направленности на обеспечение определенного права или группы прав трудовые гарантии права на заработную плату можно разделить на специальные и общие. Под общими трудовыми гарантиями прав работника мы будем понимать те из них, которые направлены на обеспечение реализации трудовых прав работника, в том числе права работника на заработную плату. Специальные трудовые гарантии права на заработную плату призваны обеспечивать реализацию исключительно права на заработную плату работника. В частности, к общим трудовыми гарантиями права на заработную плату относятся такие гарантии, как запрет дискриминации в сфере труда, государственный контроль и надзор, ответственность работодателей за нарушение требований, установленных трудовым законодательством и иными нормативными правовыми актами, содержащими нормы трудового права, коллективными договорами, соглашениями. Специальным трудовыми гарантиями права на заработную плату посвящены ст. 178 ТК АР и ст. 195 ТК АР, устанавливающая специальную материальную ответ-

ственность работодателя за задержку выплаты заработной платы, а так же ст. 12 ТК АР, ука-
зывающая на дополнительную ответствен-

ность по обязательствам по выплате заработ-
ной платы.

Литература:

1. Трудовой кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 1 февраля 1999 года № 618-IQ) (с послед. изм. и доп..) // Собрание законодательства Азербайджанской Республики». – 1999. - № 4.
2. Комментарий к трудовому кодексу Российской Федерации /Ю.Н. Коршунов, Т.Ю. Коршунова, М.И. Кучма. М.: ЭКЗАМЕН, 2005. С. 256-257.
3. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации / О.В. Смирнов, М.О. Буянова, и др. М.: Кнорус, 2006. С. 19
4. Комментарий к Трудовому Кодексу Азербайджанской Республики/ Отв. ред. проф. А.М. Касумов. Баку, Нуғуқ Үәуһи Еви , 2018. С. 25.
5. Лушников А.М., Лушникова М.В. Курс трудового права: в 2-х т. Т.2./ М.: Проспект, 2003. С. 196.
6. Маврин С. П., Хохлов Е. Б. Трудовое право России. М. : Норма : Инфра-М, 2010. С. 52.
7. Процевский А. И. Заработная плата и эффективность общественного производства. – Харьков : Вища школа, 1975. С.99.
8. Скобелкин В.Н. Юридические гарантии трудовых прав рабочих и служащих. М.: Юрид. лит., 1969. С. 48-49.
9. Хохлов Е. Б. Экономические методы управления и трудовое право. Л. : ЛГУ, 1991. С. 153.

Lalə Ələsgərova, Nicat Səfiyev

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ HÜQUQ SİSTEMİNDƏ ƏMƏK HAQQI ALMAQ HÜQUQUNUN TƏMİNATLAR SİSTEMİ Xülasə

Bu məqalə işçinin əmək haqqı hüququnun əmək hüququ təminatları sisteminə həsr edilmişdir. Tədqiqat göstərdi ki, hazırda əmək haqqı hüququnun həyata keçirilməsinin təmin edilməsi ilə bağlı nəzəri və praktiki xarakterli bir çox problemlər mövcuddur. İndiyə qədər əmək haqqı hüququnun təminatları ilə bağlı bir çox məsələlər mübahisəli olaraq qalır.

Lala Aleskerova, Nijat Safiyev

THE SYSTEM OF GUARANTEES OF THE RIGHT TO WAGES IN THE LEGAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN Resume

This article is devoted to the system of labor law guarantees of the employee's right to wages. The study showed that at present there are many problems of a theoretical and practical nature related to ensuring the implementation of the right to wages. Until now, many issues of labor law guarantees of the right to wages remain controversial.

UOT.34.002

Aysel HACIYEVA

Bakı Dövlət Universiteti

Hüquq fakültəsi

İnsan hüquqları və informasiya hüququ

UNESCO kafedrasının dissertantı

hassanly.aysel@mail.ru

AVROPA İTTİFAQINDA FƏRDİ MƏLUMATLARA NƏZARƏT EDƏN MÜSTƏQİL NƏZARƏT ORQANLARI VƏ BU PRAKTİKANIN AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNVERİCİLİYİNDƏ TƏTBİQ OLUNMASI

Açar sözlər: müstəqil nəzarət orqanları, müstəqil status, fərdi məlumatların işlənməsi, şəffaf prosedur, səlahiyyət müddəti, şəxsi məlumatların sərbəst axını

Ключевые слова: независимые надзорные органы, независимый статус, обработка персональных данных, прозрачная процедура, срок полномочий, свободный поток персональных данных

Keywords: independent supervisory authorities, independent status, processing of personal data, transparent procedure, term of office, free flow of personal data

Onilliklər ərzində Aİ məlumatların qorunması qanununun yüksək standartlarına malikdir. Qanun fərdlərə xüsusi məlumatların qorunması hüquqlarından istifadə etmək hüququ verir və onların məlumatlarını emal edən təşkilatları (dövlət və ya özəl sektor) bu hüquqlara hörmətlə yanaşmağı öhdəsinə götürür. 2018-ci ilin may ayında Aİ-də tam tətbiq olunana bilən Ümumi Məlumatların Mühafizəsi haqqında Qaydalar GDPR, rəqəmsal dövrün fəsadlarını aradan qaldırmaq üçün yenilənmiş, dünyada məlumatların mühafizəsi üzrə qanunvericiliyin ən

əhatəli və mütərəqqi hissəsidir. Qlobal miqyasda məlumatların qorunması (bəzən Aİ-yə daxil olmayan ölkələrdə məlumatların məxfiliyi kimi adlandırılır) qanunlarında artım müşahidə olunur. Bu qanunların bir çoxu uzun müddət məlumatların mühafizəsi qanununda qızıl standart hesab edilən Aİ qaydalarından güclü şəkildə təsirlənir. Hazırda dünyanın 100-dən çox ölkəsində məlumatların mühafizəsi ilə bağlı qanunlar mövcuddur: bu ölkələrin yarısından çoxu Avropadır. Aİ-də məxfilik və məlumatların qorunması mütləq hüquqlar deyil və Aİ-nin Əsas Hüquqlar Xartiyasına uyğun olaraq müəyyən şərtlərlə məhdudlaşdırıla bilər. Məxfilik və məlumatların qorunması hüquqlarının digər Aİ dəyərlərinə, insan hüquqlarına və ya ifadə azadlığı, mətbuat azadlığı və ya məlumat əldə etmək azadlığı kimi əsas hüquqlar kimi ictimai və şəxsi maraqlara qarşı tarazlaşdırılması tələb oluna bilər. Məxfilik və məlumatların qorunması hüquqlarının milli təhlükəsizlik kimi digər ictimai maraqlarla da ölçülməsi tələb oluna bilər. Aİ Üzv Dövlətləri terror təhdidləri ilə mübarizə aparmaq, lakin daha çox Azadlıq, Təhlükəsizlik və Ədalət (AFSJ) sahəsində cinayət işlərində məhkəmə və polis əməkdaşlığını gücləndirmək üçün tədbirlər görür. Aİ-də milli

təhlükəsizlik hər bir Üzv Dövlətin yeganə məsuliyyətidir və Aİ-nin Fəaliyyəti haqqında Müqavilədə (TFEU-nun 4.2-ci maddəsi) [6] qeyd edilmişdir. Bununla belə, məhkəmələr məlumatların saxlanmasına dair xüsusi hüquqi müddəa vasitəsilə indi bu səlahiyyətin sərhədlərini araşdırırlar: Aİ-nin Ədalət Məhkəməsinə görə (C-399/11 və C-411/10 nömrəli məhkəmə işləri) [8], hətta Aİ qanunlarından kənara çıxan tədbirlər Əsas Hüquqlar Xartiyasına tabedir. İstənilən halda, cinayət və terrorizm məsələlərində Üzv Dövlətlər arasında şəxsi məlumatların toplanması, saxlanması və transsərhəd mübadiləsinin miqyası çox böyükdür. Hüquq-mühafizə məqsədləri üçün Avropa məlumat bazalarına, eləcə də kommersiya məlumatlarına girişin artması məxfilik və təhlükəsizlik arasında balansı çətinləşdirir. Hazırkı dövrümüzdə fərdi məlumatların mühafizəsi daha zəruri hal almışdır. Çünki qloballaşan zamanda demək olar ki, bütün fəaliyyət sferalarında işlərin təşkili elektron vasitələrlə həyata keçirilir. Bir fəaliyyət sferasına yüksək tələbat olduğu halda burada həmin fəaliyyətdən irəli gələn münasibətlərin yaranır və burada hüquqi tənzimləmə zəruri olur. Fərdi məlumatları tənzimləyən qanunvericiliyin tətbiq olunmasına nəzarət edən institusional mexanizmin fəaliyyəti bu sferadakı fəaliyyəti daha da effektiv edəcəkdir. Aİ-də müstəqil nəzarət orqanlarının müstəqil olması tələbi qanunla müəyyən edilir: Aİ-nin Fəaliyyəti haqqında Müqavilənin (TFEU) 16(2) maddəsi [6] və Aİ Əsas Hüquqlar Xartiyasının 8(3) maddəsi [7]. Avropa İttifaqının Ədalət Məhkəməsi ardıcıl olaraq müstəqil orqan tərəfindən nəzarətin məlumatların qorunması hüququnun mühüm tərkib hissəsi olduğunu vurğulamış və belə müstəqillik üçün meyarları müəyyən etmişdir. Xüsusilə, nəzarət orqanı hər hansı birbaşa və ya dolayı xarici təsirdən asılı olmayaraq qərar qəbul etmə səlahiyyətini nəzərdə tutan tam müstəqilliklə hərəkət etməlidir. Məhkəmə həminin Aİ-nin müstəqil nəzarət orqanlarının Aİ üzvü olmayan ölkələrə beynəlxalq köçürmələrə nəzarətlə bağlı həlledici rolunu vurğulamışdır. Ümumi Məlumatların Qorunması Qaydası (GDPR) müstəqilliyin vacibliyini də vurğulayır. GDPR-nin VI fəslə müstəqil nəzarət orqanlarının yaradılması və fəaliyyət göstərməsi üçün müfəssəl

səl qaydalar, o cümlədən onların tapşırıq və səlahiyyətlərinin səmərəli icrası üçün zəruri olan resurslar haqqında müddəaları təqdim edir. [4] Bu baxımdan, Avropa İttifaqının Ümumi məlumatların mühafizəsi haqqında (GDPR) Qaydalarının 51-ci maddəsində müstəqil nəzarət orqanları və onların müstəqil statusu ehtiva olunmuşdur. [4] Əksər ölkələrdə məlumatların qorunmasının qeyumları olmaq üçün milli Məlumatların Mühafizəsi Orqanları (DPA) və ya Tənzimləyicilər yaradılmışdır. Məlumatların mühafizəsi ilə bağlı qanunların tətbiqinin effektiv olması üçün DPA-lara pozuntuları araşdırmaq, aşkar etmək və cəzalandırmaq səlahiyyəti, eləcə də ümumilikdə məlumatların qorunması hüquq və öhdəlikləri haqqında məlumatlılığı artırmaq məsuliyyəti verilir. Aİ-də bu effektivlik DPA-ların hər hansı siyasi, hökumət və ya digər təsirlərdən müstəqil olması tələbi ilə gücləndirilir. Bundan əlavə, DPA-lar arasında yaxşı əməkdaşlıq Aİ-də məlumatların qorunmasının daha çox ardıcılığını təmin edir.

Hər bir üzv dövlət İttifaq daxilində fərdi məlumatların işlənməsi ilə bağlı əsas hüquq və azadlıqlarını qorumaq və şəxsi məlumatların sərbəst axınını asanlaşdırmaq üçün Qaydanın tətbiqinə nəzarət etmək üçün məsuliyyət daşıyan bir və ya bir neçə müstəqil dövlət orqanını təmin etməlidir ("nəzarət orqanı"). Nəzarət orqanı öz fəaliyyətində Avropa İttifaqının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, Qaydanın müddəalarını tətbiq etməlidir. Bu məqsədlə nəzarət orqanları bir-biri ilə və Komissiya ilə əməkdaşlıq edirlər. Üzv dövlətdə birdən çox nəzarət orqanı yaradılmışdırsa, həmin üzv dövlət həmin orqanları təmsil edəcək nəzarət orqanı təyin edir və digər orqanlar tərəfindən ardıcılıqla qaydalara riayət olunmasını təmin etmək mexanizmini müəyyən edir. Bəs nəzarət orqanının müstəqilliyi nə dərəcədə təmin olunur?

Nəzarət orqanının müstəqilliyi. Nəzarət orqanı Avropa ittifaqının Qaydasına müvafiq olaraq öz vəzifələrini yerinə yetirərkən və səlahiyyətlərini həyata keçirərkən tam müstəqil hərəkət etməlidir. Nəzarət orqanının üzvü və ya üzvləri Avropa ittifaqının Qaydasına uyğun olaraq öz vəzifələrini yerinə yetirərkən və səlahiyyətlərini həyata keçirərkən birbaşa və ya dolayısı ilə kənar təsirlərdən azad olmalı və heç kimdən göstəriş al-

mamalıdırlar. Hər bir üzv dövlətdə nəzarət orqanının üzvü və ya üzvləri öz vəzifələri ilə bir araya sığmayan hər hansı hərəkətdən çəkinməli və öz səlahiyyətləri müddətində gəlir gətirən və ya hər hansı uyğun olmayan işlə məşğul olmamalıdırlar. Üzv dövlətlər nəzarət orqanının öz vəzifələrinin səmərəli icrası və səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan insan, texniki və maliyyə resursları, binalar və infrastrukturla təmin edilməsini, o cümlədən qarşılıqlı yardım kontekstində həyata keçirilməsini təmin etməlidir. Üzv dövlətlər nəzarət orqanının üzvünün və ya üzvlərinin müstəsna rəhbərliyinə tabe olan öz işçi heyətini seçməsinə təmin etməlidir. Hər bir üzv dövlət hər bir nəzarət orqanının onun müstəqilliyinə təsir etməyən maliyyə nəzarətinə tabe olmasını və onun ümumi dövlət və ya milli büdcənin bir hissəsi ola biləcək ayrıca, ictimai illik büdcələrə malik olmasını təmin etməlidir. Üzv dövlətlər nəzarət orqanlarının hər bir üzvünün şəffaf prosedur vasitəsilə təyin edilməsini təmin edirlər. Bu prosesi ya onların parlamenti, ya hökuməti, ya dövlət başçısı ya da Üzv dövlət qanunlarına əsasən təyinat həvalə edilmiş müstəqil orqan həyata keçirir. Hər bir üzv öz vəzifələrini yerinə yetirmək və səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün xüsusən şəxsi məlumatların mühafizəsi sahəsində tələb olunan ixtisas, təcrübəyə və bacarıqlara malik olmalıdır. Üzvün vəzifələri müvafiq üzv dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq səlahiyyət müddətinin başa çatması, istefaya getməsi və ya məcburi təqaüdə çıxması ilə başa çatır. Üzv yalnız ciddi pozuntulara yol verdikdə və ya üzv vəzifələrin icrası üçün tələb olunan şərtləri artıq yerinə yetirmədikdə vəzifəsindən azad edilir. Hər bir üzv dövlət qanunla aşağıdakıları bütünlüklə təmin etməlidir:

- nəzarət orqanının yaradılması,
- nəzarət orqanının üzvü kimi təyin olunmaq üçün tələb olunan ixtisaslar və uyğunluq şərtləri;
- nəzarət orqanının üzvünün və ya üzvlərinin təyin edilməsi qaydaları və prosedurları;
- nəzarət orqanının üzvünün və ya üzvlərinin səlahiyyət müddəti dörd ildən az olmayaraq təyin olunmalıdır. Bəzi hallarda üzvün müstəqilliyini qorumaq üçün zəruri olduqda daha qısa müddətə baş verə bilər. (mərhələli təyinat proseduru ilə nəzarət orqanı);

- nəzarət orqanının üzvünün və ya üzvlərinin və işçilərinin öhdəliklərini tənzimləyən şərtlər, səlahiyyət müddəti ərzində və ondan sonra onlarla bir araya sığmayan hərəkətlərə, peşələrə və əmək fəaliyyətinin dayandırılmasını tənzimləyən qaydalar,

- nəzarət orqanının üzvü və ya üzvləri və işçiləri, İttifaqın və ya üzv dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq, səlahiyyət müddətində və ondan sonra daxil olan hər hansı məxfi məlumatla bağlı peşə sirrini qorumağa borcludurlar[4].

Məlumatların qorunması qanunları millidir, lakin onlayn mühitdə məlumat sərhədlərə hörmət etmir.

Xüsusilə Aİ öz dəyərlərini qorumaq və prinsiplərini dəstəkləmək istəyirsə, məlumatların effektiv qorunmasını təmin etmək üçün transsərhəd əməkdaşlıq və razılaşmalar vacibdir. Buna nail olmaq üçün Avropa Məlumatların Qorunması üzrə Nəzarətçi transsərhəd icraya təsir etmək və inkişaf etdirmək üçün müntəzəm olaraq Aİ və beynəlxalq müstəqil nəzarət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqədə olur.

Nəzarət orqanı Avropa İttifaqının Qaydasına uyğun olaraq ona həvalə edilmiş vəzifələrin yerinə yetirilməsi və ona verilmiş səlahiyyətlərin öz üzv dövlətinin ərazisində həyata keçirilməsi üçün səlahiyyətlidir. Nəzarət orqanları məhkəmə səlahiyyətləri daxilində fəaliyyət göstərən məhkəmələrin icraatına nəzarət etmək səlahiyyətinə malik deyillər. Nəzarət orqanı, əgər predmet yalnız onun üzv dövlətindəki müəssisəyə aiddirsə və ya yalnız onun daxilindəki məlumat subyektlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edirsə, ona verilmiş şikayətə və ya Qaydanın mümkün pozuntusunu, baxmağa səlahiyyətlidir. Belə hallarda nəzarət orqanı bu barədə təxirəsalınmadan baş nəzarət orqanına məlumat verir. Baş nəzarət orqanı məlumat verildikdən sonra üç həftə müddətində işə baxılıb-baxılmaması barədə qərar qəbul edir.

Nəzarət orqanının vəzifələri hər dövlətin qanunvericiliyinə və Avropa ittifaqının Qaydalarına müvafiq olaraq müəyyən edilmiş digər vəzifələrə xələl gətirməməlidir. Nəzarət orqanı öz ərazisində:

- Avropa İttifaqının Qaydasının tətbiqinə nəzarət etmək və həyata keçirmək;

- məlumatların işlənməsi ilə bağlı risklər, qaydalar, təminatlar və hüquqlar haqqında ictimaiyyətin məlumatlılığını və başa düşülməsini təşviq etmək. Xüsusilə uşaqlara yönəlmiş fəaliyyətlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir;

- Üzv dövlət qanunvericiliyinə uyğun olaraq, məlumatların işlənməsi ilə bağlı fiziki şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə bağlı qanunvericilik və inzibati tədbirlərlə bağlı milli parlamentə, hökumətə və digər qurumlara və orqanlara məsləhətlər vermək;

- mülkiyyətçi və operatorun Avropa İttifaqının Qaydasından irəli gələn öhdəlikləri barədə məlumatlı olmasını təşviq etmək;

- sorğu əsasında hər hansı məlumat subyektinə Avropa İttifaqının Qaydasına əsasən öz hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı məlumat təqdim etmək və lazım gəldikdə, bu məqsədlə digər üzv dövlətlərin nəzarət orqanları ilə əməkdaşlıq etmək;

- Avropa İttifaqının Qaydasının tətbiqi və icrasının ardıcılığını təmin etmək məqsədilə digər nəzarət orqanları ilə əməkdaşlıq etmək, o cümlədən məlumat mübadiləsi aparmaq və onlara qarşılıqlı yardım göstərmək;

- Avropa İttifaqının Qaydasının tətbiqi üzrə, o cümlədən digər nəzarət orqanından və ya digər dövlət orqanından alınmış məlumatlar əsasında araşdırmalar aparmaq;

- şəxsi məlumatların qorunmasına, xüsusən də informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının və kommersiya təcrübələrinin inkişafına təsir göstərdiyi dərəcədə müvafiq inkişafılara nəzarət etmək;

- məlumatların işlənməsi ilə bağlı əməliyyatları üzrə məsləhətlər vermək;

- müraciətlər açıq-aşkar əsassız və ya həddən artıq olduqda, xüsusən də onların təkrar xarakterinə görə, nəzarət orqanı inzibati xərclər əsasında ağlabatan rüsum tələb edə və ya sorğu üzrə hərəkət etməkdən imtina edə bilər. Nəzarət orqanı sorğunun açıq-aşkar əsassız xarakterini nümayiş etdirmək vəzifəsini daşıyır[8].

Nəzarət orqanları aşağıdakı bütün istintaq səlahiyyətlərinə malikdir:

- mülkiyyətçiyə və operatora, lazım olduqda isə mülkiyyətçinin və operatorun nümayəndəsinə öz vəzifələrinin icrası üçün tələb olunan hər hansı

məlumatı təqdim etməyi əmr etmək;

- məlumatların mühafizəsi auditi formasında araşdırmalar aparmaq;

- Avropa İttifaqının Qaydasının iddia edilən pozuntusu barədə mülkiyyətçini və operatoru xəbərdar etmək;

- mülkiyyətçidən və operatorundan bütün şəxsi məlumatlara və vəzifələrini yerinə yetirmək üçün lazım olan bütün məlumatlara çıxış əldə etmək;

- Avropa İttifaqının və ya üzv dövlətin prosesual qanunvericiliyinə uyğun olaraq mülkiyyətçinin və operatorun istənilən binasına, o cümlədən hər hansı məlumat işlənən avadanlığına və vasitələrinə giriş əldə etmək.

Hər bir nəzarət orqanı aşağıdakı bütün düzəliş səlahiyyətlərinə malikdir:

- nəzərdə tutulan məlumatların işlənməsi əməliyyatlarının Qaydanın müddəalarını poza biləcəyi barədə nəzarətçiyə və ya proessora xəbərdarlıq etmək;

məlumatların işlənməsi əməliyyatları Qaydanın müddəalarını pozduqda nəzarətçiyə və ya bu əməliyyatı həyata keçirən şəxsə töhmət vermək;

- mülkiyyətçiyə və operatora məlumat subyektinin Qaydaya uyğun olaraq öz hüquqlarını həyata keçirmək tələblərinə əməl etməyi əmr etmək;

- mülkiyyətçiyə və operatora məlumatların işlənməsi əməliyyatlarının Qaydanın müddəalarına uyğunlaşdırılması üçün müvafiq hallarda, müəyyən edilmiş qaydada və müəyyən edilmiş müddətdə əmr vermək;

- operatora fərdi məlumatların pozulması barədə məlumat subyektinə məlumat verməyi əmr etmək;

- məlumatların işlənməsi qadağası daxil olmaqla, müvəqqəti və ya qəti məhdudlaşdırma qoymaq;

- fərdi məlumatların düzəldilməsi və ya silinməsi və ya işlənməsinin məhdudlaşdırılması və şəxsi məlumatların açıqlandığı barədə bildiriş vermək;

- hər bir fərdi işin hallarından asılı olaraq bu tədbirlərə əlavə olaraq və ya onların əvəzinə inzibati cərimə tətbiq etmək;

- üçüncü ölkəyə və ya beynəlxalq təşkilata məlumat axınının dayandırılmasını əmr etmək.

- Üzv dövlətlər qanunla onun nəzarət orqanı

Avropa ittifaqının Qaydalarının pozulması hallarını ədliyyə orqanlarının diqqətinə çatdırmaq və müvafiq hallarda, Qaydaların müddəalarını həyata keçirmək üçün məhkəmə icraatına başlamaq və ya başqa cür məşğul olmaq səlahiyyətinə malik olmaq haqqında təmin etməlidir.

- Üzv dövlətlər qanunla onun nəzarət orqanının qeyd olunanlara əlavə səlahiyyətlərə malik olmasını təmin edə bilər.

- Hər bir nəzarət orqanı öz fəaliyyəti haqqında illik hesabat tərtib edir, bu hesabatı bildirilmiş pozuntu növlərinin və görülən tədbirlərin növlərinin siyahısı daxil ola bilər. Həmin hesabatlar milli parlamentə, hökumətə və üzv dövlət qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş digər orqanlara göndərməlidir. Onlar ictimaiyyətə, Komissiyaya və Kollegiyaya təqdim edilməlidir[10].

Əvvəldə qeyd etdik ki, üzv dövlər bir və ya bir neçə nəzarət orqanının yaradılmasını təmin edə bilər. Bu zaman digər nəzarət orqanlarını təmsil edəcək baş nəzarət orqanı təyin edilir. Baş nəzarət orqanı ilə digər aidiyyəti nəzarət orqanları arasında əməkdaşlıq onların işinin əlaqələndirilməsi və effektivlik baxımından zəruridir. Baş nəzarət orqanı konsensusa nail olmaq üçün bu maddəyə uyğun olaraq digər aidiyyəti nəzarət orqanları ilə əməkdaşlıq etməlidir. Aparıcı nəzarət orqanı və aidiyyəti nəzarət orqanları bir-biri ilə bütün müvafiq məlumat mübadiləsi aparırlar. Baş nəzarət orqanı istənilən vaxt digər maraqlı nəzarət orqanlarından qarşılıqlı yardım göstərməyi tələb edə bilər. Baş nəzarət orqanı təxirəsalınmadan məsələ ilə bağlı müvafiq məlumatı digər aidiyyəti nəzarət orqanlarına çatdırmalıdır. O, təxirə salınmadan qərar layihəsini digər aidiyyəti nəzarət orqanlarına onların rəyi üçün təqdim edir və onların fikirlərini lazımı qaydada nəzərə alır. Məsləhətləşmələr aparıldıqdan sonra dörd həftə ərzində aidiyyəti olan digər nəzarət orqanlarından hər hansı biri qərar layihəsinə müvafiq və əsaslandırılmış etirazını bildirdikdə, baş nəzarət orqanı o, müvafiq və əsaslandırılmış etiraza riayət edir. Baş nəzarət orqanı verilmiş müvafiq və əsaslandırılmış etiraza əməl etmək niyyətində olduqda, o, digər aidiyyəti nəzarət orqanlarına onların rəyi üçün yenidən işlənmiş qərar layihəsini təqdim edir. Yuxarıda göstərilən müddətdə baş

nəzarət orqanının təqdim etdiyi qərar layihəsinə digər aidiyyəti nəzarət orqanlarından heç biri etiraz etmədikdə, baş nəzarət orqanı və aidiyyəti nəzarət orqanları bununla razılaşdırılmış hesab edilir. Müstəsna hallarda, müvafiq nəzarət orqanının məlumat subyektlərinin maraqlarını qorumaq üçün təcili hərəkətə ehtiyac olduğunu hesab etmək üçün əsaslar olduqda, təxirəsalınmazlıq proseduru (Müstəsna hallarda, aidiyyəti nəzarət orqanı məlumat subyektlərinin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün təcili hərəkətə ehtiyac olduğunu hesab etdikdə, ardıcılıq mexanizmindən kənara çıxmağa bilər və ya öz ərazisində qanuni nəticələrə səbəb olmaq üçün üç aydan çox olmayan müəyyən müddətə təxirəsalınmaz tədbirlər görməlidir. Nəzarət orqanı təxirə salınmadan həmin tədbirləri və onların qəbul edilməsinin səbəblərini aidiyyəti digər nəzarət orqanlarına, Kollegiyaya və Komissiyaya bildirir.

Nəzarət orqanı tədbir gördükdə və yekun tədbirlərin təcili olaraq qəbul edilməsinin zəruri olduğunu hesab etdikdə, o, belə rəy və ya qərarın verilməsini tələb etmək üçün səbəbləri göstərərək Kollegiyadan təcili rəy və ya təcili məcburi qərar tələb edə bilər. Səlahiyyətli nəzarət orqanının təcili hərəkətə ehtiyac olduğu bir vəziyyətdə müvafiq tədbir görmədiyi halda, istənilən nəzarət orqanı, vəziyyətdən asılı olaraq, Kollegiyadan təcili rəy və ya təcili məcburi qərar tələb edə bilər. Təcili rəy və ya təcili məcburi qərar iki həftə ərzində Şura üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir.) tətbiq edilir. Baş nəzarət orqanı və aidiyyəti olan digər nəzarət orqanları standartlaşdırılmış formatdan istifadə etməklə tələb olunan məlumatları bir-birinə elektron vasitələrlə təqdim edirlər[9].

Nəzarət orqanları Qaydanın ardıcıl surətdə həyata keçirilməsi və tətbiqi üçün bir-birini müvafiq məlumat və qarşılıqlı yardımla təmin etməli, bir-biri ilə səmərəli əməkdaşlıq üçün tədbirlər həyata keçirməlidir. Qarşılıqlı yardım xüsusilə məlumat sorğularını və qabaqcadan icazələrin və məsləhətləşmələrin, yoxlamaların və araşdırmaların həyata keçirilməsinə dair sorğular kimi nəzarət tədbirlərini əhatə etməlidir. Hər bir nəzarət orqanı digər nəzarət orqanının sorğusuna lazımsız gecikmə olmadan və sorğunun alınmasından son-

ra bir aydan gec olmayaraq cavab vermək üçün lazım olan bütün tədbirləri görməlidir. Bu cür tədbirlərə, xüsusən də araşdırmanın aparılmasına dair müvafiq məlumatların ötürülməsi daxil ola bilər. Yardım haqqında sorğular sorğunun məqsədi və səbəbləri daxil olmaqla bütün zəruri məlumatları ehtiva etməlidir. Mübadilə edilən məlumat yalnız onun tələb olunduğu məqsəd üçün istifadə edilməlidir. Sorğu edilən nəzarət orqanı aşağıdakı hallar istisna olmaqla sorğunu yerinə yetirməkdən imtina etməməlidir: [4]

1) sorğunun predmetinə və ya icrası tələb olunan tədbirlərə görə səlahiyyətli deyildir; və ya

2) sorğunun yerinə yetirilməsi Qaydaları və ya sorğunu alan nəzarət orqanının tabe olduğu İttifaqın və ya üzv dövlətin qanunlarını poza bilər.

Sorğu alan nəzarət orqanı sorğu edən nəzarət orqanını nəticələr və ya vəziyyətdən asılı olaraq sorğuya cavab vermək üçün görülmüş tədbirlərin gedişatı barədə məlumatlandırır. Sorğu edilən nəzarət orqanı yuxarıda qeyd olunan 2 hala əsasən sorğunun icrasından imtinanın səbəblərini təqdim etməlidir. Sorğu edilən nəzarət orqanları, bir qayda olaraq, digər nəzarət orqanlarının tələb etdiyi məlumatları standartlaşdırılmış formatdan istifadə etməklə elektron vasitələrlə təqdim edirlər. Sorğu edilən nəzarət orqanları qarşılıqlı yardım haqqında sorğuya uyğun olaraq həyata keçirdikləri hər hansı hərəkətə görə haqq tələb etmirlər. Nəzarət orqanları müstəsna hallarda qarşılıqlı yardımın göstərilməsi nəticəsində yaranan xüsusi xərclərə görə bir-birinin əvəzinin ödənilməsi qaydalarını razılaşıdırıla bilər. Nəzarət orqanları, lazımı hallarda, digər Üzv Dövlətlərin nəzarət orqanlarının üzvlərinin və ya işçilərinin cəlb olunduğu birgə araşdırmalar və birgə icra tədbirləri də daxil olmaqla, birgə əməliyyatlar həyata keçirirlər.

Avropa Məlumatların Mühafizəsi Kollegiyası Qayda ilə İttifaqın hüquqi şəxs statusuna malik olan orqanı kimi təsis olunmuşdur. Avropa Məlumatların Mühafizəsi Kollegiyası məlumatların mühafizəsi qaydalarının səmərəli və ardıcıl şəkildə tətbiq edilməsini təmin edən mühüm aktordur. O, fərdi məlumatların emalı və məxfiliyə aid şəxslərin hüquqlarına təsir edən hər hansı Aİ tədbirləri ilə bağlı Komissiyaya məsləhət vermək

üçün Qaydaların qəbul olunması ilə ləğv olunan Məlumatların Qorunması Direktivinin təsis etdiyi 29-cu Maddə İşçi Qrupunun varisidir[8]

Kollegiyanı onun sədri təmsil edir. Kollegiya hər bir Üzv Dövlətin bir nəzarət orqanının rəhbəri və Məlumatların Mühafizəsi üzrə Avropa Nəzarətçisinin rəhbəri və ya onların müvafiq nümayəndələrindən təşkil edilir. Üzv dövlətdə Qayda-ya uyğun olaraq müddələrin tətbiqinə nəzarət üçün birdən çox nəzarət orqanı məsul olduqda, həmin üzv dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq birgə nümayəndə təyin edilir. Komissiyanın Kollegiyanın fəaliyyətində və iclaslarında səsvermə hüququ olmadan iştirak etmək hüququ vardır. Kollegiyanın sədri Kollegiyanın fəaliyyəti barədə Komissiyaya məlumat verir. Kollegiya öz vəzifələrini yerinə yetirərkən və səlahiyyətlərini həyata keçirərkən müstəqil fəaliyyət göstərir. Kollegiyanın vəzifələri aşağıdakılarda ibarətdir:

- Qaydanın ardıcıl tətbiqini təmin etmək. Bu məqsədlə Kollegiya öz təşəbbüsü ilə və ya lazım gəldikdə Komissiyanın tələbi ilə, xüsusən:

1) milli nəzarət orqanlarının tapşırıqlarına xələf gətirmədən Qaydanın düzgün tətbiqinə nəzarət etmək və təmin etmək;

2) İttifaqda fərdi məlumatların mühafizəsi ilə bağlı istənilən məsələ, o cümlədən Qaydaya təklif edilən hər hansı düzəlişlə bağlı Komissiyaya məsləhət vermək;

3) Qaydanın ardıcıl tətbiqini təşviq etmək üçün təlimatlar, tövsiyələr və qabaqcıl təcrübələr vermək;

4) fərdi məlumatların pozulmasının müəyyən edilməsi və bu barədə məlumat vermək

5) şəxsi məlumatların pozulmasının fiziki şəxslərin hüquq və azadlıqları üçün yüksək risklə nəticələnə biləcəyi hallarla bağlı təlimatlar, tövsiyələr verir.

6) inzibati cərimələrin təyin edilməsi ilə bağlı nəzarət orqanları üçün təlimatlar hazırlamaq;

7) nəzarət orqanları arasında əməkdaşlığı və səmərəli ikitərəfli və çoxtərəfli məlumat və qabaqcıl təcrübə mübadiləsini təşviq etmək;

8) ümumi təlim proqramlarını təşviq etmək və nəzarət orqanları arasında və lazım gəldikdə üçüncü ölkələrin nəzarət orqanları ilə və ya beynəlxalq təşkilatlarla kadr mübadiləsini asanlaşdırmaq;

9)dünya miqyasında məlumatların qorunmasına nəzarət orqanları ilə məlumatların mühafizəsi qanunvericiliyi və praktikası üzrə bilik və sənəd

mübadiləsini təşviq etmək.

Kollegiyanın vəzifələri üç əsas fəaliyyətə bölünə bilən hərtərəfli vəzifələri əhatə edir:

Ardıcılıq

- Kollegiyanın əsas məsuliyyəti Qaydaların-in bütün Aİ-də ardıcıl şəkildə tətbiq olunmasını təmin etməkdir və o, ardıcılıq mexanizmində əsas rol oynayır

Məsləhətləşmə

- Kollegiyanın tapşırıqlarına Aİ-də fərdi məlumatların qorunması ilə bağlı hər hansı məsələ ilə bağlı Komissiyaya məsləhət vermək daxildir, məsələn, Qaydalara edilməli olan, məlumatların işlənməsini nəzərdə tutan və Aİ məlumatların qorunması qaydaları ilə ziddiyyət təşkil edən Aİ qanunvericiliyinə düzəlişlər və ya şəxsi məlumatların üçüncü ölkəyə və ya beynəlxalq təşkilata ötürülməsi.

Rəhbərlik

- Kollegiya həmçinin qaydaların ardıcıl tətbiqini təşviq etmək üçün təlimatlar, tövsiyələr və ən yaxşı təcrübələr verir və nəzarət orqanları arasında əməkdaşlıq və bilik mübadiləsini təşviq edir. Bundan əlavə, o, məlumatların mühafizəsi üzrə sertifikatlaşdırma mexanizmləri və möhürləri yaratmağa məsuldur.

Kollegiyanın qərarları Aİ Ədalət Məhkəməsi qarşısında mübahisələndirilə bilər. Kollegiyanın Məhkəmədəki işlərə cəlb edilməsinin bir neçə yolu var:

- Kollegiya məsələni Məhkəməyə göndərmək səlahiyyətinə malikdir;
- Kollegiyanın qərarları Ədalət Məhkəməsinə şikayət edilə bilər;
- Kollegiya onun vəzifələri ilə əlaqəli olduğu hallarda işə müdaxilə edə bilər.

Bugünədək Kollegiya Aİ Ədalət Məhkəməsi qarşısında heç bir iş qaldırmayıb. Bir neçə qərarına Məhkəmə qarşısında etiraz edilmişdir, lakin işlər ilkin mərhələdə rədd edilmiş və ya geri götürülmüşdür. [9]

Kollegiya İttifaqda və müvafiq hallarda üçüncü ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda fiziki şəxslərin müdafiəsi ilə bağlı illik hesabat hazırlayır. Hesabat açıq elan edilir və Avropa Parlamentinə, Şuraya və Komissiyaya təqdim edilir. Kollegiya, Qaydada başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, öz üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qərarlar qəbul edir. Kollegiya üzvlərinin üçdə iki səs çoxluğu ilə

öz prosedur qaydalarını qəbul edir və öz əməliyyat tədbirlərini təşkil edir. Kollegiya öz üzvləri arasından sadə səs çoxluğu ilə bir sədr və iki sədr müavini seçir. Sədr və sədr müavinlərinin səlahiyyət müddəti beş ildir və bir dəfə uzadılır. Sədr aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir: [4]

(a) Kollegiyanın iclaslarını çağırmaq və onun gündəliyini hazırlamaq;

1) qəbul etdiyi qərarlar barədə rəhbər nəzarət orqanına və aidiyyəti nəzarət orqanlarına məlumat vermək;

2) Kollegiyanın tapşırıqlarının, vaxtında yerinə yetirilməsini təmin etmək.

Kollegiya öz rəqlamentində Sədr və sədr müavinləri arasında vəzifələrin bölüşdürülməsini müəyyən edir.

Kollegiyanın Avropa Məlumatların Qorunması üzrə Nəzarətçi tərəfindən təmin edilən katibliyi vardır. Katiblik öz vəzifələrini müstəsna olaraq Kollegiya sədrinin göstərişi ilə yerinə yetirir. Avropa Məlumatların Qorunması üzrə Nəzarətçi Aİ qurumlarının və orqanlarının şəxsi məlumatların işlənməsi zamanı məlumatların mühafizəsi qanu-

nuna əməl etməsini təmin etmək üçün cavabdeh olan müstəqil nəzarət orqanıdır. Avropa Məlumatların Qorunması üzrə Nəzarətçi hazırda Nəzarətçi tərəfindən idarə olunan və təcrübəli hüquqşünaslar, IT mütəxəssisləri və inzibatçılardan ibarət ofis (katiblik) tərəfindən dəstəklənən, getdikcə daha nüfuzlu müstəqil nəzarət orqanıdır. Onlar həm praktikada, həm də qanunda Aİ məlumatların qorunması və məxfilik standartlarını tətbiq etmək və gücləndirmək üçün qərəzsiz mükəmməllik mərkəzi kimi xidmət etməyi hədəfləyirlər. Onların ümumi missiyası aşağıdakılardır: Aİ institutları və orqanları fərdlərin şəxsi məlumatlarını işləyərkən şəxsi məlumatların və məxfiliyin qorunmasına nəzarət etmək və təmin etmək; sorğu əsasında və ya öz təşəbbüsü ilə Aİ qurumlarına və orqanlarına şəxsi məlumatların işlənməsi ilə bağlı bütün məsələlərdə məsləhət vermək. Xüsusilə, Avropa Komissiyası tərəfindən qanunvericilik, beynəlxalq müqavilələr, habelə məlumatların qorunması və məxfiliyə təsir göstərən aktların icrası və həvalə edilmiş təklifləri ilə bağlı məsləhətləşmələr aparılır; şəxsi məlumatların qorunmasına təsir göstərə biləcək yeni texnologiyaya nəzarət etmək; məlumatların mühafizəsi qanununun təfsirinə dair ekspert məsləhəti vermək üçün Aİ-nin Ədalət Məhkəməsinə müdaxilə etmək; şəxsi məlumatların qorunmasında ardıcılığı artırmaq üçün milli nəzarət orqanları və digər nəzarət orqanları ilə əməkdaşlıq etmək.

Katiblik Kollegiyaya analitik, inzibati və maddi-texniki dəstəyi təmin edir. Katiblik xüsusilə aşağıdakılara cavabdehdir:

- 1) Kollegiyanın gündəlik işi;
- 2) Kollegiya üzvləri, onun sədri və Komissiya arasında əlaqə;
- 3) digər qurumlarla və ictimaiyyətlə əlaqə;
- 4) daxili və xarici rabitə üçün elektron vasitələrdən istifadə;
- 5) müvafiq məlumatların tərcüməsi;
- 6) Kollegiyanın iclaslarının hazırlanması və keçirilməsinə nəzarət;
- 7) nəzarət orqanları arasında mübahisələrin həllinə dair rəylərin, qərarların və Şura tərəfindən qəbul edilmiş digər mətnlərin hazırlanması, tərtibi və dərc edilməsi.

Kollegiyanın müzakirələri onun prosedur qay-

dalarında nəzərdə tutulduğu kimi, Kollegiyanın zəruri hesab etdiyi hallarda məxfi xarakter daşıyır. Kollegiyanın üzvlərinə, ekspertlərə və üçüncü tərəflərin nümayəndələrinə təqdim olunan sənədlərə giriş Avropa Parlamentinin və Şuranın 1049/2001 sayılı Qaydası ilə tənzimlənir [4].

Qaydalar tənzimləmənin bütün Üzv Dövlətlərdə ardıcıl şəkildə tətbiq edilməsini təmin etmək üçün ardıcillıq mexanizmini müəyyən edir ki, bununla da nəzarət orqanları bir-biri ilə və lazım olduqda Komissiya ilə əməkdaşlıq edir.

Qaydaların pozulması nəticəsində maddi və ya qeyri-maddi zərər dəymiş hər hansı şəxs vurulmuş zərəərə görə nəzarətçidən və ya məlumatları işləyəndən kompensasiya almaq hüququna malikdir. Məlumatların işlənməsi əməliyyatlarında iştirak edən hər hansı nəzarətçi işlənmə nəticəsində Qaydaları pozan zərəərə görə məsuliyyət daşıyır. Mülkiyyətçi və operator məlumatların işlənməsi əməliyyatları nəticəsində dəymiş zərəərə görə yalnız Qaydanın məlumatların işlənməsi əməliyyatlarını həyata keçirənlərə xüsusi olaraq yönəldilmiş öhdəliklərini yerinə yetirmədikdə və ya mülkiyyətçi və operatorun qanuni göstərişlərindən kənardə və ya əksinə hərəkət etdikdə məsuliyyət daşıyır. Mülkiyyətçi və operator zərəərə səbəb olan hadisəyə görə heç bir şəkildə məsuliyyət daşmadığını sübut edərsə, məsuliyyətdən azad edilir. Birdən çox mülkiyyətçi və operator, yaxud hər iki mülkiyyətçi və operator eyni məlumatların işlənməsi əməliyyatlarında iştirak etdikdə və nəticədə dəyən hər hansı zərəərə görə məsuliyyət daşdıqda, hər bir mülkiyyətçi və operator saxlanılmalıdır. Məlumat subyektinin səmərəli kompensasiyasını təmin etmək üçün bütün zərəərə görə məsuliyyət daşıyır. Mülkiyyətçi və operator dəymiş zərəərə görə tam kompensasiya ödədikdə, həmin mülkiyyətçi və operator eyni məlumatların işlənməsi əməliyyatlarında iştirak edən digər mülkiyyətçidən və operatorndan kompensasiyanın müvafiq hissəsini geri tələb etmək hüququna malikdir. Kompensasiya almaq hüququnun həyata keçirilməsi üçün məhkəmə prosesləri üzv dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq səlahiyyətli məhkəmələr qarşısında qaldırılır. [9]

Azərbaycan Respublikasında fərdi məlumatların mühafizəsi sferasında vahid bir ixtisaslaşmış

qurum mövcud deyildir. Bu sferada müvafiq fəaliyyəti müxtəlif yerli icra hakimiyyəti orqanları öz aidiyyəti çərçivəsində həyata keçirirlər. Lakin bu cür fəaliyyət əlaqələndirmənin mövcud olması üçün effektivlik standartlarına cavab vermir və fərdi məlumatların mühafizəsi haqqında qanunvericiliyin pozulması hallarının qarşısının alınması prosesi çətinləşir. Azərbaycan Respublikasının müvafiq sferada olan qanunvericiliyinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi onun bu sferada dövrün tələblərinə uyğun olaraq daha effektiv tənzimlənməsini təmin edəcəkdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi fərdi məlumatların mühafizəsi sferasında konkret bir orqan fəaliyyət göstərmir. Müxtəlif dövlət orqanları öz yurisdiksiyaları çərçivəsində bunu həyata keçirirlər. Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti, Vergilər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Təhlükəsizlik Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Xüsusi Rabitə və İnformasiya Təhlükəsizliyi Dövlət Xidməti çərçivəsində realizə edilir. “İnformasiya əldə etmək haqqında “Azərbaycan Respublikasının qanununda “İnformasiya məsələləri üzrə Müvəkkil” yaradılması məsələsi ehtiva edilmişdir. Lakin bu Qanuna 2012-ci ildə dəyişiklik olduqdan bu vəzifə İnsan hüquqları

üzrə Ombudsmana tapşırılmışdır. [2] Lakin Ombudsman illik ümumi hesabat verməsinə baxmayaraq, sırf bu sferada hesabat vermir. Bu işə fəaliyyətin effektiv olmasına birbaşa təsir edir. Azərbaycan Respublikası “Fərdi məlumatların avtomatlaşdırılmış qaydada işlənməsi ilə əlaqədar şəxslərin qorunması haqqında” konvensiyanın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 2009-cu il 30 sentyabr Qanunu ilə 1981-ci il Konvensiyasını imzalamış və ratifikasiya etmişdir. Bu Konvensiyaya “Nəzarət qurumları və trans-sərhəd məlumat axını haqqında Əlavə Protokol” da mövcuddur. [5] Lakin Azərbaycan Respublikası bu protokolu imzalamamışdır. Protokol 2001-c ildə qəbul edilmişdir. Protokolun məqsədlərindən biri Konvensiyaya qoşulmuş tərəflərin Fərdi məlumatların mühafizəsinin təmin olunması məqsədilə nəzarət qurumunun yaradılmasıdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 6 sentyabr 2010-cu il Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Fərdi məlumatların mühafizəsinə dair Tələblər”ə əsasən [3] fərdi məlumatların işlənməsinə icrasına nəzarət edən orqanlar ildə bir dəfədən az olmayaraq fərdi məlumatların informasiya sistemlərində mühafizənin düzgün formada təşkilinin monitorinqini aparmalıdırlar. Lakin “Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzarət orqanı haqqında heç bir müddəə öz əksini tapmamışdır. [1]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. “Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2010-cu il 11 may Qanunu
2. “İnformasiya əldə etmək haqqında “Azərbaycan Respublikasının 30 sentyabr 2005-ci il Qanunu
3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 6 sentyabr 2010-cu il Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Fərdi məlumatların mühafizəsinə dair Tələblər”
4. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the Protection of Natural Persons with Regard to the Processing of Personal Data and on the Free Movement of Such Data, and Repealing Directive 95/46/EC (European Union General Data Privacy Regulation- GDPR)
5. “Fərdi məlumatların avtomatlaşdırılmış qaydada işlənməsi ilə əlaqədar şəxslərin qorunması haqqında” 1981-ci il Avropa Şurasının Strazburq Konvensiyasının “Nəzarət qurumları və trans-sərhəd məlumat axını haqqında Əlavə Protokol”u (Additional Protocol to the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data regarding supervisory authorities and transborder data flows)
6. Aİ-nin Fəaliyyəti haqqında Müqavilənin (TFEU)
7. Aİ Əsas Hüquqlar haqqında Xartiya

8. https://edps.europa.eu/data-protection_en
9. <https://enterprise.gov.ie/en/Data-Protection/>
10. <https://www.devex.com/organizations/european-data-protection-supervisor-edps-155022>

Айсель Гаджиева

**НЕЗАВИСИМЫЙ НАБЛЮДАТЕЛЬНЫЙ ОРГАН ПО МОНИТОРИНГУ
ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ И РЕАЛИЗАЦИИ
ДАННОЙ ПРАКТИКИ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

Аннотация

В статье рассматриваются независимые контрольные органы, их статус и полномочия по контролю обработки персональных данных в Европейском Союзе. Каждое государство-член должно предусмотреть в Союзе один или несколько независимых государственных органов, ответственных за надзор за применением Правил для защиты основных прав и свобод обработки персональных данных и содействия свободному обмену персональными данными. («Надзорный орган»). Каждый надзорный орган в своей деятельности должен применять положения Правил. Государство должно обеспечить предоставление каждому надзорному органу человеческих, технических и финансовых ресурсов, зданий и инфраструктуры, необходимых для эффективного выполнения его обязанностей и осуществления своих полномочий, в том числе в контексте взаимопомощи. Каждое государство-член должно гарантировать, что каждый надзорный орган выбирает свой персонал под исключительным надзором члена или членов соответствующего надзорного органа. Каждый надзорный орган уполномочен выполнять обязанности, возложенные на него в соответствии с Правилами, и осуществлять возложенные на него полномочия на территории своего государства-члена.

Aysel Hajiyeva

**INDEPENDENT SUPERVISORY AUTHORITY FOR MONITORING PERSONAL DATA IN
THE EUROPEAN UNION AND THE IMPLEMENTATION OF THIS PRACTICE IN THE
LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

Annotation

The article discusses the independent control bodies, their status and powers to control the processing of personal data in the European Union. Each member state should provide in the Union one or more independent state bodies responsible for overseeing the application of the Rules to protect the fundamental rights and freedoms of personal data processing and to facilitate the free exchange of personal data. (Supervisory Authority). Each supervisory authority in its activities must apply the provisions of the Rules. The state must ensure that each supervisory authority is provided with the human, technical and financial resources, buildings and infrastructure necessary to effectively perform its duties and exercise its powers, including in the context of mutual assistance. Each Member State must ensure that each supervisory authority selects its own personnel under the exclusive supervision of the member or members of the relevant supervisory authority. Each supervisory authority is empowered to carry out the duties assigned to it in accordance with the Regulations and to exercise the powers assigned to it in the territory of its member state.

Bəxtiyar ASLANBƏYLİ

AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun dissertantı

E-mail: aslanbayli@yahoo.com

BEYNƏLXALQ VERGİ HÜQUQUNUN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAF TARİXİ

Açar sözlər: beynəlxalq vergi hüququ, əməkdaşlıq, ikiqat vergitutma, vergi sazişləri, çoxtərəfli əməkdaşlıq, Millətlər Cəmiyyəti, GATT, ÜTT, model konvensiyalar.

Ключевые слова: международное налоговое право, сотрудничество, двойное налогообложение, налоговые соглашения, многостороннее сотрудничество, Лига Наций, ГАТТ, ВТО, типовые конвенции.

Keywords: international tax law, cooperation, double taxation, tax treaties, multilateral cooperation, League of Nations, GATT, WTO, model conventions.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətin artması və milli fiskal sistemlərə öz əsasına görə oxşar vergilərin (hüquqi və fiziki şəxslərin gəlirlərinə dair, yəni mənfəət və gəlir vergisinə münasibətdə) tətbiqi, vergi məsələlərində dövlətlərin qarşılıqlı fəaliyyəti beynəlxalq ikiqat vergitutma probleminin aradan qaldırılması məsələsində dövlətlərin müntəzəm şəkildə bir araya gəlməsini daha da sürətləndirirdi. XIX ikinci yarısında beynəlxalq ikiqat vergitutma problemi tədricən elmi tədqiqat obyektinə qismində diqqəti cəlb etməyə başlayır. İlk növbədə o, maliyyə və hüquq elminin maraq dairəsinə düşmüşdü. Vergi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın əsas məqsədləri ikiqat vergitutmanın və vergi ödəyiciləri arasında ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması, vergidən yayınmanın qarşısının alınması, dövlətin vergi yurisdiksiyasının müəyyənləşdirilməsi, eləcə də beynəlxalq ticarətin inkişafı və vahid bazarın yaradılması yolunda vergi sis-

temlərinin harmonizasiyasını və unifikasiyasını təmin etməkdir.

Vergilər insanların bir-birinə münasibətini, öz dövlətinə olan münasibətini və ümumilikdə cəmiyyətə qarşı münasibətini müəyyən etməyə imkan verən dəyərli məlumatdır. Kimin vergiləri ödəməsi, nə qədər ödəməsi, hansı əsaslarla və hansı xidmətlər müqabilində ödəməsi ədalətli cəmiyyət konsepsiyasını daha dəqiq müəyyən etməyə imkan verir[6, 13].

Vergi münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi inkişaf tarixinə dair əsərlərin əksəriyyətində qeyd edildiyi kimi, vergi məsələləri üzrə ilk sazişlər XIX əsrin ortalarından imzalanmağa başlamışdır[13, 9-10]. 1843-cü ildə Belçika, Fransa ilə vergi sazişi imzaladı, 1845-ci ildə isə Niderland və Lüksemburqla müvafiq sazişlər imzalandı. Həmin sazişlər, vətəndaşların vərəsəlik qaydasında alınan əmlakına münasibətdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması üzrə yalnız ümumi qaydalar nəzərdə tutaraq, vergi xidmətlərinin inzibati-hüquqi qarşılıqlı təsiri və vergi məlumatlarının mübadiləsi kimi məsələləri tənzimləyirdi.

Oxşar xarakter və tətbiqi sahəsini (lakin ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına daha çox istiqamətləndirilmiş) 7 yanvar 1870-ci il tarixli və 16 aprel 1869-cu il tarixdə Prussiya və Saksoniya arasında birbaşa vergilər haqqında sazişin maddələri, habelə 21 iyun 1899-cu il tarixli ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına dair Prussiya və Avstriya-Macaristan arasında müqavilənin müddəaları təşkil edirdi[7, 5-6].

XIX əsrin sonlarından aktivləşən ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması tendensiyası

əsasən üç istiqamətdə inkişaf edirdi:

1) Müxtəlif federal ərazilərdə ikiqat vergitutmanın ləğvi məsələsi ilə bağlı Almaniyada (1870), İsveçrədə (1874) müvafiq qanunlar qəbul edilmişdir;

2) Britaniya imperiyasının yarımüstəqil üzvlərində bu növ verginin ləğvi ilə bağlı normalar qəbul edilmişdi;

3) Dövlətlərin öz daxili qanunları çərçivəsində (ilk belə milli qanun Niderlandda qəbul edilib) və dövlətlər arasında ikitərəfli sazişlərin bağlanması yolu ilə [12, 109].

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətin artması və milli fiskal sistemlərə öz əsasına görə oxşar vergilərin (hüquqi və fiziki şəxslərin gəlirlərinə dair, yəni mənfəət və gəlir vergisinə münasibətdə) tətbiqi, vergi məsələlərində dövlətlərin qarşılıqlı fəaliyyəti beynəlxalq ikiqat vergitutma probleminin aradan qaldırılması məsələsində dövlətlərin müntəzəm şəkildə bir araya gəlməsini daha da sürətləndirirdi. 1899-cu ildən 1919-cu ilədək dünyada 24 vergi konvensiyası imzalanmışdı, özü də onlardan yalnız biri vergi məsələlərində qarşılıqlı inzibati yardım məsələlərini tənzimləyirdi.

Bu dövrdə beynəlxalq ticarətin intensiv inkişafı ikiqat vergitutma probleminin aradan qaldırılması üzrə dövlətlərin birgə səylərini tələb edirdi. İkiqat vergitutmanın aradan qaldırılması üzrə ilk beynəlxalq müqavilə 21 iyun 1899-cu ildə Avstriya-Macaristan İmperiyası və Prussiya arasında imzalanmışdır [5, 195]. Bu müqaviləyə əsasən müəssisənin gəlirinə vergitutma onun daimi fəaliyyət göstərən qurumunun olduğu yerin qanunu ilə müəyyən olunurdu. Daimi fəaliyyət göstərən qurum dedikdə, müvafiq müəssisənin biznesinin əsas hissəsinin olduğu ərazi nəzərdə tutulurdu.

XIX-XX əsrin astanasında xarici ticarət münasibətlərinin fiskal-hüquqi aspektləri də beynəlxalq əməkdaşlığın predmetinə çevrilmişdi. İlk növbədə bu, gömrük-tarif tədbirləri ilə bağlı idi. Bu sahədə əsas nəticələr ondan ibarət idi ki, vergitutmanın (bir qayda olaraq, əmtələrin məhdud nomenklaturuna dair) səviyyəsinin razılaşdırılmış şəkildə azaldılması yalnız ayrı-ay-

rı ölkələrlə ikitərəfli müqavilələr üzrə qısamüddətli şəkildə həyata keçirilə bilərdi.

XIX əsrin ikinci yarısında beynəlxalq ikiqat vergitutma problemi tədricən elmi tədqiqat obyekti qismində diqqəti cəlb etməyə başlayır. İlk növbədə o, maliyyə və hüquq elminin maraqlı dairəsinə düşmüşdü. XIX əsrin sonlarında bu istiqamətdə növbəti əhəmiyyətli elmi tədqiqatlar aparılmışdır.

Birincisi, ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması üzrə nəzəri tədqiqatlar həyata keçirilmişdir. Həmçinin, əsas etibarilə Beynəlxalq Hüquq İnstitutunun himayəsi və təşəbbüsü altında keçirilən vərəsəlik əmlakından tutulan ikiqat vergi problemlərinə dair məsələlər də buna daxildir. İkincisi, 1892-ci ildə alman alimi Q.Şantsın məqaləsi nəşr olunmuşdu [18, 111]. Məqalədə vergi ödəyicisinin vergi yurisdiksiyasına iqtisadi bağlılığının meyarları əsaslandırılıb. Müəllifin fikrincə, belə bağlılıq olduqda, vergi yurisdiksiyası həmin şəxslərin gəlirlərindən vergilərin tutulması məsələsində üstün hüquqa malik olmalıdır, bu konstruksiya beynəlxalq spektrdə tətbiq edildikdə isə təkrar (və ya ikiqat) vergitutma aradan qaldırıla bilər. Üçüncüsü, 1899-cu ildə italyan müəllifi A.Qarellinin əsəri nəşr olundu. Müəllif həmin əsərdə beynəlxalq vergi hüququnu müstəqil elm kimi qeyd etmişdi. Bu əsərdə həmçinin beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətin vergiyə cəlb edilməsinin prinsipləri və qeyri-rezidentlərin vergiyə cəlb edilməsinin hüquqa uyğunluğu təhlil edilmişdir [19].

Birinci dünya müharibəsindən sonra yenilənmiş vergi sferasında beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq artıq genişlənmiş və yeni cizgilərini əldə etməklə öz forma və istiqamətləri dəyişməyə başlamışdır.

Bu məsələni aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar. İlk növbədə, ikitərəfli vergi sazişlərinin bağlanması dinamikası getdikcə artırdı. Onların arasında gəlirlərə münasibətdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması barədə sazişlər üstünlük təşkil edirdi. Belə ki, 1921-ci ildən 1925-ci ilədək 22 beynəlxalq vergi sazişi imzalanmışdır. 1922-ci ildən 1939-cu ilədək olan dövrdə Mərkəzi və Şimali Avropa ölkələri arasında beynəlxalq ikiqat vergitutmanın aradan

qaldırılmasına dair 69 saziş imzalanmışdır[3, 42].

Ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və daha çox sayda dövlətlərin (o cümlədən keçmiş müstəmləkələrin də) dünya iqtisadi sistemində daxil edilməsi fonunda müxtəlif ölkənin inkişaf səviyyəsi ilə şərtlənən prinsiplial fikir ayrılıqları meydana çıxdı. Müvafiq olaraq onların beynəlxalq əmək bölgüsündə (ilk növbədə, kapitalın idxal və ya ixrac edən kimi) rolu məsələsində də fikir müxtəliflikləri yaranmağa başladı[10, 125].

Ötən əsrin 20-ci illərindən başlayaraq çoxtərəfli (o cümlədən, regional) vergi sazişlərinin bağlanması cəhdləri atmağa başlamışdı. Məsələn, 1922-ci ildə Avstriya, Macarıstan, Polşa, İtaliya, Rumıniya və Yuqoslaviya arasında çoxtərəfli vergi sazişi imzalanmışdır. Bu Saziş o dövr üçün yeni olan vergi ödəyicilərinə şikayət etmək hüququ verirdi, həmçinin Saziş mübahisələrin həlli proseduru ilə bağlı qayda da müəyyən edirdi[5, 14].

Müharibəarası dövrdə vergi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın baza şərtlərinin hazırlanması üçün beynəlxalq təşkilatlar və çoxtərəfli konfranslar daha fəal olmağa başlamışdı. Həmin vaxtlar Millətlər Cəmiyyəti daha aktiv fəaliyyəti ilə seçilirdi.

1925-ci ilin fevralında Millətlər Cəmiyyətinin texniki ekspert komitəsi onun Maliyyə komitəsinə öz hesabatını göndərdi. Orada ilkin nəticələrin tədqiqi, nümunəvi sazişlərin mətnlərinin hazırlanması planları əks olunurdu. İki il sonra, bu komitə 1927-ci ilin aprelində özünün növbəti məruzəsi ilə yanaşı, dörd nümunəvi konvensiya layihəsi təqdim etdi. Bu layihələr 1928-ci ilin oktyabrında Cenevrədə keçirilmiş ikiqat vergiyə cəlb etməyə dair beynəlxalq konfransda müzakirə olundu. Konfransda 27-dən çox ölkənin nümayəndələri iştirak etmişdi[15, 88-89].

Konfransda növbəti nümunəvi sənədlər qəbul edilmişdi: a) birbaşa vergilər (gəlir və əmlak vergiləri) sferasında ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında konvensiya; b) vərəsəliyə münasibətdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında konvensiya; c) vergi məsələləri üzrə inzibati yardımın göstərilməsi; ç) vergilərin

tutulması zamanı hüquqi yardım göstərilməsinə dair konvensiya[14, 22-23].

1929-cu ildə Millətlər Cəmiyyətinin daimi fəaliyyət göstərən orqanı kimi Vergi Komitəsi təsis edildi. Onun fəaliyyətinin ilk ən mühüm nəticələrindən biri müəssisələrin gəlirlərinin vergitutma məqsədi ilə dövlətlər arasında bölüşdürülməsi haqqında çoxtərəfli Konvensiya layihəsinin işlənilib hazırlanması olub. Bu layihəyə 1933-cü ildə Nyu-Yorkda və Vaşinqtonda Fiskal Komitənin alt komitələrinin iclaslarında baxılıb, həmin iclaslar Beynəlxalq Ticarət Palatası tərəfindən təşkil olunmuşdu. Bundan sonra isə, həmin ilin iyununda Vergi Komitəsinin iclasında müvafiq layihələr nəzərdən keçirilmişdir.

1920-ci illərdə ABŞ Xəzinədarlığının məsləhətçisi və beynəlxalq vergi hüququnun inkişafında tanınmış sima olan Tomas Adams ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasında ikitərəfli yox, çoxtərəfli əməkdaşlığa üstünlük verərək bu sahədə çoxsaylı dövlətlərin mövqeyini ifadə edə bilən müqavilənin bağlanması zərurətini irəli sürmüşdü[8, 57-58].

1940-cı ilin iyununda və 1943-cü ilin iyulunda Meksiko şəhərində Millətlər Cəmiyyətinin Vergi Komitəsi tərəfindən təşkil olunmuş ikiqat vergi konfransı keçirildi. Vergi Komitəsinin təklifi ilə bu konfranslarda müzakirə edilən əsas məsələlər vergi sahəsində beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq, nümunəvi vergi konvensiyaları və müəssisələrin gəlirlərinin vergitutma məqsədi ilə dövlətlər arasında bölüşdürülməsi haqqında çoxtərəfli Konvensiya layihəsi idi.

XX əsrin 40-cı illərinin ikinci yarısından başlayaraq dünya iqtisadiyyatının tədricən bərpa, sonra isə artımı vergi məsələləri üzrə dövlətlərarası əməkdaşlıq əlaqələrində yenilənməyə səbəb oldu. Bu dövrün əvvəllərində vergi əməkdaşlığının regionallaşması Avropa ölkələrinin yaxınlaşmasında özünü büruzə verdi[11, 145]. Bunun nəticəsi XX əsrin 50-ci illərinin birinci yarısında üç iqtisadi birləşmə, 1993-cü ildə isə vahid sosial-iqtisadi məkanın formalaşmasına gətirib çıxardı. İntegrasiya prosesinin əsaslarından biri Avropa Birliyi üzvü olan ölkələrin vergi sahəsində sıx əməkdaşlığıdır. Belə əməkdaşlıq daim genişlənir. İlk vaxtlar bu əməkdaşlıq sadə koor-

dinasiya ilə məhdudlaşdırsa, hazırda vergitutma qaydalarının harmonizasiya və unifikasiyası həyata keçirilir. Prinsipcə bu qanunauyğundur, çünki Avropa Birliyinin yaranması bu ideyaya əsaslanır, həmin məkanda əmtəə, kapital və əmək ehtiyatlarının hərəkəti hər hansı bir ayrışkıllıq olmadan, sərbəst olmalıdır, eyni şəraitdə rəqabət, o cümlədən vergilər də razılaşıdırılmalıdır [16, 179-192; 17, 125].

Beynəlxalq təşkilatlarının fəaliyyəti sayəsində model sazişlərdən istifadə təcrübəsi artmış, həmçinin həmin sazişlərdən istifadə ayrı-ayrı dövlətlər və onların birlikləri tərəfindən də qəbul edilmişdir. Məsələn, 1964-cü ildə Britaniya Millətlərin Birliyinin nümunəvi vergi sazişi işlənib-hazırlanmışdır [1, 17].

Vergi məsələləri üzrə dövlətlərarası hüquqi əməkdaşlığın genişləndirilməsi tendensiyası Şərqi Asiya, Afrika və Latin Amerikasına ölkələrinə də sirayət etmişdi. Məsələn, 1964-cü ildə Fransanın himayəsi altında Afrikanın fransızdilli ölkələri üçün çoxtərəfli konvensiya layihəsi hazırlanmışdı. 3 yanvar 1973-cü il tarixində Ərəb İqtisadi Birliyi Şurasının üzvü olan dövlətlər arasında gəlirlərin və kapitalın vergiyə cəlb edilməsi məsələsini tənzimləyən Saziş imzalandı. 29 oktyabr 1984-cü il tarixdə Qərbi Afrika İqtisadi Birliyi dövlətləri arasında gəlir və vərəsəlik məsələlərində vergitutma, o cümlədən qeydiyyat və gerb rüsumları məsələləri üzrə vergi sazişləri imzalanmışdı [4, 53].

XX əsrin ikinci yarısında vergi münasibətləri üzrə beynəlxalq əməkdaşlıqdan danışarkən, ilk növbədə GATT-ın rolu qeyd edilməlidir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) yaranmasına qədər, demək olar 50 il bu institut həm çoxtərəfli kompleks saziş funksiyasını yerinə

yetirmiş, həm də beynəlxalq ticarəti tənzimləyən məsələlərin müzakirə edildiyi beynəlxalq təşkilat və forum rolunda çıxış etmişdir. 1994-cü ilin aprel ayında Uruqvay raundundan sonra bu təşkilat ÜTT-yə çevrildi. Müasir dövrdə beynəlxalq vergi münasibətlərinin tənzimlənməsində ÜTT əhəmiyyətli rol oynayır.

Tariflər və digər dolaylı vergilər GATT çərçivəsində geniş müzakirə obyektinə olmuşdur və bu sahədə bir sıra tədbirlər də həyata keçirilmişdir, lakin birbaşa vergilərlə (gəlir vergisi) bağlı əhəmiyyətli işlər görülməmişdir. Yalnız 1994-cü il tarixli Subsidiyalar Məcəlləsindən sonra birbaşa vergilərlə bağlı məsələlər aktivləşmişdir. Bu Məcəllədə sənaye və kommertiya müəssisələrinin ixracla bağlı vergiləri, həmin vergilərdən tam və hissəvi azadolmalarla bağlı məsələlər tənzimlənir [9, 27-28].

ÜTT ilə yanaşı, beynəlxalq vergi hüququnun tənzimlənməsi ilə digər beynəlxalq qurumlar da məşğul olur. Onlardan biri 1938-ci ildə təsis edilmiş və hazırda dünyanın 110 ölkəsindən 12 500 iştirakçısı olan Beynəlxalq Vergi Assosiasiyasıdır (ing. International Fiscal Association — IFA). Bu təşkilat BMT, YUNESKO, BVF və İƏİT yanında məşvərətçi statusda maldır. Təşkilatın əməkdaşları BMT Model vergi konvensiyası layihəsinin işlənib-hazırlanmasında fəali iştirak ediblər. Öz fəaliyyətini illik beynəlxalq konfranslar, seminarlar vasitəsilə realizə edən bu təşkilat beynəlxalq vergi sferasında aktual problemlərin həlli istiqamətində milli vergi orqanları, müxtəlif ekspertlərlə qarşılıqlı müzakirələr aparır [2, 172]. Təşkilatın nəşrləri milli vergi sistemlərinin təkmilləşməsində effektiv normativ vasitələrdən hesab edilir.

İstinadlar:

1. Баев С.А. Соглашения об избежании двойного налогообложения между Россией и государствами- членами ЕС: сравнительно-правовое исследование. Wolters Kluwer Russia, М.: 2007, 192 с.
2. Кадет А.В. 67-ой конгресс Международной налоговой ассоциации. Форумы, конференции, круглые столы. Экономика. Налоги. Право. № 6, 2013. с. 171-173.
3. Погорлецкий А. И. Международное налогообложение. СПб.: изд-во Михайлова В.А., 2006. 384 с.

4. Хуммель Р., Козлов Е.Ю. История международного налогового права // Финансовое право зарубежных стран: Сборник научных трудов / МГИМО(У) МИД России. Междунар.-правовой фак.; Под общ. ред. Г.П.Толстопятенко. М., МГИМО, 2001, с. 40-53.
5. Altman Zvi Daniel. Dispute Resolution Under Tax Treaties. IBFD Publications, 2005, 492 p.
6. Cordes J. Joseph, Robert D. Ebel, Jane Gravelle. The Encyclopedia of Taxation & Tax Policy. The Urban Insitute. 2005, 499 p.
7. Evers Maikel . Tracing the Origins of the Netherlands' Tax Treaty Network. Intertax, Vol. 41, Issue 6/7 2013, p. 1-15.
8. Graetz J. Michael. Follow the money: essays on international taxation. Yale Law Library, 2016, 537 p.
9. Harris P., Oliver D. International Commercial Tax. Cambridge University Press. 2010, 483 p.
10. Hongler, P. International Law of Taxation. Oxford: Oxford University Press, 2021, p. 125. 240 p.
11. Isenbergh, J. International Taxation: U.S. Taxation of Foreign Persons and Foreign Income 2021. CCH Incorporated, 2021, 388 p.
12. Kobetsky M. International Taxation of Permanent Establishments. Principles and Policy. Cambridge University Press. 2011, 459.
13. Parthasarathi, Sh. Taxation History, Theory, Law and Administration. Cham: Springer Nature, 2021, 504 p.
14. Pötgens Frank. Income from International Private Employment: An Analysis of Article 15 of the OECD Model. IBFD, 2006, 1020 p.
15. Wittendorff Jens. Transfer Pricing and the Arm's Length Principle in International Tax Law. Kluwer Law International, 2010, 880.
16. Grosclaude J. Doctrine fiscal en France 1999-2002. Paris: Juris-Classuer, 2003. p. 179–192.
17. Martinez, J-C. Une constitution fidcal pour l'Europe. Paris, 2004, p. 125.
18. Mutscher Axel. Die Kapitalstruktur von Betriebstätten im Internationalen Steuerrecht. Erich Schmidt Verlag GmbH & Co KG, 1997, 183 s).
19. <https://archive.org/details/ildirittointern00garegoog>

Бахтияр Асланбейли

**ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ
МЕЖДУНАРОДНОГО НАЛОГОВОГО ПРАВА
Резюме**

В конце девятнадцатого и в начале двадцатого века расширение международной экономической деятельности и применение аналогичных налогов к национальным фискальным системам (на доходы юридических и физических лиц, то есть по отношению налога на прибыль и на подоходный налог) и взаимодействие государств в налоговых вопросах ускорило проведение регулярных встреч государств по устранению проблемы двойного налогообложения. Во второй половине XIX века проблема международного двойного налогообложения постепенно стала привлекать внимание как объект научных исследований. В первую очередь она заинтересовала науку финансов и науку права. Основными целями международного сотрудничества в области налогообложения являются устранение двойного налогообложения и дискриминации между налогоплательщиками, предотвращение уклонения от уплаты налогов, определение налоговой юрисдикции государства, а также обеспечение гармонизации и унификации налоговых систем за счет развития международной торговли.

Bakhtiyar Aslanbayli

**HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF
INTERNATIONAL TAX LAW**

Summary

In the late nineteenth and early twentieth centuries, the expansion of international economic activity and the application of similar taxes to national fiscal systems (on the income of legal entities and individuals, that is, in relation to profit tax and income tax) and the interaction of states in tax matters accelerated the holding of regular meetings of states to eliminate the problem of double taxation. In the second half of the 19th century, the problem of international double taxation gradually began to attract attention as an object of scientific research. First of all, it interested the science of finance and the science of law. The main goals of international cooperation in the field of taxation are the elimination of double taxation and discrimination between taxpayers, the prevention of tax evasion, the determination of the tax jurisdiction of the state, as well as ensuring the harmonization and unification of tax systems through the development of international trade.

Elnur ƏLİYEV

Elnur.aliyev.bdu@gmail.com

DÖVLƏT İMMUNITETİ: DOKTRİNA, TƏNZİMLƏMƏNİN HÜQUQİ ƏSASLARI VƏ MƏHKƏMƏ PRAKTİKASI

Açar sözlər: dövlət immuniteti, yurisdiksiya, mütləq immunitet nəzəriyyəsi, nisbi (funksional) immunitet nəzəriyyəsi, beynəlxalq iqtisadi hüquq, beynəlxalq ticarət və kommersiya münasibətləri, məhkəmə immuniteti.

Ключевые слова: государственный иммунитет, юрисдикция, теория абсолютного иммунитета, теория относительного (функционального) иммунитета, международное экономическое право, международная торговля и коммерческие отношения, судебный иммунитет

Keywords: state immunity, jurisdiction, theory of absolute immunity, theory of relative (functional) immunity, international economic law, international trade and commerce relations, judicial immunity

Dövlət immunitetinin anlayışı və onun hüquq elmində qiymətləndirilməsi.

Beynəlxalq hüquq bərabərlərin hüququdur və bu hüquq bəyan edir ki, bütün dövlətlər suverenliyə xas olan hüquqlardan tam şəkildə, sərbəst surətdə istifadə etmək kimi müstəsna hüquqa malikdirlər və digər dövlətlər də öz növbəsində bu hüquqlara hörmət etməli və onların həyata keçirilməsinə müdaxilə etməməlidirlər. BMT Baş Assambleyası məsələnin əhəmiyyətinə xüsusi toxunaraq dəfələrlə dövlətləri başqa dövlətlərin suverenliyinə zidd olan qanunların qəbulundan, inzibati xarakterli tədbirlərin tətbiqindən, əsassız mühakimə yurisdiksiyasının həyata keçirilməsindən imtina etməyə çağırıb. Deməli, dövlət tərəfindən reallaşdırılan yurisdiksiya və istənilən digər fəa-

liyyət tədbirləri beynəlxalq hüquqla tanınan immunitetlərə riayət etmək şərti ilə həyata keçirilməlidir.

Belə bir sual yaranır: Dövlət immuniteti nədir və onun mahiyyəti nəyi ifadə edir?

İlk öncə məsələyə tarixi baxımından aydınlıq gətirməyi zəruri hesab edirik. Dövlət immuniteti hüquqi kateqoriya kimi tarixi proseslərin nəticəsi olaraq meydana gəlmiş, nəzəriyyə və praktikada elmi təhlil və araşdırma predmetinə çevrilmişdir. Xüsusən, onun yurisdiksiya, suverenlik və dövlətin beynəlxalq hüquq subyektiyi ilə qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi daha çox diqqəti cəlb etmiş və indinin özündə də o, öz aktuallığını və əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqda davam edir. Roma hüququna məlum olan dövlət immunitetinin hüquqi məzmunu – *par in parem imperium non habet* (bərabərin bərabər üzərində hakimiyyəti yoxdur), *par in parem non habet jurisdictionem* (bərabərin bərabər üzərində yurisdiksiyası yoxdur) kimi maksimalarla ifadə olunurdu. Qərbdə populyar olan hüquq ensiklopediyasına görə, latın mənşəli termin olan *immunitas* - istisna, qanunun ümumiyyətlə yerinə yetirilməsini tələb etdiyi vəzifələrdən azad olmaq (*exemption from performing duties which the law generally requires*) kimi mənanı ifadə edir [22, p.751]. Ümumi anlamda xarici yurisdiksiyadan dövlət immuniteti dedikdə müvafiq dövlətin qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının qəbul etdiyi hakimiyyət xarakterli göstərişlərin [33, p.118] onun suverenliyi altında yerləşən ərazi hüdudlarında, istərsə də həmin dövlətin yurisdiksiyası altında yerləşən ərazilərdə (məs, onun müstəsna iqtisadi zonasında və ya kontinental şelfində) başqa bir dövlət tərəfindən

yerinə yetirilməsindən azad olması başa düşülür. Professor L.Oppengeym hələ çox illər bundan öncə qeyd etmişdi ki, dövlətin yurisdiksiya immuniteti dövlətlərin bərabərliyinin nəticəsidir (*consequence of state equality*) və onların suveren bərabərliyi beynəlxalq hüququn (BH) ümumi prinsipi olan *par in parem imperium non habet* prinsipinin gücünə söykənir və bu da dövlət suverenliyinin nəticəsi olan hər hansı dövləti başqa dövlətə münasibətdə yurisdiksiyanı həyata keçirə bilməz (*no state can claim jurisdiction over another*) kimi mühüm müəyyənliklə şərtləşir [30,p. 239].

Daha ümumi və daha sadə tərif Helmut Ştaynberqer tərəfindən verilib. Müəllif vurğulayır ki, BH kontekstində dövlətin immunitet hüququ dedikdə elə hüquq normalarının və prinsiplərinin məcmusu başa düşülür ki, məhz xarici dövlət həmin norma və prinsiplərə söykənərək, hüququn xarici dövlətin yurisdiksiyası altından çıxmasını, onun həyata keçirilməsinin dayandırılmasını və ya başqa dövlətin yurisdiksiyasına tabe olmamağı bəyan edə bilər [34,p.428]. Leo Corc Buş isə yazır ki, dövlət immuniteti konsepsiyası dövlətin xarici məhkəmələrin yurisdiksiyasına (yurisdiksiyadan immunitet) tabe olmamasıdır və bu da o anlamı ifadə edir ki, dövlətin xaricdə olan mülkiyyəti həbs və icraedici tədbirlərin predmeti ola bilməz (icra tədbirlərindən immunitet). Beləliklə, dövlət immuniteti ikili təbiətə malikdir: *ratione personae* immuniteti, o vaxt ki, xarici dövlət işə cəlb olunub və *ratione materiae* immuniteti, o vaxt ki, söhbət xarici dövlətin mülkiyyəti haqqında gedir [23,p.3]. Professor Əfsər Sadıqov da dövlət immunitetini hüquqi kateqoriya kimi səciyyələndirərək qeyd edir ki, dövlət immuniteti – müəyyən olunmuş formada dövlətin razılığı olmadan onun, eləcə də inzibati-ərazi vahidlərinin digər dövlətin qanunlarına, normativ hüquqi göstərişlərinə, həmçinin məhkəmə hakimiyyətinə, inzibati-ərazi vahidlərinə, dövlət orqanlarına tabe olmamaq hüququdur [3,s.112]. Deməli, dövlətin immuniteti onu başqa dövlətin yurisdiksiyasından kənar olmasını və ya azad olmasını şərtləndirir. Bu vəziyyətdə yurisdiksiya termini ən geniş mənada tətbiq olunur və dövlət tərəfindən, o cümlədən başqa dövlətə münasibətdə hakimiyyət səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi kimi başa düşülür.

Yurisdiksiya BH anlamda suverenliyin təzahürü, dövlət hakimiyyətinin həcmi və fəaliyyət sferası deməkdir. Dövlətin suveren hüquqlarının realizəsi üçün yurisdiksiya anlayışı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Formalaşmış hüquqi praktikaya əsasən, yurisdiksiyanın aşağıdakı növləri: həcminə görə - tam və məhdud; fəaliyyət sferasına görə - ərazi və ərazidənkənarlıq; hakimiyyətin xarakterinə görə - qanunverici, icra və məhkəmə; hüququn subyektlərə ünvanlanmasına görə - əmredici, prosessual məcburiyyət və məhkəmə yurisdiksiyası fərqləndirilir [15,s.330; 17,s.9-10; 21,s.3].

Hüquq ədəbiyyatında qeyd olunur ki, xarici dövlətlərin immunitet problemi ilə əlaqəli olan *yurisdiksiya* termini əsasən ümumi hüquq (*common law*) ailəsinə mənsub olan ölkələrdə işlənilib hazırlanıb. Kontinental hüquq sistemində malik olan ölkələrdə isə yurisdiksiya problemi suverenlik anlayışı ilə birgə nəzərdən keçirilir [19,s.9]. Məsələn, Corc Biil iddia edir ki, yurisdiksiyanın müəyyənliyi ümumi hüququn məsələsidir və o BH doktrinası tərəfindən tanınmır. Müəllif dövlətin icraedici yurisdiksiyasını xarakterizə edərək onu qeyd edir ki, icraedici yurisdiksiya, bir qayda olaraq, dövlətin ərazi hüdudları çərçivəsində qüvvədədir, lakin o, bir sıra hallarda BH normalarına söykənməklə, dövlətin ərazi hüdudlarını aşaraq onun, məsələn, kontinental şelfinə şamil oluna bilər [24, p. 274]. O, burada ərazilərin hüquqi statusunu vahid dövlət ərazisi adı altında eyniləşdirərək belə bir fikir səsləndirir ki, vəzifəli şəxsin səlahiyyəti yalnız suveren dövlətin hüdudları daxilində həyata keçirilə bilər. Bu mövqə ilə qismən də olsa, razılaşmaq olar. Ona görə ki, müəllifin yaşadığı dövrdə (XX əsrin birinci yarısında) BH yurisdiksiya məsələlərinə tənzimləyici təsiri bir o qədər təsirli olmamışdır, baxmayaraq ki, dövlət immuniteti konsepsiyası hüquqi adət kimi artıq mövcud idi. Lakin bu gün dövlət immunitetinin dövlətin yurisdiksiyası ilə qarşılıqlı əlaqəsi BH hadisə kimi qəbul edilir və tanınır. Onu da yaddan çıxarmaq olmaz ki, kontinental şelf və müstəsna iqtisadi zonanın hüquqi rejimlərini müəyyən edən beynəlxalq müqavilələrin qəbul edilməsinə qədər, onlar beynəlxalq rejimli ərazi hesab olunan açıq dənizin tərkib hissəsi kimi tanınırdılar. İndi isə həmin ərazilər hüquqi rejiminə görə

qarışıq rejimli ərazidirlər. Məhz bu amil nəzərə alınmaqla onu qeyd edə bilərik ki, yurisdiksiya anlayışı BH kateqoriyadır və o, bütün hallarda dövlətin immuniteti ilə qarşılıqlı əlaqəni ehtiva edir, baxmayaraq ki, Corc Biil onu sırf dövlətdaxili hüququn institutu kimi qəbul edirdi.

Məşhur ingilis hüquqşünası Yan Brounli isə yurisdiksiya və dövlət immunitetinin qarşılıqlı əlaqəsinə pozitiv reallıqlar kontekstində yanaşaraq öz əsərində vurğulayır ki, yurisdiksiya dövlətin suverenliyinin mühüm aspekti olub məhkəmə, qanunverici və inzibati səlahiyyət mənasını ifadə edir və bu meyara əsaslanmaqla müvafiq qərarların və ya qaydaların qəbul edilməsi hakimiyyətini (əmrədicisi və ya qanunverici yurisdiksiya) icraedicisi fəaliyyətin tətbiq edilməsinə, qərarların qəbul edilməsinə yönələn hakimiyyətdən (icraedicisi yurisdiksiya) fərqləndirmək lazımdır [4,s.425-426]. Hesab edirik ki, bu yanaşma daha əsaslı və daha mühüm yanaşmadır, ona görə ki, əmrədicisi, qanunverici və məhkəmə yurisdiksiyası şərtsiz olaraq olaraq dövlətin ərazisində hüququn və BH əsas subyekti kimi digər dövlətlərə münasibətdə birbaşa qüvvəyə malik deyil (məs, hər hansı xarici dövlətə qarşı dövlətin öz məhkəməsində iş qaldırması və s.).

Kontinental hüquq ailəsinə mənsub olan doktrinada da yurisdiksiya və suverenlik anlayışlarına ümumi hüquq ailəsinə mənsub doktrina kimi oxşar müstəvidə münasibətin sərgilənməsinin şahidi oluruq. Bunu daha çox Rusiya BH doktrinasında görmək mümkündür. Sözügedən doktrina o mövqedən çıxış edir ki, dövlətin suverenliyi, bir tərəfdən, dövlətin hökmranlığı, digər tərəfdən isə, - dövlətin müstəqilliyidir [12, s.15]. Dövlətin öz ərazisində hökmranlığı o deməkdir ki, dövlət özünün ərazi hüduqlarında yerləşən bütün şəxslərə, onların birliklərinə, təşkilatlara münasibətə ali hakimiyyətə malikdir və onun göstərişləri bütün dövlət orqanları, vəzifəli şəxslər, fiziki və hüquqi şəxslər üçün məcburidir. Dövlət həmin subyektlər üçün məcburi davranış qaydaları müəyyən edir və bunun müqabilində milli qanunvericilik yaradır, onun yerinə yetirilməsinə təminat verir və bunun üçün məcburiyyət üsullarını və vasitələrini səfərbər edir. Başqa bir tərəfdən, dövlətin suverenliyi beynəlxalq münasibətlərdə, xarici si-

yasətin həyata keçirilməsində dövlətin müstəqilliyi deməkdir [18,s.5]. Hər bir suveren dövlətin ayrılmaz xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, daxili və xarici siyasət məsələlərini müstəqil şəkildə həll etmək hüququna malikdir. Bu hüquqa başqa dövlətlərin aktlarına hörmət etmək hüququ da əlavə edilməlidir [13,s.51]. Düzdür, uzun müddət Rusiya BH doktrinasının nümayəndələri hesab edirdilər ki, BH dövlətin daxili fəaliyyətini tənzimləmir və tənzimləyə də bilməz və buna görə də BH dövlətin daxili müstəqilliyi üçün hər hansı məhdudiyət mövcud deyil (V. P. Danevski və b.). Lakin dövlətlərarası münasibətlərin inkişafı və BH dövlətdaxili məsələlərin tənzimlənməsinə bu və ya digər formada nüfuz etməsi həmin doktrinanın mövcud reallıqlara tamamilə yeni müstəvidə yanaşmasına zəmin yaratmış oldu. Qeyd olundu ki, dövlət öz suverenliyi gücünə xarici siyasət sahəsində tam müstəqilliyə malikdir, lakin dövlətin daxili siyasi müstəqilliyə malik olması onu BH müvafiq olaraq başqa dövlətlərin siyasi müstəqilliyinə və ya ərazi toxunulmazlığına qarşı yönələn istənilən hərəkətdən çəkinmək öhdəliyindən azad etmir. Başqa sözlə, dövlət BH söykənməklə, özünün xarici siyasət fəaliyyətinin həyata keçirilməsində azaddır. Lakin, dövlət BH əsas prinsiplərindən yaranan beynəlxalq öhdəliklərini də mütləq nəzərə almalıdır. Bu öhdəlik xarici əlaqələrdə dövlətin müstəqilliyinin məhdudlaşdırılması kimi başa düşülməməlidir.

Hüquq ədəbiyyatında bununla bağlı vurğulanır ki, dövlətin suverenliyi BH çərçivəsində, başqa dövlətlərin suverenliyinə və maraqlarına hörmət nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Yəni, dövlət BH subyekti kimi öz hakimiyyətini başqa dövlətə münasibətdə həyata keçirə bilməz. Xüsusən, bu bir dövlətin başqa dövlətin qanunvericiliyinə tabe olmamasında təzahür edir. Dövlətin fəaliyyəti onun öz qanunları və BH normaları ilə müəyyən edilir [20,s.281]. Bu müəyyənlik dövlət immunitetinə də aiddir. Belə ki, bir dövlətin immuniteti başqa bir dövlətin məhkəmə orqanları sistemində qarşı immuniteti də əhatə edir və başqa bir dövlətin məhkəməsində yalnız o zaman həmin dövlətə qarşı iş qaldırıla bilər ki, bunun üçün onun razılığı olmuş olsun [25,p.535; 16,s.54-55].

Dövlətlərin hüquq bərabərliyi, onların bir-biri-

lərindən asılı olmaması onu göstərir ki, heç bir dövlət digər dövlətə, onun orqanlarına və mülkiyyətinə münasibətdə öz hakimiyyət yurisdiksiyasını həyata keçirə bilməz. Xarici dövlət mütləq dövlət immunitetindən istifadə etməklə öz fəaliyyətini heç bir halda digər dövlətin iradəsi əleyhinə yönəldə və onu üstələyə bilməz, əks halda, bu BH qaydasının pozulması kimi qiymətləndirilə bilər.

İ.O.Xlestova həm ümumi hüquq, həm də kontinental hüquq ölkələrinin yurisdiksiya və suverenlik anlayışlarının xarici dövlətlə əlaqəli probleminin tədqiqinə həsr olunmuş doktrinamı ümümləşdirərək onların aşağıda qeyd olunan əsas cəhətlərini ayırır: 1) müvafiq dövlətin başqa dövlətin qanunvericiliyinə tabe olmaması; 2) müvafiq dövlətin başqa dövlətin məhkəmə və icra hakimiyyəti orqanlarının və başqalarının hərəkətlərinə tabe olmaması [19,s.12]. Məhz buna görə də hüquq ədəbiyyatında xarici dövlətin immunitetinin ikili təbiətə malik olması qeyd olunur. Birincisi, bu hüquq xarici dövlətin başqa dövlətin yurisdiksiyasına tabe olmamaq hüququdur, yəni bu ona başqa dövlətin məhkəmə, inzibati və digər orqanları tərəfindən hər hansı məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq olunmasını istisna edən hüququdur. İkincisi, bu dövlətin xarici dövlətin hərəkətinə və mülkiyyətinə nisbətdə özünün ərazi yurisdiksiyasından imtinası, yəni məhkəmə, inzibati və digər orqanlar tərəfindən hər hansı məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqindən imtina etməsidir [11,s.25-26].

Dövlət immunitetinin mənşəyi məsələsinə gəldikdə isə, Qərb müəlliflərinin çoxsaylı əsərlərinin təhlilinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, hal-hazırda beynəlxalq praktikada mövcud olan və tanınan dövlət immunitetinin mənşəyini başqa dövlətin yurisdiksiyasından immunitetə malik olan suverenin (kralın) şəxsi immuniteti təşkil etmiş və ondan qaynaqlanmışdır. Başqa sözlə, dövlət immuniteti konsepsiyası orta əsrlərin məhsuludur və bu o zamanlardır ki, həmin tarixi dövrlərdə suverenin şəxsi iradəsi dövlətin simasında təcəssüm etmiş və o, BH subyekt kimi başqa xarici dövlətlərin yurisdiksiyasından immunitetə malik olmuşdur. Yan Sinkler təsdiq edir ki, kimsə dövlətin müasir immunitet hüququnun kökünə baxmaq is-

təsə, bunun mənşəyinin suverenlərin və ya dövlət başçılarının şəxsi immunitetinə dair əvvəllər təşəkkül tapmış nəzəriyyəyə söykəndiyinə tam əmin ola bilər [35, p.121]. Feodalizm dövründə dövlət hələ suverenin şəxsiyyətindən ayrılmadığı üçün, onun mülkiyyəti ele suverenin mülkiyyəti kimi qəbul edilirdi. Buna görə də mütləq immunitet nəzəriyyəsi həm də *par in parem non habet jurisdictionem* formulası kimi ifadə edilirdi. Bu o demək idi ki, hansısa suveren, yəni hökmdar başqa suverənə münasibətdə yurisdiksiyanı həyata keçirmək hüququna malik deyil. Lakin, zamanla bu uyğunluq öz əhəmiyyətini itirməyə başlamış və sonda dövlət immuniteti suverenin immunitetindən daha geniş mənə kəsb etməyə başlamışdı. Xarici dövlətin və onun mülkiyyətinin immunitetinin tanınmasına dair ilk tarixi hadisə 1668-ci ilə təsadüf edir, hansıki həmin vaxt xarici məhkəmə ispan kralının borcuna görə saxlanılan üç ispan hərbi gəmisinin üzərinə qoyulmuş həbsin yolverilməz və qanunsuz olduğunu öz qərarı əsasında tanımışdır [26,p.23].

Dövlətlərarası münasibətlərdə dövlət immunitetinin nəzərə alınmasının maddi əsasını beynəlxalq münasibətlər təşkil edir. Bu münasibətlər məzmununa, subyekt dairəsinə görə müxtəlif və rəngarəng xarakterə malikdirlər və bu münasibətlərin fəvqündə dövlətin iştirakı və rolu bu və ya digər dərəcədə immunitetlə bağlı yaranan problemlərin həllini gündəmə gətirmiş olur. Dövlət BH əsas subyekt kimi dövlətlərarası sistem çərçivəsində həm dövlətlərarası (publik-hüquqi), həm də fiziki və hüquqi şəxslərin (xüsusi-hüquqi) iştirakı ilə əlaqəli olan münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinə birbaşa təsir etmək iqtidarına malikdir. Dövlət tarixən beynəlxalq ticarət münasibətlərinin iştirakçısı kimi çıxış etmişdir. Cəmiyyətin xüsusi təşkilati forması olaraq, dövlət özünün ikili təbiətinə uyğun həm siyasi hakimiyyət funksiyasını, həm də həmin hakimiyyətin əlverişli fəaliyyəti üçün bəzən qeyri-siyasi funksiyaları həyata keçirməyə məcburdur. Elə yeri düşmüşkən onu da qeyd edək ki, dövlətin qeyri-siyasi hakimiyyət xarakterli fəaliyyəti, daha doğrusu, beynəlxalq ticarət münasibətlərində iştirakı əsasən orta əsrlərə təsadüf edir. Hərgah bundan öncə də dövlət yalnız siyasi hakimiyyət vasitəsi kimi

qəbul edilmirdi [3,s.107].

Beynəlxalq sferada dövlət özünün siyasi hakimiyyətini, xarici siyasətini məhz bu məqsədlər üçün yaradılan xarici əlaqə orqanları vasitəsilə həyata keçirir. Təbii ki, bu orqanlar dövlətin sırf rəsmi xarakterli funksiyalarını yerinə yetirdiyinə görə, onların müəyyən imtiyaz və immunitetlərdən yararlanmasına ehtiyac vardır. 1961-ci il Diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyasının Preambula hissəsində vurğulanır ki, imtiyaz və immunitetlər ayrı-ayrı şəxslərin mənfəəti üçün deyil, dövləti təmsil edən orqanlar kimi diplomatik nümayəndəliklərin funksiyalarının səmərəli həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədinə xidmət edir [9,s.510]. Yəni, dövlət siyasi funksiyaya həyata keçirdiyi üçün onun immunitetinin istisnası da yolverilməz hesab edilir. Başqa bir halda dövlətin güzəştəz immuniteti 1982-ci il Dəniz hüququ üzrə BMT Konvensiyasının 95-ci maddəsinə müvafiq olaraq hərbi gəmilərə şamil edilir. Belə ki, hərbi gəmilər açıq dənizdə olarkən bayraq dövləti istisna olmaqla, onlar istənilən digər dövlətin yurisdiksiyasından immunitetə malikdir. Göründüyü kimi dövlətin beynəlxalq münasibətlərdə iştirakı, həmin münasibətin məzmunundan asılı olaraq, ikili təbiətə malikdir. Sırf siyasi yönümlü münasibətlərə toxunmadan, onu qeyd edə bilərik ki, ticarət, maliyyə-kredit, istehsalat, elm və mədəniyyət sahələrində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı, müvafiq dövlətin digər dövlətlərlə, təşkilatlarla, fiziki şəxslərlə müxtəlif əmlak xarakterli hüquq münasibətlərinə daxil olmasına səbəb olur. Adətən, dövlətin daxil olduğu bu hüquq münasibətlərinin özü də iki qrupa ayrılır. Birinci qrup münasibətlərə, bir qayda olaraq, dövlətlərin özləri və onlarla beynəlxalq təşkilatlar arasında (iqtisadi, elmi-texniki əməkdaşlıq, kredit, maliyyə, investisiya və s.) yaranan münasibətlər, ikinci qrup münasibətlərə isə dövlətlə xarici hüquqi şəxslər, beynəlxalq təsərrüfat təşkilatları və ayrı-ayrı fiziki şəxslər arasında yaranan münasibətlər daxildir [5,s.151]. Dövlət ikinci münasibətlərdə tərəflərdən biri kimi iştirak edirsə, onda bu münasibətlər BH deyil, BXH normaları ilə tənzim olunacaqdır [6,s.209]. Ona görə ki, ikinci qrup münasibətlərdə dövlət publik hüquq münasibətlərinin subyekt kimi deyil, xüsusi hüquq subyekt

qismində çıxış edir. Bu, Qərb BH ədəbiyyatında *dövlətin parçalanması* adı altında irəli sürülmüş nəzəriyyədən qaynaqlanır. Həmin nəzəriyyəyə görə, dövlət əmlak münasibətlərində iki qismdə çıxış edir: *birinci* halda dövlət hakimiyyət səlahiyyətli subyekt kimi, *ikinci* halda isə başqa hüquqi şəxslərlə bərabər subyekt kimi münasibətlərə daxil olur [35,p.208].

Belə vəziyyətdə immunitetə istinad olunub-olunmaması problemi ortaya çıxmış olur. Əgər dövlət digər dövlətə mənsub olan fiziki və hüquqi şəxslərlə müxtəlif məzmunlu beynəlxalq iqtisadi (ticarət, maliyyə və s.) əlaqələrə daxil olursa, bu zaman onun suverenliyindən irəli gələn immuniteti müvafiq münasibətlər üçün xarakterik olan *tərəflərin bərabərliyi* prinsipinə uyğun olmayacaq. Ona görə ki, dövlət eyni vaxta həm də siyasi hakimiyyətin daşıyıcısı, publik-hüquqi xarakterli münasibətlərin subyekt, BH və BXH normalarının yaradıcısı olması kimi prerogativə sahibliyi onu istər-istəməz digər təsərrüfat subyektlərindən üstün edir ki, sonda bu üstünlük onu xarici şəxslərin əmlak hüquqlarının qanunauyğun məhdudlaşdırılması səlahiyyətində təzahür edə bilər. Bu isə öz növbəsində xarici dövlətin fiziki və hüquqi şəxslərinin, dolayısı ilə onların mənsub olduğu dövlətin qanuni maraqlarının pozulmasına səbəb ola bilər. Müasir BH, dövlətlərin qanunvericiliyi və məhkəmə praktikası mütləq immunitet konsepsiyasını rədd edərək, o mövqedən çıxış edir ki, nə qədər ki, dövlət təsərrüfat subyektləri ilə konkret iqtisadi münasibətlərdə və yaranmış mübahisədə ərazi suvereni kimi deyil, iqtisadi fəaliyyətin aktoru kimi çıxış edir, o, belə olan halda yurisdiksiya immunitetindən istifadə edə bilməz [8]. Yan Sinklerin haqlı olaraq vurğuladığı kimi, immunitet (immunity) anlayışını məhkəmə aidiyyətinin olmaması (non-justiciability) anlayışdan fərqləndirmək lazımdır. İmmunitet - prinsipdirsə, məhkəmə aidiyyətinə aid olmama və ya milli məhkəmələrin yurisdiksiyasının olmaması (lack of jurisdiction) isə, - bu bir konsepsiyadır [36,p.302]. Alman professoru J. Finke qeyd edir ki, praktiki olaraq bu gün bütün dövlətlər dövlətin yurisdiksiya immunitetini BH prinsipi kimi tanıyır və bu zaman o, müxtəlif mövqeylərin fonunda ortaq məxrəc kimi dövlət immunitetinin

dövlətlərin razılaşdırılmış iradəsinin nəticəsi olaraq BH adət norması kimi tanınmasını təklif edir. Beləliklə, o, dövlətlər üçün məcburidir, ancaq çox yüksək səviyyədə mücərrəddir. Düşünülən bu ziddiyyətli yanaşmaları barışdırmanın yeganə yolu suveren immuniteti qanunvericiliyin norması kimi deyil, BH hüquqi məcburi prinsipi kimi xarakterizə etməkdir [28,p. 857].

Dövlət immuniteti bir qayda olaraq iqtisadi xarakterli münasibətlərdə meydana çıxdığı üçün ona BH, daha dəqiq, BİH institutu kimi baxılmalıdır. Dövlət immuniteti BİH institutu kimi BH münasibətlərində dövlətin hüquqi vəziyyətini müəyyən edir. Ədəbiyyatda qeyd edilir ki, dövlət immuniteti xüsusi hüquq prinsipi kimi iki publik-hüquqi konsepsiyaya: dövlətlərin bərabərliyinə və suverenliyinə əsaslanır (Y.Brounli, M.M.Boquslavski, Y.Sinkler, İ.O.Xlestova). Ondən imtina edildiyi halda müvafiq münasibətlər ayrı-ayrı dövlətlərin daxili hüququ və ya BXH müstəvisinə keçir (Q. M.Velyaminov və b.). Lakin bu faktda nəzərdən qaçırılmamalıdır ki, immunitetin istisnası onu öz-özlüyündə BXH prinsipinə çevirmir. Əksinə, o BÜH (iqtisadi) sferasında qalmaqda davam edir, səbəb odur ki, dövlət BXH münasibətlərinin iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini stimullaşdıracaq beynəlxalq müqavilə bağlamaqla da kifayətlənə bilər. Eyni zamanda, daxili qanunvericilik onu ehtiva edir ki, mülkiyyət münasibətlərində dövlət digər subyektlərlə bərabər statusda fəaliyyət göstərir və dövlət malik olduğu vasitələrlə mülki-hüquqi məsuliyyət daşıyır (AR Mülki Məcəlləsinin 43.3.-cü m.). Məhz bu baxımdan, dövlət immuniteti dövlət suverenliyinin ifadə forması olaraq digər dövlətin daxili işlərinə qarışmamaq, insan hüquqlarına hörmət etmək prinsipləri ilə birbaşa əlaqədə olduğundan və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər üçün xarakterik olduğundan, o, BH institutu kimi qəbul edilir.

Dövlət immunitetini diplomatik immunitətdən fərqləndirmək lazımdır. Diplomatik immunitet xarici diplomatik nümayəndəliklərə, onların personalına və BH əsasən nümayəndəlik yerləşən dövlətin ərazisində müdafiədən istifadə edən digər şəxslərə verilən xüsusi imtiyaz, hüquq və güzəştlərin məcmusudur [2,s.141] və belə immunitetin verilməsinin hüquqi əsasını Diplomatik əla-

qələr haqqında Vyana Konvensiyası təşkil edir və belə immunitet və üstünlüklərin verilməsi diplomatik münasibətlərin normal həyata keçirilməsi zərurətindən doğur. Konvensiyaya müvafiq olaraq, diplomatik nümayəndəliyin malik olduğu mülkiyyət yerləşmə dövlətinin yurisdiksiyasından immunitetə malikdir (22-ci m.). Diplomatik nümayəndənin şəxsi mülkiyyəti ilə bağlı iddialar yerli məhkəməyə aid edilə bilər (31-ci m). Diplomatik nümayəndələrə şamil olunan diplomatik immunitetin əsasında funksional zərurət nəzəriyyəsinə dayanır (1961-ci il Konvensiyasının Preambula hissəsi).

Dövlət immunitetinə dair mütləq və nisbi (funksional) immunitet nəzəriyyələri.

Hüquqi doktrinaya dövlət immunitetinə dair iki nəzəriyyə məlumdur: onlardan biri mütləq immunitet nəzəriyyəsi, digəri isə məhdud (və ya funksional) immunitet nəzəriyyəsidir. Adət hüquq norması kimi immunitetin ilkin forması klassik suverenlik kontekstində formalaşmış və mütləq immunitet nəzəriyyəsinə əsaslanmışdır. Mütləq immunitet nəzəriyyəsinə görə: a) xarici dövlətə qarşı ünvanlanan iddiaya onun razılığı olmadan başqa dövlətlərin məhkəmələrində baxıla bilməz; b) iddianın təmin olunması qaydasında hər hansı dövlətin əmlakı başqa dövlət tərəfindən məcbureddici tədbirlərə məruz qala bilməz; c) dövlətin əmlakına onun razılığı olmadan məcbureddici icra tədbirlərinə müraciət yolverilməzdir [6,s.213]. Dövlətin buna razılığı isə beynəlxalq müqavilədə, beynəlxalq kontraktı, dövlətdaxili qanunvericilikdə ifadə oluna bilər. Dövlətin başqa dövlətin hakimiyyət xarakterli tədbirlərindən immuniteti o demək deyil ki, o özünün məhkəməsinə də immunitetə malikdir. Dövlət dəymiş zərərlə bağlı və ya kontrakt üzrə öhdəliyini yerinə yetirməkdə məsuliyyətlidir. Xarici şəxslər pozulmuş hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı müvafiq dövlətlərin özünün məhkəməsinə müraciət etmək və iddia qaldırmaq hüququna malikdirlər. Lakin ümumi mövqeyə və reallıqlara əsaslanmaqla deyə bilərik ki, belə bir hüquqi müdafiə vasitəsi elə də əlverişli sayılmır.

Məhdud immunitet nəzəriyyəsinə əsasən, xarici dövlət, onun orqanları, o cümlədən mülkiyyətə yalnız o halda immunitətdən istifadə edir ki, mü-

vafiq dövlət suveren funksiyası, daha dəqiq desək, *jure imperini yəni* siyasi hakimiyyəti, siyasi fəaliyyəti həyata keçirir (diplomatik nümayəndəliyin binasının tikintisi üçün avadanlığın əldə edilməsi və s.). Əgər dövlət kommersiya xarakterli hərəkət edirsə (konsessiya sazişinin bağlanması), yəni *jus gestionis* fəaliyyətə yol verirsə, onda o immunitətdən istifadə etmir. Başqa sözlə, məhdud immunitet nəzəriyyəsinin tərəfdarları hesab edir ki, dövlət özünün xüsusi şəxs vəziyyətinə qoyduğu halda, ona iddia irəli sürülə, onun mülkiyyətinə məcburiyyət tədbirləri şamil oluna bilər (A.Kun, B. Festivald, V.V. Bişop, İ. Zeydl-Xoenfelderna, S. Suçaritkul b.). Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə dövlətin “ticarət edən şəxs” kimi çıxış etməsi onun siyasi hakimiyyəti həyata keçirən zaman malik olduğu immunitetləri hər hansı bir formada razılıqdan asılı olmayaraq itirmiş sayılır.

Dövlət immunitenin növləri və immunitetin istisna edildiyi hallar.

Hüquq doktrinasına və məhkəmə praktikasına əsaslanaraq dövlət immunitetinin aşağıdakı növləri fərqləndirilir: a) xarici dövlətlərin qanunvericilik yurisdiksiyasından immunitet; b) dövlət mülkiyyətinin immuniteti; c) diplomatik immunitet; d) yurisdiksiya immunitetləri, o cümlədən: 1) məhkəmə immuniteti (xarici məhkəmədə iddianın təqdim edilməsindən immunitet); 2) iddianın təminatından immunitet; 3) qəbul edilmiş məhkəmə qərarının məcburi qaydada icrasından immunitet.

Xarici dövlətin qanunvericiliyindən immunitet dedikdə dövlətin fəaliyyətinin digər dövlətin qanunları ilə deyil, özünün daxili hüquq qaydası və tərəfdar çıxdığı BH normaları ilə tənzimlənməsi nəzərdə tutulur. Beynəlxalq təsərrüfat hüquq münasibətlərində tərəflərin razılığı ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, dövlət fəaliyyətində yalnız özünün qanunvericiliyinə tabe olur. Lakin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə TMK qəbul edən dövlətin immunitetini istisna etmək məqsədilə, müvafiq münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsini yalnız qəbul edən dövlətin hüququna deyil, həmçinin BH normalarına, xarici hüquqa, eləcə də üçüncü hüquq qaydasına tabe etdirməklə qəbul edən dövlətin qanunvericiliyinə alternativ hüquqi

təminat sisteminin mövcudluğu qloballaşan dünyanın reallığı kimi heç kimdə şübhə doğurmur. Məsələn, AR bağladığı nef kontraktlarının “*tətbiq olunan hüquq*” müddəasında bir qayda olaraq dörd hüquqi sistem nəzərdə tutulur. Qeyd edilir ki, kontrakt AR-ın və İngiltərənin hüququnun ümumi prinsipləri ilə, əgər beləsi olmazsa, o halda Kanadanın (Alberta vilayətinin) hüququnun ümumi prinsipləri ilə, həmçinin BH *pacta sunt servanda* prinsipi ilə tənzimlənilir (ARDNŞ və Lukoyl neft şirkəti arasında bağlanan Sazişin 26.1-ci m.).

Dövlət immunitetinin geniş tətbiq edilən növü məhkəmə immunitetidir və yuxarıda vurğulandığı kimi o, üç növdə təzahür edir: 1) məhkəmə immuniteti; 2) iddianın ilkin təmin edilməsindən immunitet; 3) məhkəmə qərarlarının məcburi icrasından immunitet. Bu üç immunitet növü bir-biri ilə sıx əlaqədədir və geniş mənada məhkəmə immunitetini yaradırlar. Məhkəmə immuniteti dedikdə, müvafiq dövlətin digər xarici dövlətin məhkəmə orqanlarına tabe olmaması başa düşülür. Bu immunitet aşağıdakı formula ilə ifadə edilir: *par in parem non habet jurisdictionem*, yəni bərabər bərabər üzərində yurisdiksiyaya malik deyildir. Bu o deməkdir ki, dövlətin razılığı olmadan, onu digər dövlətin məhkəməsinə cavabdeh qismində cəlb etmək olmaz. Məhkəmə immunitetinin məzmunu aşağıdakı müddəalardan ibarətdir: 1) heç bir dövlət digər dövləti öz məhkəməsində cavabdeh kimi çıxış etməyə məcbur edə bilməz; 2) dövlət yalnız razılıq verdiyi halda digər dövlətin məhkəməsinə dəvət edilə bilər; 3) bir dövlətin ərazisində onun razılığı ilə digər dövlətin müəyyən hərəkətlər etməsi, onun bu fəaliyyətlə bağlı olaraq həmin dövlətin məhkəmə aidiyyətinə daxil etməyə əsas vermir; 4) başqa dövlətin məhkəməsində işə baxılmasına dövlətin razılıq verməsi, onun məhkəmə qərarlarının ilkin təmin edilməsinə, qərarın məcburi icra edilməsinə razılıq verməsi demək deyildir. Professor M.M.Boquslavskinin dili ilə desək, məhkəmə immuniteti ədalət mühakiməsindən imtina kimi başa düşülməməlidir. Dövlətə qarşı iddia onun öz məhkəmələrinə verilməlidir. Digər dövlətin məhkəməsinə iddia verilərsə, mütləq cavabdeh kimi cəlb edilməsi üçün dövlətin razılığı alınmalıdır. Əgər razılıq

verilməzsə, iddiaçı, xarici dövlətlə diplomatik danışıqların aparılması üçün öz dövlətinə müraciət etməlidir [5, s.371]. Burada bir məsələni də qeyd edək ki, xarici dövlətin beynəlxalq münasibətlərdə malik olduğu immuniteti, dövlətin onun öz məhkəmələrində ona qarşı irəli sürülən iddialarla əlaqəli olan immunitətdən fəqləndirmək lazımdır. Bir qayda olaraq, belə immunitetin müəyyənliyi və həddləri müvafiq dövlətin qanunvericiliyinə və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrinə əsaslanmaqla, onun müstəsna səlahiyyət sferasına daxildir.

İddiyanın təmin edilməsindən immunitetə görə dövlətin əmlakı iddiyanın təmin edilməsi qaydasında hər hansı məcburiyyət tədbirlərinə məruz qala bilməz. Dövlətin isə digər dövlətin məhkəməsində baxılmasına razılıq verməsi, hələ onun həmin dövlətin ərazisində olan əmlaka məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsinə razılıq verməsi demək deyildir. Həmin əmlaka hər hansı məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi üçün əmlakın mülkiyyətçisi olan dövlətin bunun üçün ayrıca razılığı alınmalıdır (mütləq immunitet nəzəriyyəsinin tələbi). Lakin funksional immunitet nəzəriyyəsiindən çıxış etdikdə dövlətin əmlakına münasibətdə onun razılığı olmadan da məcburiyyət tədbirləri yönəldilə bilər, bir şərtlə ki, müvafiq əmlak dövlətin kommersiya fəaliyyəti ilə əlaqəli olsun. Qeyd edək ki, iddiyanın öncədən təmin olunması mahiyyət etibarilə məhkəmə fəaliyyəti ilə bağlıdır və onun ilkin mərhələsidir. Lakin məcburiyyət tədbiri olduğu üçün həmin tədbirdən immunitet yurisdiksiya immunitetinin ayrıca növü kimi məhkəmə immunitetindən fərqləndirilir.

Məhkəmə qərarının məcburi icrasından immunitet qanuni qüvvəyə minmiş qərardan immuniteti nəzərdə tutur. Məhkəmə qərarının məcburi icrası ilk baxışdan iddiyanın öncədən təmin olunması istiqamətində məhkəmə qərarı ilə oxşarlıq təşkil etsə də, yurisdiksiya tədbirlərinin sonuncusu kimi məcburilik və dönməzliliklə xarakterizə olunur. Qərarın icrasından immunitetə görə dövlətin əmlakına onun razılığı olmadan hər hansı icra üzrə tədbirlərin tətbiqinə yol verilmir. Bu tədbirlərin tətbiqi, iddiyanın təmin edilməsindən fərqli olaraq dövlət suverenliyi üçün daha çox təhlükəlidir. Məhkəmə immuniteti diplomatik və konsul

nümayəndəliklərinin özü və onların agentləri üçün də eyni qaydanı nəzərdə tutur. 1963-cü il Konsul əlaqələri haqqında Vyana Konvensiyasına görə, konsulluğun vəzifəli şəxsləri yalnız xidməti fəaliyyətləri ilə bağlı mülki yurisdiksiyadan immunitetə malikdirlər. Lakin bu immunitet, heç bir halda yol-nəqliyyat hadisələri ilə bağlı vurulmuş zərərin ödənilməsi barədə iddialara şamil edilmir. Həmçinin xüsusi şəxs kimi onlar tərəfindən bağlanan müqavilələrdən irəli gələn iddialara immunitet tətbiq edilmir (43-cü m).

Dövlət mülkiyyətinə münasibətdə immunitet də onu ehtiva edir ki, dövlət mülkiyyətinə hər hansı iddiyanın yönəldilməsi yolverilməzdir; dövlətə qarşı yönələn, iddia ilə əlaqəsinin olub-olmamasından asılı olmayaraq, iddiyanın təmin edilməsi üçün əmlak üzərinə həbs qoyulmasına icazə verilmir; dövlət mülkiyyətinə münasibətdə məhkəmə qərarlarının məcburi icrasına yol verilmir. O ki, qaldı dövlət immunitetindən imtina üçün razılığın verilməsinə, belə razılıq verildiyi halda dövlət immunitetinin hər növü üçün, yəni həm qanunvericilik, həm də yurisdiksiya immunitetinin hər bir növü üçün, eləcə də kommersiya fəaliyyəti üçün istifadə edilən dövlət mülkiyyətinin immunitetindən imtinaya razılığın alınması şərtidir. Dövlət immunitetinin hər bir növünə münasibətdə imtinanın edilməsi beynəlxalq müqavilə hüquq rejimi ilə şərtləşir və tənzimlənir.

Dövlət immunitetinin tənzimlənməsinin hüquqi əsasları.

Dövlət immunitetinin hüquqi tənzimlənməsinin mənşəyi adət hüququna söykənir. Yəni, dövlət immuniteti ilə bağlı uzun illər boyu formalaşan praktika onun hüquqi məcburiliyinin (*opinio juris*) tanınmasına səbəb olmuş və zamanla onun bu və ya digər aspektləri dövlətdaxili hüquqda və BH, o cümlədən məhkəmə praktikasında öz təsbitini tapmışdır. Dövlətlərin və onların mülkiyyətinin yurisdiksiya immuniteti haqqında məsələnin əhəmiyyəti nəzərə alınaraq hələ 1949-cu ildə BMT BHK onu BH kodifikasiyası üzrə gündəliyinə daxil edib. Düzdür, ona qədər praktikaya dövlət immunitetinin BH tənzimlənməsinə dair müqavilələrə rast gəlmək mümkün idi. 1926-cı ildə Dövlət ticarət gəmilərinin immunitetinə münasibətdə bəzi qaydaların unifikasiyası üçün Brüs-

sel Konvensiyasını və 1934-cü ildə həmin Konvensiyaya qəbul edilmiş Əlavə Protokolu bura aid edə bilərik.

Brüssel Konvensiyasında müəyyən olunurdu ki, dövlətə məxsus olan və ya onların istifadə olunan gəmiləri, yükləri, dövlətin ticarət gəmiləri ilə daşınan yüklər və sərnişinlər, o cümlədən bu gəmilərin mülkiyyətçisi olan dövlətlər, bu məqsədlər üçün istifadə olunan xüsusi gəmilərə və yüklərə tətbiq olunan qaydalara tabedirlər və onlar kimi müvafiq olaraq məsuliyyət daşıyır və öhdəlikləri yerinə yetirirlər. Həmin Konvensiya və Əlavə Protokola əsasən, hərbi gəmilər, dövlət yaxtaları, patrul, sanitariya, köməkçi, dövlət tərəfindən qeyri-kommersiya məqsədi ilə istifadə olunan və bu kimi d. gəmilər immunitətdən istifadə edir. Belə gəmilərə müsadirə, həbs və ya saxlanma kimi tədbirlərin tətbiqi şamil edilmir və məhkəmə icraatının obyektinə ola bilməzlər. Bununla belə, həmin aktlarda bu gəmilərə qarşı iddianın irəli sürülməsi ilə əlaqəli istisnalar da nəzərdə tutulurdu. Belə ki, gəmilərin toqquşması və ya digər bədbəxt hadisələr zamanı, özünün hüquqi təbiətinə görə ümumi qəza kimi qiymətləndirilən xilasetmə və ya digər tədbirlərin görülməsi ilə əlaqədar yaranan tələblərə görə iddianın qaldırılması imkanı müəyyən olunurdu [8].

Dövlət immuniteti ilə əlaqəli olan beynəlxalq sazişlərdən biri də, regional əsaslı Dövlət immuniteti haqqında 1972-ci il Avropa Konvensiyasıdır. Konvensiyaya görə aşağıdakı xüsusi (mülki) hüquq və kommersiya xarakterli fəaliyyətlər: əmək kontraktları üzrə yaranan mübahisələrə; sənaye mülkiyyəti hüququnun mühafizəsi ilə bağlı; daşınmaz əmlakla bağlı; ziyanın ödənilməsi ilə bağlı; kommersiya, maliyyə və s. oxşar işlərlə bağlı işlərə; işə baxan məhkəmənin olduğu ölkədə icra ediləli olan kontraktlara; xarici dövlət özü immunitətdən imtina etdikdə; xarici dövlət özü iddia verdikdə, - immunitet tətbiq edilmir. Konvensiyada immunitetin tanınması halları da təsbit olunub: mübahisədə tərəf qismində dövlətlər çıxış etdikdə; tərəflər immunitetin tanınması haqqında yazılı formada xüsusi razılığa gəldikdə; müqavilə kommersiya əqdi olmadıqda və xarici dövlətin ərazisində bağlandıqda və məcburi olaraq onun inzibati hüququna tabe etdirildikdə [10]. 1972-ci il Konven-

siyasına edilən Əlavə Protokola əsasən dövlətlərin immunitet məsələləri üzrə Avropa məhkəməsi təsis edilib və ona həmin aktların iştirakçı-dövlətləri o halda müraciət edə bilərlər ki, nə vaxt ki, başqa iştirakçı-dövlət ona qarşı çıxarılan qərarı yerinə yetirmir. Məhkəmənin səlahiyyətinə həmçinin həmin Konvensiyasının tətbiqi və təfsiri ilə bağlı mübahisələr də aiddir.

Beynəlxalq səviyyədə dövlət immuniteti ilə bağlı sonuncu beynəlxalq hüquq aktı Dövlətlərin və onların əmlakının yurisdiksiya immuniteti haqqında 2004-cü il BMT Konvensiyasıdır. Sözügedən Konvensiyada diqqəti daha çox cəlb edən məsələ dövlət immunitetinin istisna edildiyi hallarla bağlıdır və onun 10-17-ci maddələrində həmin halların siyahısı verilib. Ümumi müəyyənlilik kimi o vurğulanır ki, həmin maddələrdə nəzərdə tutulan hallarda dövlətin immunitetinin istisnası onun razılığından asılı deyil. Əslində 2004-cü il Konvensiyasını 1972-ci il Konvensiyasının universal analoqu kimi də xarakterizə etmək olar. Ona görə ki, bu Konvensiyada təsbit olunan bir sıra məsələlər (məs, immunitetin həmişə dövləti müşayiət etməsi və s) Avropa Konvensiyasından, obrazlı desək, birbaşa resepsiya olunub. BMT Konvensiyasında: hərbi xarakterli əmlak; xarici dövlətin mərkəzi bankının əmlakına; diplomatik nümayəndəliyin fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulan bank hesablarına və d. əmlak; satış üçün nəzərdə tutulmayan mədəni irs ilə bağlı olan dövlət əmlakına; satış üçün nəzərdə tutulmayan tarixi abidələrə münasibətdə təminat və icraat tədbirlərinin tətbiqi qadağan edilir [14].

Məhdud immunitet konsepsiyasını müdafiə edən ölkələrin qanunverici və məhkəmə praktikasını sübut edir ki, xarici dövlətin immunitetini məhdudlaşdıran BH adət və müqavilə normalarının tətbiq sferası tədricən genişlənərək bu məsələ üzrə dövlətdaxili qanunların qəbul olunmasına zəmin yaradıb. Bu zərurət onunla izah edilir ki, dövlət iqtisadi fəaliyyətdə öz iştirakını genişləndirməkdə maraqlıdır və bu prosesə o iqtisadi qloballaşmanın və inteqrasiyanın zəruri tələbi kimi baxır. Mövcud praktikanı nəzərə alaraq bir çox ölkələrdə, məsələn, ABŞ-da, Böyük Britaniyada, Belçikada, Pakistanda, Avstraliyada, Sinqapurda dövlət immunitetinə qanunvericilik qaydasında

münasibət bildirilib və qəbul edilmiş qanunlar prinsip etibarilə *funksional immunitet* nəzəriyyəsinin ruhuna söykənir. Məsələn, xarici dövlətin immunitetinə dair ABŞ 1976-cı ildə qəbul olunmuş Qanununda (*Foreign Sovereign Immunities Act*) göstərilir ki, nə vaxt ki, iddia üçün əsası Birləşmiş Ştatalarda xarici dövlət tərəfindən həyata keçirilən kommersiya fəaliyyəti təşkil edirsə və ya Birləşmiş Ştatların hüduqlarından kənarında və ondan asılı olmadan, xarici dövlət tərəfindən həyata keçirilən kommersiya fəaliyyəti təşkil edirsə və əgər bu fəaliyyət Birləşmiş Ştatlar üçün düzünə nəticəyə malikdirsə, belə olan halda, - immunitet tanınmayacaqdır (1605 (a) 2) [29]. Qeyd edək ki, bu Qanunun qəbul olunmasına qədər ABŞ xarici dövlətin immunitetə malik olub-olmaması haqqında məsələnin həlli icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətinə aid idi. Ona görə də, bir çox alimlər 1976-cı il Qanununun qəbul edilməsini ABŞ hüquq tarixində mühüm hadisə kimi qiymətləndirirdilər. Məhz bu qanun ilk dəfə olaraq ABŞ məhkəmələrinin xarici dövlətlər üzərində yurisdiksiyaya malik olmasını müəyyən etmişdi [32,p.339]. Yeri düşmüşkən, ABŞ mütləq immunitet konsepsiyasından məhdud immunitetə keçidin əsası və tarixi, ABŞ Dövlət departamentində məsləhətçi hüquqşünas vəzifəsində çalışmış Cek Teytin 1952-ci ildə "*Teyt məktubu*" kimi tanınan və özündə immunitetlə bağlı məsələləri nəzərdə tutan sənədin Baş prokuror Perlmana göndərdiyi gündən başlayır. Məktubda məlumat verirdi ki, immunitet o halda xarici dövlətə verilə bilər ki, nə vaxt ki, mübahisə suveren qismində onun publik hakimiyyəti ilə bağlıdır. Əksinə, əgər arıqdırmanın əsasında xarici dövlətin kommersiya və ya xüsusi fəaliyyəti durursa, Amerika məhkəmələri xarici dövlətin immunitetinə dair qərar çıxara bilməz [27,p.567]. Birləşmiş Ştatların məhkəmələri tərəfindən dövlət immuniteti ilə bağlı çıxarılan qərarlara gəldikdə isə, həmin qərarların mahiyyət etibarilə ziddiyyətliyiinin şahidi ola bilərik (*Schooner Exchange v. McFaddon işi*, *Dole Food Company et al. v. Patrickson et al işi*, *Carey v. National Oil Corporation Lebya işi*) [7,s.54-59].

Müvafiq qanunvericilik aktları olmayan dövlətlərdə, məsələn, Danimarka, İtaliya, Norveç, İs-

veçrə, Almaniya, Avstriya və bu kimi digər dövlətlərdə isə funksional immunitet məhkəmə praktikasında bərqərar edilib. AR-na gəldikdə isə, onu qeyd edə bilərik ki, keçmiş SSRİ-nin tərkibində olmuş əksəriyyət respublikalar kimi, bizdə də mütləq immunitet nəzəriyyəsinə bağlılıq hiss olunur. Bununla belə, funksional immunitet nəzəriyyəsinə yönəlik hüquqi addımların atılmasına da cəhdlər edilir. AR dövlət immuniteti ilə bağlı konkret qanunvericilik aktı olmasa da, 2000-ci il tarixli Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında Qanun məhdud formada olsa da, dövlət immuniteti ilə bağlı müvafiq problemin həllinə yönəlib. Qanunun 16-cı maddəsində qeyd olunur ki, əgər qanunla başqa hallar nəzərdə tutulmayıbsa, dövlətin iştirak etdiyi xarici elementli mülki hüquq münasibətlərinə (16.1-ci m), habelə dövlətin öz suveren funksiyalarını yerinə yetirməklə əlaqədar olmayan bağladığı mülki hüquqi əqdlərə (16.2.-ci m), bu Qanunun müddəaları tətbiq edilir [1]. Bundan başqa, AR TR (1994), Gürcüstan (1996), RF (1995), Pakistan (1996), Özbəkistan (1996) və digər dövlətlərlə bağladığı ikitərəfli müqavilələrdə funksional immunitet nəzəriyyəsinə yönəlik inkişafın olduğunu görə bilərik. Təbii ki, bu istiqamətdə AR üçün ən optimal variant dövlət və onun mülkiyyət immuniteti haqqında xüsusi qanunun qəbul edilməsidir.

Dövlət immunitetinə dair beynəlxalq məhkəmə praktikası.

BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin xarici dövlətlərin immunitetinə dair qərarları da bu istiqamətdə olduqca əhəmiyyətli hesab edilməlidir. Belə ki, Məhkəmənin qərarları dövlət immunitetinin adət-hüquqi mənşəyə malik olmasından tutmuş, onun BH prinsipi kimi tanınmasına qədər təsbitində mühüm rol oynamışdır. Nəzərdən keçirilən məsələ üzrə Beynəlxalq Məhkəmənin *Almaniya İtaliyaya qarşı (Yunanıstanın iştirakı ilə)* iş üzrə 2012-ci il tarixli Qərarı xüsusi diqqət çəkir [31,p.123-140]. Məhkəmənin müvafiq iş üzrə qərarı Yunanıstanın Ali məhkəməsinin AFR qarşı iddiası üzrə qərarından və nasizm qurbanlarının iddiası üzrə başqa dövlətlərin məhkəmələrinin qərarları ilə əlaqədardır. Belə ki, yunan məhkəmələrində zərərin ödənilməsi haqqında iddia 1944-cü ildə yunan kəndi Distomoda SS-in silah-

lı birləşmələri tərəfindən keçirilən əməliyyatlar zamanı məhv edilmiş şəxslərin yaxın qohumları tərəfindən qaldırılıb. AFR dövlət immuniteti prinsipinə istinad edərək irəli sürülmüş iddialara və Yunanıstanda keçirilmiş məhkəmə icraatına öz etirazını bildirib. Buna baxmayaraq, Areopaq – Yunanıstanın Ali Məhkəməsi tərəfindən immunitet tanınmamış və iddia təmin edilmişdir.

Məhkəmə ona təqdim olunan işə baxarkən təsdiq etmişdir ki, dövlətin immuniteti dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipindən yaranır (*derives from the principle of sovereign equality of States*), dövlət immunitetinin götürülməsi isə suveren bərabərlik prinsipindən geri çəkilmək deməkdir (*exceptions to the immunity of the State represent a departure from the principle of sovereign equality*). Məhkəmənin mövqeyinə əsasən, immunitet ərazi suverenliyi prinsipindən və növbəti olaraq onun öz yurisdiksiyasından (*immunity may represent a departure from the principle of territorial sovereignty and the jurisdiction which flows from it*) geri çəkilməsidir. Buna müvafiq olaraq, Beynəlxalq Məhkəmə təsdiq etmişdi ki, İtaliya AFR yurisdiksiya immunitetini pozub və ona qarşı 1943-cü ilin sentyabrından 1945-ci ilin may ayına qədər dövr ərzində alman reyxi tərəfindən BHH normalarının pozulması ilə bağlı olan mülki iddialara İtaliya məhkəmələrində baxılmasına yol verib. Bundan əlavə Beynəlxalq Məhkəmə müəyyən edib ki, İtaliya Yunanıstan məhkəmələrinin müvafiq qərarlarının yerinə yetirilməsini öz üzərinə götürməklə həm də BH öhdəliklərini də pozub. Məhkəmə həmçinin belə bir qərara gəlib ki, AFR mülkiyyətinə münasibətdə icra hərəkətlərinin edilməsindən immuniteti də pozulub. Eyni zamanda Beynəlxalq Məhkəmə dövlət immunitetinin milli deyil, BH məsələsi olduğunu da bəyan etmişdir. Məhkəmə sözügedən iş üzrə qərarında vurğulamışdır ki, İtaliya məhkəmələrində araşdırma predmeti olmuş Almaniyanın silahlı qüvvələrinin və dövlət orqanlarının hə-

rəkəti açıqca *acta jure imperi* –yəni dövlətin siyasi fəaliyyəti idi. O ki, qaldı həmin əməliyyatlar zamanı məhv edilmiş şəxslərin yaxın qohumlarına dəymiş zərərlə bağlı kompensasiyanın verilməsinə, əlbəttə bu dövlət immuniteti haqqında BH adətin tələbi kimi səslənsə də, lakin onun reallığıdırılması imkanı həmin prosesə cəlb olunmuş dövlətlərin münasibətindən, bir sözlə, nəzakət qaydalarının tələbi ilə şərtləşir. Bu yanaşma hətta Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin *MakElhinni İrlandiya qarşı və Əl Adsani Birləşmiş Krallığa qarşı işlər* üzrə qərarlarında da öz təsbitini tapıb.

Nəticələr.

Beləliklə: 1) dövlət immuniteti dövlət suverenliyindən doğan, adət hüquqi mənşəyə malik olan BH, əsasən də BİH mühüm institutudur; 2) dövlət immunitetinin hüquqi məzmunu - *par in parem imperium non habet* (bərabərin bərabər üzərində hakimiyyəti yoxdur), *par in parem non habet jurisdictionem* (bərabərin bərabər üzərində yurisdiksiyası yoxdur) kimi maksimalarla ifadə olunur; 3) dövlət immuniteti, bir qayda olaraq, müvafiq dövlətin iştirak etdiyi münasibətin xarakteri ilə şərtləşir və bu şərtləşmə hərəkətin *acta jure imperi*, yəni siyasi hakimiyyət xarakterli olmasından və *jus gestionis*, yəni mülki və ya xüsusi hüquqi təbiətə malik olmasından asılıdır; 4) dövlət immunitetinə dair BH normaları müasir dövrdə hüquq qaydasının, hüquqi stabilliyin, qloballaşan iqtisadi proseslərin hüquqi reqlamentləşdirilməsinə xidmət edən mühüm komponentdir; 5) dövlət immuniteti bütün hallarda dövlət suverenliyi, yurisdiksiya, dövlətin beynəlxalq hüquq subyektliyi ilə əlaqəli olduğu üçün, onunla bağlı yaranan münasibətlərin *yus skreptum* – yəni yazılı formada maddiləşdirilən hüquq normaları əsasında tənzimlənməsinə hər yerdə ehtiyac vardır və bunun üçün ən idial və optimal tənzimləmə üsulu universal əsaslı müqavilə rejiminin inkişaf etdirilməsi və onda bütün dövlətlərin iştirakının təmin edilməsidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında 2000-ci il Qanunu: <http://www.e-qanun.az/framework/509>
2. Qasımova H.A. Xarici əlaqələr hüququ. Dərslik. Bakı. Bakı Universiteti nəşriyyatı. 2008

3. Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslük. Bakı. Bakı Universiteti nəşriyyatı. 2008
4. Броунли Я. Международное право. Т. 1. М, 1977
5. Богуславский М.М. Международное частное право. М, Норма: Инфра-М, 1994
6. Богуславский М.М. Международное частное право: учебник. 6-е издание, перераб. и доп. М, Норма: Инфра-М. 2010
7. Бородкин С.В. Вопросы иммунитета государства в законодательной и судебной практике США // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. № 5, 2016
8. Вылегжанин А.Н. Чурилина Н.А. Международно-правовые основы юрисдикционного иммунитета государств: <https://www.mjil.ru/jour/article/viewFile/79/5.pdf>
9. Действующее международное право. В 3-х томах. Том 1. М, Издательство Московского независимого института международного права. 1999
10. Европейская конвенция об иммунитете государств, 1972 г: <http://docs.cntd.ru/document-/901898383>
11. Жуков В.А. Юрисдикционные иммунитеты государств – вызов времени // Юридический мир. № 10, 2001
12. Клименко Б.М. Суверенитет правового государства // Московский журнал международного права. № 3. 2000
13. Курс международного права. Т. 2. М. 1967
14. Конвенция ООН о юрисдикционных иммунитетах государств и их собственности, 2004 г.: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/state_immunities.shtml
15. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. Учебник. Изд., 3-е, перераб., и доп. М., Волтерс Клувер. 2005
16. Международное право: Учебник для вузов / Отв, ред: Г. В. Игнатенко, О.И. Тиунов. 3-е изд, перераб, и доп. М.: Издательство Норма, 2005
17. Ромашев С.Ю, Фетищев Д.В. Юрисдикция государств в правоохранительной сфере. М., Научная книга. 2009
18. Ушаков Н.А. Суверенитет и его воплощение во внутреннем и международном праве // Московский журнал международного права. № 2. 1994
19. Хлестова И.О. Юрисдикционный иммунитет государства. М., Издательство Юриспруденция. 2007
20. Хмелевский С.В. Государственный суверенитет: понятие, содержание, актуальные теоретические и практические проблемы реализации // Пробелы в российском законодательстве. № 4. 2015
21. Черниченко О.С. Международно-правовые аспекты юрисдикции государств. Автореферат. М., 2003
22. Black H.C. Law Dictionary. Definitions of the Terms and Phrases of American and English Jurisprudence, Ancient and Modern. By H.C.Black. Sixth Edition. Publishers Editorial Staff. Coauthors J.R.Nolan and J.N.Nolan-Haley. St. Paul Winn. West Publishing Co. 1990
23. Bouchez L.J. Trie nature and scope of State immunity from jurisdiction and exeeulion // Netrierlands Yearbook of international law. Volume. 10, 1979
24. Beal J.H. Treatise on the Conflict of Laws. New York, 1935
25. Barry E.C, Weiner A.S. International Law. Sixth edition. New York University. Wolters Kluwer. 2011
26. Bynkershoek C. De-Foro Legatorum. Oxford. 1946
27. Crowell & Moring LLP. The Foreign Sovereign Immunities Act: 2012 year in review // Law and Business Review of the Americas. Volume. 20. 2014
28. Finke J. Sovereign Immunity: Rule, Comity or Something Else? // The European Journal of International Law. Vol. 21. no. 4. 2011

29. Foreign Sovereign Immunities Act-1976: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-90/pdf/STATUTE-90-Pg2891.pdf>
30. International Law. A Treatise. By L.Oppenheim. Sixth Edition. Ed. by H. Lauterpacht. London. New York. Toronto. 1947
31. Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening), Judgment, I. C.J. Reports 2012
32. Lauterpacht E. Greenwood C. J. Oppenheimer A. G. International Law Reports. Vol. 107. 1998
33. Malanczuk P. Akehursts Modern Introduction to International Law. Seventh Revised Edition. Routledge. London and New York. 1997
34. Steinberger H. Stale immunity // Encyclopedia of public international law, № 10, 1987
35. Sinclair I. The law of sovereign immunity. Recent developments // Collected courses of the Hague Academy of international law. Tome 167. 1980
36. Sinclair I. The Law of Sovereign Immunity; Recent Developments./ M.Dixon & R.Mc Corquodale. Cases and Materials on International Law. Oxford University Press. 2003

Elnur Aliyev

STATE IMMUNITY: DOCTRINE, LEGAL REGULATION BASICS AND COURT PRACTICE

Summary

The article examines doctrinal approaches to the nature of state immunity, the foundations of its international and domestic legal regulation and judicial practice. The very concept of state immunity was formed in international law, first as a customary norm, and then began to be determined by judicial practice, legislation and international treaties. In modern conditions, the norms of international law on the immunity of states, including jurisdictional component of the international legal stability in the world. Today, state immunity is considered as in institution of international law, or more precisely, international economic law.

Эльнур Алиев

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИММУНИТЕТ: ДОКТРИНА, ОСНОВЫ ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА

Резюме

В статье исследуются доктринальные подходы к природе иммунитета государства, основы его международно и внутригосударственно-правового регулирования и судебная практика. Само понятие иммунитет государства сложилось в международном праве сначала в качестве обычной нормы, а затем стало определяться судебной практикой, законодательством и международными договорами. В современных условиях нормы международного права об иммунитете государств, о том числе юрисдикционном, являются существенным компонентом международного правопорядка, юридической стабильности в мире. Сегодня иммунитет государства рассматривается как институт международного права, точнее, международного экономического права.

Həbib HACIYEV

**Bakı Dövlət Universiteti, Hüquq fakültəsi,
Əqli mülkiyyət hüququ kafedrasının müəllimi
e-mail: h.hajiyev@hotmail.com**

REGION DÖVLƏTLƏRİNİN BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIĞI SAHƏSİNDƏ HƏRBİ QANUNVERİCİLİYİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: region, dövlət, hərbi, beynəlxalq hüquq

Ключевые слова: регион, государство, военные, международное право.

Keywords: region, state, military, international law

Hər bir dövlətin hərbi qanunvericiliyi, bir qayda olaraq, dövlətin milli təhlükəsizliyinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir və müəyyən edilmiş nəzəri bazaya əsaslanır. Bu mənada müdafiə sahəsində normativ-hüquqi aktlar bir qayda olaraq hərbi doktrinaya əsaslanır və dövlətin hərbi, yaxud müdafiə sahəsində həyata keçirdiyi bütün tədbirlər bu doktrinaya əsaslanır. Dövlətin həyata keçirdiyi xarici siyasətdə, beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulmasında, xüsusilə, qonşu dövlətlərin, region dövlətlərinin hərbi doktrinasi da ətraflı olaraq hərbi ekspertlər tərəfindən tədqiq edilir və nəzərə alınır. Əslində regionda yerləşən dövlətlərin bir-birləri ilə münasibətdə xarici siyasəti onların hərbi doktrinalarının analizi zamanı aşkar edilir. Bu baxımdan, Azərbaycanın yerləşdiyi Cənubi Qafqaz, Xəzər hövzəsi regionunda digər dövlətlərin hərbi doktrinalarının tədqiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətin hərbi qanunvericiliyi onun dinc və yaxud hərbi təhlükələr dövründə, munaqişə dövründə müdafiə siyasətinin həyata keçirilməsinin əsasını təşkil edən normativ-hüquqi aktların məcmusunu təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının hərbi sahədə münasibətləri tən-

zimpləyən normativ-hüquqi aktları müdafiə qanunvericiliyi adı altında sistemləşdirilir ki, bu da dövlətin humanizm prinsiplərindən çıxış edərək silahlı qüvvələrindən müdafiə məqsədləri üçün istifadə etməsini bəyan etməsi ilə əlaqədardır. Müdafiə qanunvericiliyi sahəsində əsas normativ hüquqi aktlar kimi 1991-ci ildə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Silahlı qüvvələri haqqında”, 1993-cü ildə qəbul edilmiş “Müdafiə haqqında”, 1994-cü ildə qəbul edilmiş “Sərhəd qoşunları haqqında” Qanunları çıxış edir. Azərbaycan Respublikası ABŞ, Rumıniya, Pakistan, Rusiya, Qazaxıstan, Belarus, BƏƏ, Tacikistan, Fransa, Polşa, Latviya dövlətləri ilə ikitərəfli hərbi əməkdaşlıq haqqında sazişlər imzalayaraq müdafiə sahəsində digər dövlətlərlə təcrübə mübadiləsi həyata keçirir. Azərbaycan 2010-cu ildə 10 il müddətinə Türkiyə ilə strateji əməkdaşlıq sazişi bağlayaraq bu iki dövlətdən hansına qarşı hərbi hücum təhlükəsi olduqda digər dövlət hücumu uğramayan tərəf olduqda “bütün imkanlardan istifadə edərək” dəstək göstərməyi öhdəsinə götürmüşdür. Burada “bütün imkanlardan istifadə etmək” həm hərbi-texniki, həm iqtisadi, həm də humanitar dəstəyi nəzərdə tutur.

Təbii ki, hər bir dövlətin hərbi qanunvericiliyi, bir qayda olaraq, dövlətin milli təhlükəsizliyinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir və müəyyən edilmiş nəzəri bazaya əsaslanır. Bu mənada müdafiə sahəsində normativ-hüquqi aktlar bir qayda olaraq hərbi doktrinaya əsaslanır və dövlətin hərbi, yaxud müdafiə sahəsində həyata keçirdiyi bütün

tədbirlər bu doktrinaya əsaslanır. Dövlətin həyata keçirdiyi xarici siyasətdə, beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulmasında, xüsusilə, qonşu dövlətlərin, region dövlətlərinin hərbi doktrinası da ətraflı olaraq hərbi ekspertlər tərəfindən tədqiq edilir və nəzərə alınır. Əslində regionda yerləşən dövlətlərin bir-birləri ilə münasibətdə xarici siyasəti onların hərbi doktrinalarının analizi zamanı aşkar edilir. Bu baxımdan, Azərbaycanın yerləşdiyi Cənubi Qafqaz, Xəzər hövzəsi regionunda digər dövlətlərin hərbi doktrinalarının tədqiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının Hərbi doktrinası Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 11-ci bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təsdiqinə verilmiş və sonuncunun 8 iyun 2010-cu il tarixli, 1029-IIIQR nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Ümumilikdə, 8 bölmə və 75 bənddən ibarət olan Hərbi doktrinanın “Ümumi müddəalar” bölməsində hərbi doktrinanın əsası Azərbaycan xalqının ümummilliyə lideri Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin bir hissəsi olaraq insan və cəmiyyətin ümumilikdə isə dövlətin hüquq və mənafelərinin istər daxili, istərsə də xarici hərbi təhdidlərin vaxtında aşkar edilməsini, onlardan müdafiəsini nəzərdə tutan hərbi təhlükəsizlik sisteminin nəzəri əsaslarını müəyyən edən sənəd olduğu vurğulanmışdır.

Hərbi doktrinanın 38-ci maddəsində müharibə və ya silahlı münaqişə zamanı təcavüzü dəf etmək və ölkəni qorumaq məqsədi ilə müdafiə siyasətinin prioriteti kimi beynəlxalq təşkilatlar və bütün dövlətlər tərəfindən təcavüzkarın qınanmasına və təcridinə nail olunmasının göstərilməsi Azərbaycanın sülhməramlı siyasət yeridərək münaqişələrin dinc yolla həllinə üstünlük verməsinin əyani sübutudur. Həmçinin, Azərbaycan Respublikasının silahlı qüvvələri dünyada “qaynar nöqtələr”də sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak edərək beynəlxalq sülhə töhvə verdiyini bəyan etmişdir. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında Kosovo Türk Taburu Görev Küvvəti tərkibində Kosovoya gedəcək Azərbaycan tağımının fəaliyyətinə dair

Sazişin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il 20 oktyabr tarixli Qanunu ilə Azərbaycan sülhməramlıları ilk dəfə Kosovo bölgəsində fəaliyyətə başlamışdır. Bundan sonra silahlı qüvvələrimiz Əfqanıstan, İraq dövlətlərində də oxşar fəaliyyətlərə cəlb edilmişlər. 2010-cu ildə isə Azərbaycan Respublikasının sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakı haqqında Qanunu qəbul edilmişdir. Qanuna əsasən Azərbaycan sülhməramlıları BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının qərarı, bu orqanın sərəncamına verilən silahlı qüvvələrdən istifadə edildiyi zaman xüsusi razılışma olduğu təqdirdə əməliyyatlarda iştirak edir. Həmçinin, silahlı qüvvələrimiz beynəlxalq və yaxud regional təşkilatların qərarı ilə, yaxud Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr çərçivəsində, eləcə də ərazisində münaqişə gedən dövlətin beynəlxalq müdaxiləyə və münaqişənin dayandırılmasında və tənzimlənməsində yardıma razılığı olduqda beynəlxalq regional təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak etmək edə bilər. Eyni zamanda digər dövlətlərlə ikitərəfli və ya çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr əsasında, bu dövlətin ərazisində baş verən münaqişə ilə bağlı onun Azərbaycan Respublikasının müdaxiləsinə və münaqişənin dayandırılmasında və tənzimlənməsində yardım etməsinə razılığı olduqda həyata keçirilən sülhməramlı əməliyyatlarda da silahlı qüvvələrimizin iştirak etmək hüququ vardır.(4)

Hərbi Doktrinanın 2-ci bölməsi Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti adlanır və bu bölmədə, xüsusilə Ermənistanın işğal siyasəti nəticəsində ərazilərin bir-hissəsinin işğal altında olduğu, həmin ərazilərin Azərbaycanın, eləcə də beynəlxalq nəzarətdən kənar qalması, Azərbaycan Respublikasının bir çox beynəlxalq Konvensiyaların bu ərazilərdə tətbiqinin mümkünsüzlüyü xüsusi olaraq diqqətə çatdırılaraq, regionda müxtəlif dövlətlər və beynəlxalq təşkilatların ikili standartlar tətbiq etməsinin təhlükəsizliyə mənfi təsir göstərdiyi vurğulanaraq, ümumilikdə hazırkı beynəlxalq təhlükəsizlik sistemi ziddiyyətli bir iqtisadi, siyasi, sosial vəziyyətdə qiymətləndirilmişdir.

Doktrinanın üçüncü bölməsi Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinə təhdidlər adla-

nır və bu bölmədə əsasən daxili və xarici hərbi və siyasi təhdidlər yer alır. Bu bölmədə xarici hərbi və siyasi təhdidlər olaraq digər, qonşu dövlətlər tərəfindən Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, suverenliyi, sərhəd xətləri, əsas strateji obyektlərinə qarşı istənilən hərəkətlər sadalanır. Həmçinin regionda, eləcə də qonşu dövlətlərin ərazilərində hərbi bazaların yerləşdirilməsi, silahların yayılması, hərbi münaqişələr və siyasi çevrilişlər də dolayı yolla hərbi təhlükəsizliyə təhdid olaraq qiymətləndirilir. Daxili təhdidlər olaraq isə daxili sabitliyin pozulmasına yönəlmiş terrorizm və ekstremizm kimi hallar göstərilmişdir.

Doktrinanın dördüncü bölməsi Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasəti adlanır və bu siyasət Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə qarşı hərbi və siyasi təhdidlərin aşkar edilməsi, qabaqlanması, qarşısının alınması, məhdudlaşdırılması və zərərsizləşdirilməsinə yönəlmiş hərbi və digər addımları nəzərdə tutur. (1) Bu zaman Azərbaycan Respublikası öz Silahlı Qüvvələrini və başqa digər hərbi birləşmələrinin daim yüksək hərbi hazırlıq və döyüş vəziyyətində saxlanılmasını, səfərbərlik hazırlığının mükəmməl təşkili-ni təmin edən tədbirləri diqqətdə saxlayır.

Doktrinanın beşinci bölməsi Azərbaycan Respublikasının hərbi təhlükəsizliyinin hərbi-strateji əsasları adlanır və bu bölmədə Azərbaycan Respublikasının ərazisində mümkün silahlı təcavüz aktları, terror hərəkətləri, silahlı hücum vasitələrinin miqyasından tutmuş, mümkün strateji təyinatlı obyektlərin növlərinə qədər sadalanır. Bu kimi hallara cavab tədbiri olaraq Azərbaycan Silahlı qüvvələrinin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəkdə saxlanması və bu istiqamətdə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, hərbi quruculuq işlərinin inkişaf perspektivləri isə doktrinanın növbəti 6-cı və 7-ci bölmələrində göstərilmişdir. Xüsusilə, Azərbaycanın müdafiə sənayesinin inkişafı istiqamətində tədbirlərin zəruriliyi, silahlı qüvvələrin müasir dövrün tələblərinə uyğun komplektləşdirilməsi və təchiz edilməsi sahəsində tədbirlərin görülməsinin əhəmiyyəti vurğulanır.

Ümumilikdə isə Azərbaycan hərbi doktrinası ilə, digər əksər qonşu dövlətlərin doktrinalarından fərqli olaraq humanizm və sülh ideyalarına xidmət etdiyini bir daha bəyan etmişdir. Doktri-

nada qonşu dövlətlərə münasibətdə ayrı-seçkilik, ərazi bütövlüyünə, sərhəd xətlərinin toxunulmazlığına qəsd kimi hallar pislənilir və bundan xarici siyasətin aləti kimi qətiyyətlə imtina edilir.

Azərbaycanla artıq 25 ildən arıqdır ki münaqişə vəziyyətində olan Ermənistanın hərbi doktrinası 2007-ci ildə qəbul edilmişdir. Doktrinada Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və onun ətrafında baş vermiş hadisələrin şərh, səbəbləri, eləcə də Azərbaycanın münaqişənin həlli istiqamətində apardığı xarici siyasət təəssüf ki, reallığı əks etdirmir. Belə ki, doktrinada Dağlıq Qarabağ müxtariyyətinin əhalisinin xalq kimi göstərilərək ona qarşı Azərbaycan tərəfindən təzyiqlərin nəticəsi olaraq 1988-1994-cü illərdə Ermənistanın müharibə etməyə məcbur olması qeyd olunur. (5) Həmçinin, ermənilərin 1980-90-cı illərdə Azərbaycan SSR-i ərazisində, Sumqayıt və digər şəhərlərdə kütləvi soyqırma məzuz qalması faktları doktrinada əks olunaraq Dağlıq Qarabağda ermənilərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsinin vacibliyi vurğulanır. (5) Eyni zamanda qeyd olunur ki, Azərbaycan münaqişənin həllində destruktiv mövqe tutmaqla hərbi yolu ilə münaqişənin həllinə çalışır.

Ermənistanın doktrinasında Rusiya Federasiyası ilə əməkdaşlıq çərçivəsində birgə ordunun yaradılması fikrinin vurğulanması Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə tənzimlənməsinə mənfi təsir göstərən amil hesab edilə bilər. Ermənistan ərazisində Gümrüdəki hərbi bazada Rusiyanın 127-ci motoatıcı alayının və Gürcüstandan çıxarılan digər hərbi qüvvələrinin yerləşdirilməsi ümumilikdə regionda hərbi vəziyyətin gərgin olduğundan xəbər verir. Əslində Ermənistan Respublikasının müvafiq sahədə qanunvericiliyi buna imkan yaradır. Belə ki, Ermənistan Respublikasının 1997-ci ildə qəbul etdiyi "Müdafiə haqqında" Qanununa əsasən bu dövlətin ərazisində müdafiənin təmin edilməsi məqsədilə digər dövlətin hərbi birləşmələri yerləşdirilə bilər. (7)

Digər tərəfdən isə doktrinanın 3-cü maddəsinin 4-cü bəndində Azərbaycan və Türkiyənin strateji müttəfiqliyinin getdikcə daha da güclənməsini Ermənistan özünə qarşı güc tətbiqi kimi qiymət-

ləndirir. (5) Bu isə Ermənistanın doktrinasında ikili standartlara yer verilməsi deməkdir.

Gürcüstanın da yaxın keçmişdə işğalçılıq siyasətinə məruz qalması bu dövlətin 2011-ci ildə qəbul etdiyi hərbi doktrinasında öz əksini tapmışdır və doktrinanın əsas istiqamətləri bu problemin həllinə yönəlmiş tədbirləri və addımları nəzərdə tutur. Bu baxımdan Azərbaycan və Gürcüstan hərbi doktrinalarında işğalçılıq, separatizm, ərazi bütövlüyünün pozulması halları geniş olaraq pislənilir və bu kimi halların aradan qaldırılması məqsədilə beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinin problemə yönəldilməsi istiqamətində xarici siyasətin konturlarının qurulması vurğulanır. Məhz Rusiya-Gürcüstan münaqişəsinin nəticəsi olaraq Gürcüstanın hərbi doktrinası 2008-ci ildə yenilənmiş, işğal siyasətinin kəskin pislənməsi ideyası xüsusi olaraq vurğulanaraq problemin sülh yolu ilə həllinə üstünlük verdiyini bəyan etmişdir. Gürcüstan meribən qonşuluq siyasətinə böyük əhəmiyyət verərək öz ordusunu xarici siyasətdə alət kimi istifadə etməkdən imtina edir. Gürcüstan öz ordusunu demokratik, şəffafliq prinsipləri əsasında təşkil etməklə hərbi siyasətini əsasən müdafiə xarakterli inkişaf planının üzərində qurmağa üstünlük verir.

Gürcüstan NATO ilə qarşılıqlı əməkdaşlığı gücləndirərək öz ordusunun müdafiə potensialının beynəlxalq tələblərə cavab verən səviyyədə qurmağa böyük önəm verir. Təbii ki, bu amil Rusiyanın regionda təcavüzkarlıq siyasətinə cavab olaraq özünümüdafiə xarakteri daşıyır. Gürcüstanın Avroatlantik məkana, onun siyasi institutlarına inteqrasiya etmək, ABŞ-la siyasi və hərbi sahədə əməkdaşlığa üstünlük vermək dəst-xətti götürməsi də məhz Rusiya tərəfindən təcavüzə məruz qalma faktı ilə bağlıdır. Gürcüstanın BMT-nin sülhməramlı və monitorinq missiyalarında iştirak etməsinin hərbi doktrina xüsusi olaraq qeyd olunması bu dövlətin sülhə töhvə vermək cəhdləri kimi qiymətləndirilə bilər.

Regionda hələ də siyasi proseslərə təsir gücü ilə seçilən Rusiyanın hərbi doktrinasında hazırkı global mühitdə bir çox həllimi tapmamış regional münaqişələrin mövcud olduğu vurğulanaraq onların güc yolu ilə həll edilməsi tendensiyasının hakim olduğu bildirilir.

Doktrinada NATO-nun sərhədlərinin getdikcə Rusiya sərhədlərinə yaxınlaşması və bu orqanın beynəlxalq hüququn prinsiplərini kobud şəkildə pozması ideyası xüsusi olaraq diqqətə çatdırılır.

Rusiya 2014-cü ildə qəbul etdiyi hərbi doktrinasında öz "müttəfiqləri" ifadəsini tez-tez işlətməklə bu dövlətlərin daxili işlərinə qarışmaq, yeri gəldikdə həmin dövlətlərə müvafiq ordu yeritmək siyasətini sığortalamaq məqsədini güdür. Rusiya Federasiyasının 1996-cı ildə qəbul etdiyi "Müdafiə haqqında" qanununa əsasən bu ölkənin silahlı qüvvələri hücum təhlükəsinin aradan qaldırılması, daxili təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə yanaşı, ölkə sərhədlərinin xaricində, digər dövlətlərdə yerləşən hərbi bazalarına qarşı təhlükə baş verdikdə, digər ölkələrdə yaşayn rus millətinin nümayəndələrinə qarşı silahlı hücum, yaxud təhlükəli vəziyyət yarandığı təqdirdə də müvafiq əməliyyatlara cəlb edilir. (8) Eyni zamanda digər hər hansı bir dövlət öz təhlükəsizliyi üçün müraciət etdiyi təqdirdə Rusiya silahlı qüvvələri müvafiq əməliyyatlara cəlb edilə bilər. Rusiya nəinki özünə qarşı, hətta sərhədləri yaxınlığında belə digər dövlətlərdə baş vermiş terrorizm, separatizm meyillərinin aradan qaldırılması üçün öz hərbi gücündən istifadə etmək məqsədini doktrinada açıqlayır.

Bununla belə, Rusiya NATO ilə əməkdaşlığa önəm verərək Avroatlantik siyasi institutlarının iştirakı ilə münaqişələrin həllini nəzərdən keçirməyi, lazım gəldikdə onlarla hesablaşmağı diqqətdə saxlayır.

Rusiya doktrinasında özünə qarşı, eləcə də müttəfiqlərinə qarşı hər hansı kütləvi qırğın silahı ilə müdaxilə, aqressiya olduğu təqdirdə nüvə silahından istifadəni də istisna etmir ki, bu da nüvə sahəsində beynəlxalq müqavilələrin tətbiq etməmə kimi prinsiplərini pozur.

İran İslam Respublikasının hərbi doktrinası açıqlanmasa da onun bəzi komponentləri üzrə ideyalar daim müzakirə mövzudur. İranın hərbi doktrinası da onun milli təhlükəsizlik konsepsiyasına uyğun olaraq daha çox ideoloji xarakter daşımaqdadır. İranın hərbi doktrinasına əsaslı dəyişikliklər 1988-ci ildə həyata keçirilmişdir ki, bunun da əsas səbəbi kimi İran-İraq cəbhəsində müharibənin sona yetməsi nəticəsində İran ətrafında baş verən siyasi proseslər və İranın xarici

siyasətinə təsir göstərən digər geo-siyasi məqamlar çıxış edir. İrənin hərbi doktrinasını müəyyən edən bir sıra strateji konsepsiyalar vardır ki, onlar da aşağıdakılardır:

- “20 milyonluq islam ordusu” konsepsiyası hərbi quruculuq sahəsində 3 prinsipli siyasətin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. (6) Birincisi, keçmiş şah ordusunun əsas kadrlarının islamlaşdırılması, ikincisi, islam inqilabı keçikçiləri korpusunun inkişafı və hərbi rolunun gücləndirilməsi yolu onun güclü silahlı birləşməyə çevrilməsinin təmin edilməsi, üçüncüsü isə İrə xalqının səfərbərlik təşkilatı olan milisin inkişaf etdirilməsi və ölkənin bütün əhalisinin ümumi hərbi təliminin keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Hərbi doktrinanın əsasını təşkil edən digər bir konsepsiya isə “iki müharibə” konsepsiyası adlanır. (6) İrə İslam Respublikasının Konstitusiyasının preambulasında belə bir fikir yer alır: “..İslam Respublikasının Ordusu və İslam inqilabı keçikçiləri korpusu təkə ölkə sərhədlərinin qorunmasını deyil, həmçinin Allahın adı ilə və İlahi ədalətin bütün dünyada bərqərar olması naminə müqəddəs müharibə-cihadı həyata keçirməklə dini missiyanı da yerinə yetirir. (3) Konstitusiyada bu fikirin yer alması əslində Ayətulla Xomeyninin islamda 2 müharibə: cihad və müdafiə müharibəsi nəzəriyyəsini özündə əks etdirir. Belə ki, Ayətulla Xomeyninin nəzəriyyəsinə əsasən cihad işğalçılıq müharibəsi deyildir. Bu yetkinlik yaşına çatmış hər bir müsəlmanın islamın digər döv-

lətlərdə də yayılmasını təmin etmək üçün əlinə silah götürməyə hazır olması deməkdir. Məhz islam bütün dünyada İlahi ədaləti bərpa edə bilər. Xomeyninin fikrincə digər bir müharibə isə müdafiə xarakteri daşıyır. Bu İrənin müstəqilliyinin qorunması və onun xarici aqressorlardan müdafiəsi məqsədini daşıyaraq milli təhlükəsizlik məsələsidir. Burada maraqlı digər bir məqam ondan ibarətdir ki, digər ölkələrdə də “düzgün” idarə edilməyən rəhbərlər tərəfindən sıxışdırılan müsəlmanların xilas edilməsi də bu siyasətin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Cihaddan fərqli olaraq müdafiə məqsədli müharibədə bütün ölkə sakinləri, qadınlar və uşaqlar da iştirak etməlidir.

“Asimmetrik müharibə” konsepsiyası İrə hərbi doktrinasının növbəti maraqlı konsepsiyası olaraq çıxış edir və bu konsepsiyanın əsas ideyası məhz son illər Yaxın Şərqdə baş vermiş geo-siyasi proseslər fonunda hərbi doktrinaya daxil edilmişdir. Bu konsepsiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, İrə hakimiyyəti gözəl başa düşür ki, İrə ordusu və onun hərbi imkanları ABŞ, İsrail və digər aparıcı Avropa ölkələrinə qarşı tab gətirmək gücündə deyildir. Bu baxımdan təcavüzkarla mübarizədə “asimmetrik müharibə”ni asayış və müqavimət qüvvələri, eləcə də xüsusi təyinatlı silahlı birləşmələr aparacaqdır. Bundan başqa İrənin silahlı qüvvələrinin cavab zərbələri kimi təkə təcavüzkarın hərbi obyektləri deyil, eyni zamanda mülki təyinatlı obyektlərinə də zərbə endirilməsi nəzərdə tutulur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Hərbi doktrinasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Qərarı. Bakı-2010
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2007-ci il 23 may tarixli, 2198 sayılı Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası.
3. İrə İslam Respublikasının Konstitusiyası. 1989-cu il.
4. Azərbaycan Respublikasının sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakı haqqında Qanunu. 2010-cu il.
5. Военная доктрина Республики Армения. Ереван-2007
6. Подполковник В.Якупов, кандидат военных наук; полковник запаса И. Смирнов, кандидат военных наук. Военно-доктринальные взгляды руководства Исламской республики Иран(2016)/ http://factmil.com/publ/strana/iran/voenno_doktrinalnye_vzglyady_rukovodstva_islamskoj_respubliki_iran_2016/93-1-0-1061
7. Закон Республики Армения об обороне. 1997 год
8. Федеральный закон Российской Федерации от 31 мая 1996 г. Об обороне

Habib Hajiyev**FEATURES OF MILITARY LEGISLATION IN THE FIELD OF INTERNATIONAL COOPERATION OF THE COUNTRIES OF THE REGION****Summary**

The military legislation of each state, as a rule, acts as an integral part of the national security of the state and is based on a defined theoretical framework. In this sense, normative-legal acts in the field of defense are usually based on the military doctrine, and all measures taken by the state in the field of military or defense are based on this doctrine. In the foreign policy pursued by the state, in the establishment of international cooperation, in particular, the military doctrine of neighboring countries and countries in the region is studied in detail and taken into account by military experts. In fact, the foreign policy of the countries in the region in relation to each other is revealed in the analysis of their military doctrines. From this point of view, it is important to study the military doctrines of other countries in the South Caucasus and the Caspian Basin region, where Azerbaijan is located.

Габиб Гаджиев**ОСОБЕННОСТИ ВОЕННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА СТРАН РЕГИОНА****Аннотация**

Военное законодательство каждого государства, как правило, выступает составной частью национальной безопасности государства и базируется на определенной теоретической базе. В этом смысле нормативно-правовые акты в области обороны обычно основываются на военной доктрине, и на этой доктрине основываются все меры, принимаемые государством в области военного дела или обороны. Во внешней политике, проводимой государством, в налаживании международного сотрудничества, в частности, детально изучается и учитывается военными экспертами военная доктрина соседних стран и стран региона. Фактически внешняя политика стран региона по отношению друг к другу раскрывается в анализе их военных доктрин. С этой точки зрения важно изучить военные доктрины других стран Южного Кавказа и региона Каспийского бассейна, где расположен Азербайджан.

UOT: 504.03

Xəyalə KƏLƏŞOVA
 AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
 “Dövlət təhlükəsizliyinin hüquqi təminatı”
 şöbəsinin böyük elmi işçisi
 e-mail: xayala_kalashova@yahoo.com

DÜŞMƏN DÖVLƏTİ TƏRƏFİNDƏN 30 İL ƏRZİNDƏ İŞĞAL ALTINDA QALMIŞ AZƏRBAYCAN TORPAQLARINDA TÖRƏDİLMİŞ EKOLOJİ CİNAYƏTLƏR

Açar sözlər: ekoloji cinayət, beynəlxalq hüquq, ekoloji təhlükəsizlik, ətraf mühitin mühafizəsi, beynəlxalq hüquqi sənədlər, azad olunmuş ərazilər, qanun, ekoterrorçular, qlobal ekoloji problemlər, iqlim dəyişiklikləri, beynəlxalq konvensiyalar.

Ключевые слова: экологическое преступление, международное право, экологическая безопасность, охрана окружающей среды, международные правовые документы, освобожденные территории, закон, экотеррористы, глобальные экологические проблемы, изменение климата, международные конвенции.

Keywords: environmental crime, international law, ecological safety, environmental protection, international legal documents, liberated territories, the law, eco-terrorists, global environmental problems, climate change, international conventions.

Ərazilərimizin 30 ilə yaxın müddətdə Ermənistanın işğalında olması nəticəsində Azərbaycanın ərazilərində ekoloji terror aktları baş verib, Qarabağ və ətraf ərazilərin təbiətinə, bioloji müxtəlifliyinə, su hövzələrinə ciddi ziyan dəyib, təbii sərvətlər talan olunub, meşə örtüyü, flora və faunanın bir çox növləri məhv edilib, ətraf mühit çirklənməyə məruz qalıb. Bu məqalədə Ermənistanın işğal etdiyi torpaqlarımızda dünya dövlətlərinin gözü

önündə beynəlxalq humanitar hüququn prinsiplərinə məhəl qoymayaraq misli görülmemiş vəhşiliklər törədilməsinə bir baxış keçirilmişdir. Dövrümüzdə ətraf mühitin mühafizəsi qlobal dünyanın problemlərindən biri olaraq aktualdır.

İşğal olunmuş ərazilərdə həyata keçirilmiş qeyri-qanuni fəaliyyət və təbii ehtiyatların istismarı iqtisadi kontekstlə yanaşı, həm də bir sıra ekoloji problemlərə gətirib çıxarmışdır. Meşələrin qırılması və yandırılması, su ehtiyatlarının çirklənməsi, flora və faunanın məhv edilməsi, regionda yerin təkinin talan edilməsi nəticəsində ekoloji tarazlıq pozulmuşdur. Beynəlxalq hüquq istənilən hərbi işğal öz xarakterinə görə “müvəqqəti işğal” kimi təsnif edir və işğalçı ölkənin işğal edilmiş ərazi üzərində suverenlik əldə etməsini nəzərdə tutmur, buna görə də işğal faktı ilə əlaqədar həmin ərazinin hüquqi statusu dəyişmir. Anneksiyanın (ilhaqın) istənilən forması qadağan olunduğundan, işğalçı ölkənin bu ərazidə hüquqi, sosial və iqtisadi strukturun dəyişdirilməsi məqsədilə fəaliyyət göstərmək azadlığı yoxdur. Hərbi təcavüzün nəticəsi olan ilhaq tanınmamalıdır [9s.43]. Azərbaycanın əvvəl işğal olunmuş bütün ərazilərində 260 min hektara yaxın meşə ərazisi var idi, lakin son 30 il ərzində meşə örtüyü sürətlə azalmışdır. Ermənilər Şuşanın nadir sərvətlərindən biri, qədim tarixə malik, əsl təbiət möcüzəsi olan Topxana meşəsini yandırmış, ölkəmizin

ərazi bütövlüyünə, torpaqlarına qəsd edərək Azərbaycan ərazisində ekoloji soyqırımını - ekosid törətmişlər.

İşğalçı dövlətin apardığı qeyri-qanuni iqtisadi fəaliyyət 1949-cu ildə qəbul edilmiş “Müharibə zamanı mülki şəxslərin müdafiəsi haqqında” Cenevrə Konvensiyasının, “Quru müharibəsinin qanun və adətləri haqqında” IV Haaqa Konvensiyasının, habelə insan hüquqları sahəsində mövcud beynəlxalq konvensiyaların tələblərini kobud şəkildə pozmuşdur. Qarabağda ən çox talanan təbii ehtiyatlardan birincisi Kəlbəcərin Ermənistanla sərhəd bölgələrində, Ağdərə və Zəngilanda olan qızıl yataqları olub. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində - Kəlbəcər, Laçın, Tərtər, Ağdamda qızıl, gümüş, mis, molibden, civə yataqları, Cəbrayıl, Kəlbəcər, Laçında dəmir, xrom, Tərtər və Kəlbəcərdə kükürd, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl ərazilərindəki qum, çınqıl, gil və digər faydalı qazıntı yataqlarında işğalçı Ermənistan tərəfindən qeyri-qanuni və intensiv şəkildə hasilat işləri aparılmış, faydalı qazıntılar, əlvan və qara metallar, mineral sular, həmçinin digər şirin su resursları, meşə fonduna daxil olan torpaqlar amansız istismar olunmuş, flora və fauna sistemli şəkildə məhv edilmişdir. Uzun illər erməni işğalı altında olan, Kəlbəcər rayonunun ərazisində yerləşən, Söyüdlü (Zod), Ağduzdağ və Tutxun qızıl yataqları Ermənistan tərəfindən talan edilmişdir. Azərbaycan ərazilərində erməni işğalçıları və onların tərəfdaşları tərəfindən əlvan, qara metalların, habelə mineral su, ümumi yayılmış faydalı qazıntıların intensiv şəkildə hasilatı həyata keçirilmişdir. Hasilatların həyata keçirilməsi zamanı ekoloji tələblərə heç bir formada əməl edilməmiş, resurslar faktiki olaraq Azərbaycan qanunvericiliyi və beynəlxalq standartlarla müəyyən edilmiş istehsalat həcmələrini dəfələrlə aşmış, zəhərli tullantıların yerli sūtuturlarına, çaylara axıdılmasının qarşısını almaq üçün heç bir tədbir görülməmişdir. Bu isə öz növbəsində mineral və digər yataqların məhv edilməsinə, böyük həcmdə torpaq sahələrinin zəhərlənməsinə, şirin və içməli su mənbələrinin yarırsız hala düşməsinə səbəb olmuşdur. Bunlarla yanaşı işğalçı ölkənin yerli çayların üzərində çoxsaylı kiçik elektrik stansiyaları qurması səbəbindən çaylarda

sululuq kəskin azalmış, həmçinin bu çaylarda yaşayan canlılar kütləvi məhv olmuşdur. Mənbəyini Zəngəzur dağ silsiləsindən götürən Zəngilan rayonu ərazisindən keçərək Araz çayına tökülən Oxçuçay sənaye tullantıları ilə çirkləndirilmişdir. Çayın uzunluğu 83 kilometr, sutoplayıcı sahəsi 1175 kvadratkilometrdir. Qacaran mismolibden, Qafan mis saflaşdırma kombinatının toksiki tullantılarının, eyni zamanda, həmin şəhərlərin məişət çirkab tullantılarının təmizlənmədən birbaşa çaya axıdılması nəticəsində Oxçuçayda ağır metalların normadan dəfələrlə artıq olmasına səbəb olmuşdur [11].

Azərbaycanın azad olunmuş ərazilərdə 43 min hektar ərazisi olan təbiət qoruqları və təbiət yasaqlıqları – Bəsitçay və Qaragöl qoruqları, Laçın, Qubadlı, Arazboyu və Daşaltı yasaqlıqları yerləşir. İşğaldan əvvəl burada “Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabı”na daxil edilmiş çox sayda fauna və flora mühafizə olunurdu ki, onların əksəriyyəti məhv edilmişdir. Bununla da Ermənistan qoşulduğu ekologiya və ətraf mühitlə bağlı beynəlxalq konvensiyaları, o cümlədən, “Ətraf mühitin dəyişdirilməsi üsullarının hərbi və ya hər hansı başqa düşmənsayağı istifadəsinin qadağan edilməsi” haqqında BMT konvensiyasını pozub. Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin hesablamalarına görə, əvvəllər işğal olunmuş ərazilərdə qəsdən törədilmiş yanğınlar nəticəsində ümumilikdə 110 min hektardan çox ərazi yanmış və məhv edilmişdir.

Azərbaycan rəsmiləri və dövlət strukturları erməni silahlı qüvələri tərəfindən ağ fosforlu mərmilərin tətbiq edildiyini dəfələrlə bəyan ediblər. Bu maddə zəhərləmək və təhlükəli yanq izləri qoymaqla yanaşı, həm də söndürülməsi çətin olan yanğınlara da səbəb olur. Fosforlu döyüş sursatları düşmən ərazisinin yandırılması üçün istifadə olunan ən təhlükəli silah növüdür. Müharibə dövründə dəfələrlə Azərbaycan Respublikası Ərazilərinin Minalardan Təmizlənməsi üzrə Milli Agentlik (ANAMA) tərəfindən cəbhə xəttində bu cür mərmilərin aşkar edilməsi faktı qeydə alınmışdır. Dinc əhaliyə, mülki obyektlərə, meşələrə qarşı fosfor döyüş sursatlarının tətbiqi BMT-nin 1980-ci il “Adi silahların konkret növləri haqqında konvensiyanın” III Protokolu, habelə Mühari-

bə qurbanlarının müdafiəsinə dair 1949-cu il Cenevrə Konvensiyasının və ona dair 1977-ci il əlavə protokolları ilə qadağan edilmişdir. Azərbaycanın əvvəllər işğal edilmiş ərazilərə 30 ilə yaxın müddətdə nəzarətinin olmaması beynəlxalq konvensiyalara əsasən üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsində də çətinlik yaratmışdır. Ermənistanın BMT-nin “Sərhəddən keçən su axınlarının və beynəlxalq göllərin mühafizəsi və istifadəsi haqqında” Konvensiyasına qoşulmaması sərhəddən keçən su problemlərinin beynəlxalq normalar çərçivəsində həllini qeyri-mümkün edir. Lakin Ermənistandan fərqli olaraq Azərbaycan Respublikası BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyasının “Sərhəddən keçən su axınlarının və beynəlxalq göllərin mühafizəsi və istifadəsi haqqında” 1992-ci il tarixli Helsinki Konvensiyasının “Su və sağlamlıq haqqında” 1999-cu il 17 iyun tarixli Protokoluna qoşulmaq barədə 2002-ci ildə Ulu öndər Heydər Əliyevin imzaladığı 372-IIQ nömrəli, 22 oktyabr 2002-ci il tarixli Qanunu ratifikasiya etmiş, həmçinin, üç hesabatlılıq dövründə iştirak etmişdir [10].

Həmçinin əvvəllər ermənilər tərəfindən işğal olunmuş ərazilərdə 10 su anbarı, o cümlədən Tərtər çayı üzərində yerləşən Sərsəng su anbarı (hazırda Rusiya sülhməramlılarının məsuliyyəti zonasındadır) yerləşir. 500 milyon kubmetr tutumu olan Sərsəng su anbarı Aşağı Qarabağ ərazisində 100 min hektar əkin sahəsinin suvarılması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bununla belə o uzun müddət texniki xidmətin göstərilməməsi səbəbindən qəza vəziyyətindədir ki, bu da regionun dağətəyi mərkəzi Aran ərazilərində yaşayan 400 min sakin üçün təhlükə yaradır. Azərbaycan Sərsəng su anbarının daimi təhlükə, humanitar, ekoloji və texnologiya fəlakət mənbəyinə çevrildiyini dəfələrlə bəyan etmişdir. Sərsəng su anbarının illik su sərfinin 85-90%-nin suyun o qədər də lazım olmadığı bir dövrdə, yəni qış aylarında ermənilər tərəfindən qəsdən buraxılması axınla üzəşən yerləşən Azərbaycanın kəndlərini su basması ilə nəticələndir [6 s.92].

1992-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının təşəbbüsü ilə Rio-de-Janeyro şəhərində keçirilmiş konfransda qeyd edildiyi kimi, dünyanın gələcək inkişafı ilk növbədə ekoloji problemlərin necə

həll olunmasından asılı olacaqdır. Bu konfransda dünyada mövcud olan ətraf mühit problemlərinin həlli yolları çox ciddi şəkildə nəzərdən keçirilmiş və mühüm qərarlar, o cümlədən artıq bütün beynəlxalq ekoloji təşkilatların proqram sənədlərinə çevrilmiş “Dayanıqlı inkişaf” konsepsiyası qəbul edilmişdir. Konsepsiyada iqtisadi inkişafın ekoloji tarazlıqla vəhdət təşkil etməsi, burada üstünlüyün ətraf mühitin qorunmasına verilməsi, ekoloji problemlərin ilk növbədə həll olunması, gələcək nəsillərin imkanları məhdudlaşdırılmadan çağdaş nəsillərin rifahının yaxşılaşdırılması ön xəttə çəkilmişdir. Rio-de-Janeyroda keçirilmiş konfrans ekoloji problemlərin həllində hər bir ölkənin ətraf mühitinin qorunması problemini ümumbəşəri kontekstə çıxartmışdır. 15 dekabr 1972-ci ildə BMT Baş Məclisinin qətnaməsi ilə BMT-nin ətraf mühit üzrə Proqramı (YUNEP) təsdiq edildi. Bu sənədin qəbul edilməsi ətraf mühit üzrə elə həmin ildə keçirilmiş BMT-nin Stokholm konfransının tövsiyələrində nəzərdə tutulmuşdur. YUNEP-in strukturu İdarəetmə Şurasından (onun tərkibinə iştirakçı dövlətlərin nümayəndələri daxildir), Ətraf mühitin mühafizəsinin əlaqələndirilməsi Şurasından və Ətraf Mühit Fondundan ibarətdir [8, s.97].

Qlobal miqyaslı ekoloji problemləri milli səviyyədə qiymətləndirən Azərbaycan hökuməti ekoloji mühitin sağlamlaşdırılmasını dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri hesab edir və bu istiqamətdə davamlı tədbirlər görülməkdədir. Bu istiqamətdə beynəlxalq təşkilatlarla sıx əlaqələr qurulub və bu təmaslar genişləndirilməkdədir. Ekoloji siyasət Azərbaycanın Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının əsas tərkib hissələrindən biri hesab olunur. Ümummillə lider Heydər Əliyevin 2003-cü il sentyabrın 8-də imzaladığı Sərəncama əsasən Azərbaycan Hökuməti ilə BMT-nin İnkişaf Proqramı arasında “Qlobal ekoloji problemlərin həlli məqsədilə imkanların artırılması üçün milli tələbatların qiymətləndirilməsi” layihəsinin icrasına başlanılıb [5, s.411].

Həmin layihə çərçivəsində respublikamızda gözlənilən global ekoloji təhlükələrin - biomüxtəlifliyin zəifləməsi, torpağın deqradasiyası, istilik effekti yaradan qazların emissiyası ilə bağlı global fəsadların təsirlərinin qarşısının alınması,

ətraf mühitin sağlamlaşdırılması və digər ekoloji tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Azərbaycan hökuməti global ekoloji problemlərin həlli ilə bağlı bütün beynəlxalq saziş və konvensiyalara qoşulub. Respublikamız ətraf mühit sahəsində 20 beynəlxalq konvensiyaya imza atıb. Azərbaycan, eyni zamanda, BMT-nin üç - İqlim dəyişiklikləri, Bioloji Müxtəliflik və Səhrələşmə üzrə Konvensiyalarına qoşularaq bu təhlükələrin aradan qaldırılması üçün tədbirlər planı hazırlayıb və bu istiqamətdə işlərin icrası son illər daha geniş vüsət alıb. Bu tədbirlərin kompleks şəkildə həyata keçirilməsi üçün müvafiq dövlət strukturlarının nümayəndələri layihənin icrasına cəlb olunub. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin müvafiq Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı”nın həyata keçirilməsi də ekoloji tarazlığın bərpası sahəsində əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayıb [3]. Prezident İlham Əliyevin 2010-cu ili ölkəmizdə “Ekologiya ili” elan etməsi isə ekoloji sahədə davamlı inkişafın əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, sistemli tədbirlər planını əhatə etmək və bu sahədə milli proqramların icrasını sürətləndirmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabr ayının 27-də qüvvəyə minmiş Konstitusiyasına ekoloji üzrə maddə daxil edilmişdir. “Təbii ehtiyatlar” adlı 14-cü maddədə vurğulanır: “Təbii ehtiyatlar hər hansı fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafelərinə xələl gəlmədən Azərbaycan Respublikasına mənsubdur” [1].

“Ekoloji təhlükəsizlik haqqında” Qanunun 39-cu maddəsində qeyd olunur ki, “Hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır”. “Hər kəsin ətraf mühitin əsil vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüququ pozma ilə əlaqədar sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququ vardır”. Həmçinin bu Qanunda “Ətraf mühitin qorunması” adlı 78-ci maddə öz əksini tapmışdır: “Ətraf mühitin qorunması hər bir şəxsin borcudur” [4, s.128].

Ölkəmizdə ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsinin əsas hüquqi bazası “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu-

dur. 1999-cu il iyun ayının 8-də qüvvəyə minmiş “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının № 677-İQ sayılı Qanununda Azərbaycanın ekoloji təhlükəsizlik siyasətinin əsas məqsədi - insanın həyatını və sağlamlığını, cəmiyyəti, onun maddi və mənəvi dəyərlərini, ətraf mühiti, o cümlədən atmosfer havasını, kosmik fəza, su obyektləri, yerin təki, torpaq, təbii landşaft, bitki və heyvanlar aləmini təbii və antropogen amillərin təsiri nəticəsində yaranan təhlükələrdən qorumaq kimi xarakterizə edilmişdir.

Son illərdə ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə əlaqədar ölkə Prezidenti İlham Əliyev bir çox tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı sərəncam vermişdir:

- “Azərbaycan Respublikasında və ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün kompleks tədbirlər Planı”nın təsdiq edilməsi haqqında.
- 2007-ci il iyun ayının 20-də qüvvəyə minmiş “Xəzər dənizinin çirklənmədən qorunması üzrə bəzi tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının № 2244 sayılı Sərəncamı.
- 2007-ci il iyun ayının 20-də qüvvəyə minmiş “Əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz su ilə təminatının yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar bəzi tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının № 2245 sayılı Sərəncamı.
- 2008-ci il iyun ayının 13-də qüvvəyə minmiş “Azərbaycan Respublikasında yaşlılıqların salınması sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının № 2868 sayılı Sərəncamı.
- 2008-ci il iyun ayının 13-də qüvvəyə minmiş “Xəzər dənizinin çirklənmədən qorunması üzrə əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının № 2867 sayılı Sərəncamı.
- 2008-ci il avqust ayının 6-da “Bakı şəhərində məişət tullantıları ilə bağlı idarəetmənin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının № 2983 sayılı Sərəncamı.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət məəcəlləsinin 28-ci fəslinin 247-261-ci maddələri ekoloji cinayətlərə həsr olunmuşdur. Bu fəsilə işlərin yerinə yetirilməsi zamanı ətraf mühitin mühafizəsi (qorunması) qaydalarını, ekoloji cəhətdən təhlükəli maddələrin və tullantıların dövriyyəsi qay-

dalarını, baytarlıq qaydalarını və bitki xəstəliyinə və ziyanvericilərə qarşı müəyyən edilmiş mübarizə qaydalarını pozma, suyun (su mənbələrini), atmosferin, dəniz mühitinin çirklənməsinə, torpağı korlama, yerin təkinin qorunması və istifadəsi qaydalarını pozma və s. üzrə cavabdeh olan şəxslər üçün vurulan zərərin ağırlıq dərəcəsindən və məsuliyyətin məzmunundan asılı olaraq müəyyən vəzifə və ya fəaliyyət hüququndan məhrum edilmə və ya müəyyən edilmiş müddətə azadlıqdan məhrum olma cəzası müəyyən edilmişdir [2].

Ətraf mühitin mühafizəsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu Beynəlxalq Konvensiyalara daxildir: [7, s.53].

“Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında” Konvensiya (16 noyabr 1972-ci il). Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyaya 6 dekabr 1993-cü ildə qoşulmuşdur.

“BMT-nin iqlim dəyişmələri üzrə çərçivə” Konvensiyası (Kioto-Protokolu, 1992-ci il). Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyaya 1995-ci ildə, 18 iyul 2000-ci ildə isə Konvensiyaya əlavə olunan Kioto Protokoluna qoşulmuşdur.

“Kökünün kəsilməsi təhlükəsi olan vəhşi fauna və yabanı flora növlərinin beynəlxalq ticarəti” haqqında Konvensiya (CİTES) (Vaşinqton şəhəri, 3 mart 1973-cü il). Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyaya və həmin Konvensiyanın iştirakçı dövlətlərinin “Nərə balıqlarının qorunmasına dair” qətnaməsinə (Harare şəhəri, 9-20 iyun 1997-ci il) 23 iyun 1998-ci ildə qoşulmuşdur.

“Transsərhəd kontekstində ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında” Konvensiya (Espo şəhəri, 25 fevral, 1991-ci il). Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyaya 1 fevral 1999-cu ildə qoşulmuşdur.

Ekoterorçular istifadə etmədikləri yerlərdə hər yay bilərəkdən yanğınlar törədir, torpağın tərkibindəki mikroorqanizmləri məhv edirlər ki, münbitliyi heçə ensin, ərazilər erroziyaya uğrasın və eyni zamanda, külək alovu təmas xəttinin bu üzündəki əkin sahələrinə keçirsin ki, azərbaycanlıların taxıl zəmiləri yansın. Vaxtı ilə güllə səsi eşidilən Qarabağdan indi hər gün xoş xəbər alırıq. Artıq bu ərazilər özünün tarixi ilkinə qayıdır böyük ekoloji tədbirlər görülməkdədir: meşə-su florası yenidən canlanmaqdadır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2018, 63 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, 2018, 228 s.
3. “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün kompleks Tədbirlər Planı”.
4. Ağayev T., Əhmədov Ş., Xəlilov T. “Ekoloji təhlükəsizlik” Bakı, 2013, 163 s. “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <http://e-qanun.az>
5. Həsənov Ə. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti. Bakı, 2011, 438 s.
6. T. Xəlilov, M. Zeynalova “Qlobal ekoloji problemlər” Bakı, 2013, 212 s.
7. T. Ağayev, Ş. Əhmədov, T. Xəlilov “Ekoloji təhlükəsizlik” Sumqayıt, 2013, 163 s.
8. Агаев Т.Д. Теплоэнергетические объекты и загрязнения окружающей среды. Вестн. Моск. Госуд. Областн. Универ. Естественные науки. Москва, 2010, 105 с.
9. Лапина М.А. Обеспечение экологической безопасности правоохранительными органами: зарубежный опыт: Монография. М: ВНИИ МВД России, 2001, 115 с.
10. <https://story.karabakh.center/az/qarabagda-ekosid>
11. <https://xalqqazeti.com/mobile/az/news/89623>

Хаяла Калашова

**ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СОВЕРШЕННЫЕ ВРАЖЕСКИМ
ГОСУДАРСТВОМ НА ОККУПИРОВАННЫХ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ЗЕМЛЯХ
В ТЕЧЕНИЕ 30 ЛЕТ**

Резюме

В результате оккупации наших территорий Арменией около 30 лет на территории Азербайджана происходили экологические террористические акты, природе, биоразнообразию, водным бассейнам Карабаха и прилегающих территорий был нанесен серьезный ущерб, были разграблены природные ресурсы, уничтожены лесной покров, многие виды флоры и фауны, загрязнена окружающая среда. В данной статье представлен обзор беспрецедентных злодеяний, совершенных на оккупированных территориях Армении в глазах мировой общественности, игнорирующих принципы международного гуманитарного права. На сегодняшний день защита окружающей среды является одной из самых актуальных проблем в глобальном мире.

Khayala Kalashova

**ECOLOGICAL DEMONS CAUSED BY THE ENEMY IN THE LANDS
OF AZERBAIJAN UNDER OCCUPATION FOR 30 YEARS**

Summary

As a result of the occupation of our territories by Armenia for about 30 years, environmental terrorist acts occurred on the territory of Azerbaijan, serious damage was caused to nature, biodiversity, the water basins of Karabakh and adjacent territories, natural resources were plundered, forest cover, many species of flora and fauna were destroyed, the environment was polluted. This article provides an overview of the unprecedented atrocities committed in the occupied territories of Armenia in the eyes of the world community, ignoring the principles of international humanitarian law. Today, environmental protection is one of the most urgent problems in the global world.

Orxan MƏMMƏDOV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
 “Daxili işlər orqanlarında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti”
 kafedrasının müəllimi, polis mayoru

MÜASİR DÖVRDƏ CİNAYƏTKARLIĞA QARŞI MÜBARİZƏDƏ İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ ROLU

Açar sözlər: informasiya, informasiya texnologiyası, texniki vasitə, kommunikasiya, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti, nəzarət, kəşfiyyat, kartoteka, kolleksiya, avtomatlaşdırılmış məlumat bankı.

Ключевые слова: Информация, информационные технологии, технические средства, коммуникация, оперативно розыскная деятельность, контроль, исследование, картотека, коллекция, автоматизированная база данных.

Keywords: Information, information technology, technical means, communication, operational search activity, control, study, file cabinet, collection, automated database.

Azərbaycan Respublikasında kriminogen şəraitdə cinayətkarlığın peşəkarlığının yüksək dərəcədə səciyyələndiyi, cinayətlərin əksəriyyətinin müxtəlif cinayətkar qruplar tərəfindən müxtəlif növ texniki vasitələrdən istifadə olunmaqla törədildiyi halda, insanların həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini, dövlət sirrini və milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə edən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmaqdadır.

Mürəkkəb şəraitdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş aşkar və qeyri-aşkar üsul, metod vasitə və tədbirlərdən istifadə edərək [1, mad.1], gərgin iş rejimində cinayətkarlıqla mübarizə istiqamətində fasiləsiz fəaliyyət göstərirlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini, cinayətlərin qarşısının alınmasına, açılmasına yönələn bir fəaliyyət kimi ifadəli və qısa formada informasiya əldə etmə uğrunda mübarizə də adlandırmaq olar. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 6-cı maddəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələrində qeyd edilir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələrindən biri də, hadisələrin, faktların, əşyaların və digər informasiya mənbələrinin uçotunu aparmaqdır [1, mad.6]. Həmin vəzifənin icrası məqsədlə Qanunun 7-ci maddəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini təmin etmək üçün informasiya sistemi yaratmaq və ondan istifadə etmək əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin hüququ olaraq müəyyən olunmuşdur [1, mad.7].

Məlum olduğu kimi, cinayət əməllərinin törədilməsinə hazırlıq, cəhd və onun törədilməsi fasiləsiz olaraq, yenə də ifadəli formada desək, «informasiya istehsalı» ilə müşayiət olunur və bu informasiya aşkar və gizli mənbələrdə, informasiya daşıyıcılarında əks olunur. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti və ayrı-ayrı əməliyyat-axtarış tədbirləri həmin informasiya mənbələrini aşkar etməyə, onlarda olan əməliyyat marağı kəsb edən müxtəlif məlumatların əldə edilməsinə yönəlir [3, möv.9].

İnsan fəaliyyətinin bütün sahələri kimi, kriminal fəaliyyətin də həmişə informasiya istehsalı ilə müşayiət olunduğunu bilən cinayətkarlar həmin informasiya istehsalını minimuma endirmək üçün hər cür vasitələrə əl atırlar. Təsədüfi deyildir ki, kriminal fəaliyyətin sonunda onlar bir qayda olaraq yaranmış izlərin informasiya daşıyıcılarının

məhv edilməsinə çalışırlar. Lakin, bu təcrübə baxımdan qeyri-mümkün olduğundan, əməliyyat-axtarış orqanları inadla və əzmlə həmin informasiyaları axtarıb tapırlar. Hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması, cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi, şəxslərin axtarılması və naməlum meyllərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi zamanı elmi cəhətdən əsaslandırılmış texniki vasitələrin və digər metodların səmərəli istifadəsi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin işini xeyli asanlaşdırır [1, mad.1].

Qlobal informasiyalaşma şəraitində sosial inkişafın ən mühüm amili və insan fəaliyyətinin bütün sahələrinin səmərəliliyinin artırılması vasitəsi informasiyanın istehlakçıya səmərəli təqdim edilməsi yollarını yaratmaq, qorumaq, emal etmək və təmin etmək məqsədi daşıyan müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarıdır.

Müasir dövrümüzdə informasiya texnologiyalarının təsir dairəsi genişlənərək dövlət strukturlarını, vətəndaş cəmiyyəti institutlarını, iqtisadi və sosial sahələri, elm və təhsil, mədəniyyəti, bütövlükdə cəmiyyəti əhatə edir. Elə buna görə də informasiya texnologiyalarının daha geniş yayıldığı cəmiyyətlər dünyanın ən qabaqcıl cəmiyyətləri sayılır. İnformasiya çox böyük əhəmiyyətə malikdir, daha çox informasiyanın olması rəqiblərindən üstünlüyün qorunmasına kömək edir. Buna görə dövlətlər və insanlar onun əldə edilməsi üçün çox böyük vaxt və vəsait sərf etməyə hazırdırlar. Həmin məlumatlar insanlar arasında müxtəlif vasitələrlə bir birinə ötürülür. Bu vasitələrdən biridə texniki rabitələrdir. Texniki rabitənin müasir cəmiyyət üçün əhəmiyyətindən çox danışmaq olar, bu ünsiyyət üçün əsas vasitələrdən biridir və cinayətkar qruplar və birliklər tərəfindən cinayətin planlaşdırılmasında və həyata keçirilməsində geniş şəkildə istifadə olunur.

Müasir dövrdə cinayətkarlığa qarşı mübarizədə informasiya texnologiyalarının rolu özü-özlüyündə müxtəlifdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində onlardan cinayətlərin açılmasında və onların hazırlanmasında və həyata keçirilməsinin ilkin mərhələsində cinayətlərin qarşısının alınması zamanı uğurla istifadə oluna bilər.

Hazırda hər yerdə telefon və digər əlaqə və informasiya mübadiləsi vasitələri geniş yayılmışdır ki, onların sosial əhəmiyyəti daim artır və insanların ünsiyyət prosesində onların istifadəsi üzrə yeni-yeni texniki imkanlar meydana gəlir.

Bununla yanaşı əlaqə və informasiya mübadiləsi vasitələri istər cinayətlərin hazırlanması prosesində, istərsə də həyata keçirildiyi zaman müxtəlif cinayətkar qruplar tərəfindən kifayət qədər fəal şəkildə istifadə olunur. Bundan əlavə, unutmamaq lazımdır ki, məhz ən sadəsi telefon olan texniki vasitələrlə ötürülən informasiya ilə cinayətkarlar öz niyyətlərini planlaşdırırsa, cinayətkar birliyin üzvlərinin fəaliyyətinə rəhbərlik edə bilərlər.

Cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyini gücləndirmək üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin ümumi sistemində əməliyyat-axtarış tədbirlərinə xüsusi yer ayrılmışdır. Telefon rabitəsinin və digər texniki vasitələrin cinayətkar məqsədlər üçün istifadəsinin qarşısını almaq üçün dövlət tərəfindən telefon danışıqlarına qulaq asmaq və nəzarət etmək üçün xüsusi tədbir növü nəzərdə tutmuşdur.

İstənilən müasir dövlətin nəzarət mexanizmlərinin, zəruri olan və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda isə telefondan və digər texniki vasitələrdən istifadə etməklə həyata keçirilən danışıqların, rabitə vasitələri və digər texniki vasitələrlə ötürülən məlumatların ələ keçirilməsi mexanizmlərinin yaradılmasında, uğurlu və səmərəli şəkildə tətbiq olunmasında marağı vardır ki, ölkədə müxtəlif rabitə və əlaqə vasitələrinin cinayət məqsədləri ilə istifadə olunmasına yol verilməsin.

Əməliyyat-axtarış və cinayət-prosessual qanunvericiliyində əməliyyat-axtarış tədbiri qismində telefon danışıqlarına qulaqasma və texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılmasını nəzərdə tutan normaın mövcud olması əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üzrə imkanları artırır.

Telefon və digər vasitələrdən istifadə etməklə aparılan danışıqların, texniki rabitə kanalları ilə və digər texniki vasitələrlə ötürülən məlumatların və ya digər məlumatların əldə olunması üzrə qaydalar eynidir, Azərbaycan Respublikasının

“Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanununda və “Cinayət-prosessual məəcəlləsində” nəzərdə tutulan normalarla tənzimlənir [1, mad.10], [2, mad.445].

Əməliyyat-axtarış tədbiri olaraq telefon danışıqlarına qulaq asmaq və texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanı çıxarmaqla cinayətlərin qarşısının alınması istiqamətində yeni məlumatlar əldə etmək və ya istifadəsi əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektə digər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə hazırlıq görmək üçün yardım edə biləcək kəşfiyyat xarakterli informasiyanı əldə etmək kimi imkanlar vardır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təhlilindən görünür ki, kəşfiyyat xarakteri daşıyan istənilən sistemin işi hər zaman informasiyanın toplanması, işlənməsi və istifadəsi ilə bağlıdır. A.Kuzminin fikrincə, informasiya təminatı hüquqi fəaliyyətin əsasını təşkil edir [5, səh.7]. Belə ki, cinayətkarlığa qarşı mübarizənin təşkilinin ən mühüm elementlərindən biri əməliyyat şəraitini xarakterizə edən etibarlı məlumatların sistemli şəkildə toplanması, onun vaxtında və keyfiyyətli təhlilidir. Vaxtında toplanmış, kifayət qədər təhlil edilmiş məlumatlar əsasında cinayətin informasiya modeli qurulur və lazımi operativ qərarlar qəbul edilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı hüquq-mühafizə orqanlarının işinin səmərəliliyinin artırılması müasir dövrimizdə informasiya texnologiyalarının imkanlarından istifadə etmədən real deyildir. Əvvəla, bu onunla bağlıdır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri müasir texniki və proqram vasitələrinin köməyi olmadan öhdəsindən gəlinməsi demək olarkı mümkün olmayan nəhəng sosial və hüquqi məlumat axınları ilə işləməli olurlar.

Cinayətlərin araşdırılması zamanı həm universal, həm də xüsusi proqram təminatlarından istifadə etmək mümkündür. Universal proqramlar: mətn prosessorları, qrafik redaktorlar, şəbəkə texnologiyaları (İnternet, e-poçt proqramları və s.), verilənlər bazası idarəetmə sistemləri, elektron cədvəl redaktorları, simvolların optik tanınması sistemləri, təqdimat redaktorları, kompüter tərcüməçiləri və s. cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasında təkcə məhsuldarlığı və səmərəliliyi

artırmaqla yanaşı, həm də onu tamamilə yeni səviyyəyə aparır [6].

Cinayətlərin araşdırılması və qarşısının alınması prosesində hüquq-mühafizə orqanları, artıq qeyd edildiyi kimi, hadisələrin qeydiyyatı sistemini təşkil edən təsirli miqdarda məlumatlardan istifadə edirlər. Eyni zamanda, avtomatlaşdırılmış məlumat bankları sadə və rahat, ən əsası isə fayl şkafları kimi istənilən ənənəvi məlumat saxlama sisteminə ən yaxşı alternativdir. Avtomatlaşdırılmış qeydiyyat sistemlərinin imkanları qeyd olunan məlumatların həcmi əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirməyə, ilkin məlumatların işlənməsinin səmərəliliyini artırmağa və təhlilini xeyli asanlaşdırmağa (məsələn, bir sıra cinayətləri, cinayət əlaqələrini müəyyən etmək, yoxlanılan şəxslərin dairəsini genişləndirmək və s.) və cinayətlərin açılması üçün lazım olan yekun məlumatların verilməsini sürətləndirməyə imkan verir.

Beləliklə, hüquq-mühafizə orqanları uzun müddətdir ki, xüsusi təhlükəli residivlər, açılmamış cinayətlər; tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərdən oğurlanmış, müsadirə edilmiş fərdi nömrələri və ya xarakterik əlamətləri olan obyekt və əşyalar; oğurlanmış və aşkar edilmiş antik əşyalar; oğurlanmış, qaçırılmış və tapılmamış avtomobillər və motorlu nəqliyyat vasitələri; oğurlanmış, itmiş, götürülmüş, tapılmış və könüllü təhvil verilmiş odlu silah və döyüş sursatı; etiketli narkotik və digər güclü dərman maddələri və s. haqqında məlumatları ehtiva edən avtomatlaşdırılmış məlumat sistemindən istifadə edirlər.

Son illərdə daxili işlər orqanlarının əməkdaşları yenilənən məlumat bazalarından məlumatlara sürətli çıxışı təmin edən portativ kompüterlərdən istifadə etməyə başlayıblar. Bu imkan axtarışda olan şəxslərin və oğurlanmış nəqliyyat vasitələrinin sürətlə müəyyən edilməsinə kömək edir. Bundan başqa, oğurlanmış avtonəqliyyat vasitələrinin axtarışını üçün hüquq-mühafizə orqanlarında yolun müəyyən hissələrinə quraşdırılmış və oğurlanmış nəqliyyat vasitələrinin kompüter məlumat bazalarına qoşulmuş videokameralar olan dövlət nömrə nişanlarının tanınması üçün xüsusi proqram-texniki sistemləri mövcuddur. Kameranın baxış sahəsinə düşən bütün dövlət nömrə nişanları dərhal verilənlər bazasında mövcud olan

larla müqayisə edilir, eyni nömrə aşkar edilərsə, kompleks həyəcan signalı verir.

Qeyd olunanlardan əlavə olar, DİO-da müxtəlif üsullarla əldə edilmiş əməliyyat-axtarış xarakterli informasiyalardan geniş istifadə olunur.

Əməliyyat-axtarış xarakterli informasiyalar kartotekalar, kolleksiyalar və məlumat bankları vasitəsi ilə əməliyyat uçotlarında sistemləşdirilir və saxlanılır.

Kartotekalarda informasiyalar qanunla müəyyən olunmuş formada, rekvizitlər üzrə (kodlaşdırma, nömrələnmə və s.) tərtib olunmuş kartlar vasitəsilə saxlanılır. Məsələn, mərkəzləşdirilmiş axtarış uçotunun obyektləri (talanmış, itirilmiş və aşkar edilmiş silahlar, döyüş sursatları; axtarışda olan nəqliyyat vasitələri; talanmış və ya müsadirə edilmiş elmi-texniki, ədəbi-bədii və mədəni-tarixi sənədlər sayılan əşyalar) barədə tərtib edilən məlumat-axtarış kartları (MAK). Bu kartlar barədə geniş məlumat DİN-in idarədaxili normativ hüquqi aktlarında öz əksini tapmışdır.

Kolleksiyalarda olan informasiyalar isə eyniləşdirmənin aparılması üçün sistemləşdirilərək saxlanılır. Məsələn, hadisə yerindən götürülmüş güllə və gilizlərin, aşkar olunaraq cinayətkarlardan götürülmüş saxta pulların, sənədlərin kolleksiyası və s.

Bəzi məlumatlar isə məlumat bankları vasitəsilə saxlanılır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar həmin məlumatlardan istifadə olunmasına zərurət yarana bilər. Məsələn, Azərbaycan Respublikası DİN-in müvafiq əmri ilə yaradılan DNT məlumat bankında saxlanılan informasiyalar. DNT məlumat bankında hadisə yerindən və naməlum meyitlərdən götürülmüş bioloji izlər (qan, tük, dırnaq kəsintisi, bədənin xarici örtüklərinin mikroskopik qazıntısı, tüpürcək, tər və orqanizmin digər ifrazatları) və nümunələr qablaşdırılaraq saxlanılır.

Həmin izlərdən və nümunələrdən şübhəli şəxslərdən, xəbərsiz itkin düşənlərin yaxın qohumlarından və digər şəxslərdən götürülmüş bioloji nümunələrin müqayisəli tədqiqatı və başqa genetik tədqiqatları aparılması üçün istifadə olunur. Aparılan DNT tədqiqatlarının istiqamətləri aşağıdakılardır:

- şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi;
- itkin düşənlərin və naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi;
- hadisə yerindən götürülmüş müxtəlif bioloji izlərin(qan, tük,dırnaq kəsintisi, bədənin xarici örtüklərinin mikroskopik qazıntısı, tüpürcək, tər və orqanizmin digər ifrazatları) tədqiqatı;
- ayrı-ayrı bədən hissələrinin mənsubiyyətinin və tanınmaz hala düşən meyitlərin şəxsiyyətinin təyin edilməsi.

Məlumat bankında saxlanılan digər məlumatlara misal olaraq narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının idxalına, ixracına, tranzit nəql edilməsinə və istehsalına, habelə narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsində iştirak edən, o cümlədən narkomanlıq xəstəliyinə düşər olan şəxslərə dair məlumatları göstərmək olar [3,möv.9].

Nəticə etibarlı ilə qeyd olunanlara əsaslanaraq, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, ölkədəki kriminal vəziyyətin kəskinləşməsi, cinayətkar birliklərin fəaliyyətinin intensivləşməsi şəraitində cinayətkarlığa qarşı mübarizənin təmin olunmasının təminatçısı kimi hüquq-mühafizə orqanlarının rolu böyükdür. Ümumi cinayətkarlığa qarşı mübarizə prosesində hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində elmi və texniki vasitələrdən və metodlardan maksimum istifadə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir informasiya texnologiyalarının inkişaf etdiyi dövrümüzdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin effektiv aparılması taktiki texnikanın təkmilləşdirilməsindən çox asılıdır.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 28.10.1999. www.e-qanun.az.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi 25.08.2000. www.e-qanun.az.
3. “Cinayət-axtarış hüququ” mühazirələr toplusu. F.Muradov,N.Salmanzadə. Polis Akademiyası-2017.

4. F.Muradov, N.Salmanzadə. “Cinayət-axtarış hüququnun əsasları”. 100 suala-100 cavab. Bakı-Mütərcim, 2014.
5. Кузьмин И.А., Путилов В.А., Фильчаков В.В. “Распределенная обработка информации в научных исследованиях” // Л.: Ленинградское отделение «Наука», 1991.
6. Е.В.Бурцева, И.П.Рак, А.В.Селезнев, А.В.Терехов “Роль информационных технологий в профилактике и раскрытии преступлений”. www.cyberleninka.ru, 14.01.2008 г.

Орхан Мамедов

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ

Резюме

Данная статья посвящена изучению роли информационных технологий в борьбе с преступностью. Автор информирует о важности роли современных информационных технологий в борьбе с преступностью, использовании современных технологий как преступниками, так и правоохранительными органами.

Orkhan Mammadov

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE FIGHT AGAINST CRIME

Summary

This article has been dedicated to the study of the role of information technologies in the fight against crime in modern time. The autor informs about the importance of the role of modern information technologies in the fight against crime, as well as the use of modern technologies both by criminals and law enforcement agencies struggling against them.

Ümman AĞAMALIYEV

AMEA-nin Hüquq və insan haqları institutunun dissertantı,

Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının üzvü,

Milli Aviasiya Akademiyasının müəllimi

Umman.agamali@gmail.com

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ELEKTRON HÖKÜMƏTİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ İNKİŞAFIN BEYNƏLXALQ VƏ YERLİ DƏYƏRLƏNDİRMƏ MEYARLARI

Açar sözlər: e-hökumət, e-dövlət, dövlət idarəetməsi, dövlət idarəetməsinin təşkili.

Ключевые слова: электронное правительство, электронное правительство, государственное управление, организация государственного управления.

Key words: e-government, e-government, public administration, organization of public administration.

“**E**lektron hökumət” anlayışı dövlət idarəetməsinin müasirləşdirilməsi məqsədlərinə uyğun olaraq dövlət idarəetməsində “elektron hökumət”in formalaşması və fəaliyyət göstərməsi proseslərinin başa düşülməsi yolları ilə rəhbər ideyalar, fundamental müddəalar ilə qarşılıqlı əlaqəsini və bir-birindən asılı baxışlar sistemini ifadə edir. Fikrimcə elektron hökumətə tərəfimizdən bu cür anlayış verilməsi müasir dövrün tələblərini əks etdirməklə yanaşı, həm də mövcud reallığı da əks etdirmiş olmuşdur.

İKT-dən aktiv istifadə ehtiyacı həm də dövlət xidmətlərinin istifadəçilərinin (vətəndaşların və kommertiya təşkilatlarının) hakimiyyət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqədə olan interaktiv xidmətlərə tələbatının artması ilə bağlıdır. Nəticədə bürokratik aparatın və siyasi sistemin işləmə mühiti dəyişir, özəl sektorda ən son informasiya texnologiyalarının sürətlə tətbiqi baş verir. Hökumətlər bu proses-

də kənar müşahidəçi qismində uzun müddət qala bilmir və həm idarələrarası qarşılıqlı fəaliyyətə, həm də dövlət xidmətlərinin istifadəçilərinə olan yanaşmalarını dəyişməyə məcbur qalırlar.

Azərbaycan Respublikasında elektron hökumətin inkişafı istiqamətlərindən danışarkən mütləq şəkildə e-hökumətin formalaşdırılması sahəsində ilk normativ akt kimi “Azərbaycan Respublikasında 2010-2011-ci illərdə “Elektron hökumət”in formalaşdırılması üzrə Fəaliyyət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 14 may 2010-cu il tarixli, 136s sayılı sərəncamını hesab etmək olar [1]. Sərəncama əsasən Azərbaycan Respublikasında 2010-2011-ci illərdə “Elektron hökumət”in formalaşdırılması üzrə fəaliyyət planı təsdiqlənmiş və fəaliyyət planı üzrə əlaqələndirici orqan kimi Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyaları Nazirliyi müəyyən edilmişdir. Sərəncamda e-hökumətə belə anlayış verilmişdir: Dövlət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin və operativliyinin yüksəldilməsi, əhali, biznes qurumları ilə, həmçinin öz aralarında əlaqələrin asanlaşdırılması və sərbəstləşdirilməsi məqsədilə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə edilməsi başa düşülür.

BMT-nin 2008-ci il üçün olan “E-hökumət hazırlığı” hesabatında Azərbaycan 182 ölkə arasında 89-cu yeri tutmuşdur və bu göstərici vəziyyəti əyani nümayiş etdirir.

“E-hökumət”in formalaşdırılması üzrə respublikada aparılan fəaliyyətin əsası 2003-cü ildə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)” ilə qoyulmuşdur.

Həmin dövrdən sonrakı illərdə müxtəlif sahələrin inkişaf etdirilməsi üzrə qəbul edilmiş çoxsaylı Dövlət Proqramlarında İKT-nin tətbiqinə, sahədə idarəetmənin səmərəliliyinin, göstərilən xidmətlərin daha keyfiyyətli təşkilinə yönəlmiş məqsədyönlü tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Bu işlər kompleks şəkildə bir-birini tamamlayaraq, az bir vaxtda dünyanın inkişaf etmiş dövlətləri səviyyəsinə yüksəlmək üçün müəyyənləşdirilmiş strategiyaları təşkil edir.

Dünya Bankının “Doing Business 2009” hesabatında Azərbaycan, İKT-nin tətbiqi də daxil olmaqla, idarəetmə və biznesin aparılması sahəsində həyata keçirdiyi islahatlara görə dünya üzrə ən qabaqcıl islahatçı kimi qiymətləndirilmişdir. Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin dövlət qeydiyyatının avtomatlaşdırılması bu nəticəyə nail olunması üçün başlıca amil olmuşdur və bu nümunə “e-hökumət” həllərinin daxili imkanlarını nümayiş etdirir.

Son illərdə qəbul edilmiş qanunvericilik aktları müasir tələblərə uyğun “e-hökumət”in formalaşdırılması üçün vacib olan əsas məsələləri özündə əks etdirmiş və onların həyata keçirilməsi üçün hüquqi çərçivəni müəyyənləşdirmişdir. “Telekommunikasiya haqqında”, “Elektron imza və elektron sənəd haqqında”, “İnformasiya əldə etmək haqqında”, “Ətraf mühitə dair informasiya almaq haqqında”, “Biometrik informasiya haqqında” qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının qanunlarında, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində və Azərbaycan Respublikasının Vergilər Məcəlləsində, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarında, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarında və digər əlaqəli normativ aktlarda edilmiş əlavələr və düzəlişlər “e-hökumət” həllərinin tətbiqi üçün şərait yaratmışdır.

Daha sonra informasiya cəmiyyətinin qurulması yolunda daha bir addım atılmış və “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli

Strategiya”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 02 aprel 2014-cü il tarixli, 359 sayılı sərəncamı imzalanmışdır [2]. Strategiyada bir sıra məqamlar önə çəkilir. Belə ki, İKT respublikanın davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi, intellektual potensialının gücləndirilməsi, biznesin irəliləməsi, korrupsiya ilə mübarizə, yoxsulluq və işsizliyin azaldılması, cəmiyyətdə şəffaflığın və demokratiyanın inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli vasitə olaraq qəbul edilir. Dövlət idarəçiliyi, təhsil, səhiyyə, biznes, bank işi və digər sahələrdə yeni dəyərlər yaradan İKT ictimai-iqtisadi münasibətlərin vacib tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

İnternet mediasının inkişafı, internetdə fikir və söz azadlığının mövcudluğu, elektron qəzet və jurnalların, xarici və daxili sosial şəbəkələrin geniş yayılması İKT-nin cəmiyyətə verdiyi yeni imkanlardır.

Görülən işlərin davamı kimi, ölkədə “Elektron hökumət”in inkişafı, “rəqəmsal hökumət”ə keçidin təmin edilməsi, dövlət qurumlarının informasiya texnologiyalarına, elektron xidmətlərin yaradılmasına və göstərilməsinə tələb olunan dövlət xərclərinin optimallaşdırılması, informasiya sistemlərinin fəaliyyətinin daha müasir standartlar əsasında keyfiyyətli, dayanıqlı və təhlükəsiz infrastrukturda təşkilinin təmin edilməsi, vətəndaşların bu imkanlardan sərbəst istifadəsi məqsədilə “bulud” texnologiyasının tətbiqi məqsəduyğundur.

Dövlət informasiya sistemlərinin və ehtiyatlarının formalaşdırılması, saxlanması, aparılması və inteqrasiyasının effektiv təşkili yolu ilə dövlət idarəçiliyində xərclərin azaldılması və dövlət qurumları arasında koordinasiyanın yüksəldilməsi “Hökumət buludu”nun (G-cloud) yaradılmasını zəruri etmişdir. Bu məqsədlə “Hökumət buludu”nun (G-cloud) yaradılması və “bulud” xidmətlərinin göstərilməsi sahəsində tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikasının 03 iyun 2019-cu il tarixli, 718 sayılı fərmanı imzalanmışdır [3]. Fərmana əsasən “Hökumət buludu” (G-cloud) Konsepsiyası” təsdiq edilmiş və “Hökumət buludu” (G-cloud) Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin Data Mərkəzinin infrastrukturunda yaradılmışdır.

Elektron hökumətin formalaşdırılması sahəsində daha bir mühüm addım “Dövlət informasiya sistemlərinin və ehtiyatlarının “Hökumət buludu”na Keçid Planı”nın təsdiq edilməsi və “Hökumət buludu” ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 29 oktyabr 2020-ci il tarixli, 428 sayılı sərəncamı olmuşdur [4]. Sərəncama əsasən “Hökumət buludu”nun operatoru tərəfindən inventarizasiya aparılması məqsədilə komissiya yaradılmış, sorğular və təlimat hazırlanmışdır. Böyük iş həcmi nəzərə alaraq “Hökumət buludu”nun operatoru tərəfindən İcra qrupu yaradılmış, komissiya üzvləri və ekspertlər bu işlərə səfərbər edilmişdir.

Sadalanın normativ aktlarla Azərbaycan Respublikasında elektron hökumətin inkişaf istiqamətlərini müəyyən edən sənədlərlə məhdudlaşdırmaq düzgün deyil. Belə ki, respublikamızda elektron hökumətin inkişaf etdirilməsi üçün digər normativ aktlarda qəbul olunmuşdur. Onlara misal kimi, “Elektron icra” informasiya sistemi haqqında əsasnamənin [5], “Elektron notariat” informasiya sistemi haqqında əsasnamənin [6] təsdiqi haqqında Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarlarını, Dövlət orqanlarında (qurumlarında) daxili idarəetmə proseslərinin elektronlaşdırılması tədbirləri haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanını [7], “Fərdi elektron pəncərə” elektron məlumat sistemindən istifadə qaydaları barədə inzibati rəqlament”in və “Fərdi elektron pəncərə” elektron məlumat sisteminə daxil ediləcək məlumatların və məlumatları təqdim etməli olan qurumların siyahısı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə nazirliyinin kollegiyasının qərarını [8] göstərmək olar.

Yuxarıda yazılanları nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasında elektron hökumətin yerli səviyyədə dəyərləndirilməsinə diqqət yetirmək lazımdır. Məlumat üçün qeyd etmək yerinə düşər ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 5 sentyabr tarixli 706 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi haqqında Əsasnamə”nin 2.1.7, 3.1.10.3, 4.1.5, 4.1.6, 4.1.7-ci bəndlərinə və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və

Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin (bundan sonra Dövlət Agentliyi) 2016-cı il 4 noyabr tarixli, 1/1-07 nömrəli kollegiya qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət orqanlarında elektron xidmətlərin və informasiya sistemlərinin qiymətləndirilməsi Qaydaları” na uyğun olaraq, Dövlət Agentliyi tərəfindən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2012-ci il 17 oktyabr tarixli 235 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Elektron xidmət növlərinin Siyahısı”na daxil edilmiş xidmətlərin qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir.

Qiymətləndirmə qanunçuluq, obyektivlik, şəffaflıq və peşəkarlıq prinsipləri əsasında dövlət orqanları tərəfindən göstərilən xidmətlərin elektron formada təşkili vəziyyətinin müəyyən edilməsi məqsədi ilə həmin orqanların xidmət prosesinin və elektron xidmətlərin göstərilməsinin cari vəziyyətinin öyrənilməsi, məlumatların toplanılması, sistemləşdirilməsi, parametrlər üzrə yoxlanılması və təhlili istiqamətində aparılmışdır.

Aparılmış qiymətləndirmələr çərçivəsində dövlət orqanlarının rəsmi internet informasiya ehtiyatlarında olan “Dövlət xidmətləri” bölməsi üzərindən elektron xidmətlərin göstərilmə vəziyyəti barədə məlumatlar toplanılmış, sonra isə elektron xidmətlərin keyfiyyətli və davamlı göstərilməsi üçün zəruri olan texniki imkanların öyrənilməsi məqsədilə yerində baxış həyata keçirilmişdir.

Qiymətləndirmə zamanı elektron xidmətlərin təşkili və göstərilməsi ilə bağlı mövcud vəziyyət öyrənilmiş, hazırlanmış rəylərdə çatışmazlıqlar qeyd olunmuş və hər bir orqana çatışmazlıqların aradan qaldırılması ilə bağlı təkliflər verilmişdir.

Dövlət Agentliyi tərəfindən elektron xidmətlərin qiymətləndirilməsi 2013-cü ildə 40 mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının göstərdiyi 439 xidmət üzrə, 2014-cü ildə 41 dövlət orqanının göstərdiyi 438 xidmət üzrə, 2015-ci ildə 39 dövlət orqanının göstərdiyi 438 xidmət üzrə, 2016-cı ildə 34 dövlət orqanının göstərdiyi 444 xidmət üzrə, 2017-ci ildə 30 dövlət orqanının göstərdiyi 404 xidmət üzrə, 2018-ci ildə 29 dövlət orqanının göstərdiyi 410, 2021-ci ildə 30 dövlət orqanının, 79 Yerli İcra Hakimiyyəti Orqanları, 3 Digər büdcə təşkilatları, 27 Hüquqi şəxslər göstərdiyi ümumi 494 xidmət üzrə qiymətləndirmə həyata keçirilmişdir.

Qiymətləndirmə çərçivəsində hər bir dövlət

orqanı tərəfindən həyata keçirilən elektron xidmətlər haqqında həmin orqanın rəsmi internet informasiya ehtiyatlarında olan “Dövlət xidmətləri” bölməsində mövcud olan, o cümlədən yerində baxış zamanı toplanmış məlumatlar İşçi qrupu tərəfindən təhlil olunmuş, “Elektronlaşma və əlaqəlilik səviyyəsi”, “İnformasiya açıqlığı və əldə olunma (giriş) səviyyəsi”, “İstifadə rahatlığı səviyyəsi” me-

yarları üzrə qiymətləndirmələr aparılmışdır. Qiymətləndirmə dövründə elektron formada həyata keçirilən xidmətlərin təşkili və göstərilmə səviyyəsi aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

Xidmətlərin elektronlaşdırılması ilə bağlı ümumi vəziyyət aşağıdakı kimi illər üzrə müəyyənləşdirilmişdir:

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2021*
Qiymətləndirmə aparılmış dövlət orqanlarının sayı	40	41	39	34	30	29	28
Xidmətlərin sayı	439	438	438	444	404	410	273
Elektronlaşdırılmış	305	341	354	351	330	345	164
Elektronlaşdırılmamış	134	97	84	71	74	65	109

Qiymətləndirmə dövründə elektron formada həyata keçirilən xidmətlərin təşkili və göstərilmə səviyyəsi aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2021*
“Qeyri-kafi”	5	55	67	30	19	76	39
“Kafi”	83	72	54	58	51	45	33
“Yaxşı”	142	100	105	109	105	102	53
“Əla”	75	114	128	154	155	122	39

* 2021-ci ildə keçirilmiş qiymətləndirmədə bütün deyil seçilmiş dövlət orqanları (xidmətlər) iştirak etmişlər

Azərbaycan Respublikasında elektron hökumətin inkişafının Beynəlxalq səviyyədə dəyərləndirmə meyarlarından danışarkən mütləq şəkildə BMT-nin bu sahədə mövcud olan yanaşmasından bəhs etmək lazımdır.

Elektron hökumət alətlərinin tətbiqində mövcud tendensiyaları təhlil etmək üçün BMT tərəfindən müvafiq metodologiya hazırlanmış və bu gündə bütün dünya dövlətləri həmin metodologiyadan yararlanmaqdadırlar. BMT-nin İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamenti tərəfindən təklif olunan Elektron Hökumətin İnkişafı İndeksi (bundan sonra “EGDİ”) milli İKT siyasətinin effektivliyinin ən mötəbər göstəricilərindən birinə çevrilmişdir.

2014-cü il BMT-nin İcmal Hesabatında elektron hökumət dedikdə “dövlət orqanları tərəfindən informasiya texnologiyaların istifadəsi və tətbiqi üçün dövlət idarəetməsində məlumatların və in-

formasiyaların effektiv idarə edilməsi proseslərin və prosedurların optimallaşdırılması və inteqrasiyası, dövlət tərəfindən təklif edilən xidmətlərin göstərilməsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və insanları siyasi qərarların qəbulu prosesinə cəlb etmək üçün kommunikasiya kanallarının genişləndirilməsi” başa düşülür [9].

EGDİ formalaşdırılması zamanı 3 əsas və 1 əlavə istiqamət üzrə müvafiq məlumatlar toplanır.

Birincisi, Onlayn Xidmət İndeksi (OSİ) ölkənin e-hökumət veb-saytlarının, təhsil, əmək, sosial xidmətlər, səhiyyə iqtisadiyyatı və ətraf mühit kimi əlaqəli portallarının yetkinliyini qiymətləndirir.

İkincisi, Telekommunikasiya İnfrastruktur İndeksi (Tİİ) ölkənin telekommunikasiya infrastrukturuna beş faktor əsasında reyting verir: İnternet müştəriləri, sabit telefon xətləri, smartfon abunəçiləri, sabit internet abunələri və sabit genişzolaqlı xidmətlər.

Nəhayət üçüncü, İnsan Kapitalı İndeksi (HCI) yetkinlik yaşına çatmışların savadlılıq səviyyələri və regionda təhsilə cəlb olunma meyarları ilə ölçülür.

Bundan əlavə, BMT BMT-nin E-Hökumət Tədqiqatına əlavə indeks kimi e-İştirak indeksini (EPI) yaratmışdır. EPI hökumətlərə insanlara məlumat verməkdə kömək etmək üçün onlayn resurslardan istifadə üzərində cəmləyərək sorğunun əhatə dairəsini genişləndirir.

EPI zamanı üç elementə diqqət yetirir:

(1) Elektron məlumat: İctimai məlumatı təmin etməklə və tələb olunan məlumatlara çıxış yolu ilə vətəndaşların cəlb edilməsinə imkan yaratmaq;

(2) Elektron məsləhətləşmə: dövlət siyasətləri və xidmətləri ilə bağlı rəy və müzakirələrdə iştirak

üçün vətəndaşların cəlb edilməsi;

(3) Elektron qərarların qəbulu: Qaydaların (siyasətlərin) və xidmətlərin birgə istehsalı üçün bəzi variantları birgə inkişaf etdirməklə vətəndaşların hüquq və imkanlarının genişləndirilməsi.

Beləliklə, EDGİ və onun əsas komponentləri yalnız ölkənin elektron hökumətinin xidmətlərinin yetkinliyini deyil, həm də üzv dövlətlərin həm telekommunikasiya infrastrukturunu, həm də vətəndaşlara təklif olunan onlayn xidmətlərdən istifadə imkanlarını qiymətləndirmək üçün də nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası üçün nəzərdə tutulmuş və orta hesabla təxminən 2 ildən bir keçirilən statistik məlumatlar aşağıdakı kimidir¹.

Azərbaycan / Azerbaijan	2020	2018	2016	2014	2012	2010	2008	2005	2004	2003
EGDİ rank / EGDİ səviyyəsi	70	70	56	68	96	83	89	101	89	94
EGDİ value / EGDİ qiyməti	0.71	0.66	0.63	0.55	0.50	0.46	0.46	0.38	0.39	0.36
E-Participation Index rank / E-İştirak İndeksi səviyyəsi	73	79	47	77	89	68	49	129	123	123
E-Participation Index value / E-İştirak İndeks qiyməti	0.69	0.68	0.68	0.43	0.13	0.17	0.25	0.02	0.02	0.02
Online Service Index value / Onlayn xidmət indeksi	0.71	0.73	0.68	0.43	0.37	0.32	0.39	0.18	0.20	0.13
Telecommunication Infrastructure Index value / Telekommunikasiya İnfrastruktur İndeksi	0.65	0.51	0.49	0.46	0.30	0.13	0.11	0.07	0.08	0.08
Human Capital Index value / İnsan Kapitalı İndeksi	0.77	0.74	0.72	0.75	0.83	0.92	0.88	0.88	0.88	0.88

EGDİ-dan göründüyü kimi Azərbaycan Respublikası dinamik şəkildə 2003-cü ildən bəri xeyli irəliləmişdir. 2003-cü ildə 94-cü, 2020-ci ildə isə 70-ci yeri görürkən ilkin fikir o qədər də böyük olmayan cəmi 20 yer irəliləməsinin mümkünlüyü gözə çarpar, lakin bu zaman əsas məqam nəzərdən qaçırılır. Belə ki, 2003 və 2020-ci illər arasında EGDİ indeksi 0.36-dan 0.71 qalxmış, yəni 2 dəfə artmışdır.

Bundan başqa BMT-nin müvafiq metodologiyasında ölkələrlə yanaşı regionların orta statistik

göstəricilərini də görmək mümkündür. Qeyd etmək yerinə düşər ki, 2018-ci ildən bu günə qədər BMT tərəfindən şəhərlər üzrə də Yerli Onlayn Servis İndeksi (Local Online Services Index-LO-Sİ) üzrə qiymətləndirmə aparılmışdır. Qiymətləndirmədə bütün şəhərlər deyil məhz göstəriciləri yüksək olan şəhərlər iştirak etmişdir. Məsələn Qafqaz ölkələrindən yalnız Bakı şəhəri 2020-ci ildə qiymətləndirməyə daxil edilmiş və dünya şəhərləri arasında 0.2250 indekslə 64-cü yerdə qərarlaşmışdır [10]. Qonşu dövlətlərdən nə Gürcüs-

tan, nə də Ermənistan şəhərləri qiymətləndirməyə ümumiyyətlə daxil edilməmişdir. Rusiya Federasiyasının Moskva şəhəri, İran İslam Respublikasının Tehran şəhəri və Türkiyə Respublikasının İstanbul şəhəri qiymətləndirmədə iştirak etmiş və müvafiq olaraq 6-cı, 75-ci və 12-ci yerdə qərarlaşmışlar. Göründüyü kimi Bakı şəhəri Tehran şəhərini onlayn xidmətlərinin indeksinə əsasən xeyli geridə qoymuşdur. Ümumiyyətlə bəzi böyük dövlətlərlə bir sırada olmaq və bəzən də onları geridə qoymaq Azərbaycan Respublikasında elektron hökuməti inkişafının düzgün istiqamətdə olmasının əyani sübutu kimi qiymətləndirilməlidir.

BMT-nin istifadə etdiyi elektron hökumətin inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi metodologiyası bütövlükdə tədqiqat obyektinə uyğundur və müayinə olunan hadisənin əhəmiyyətli xüsusiyyətlərini əks etdirir. Reytingin keyfiyyəti həm ekspertlərin cəlb etdikləri metodoloji alətin ardıcıl istifadəsindən, həm də siyasi motivlərin və ideoloji əqidələrin onların işinə təsirinə müqavimət göstərə bilməsindən asılıdır. Elektron xidmətlərin göstərilməsi indeksi xüsusilə bir çox suallar yaradır, çünki onun əhəmiyyəti ekspertlər və könüllülər tərəfindən elektron xidmətlərin rahatlığı və əlçatanlığı ilə subyektiv qavrayışla müəyyən edilir. Elmi ədəbiyyatda BMT-yə üzv dövlətlərin beynəlxalq ölçü alətlərinə yönəldilməsinin

cəmiyyətin özünün dövlət xidmətlərində tələbatına zidd olduğuna dair şübhələr ifadə olunur.

Bu cür tənqidlər ölkədə siyasi qərarların qəbulunun xüsusiyyətləri ilə dövlət sektorunda İKT-nin tətbiqi məntiqi arasında asılılıq ehtimalı ilə əsaslandırılır.

Göründüyü kimi beynəlxalq qiymətləndirmənin bəzən mənfəət tərəfləri də mövcud olur. Eyni zamanda qiymətləndirmədə siyasi məqamları da nəzərə almaq lazımdır. Bəzən ayrı-ayrı dövlətlərə fərqli münasibət göstərilir. Son dövrlərdə respublikamızın timsalında bunu əyani şəkildə görmək mümkündür.

Azərbaycan Respublikasının 2020-ci ildə EGDİ səviyyəsi 70-ci yerdə olmasını qənaətbəxş nəticə hesab etmək olar lakin bu sahədə xüsusi irəliləmə mümkündür. Hal-hazırda ölkə olan potensial bunun reallaşdırılması üçün kifayət edir. Bu məqsədlə hesab edirəm ki, bu sahədə qabaqcıl yerlərdə qərarlaşmış ölkələrin təcrübəsi əsas götürülməli və yaxın illər üçün İnnovativ İnkişaf planı hazırlanmalı və qanunvericilik səviyyəsində təsdiqlənməlidir. İnnovativ İnkişaf planının tərkibində əsas məqsəd kimi İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı İndeksi üzrə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq reytingdə dünyanın 20 aparıcı ölkələri arasında olması qəti şəkildə müəyyən edilməlidir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. <http://www.e-qanun.az/framework/19968>
2. <http://www.e-qanun.az/framework/27456>
3. <http://www.e-qanun.az/framework/42560>
4. <http://www.e-qanun.az/framework/46243>
5. <http://www.e-qanun.az/framework/48388>
6. <http://www.e-qanun.az/framework/48391>
7. <http://e-qanun.az/framework/40383>
8. <http://e-qanun.az/framework/28263>
9. <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/11-Azerbaijan>
10. <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/City/id/7-Baku/dataYear/2020>

УДК: 347.9

Фидан АЛЛАХЯРОВА

Бакинский Государственный Университет.

Соискатель степени доктор философии по юриспруденции.

allahyarovajafarova@gmail.com

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ МЕДИАЦИИ ДЛЯ РАЗРЕШЕНИЯ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Ключевые слова: медиация, трудовые споры, суд, мировое соглашение, АРС.

Açar sözlər: Mediasiya, əmək mübahisələri, məhkəmə, barışıq sazişi, mübahisələrin alternativ həlli.

Keywords: mediation, labor disputes, court, settlement agreement, ADR.

Трудовое законодательство не дает определение понятию трудового спора, отдельно дается определение индивидуального и коллективного трудового спора [9]. Так, в соответствии с пунктом 15 статьи 3 Трудового Кодекса Азербайджанской Республики коллективный трудовой спор — это разногласия, возникающие из коллективных требований. В соответствии с пунктом 16 этой же статьи индивидуальный трудовой спор — «это разногласие, возникающее в индивидуальном порядке между работодателем и работником при выполнении условий трудового договора, коллективного договора, соглашения, обязательств сторон, а также при применении настоящего Кодекса и других нормативно-правовых актов». Имеет место тавтология, поскольку в статье 287 Трудового Кодекса АР также дается определение индивидуальных трудовых споров, в соответствии с которым «индивидуальный правовой спор — это расхождение во мнениях, возникающее между работодателем и работником во время применения условий трудового договора, коллективного договора, а также

трудового законодательства и других нормативно-правовых актов, и решаемое на основе равноправия сторон и верховенства закона в порядке, способами и на условиях, определенных настоящим Кодексом» [7].

Также в пункте 4-1 статьи 3 ТК АР дается определение трудовым отношениям: «Трудовые отношения — отношения, основывающиеся на личном выполнении работником трудовой функции взамен выплаты заработной платы по профессии или должности, для работы на которой он принят (назначен), избран, восстановлен, на рабочем месте, установленном на основе взаимного согласия с работодателем в соответствии с обязательствами, предусмотренными трудовым законодательством, коллективным договором или соглашением, на соблюдении правил внутренней дисциплины, обеспечении работодателем условий труда работника, его обеспечений и охраны труда, а также на принципах настоящего Кодекса» [7]. Стало быть, трудовые споры — это споры, возникающие в связи с выполнением работником или работниками трудовой функции по профессии или должности, на которую принят(ы), назначен(ы), избран(ы) или восстановлен(ы) на основе согласия с работодателем в соответствии с обязательствами, предусмотренными трудовым законодательством, коллективным договором или соглашением, соблюдением правил трудовой дисциплины, обеспечением работодателем условий труда работника, его обеспече-

ния и охраны труда, а также принципов трудового законодательства.

В теории различают несколько оснований классификации трудовых споров: основываясь на субъектный состав, предмет спора, порядка разрешения, характера правоотношений и т.д. Так, по способу урегулирования различают неюрисдикционный и юрисдикционный порядок урегулирования споров. Юрисдикционная форма защиты охватывает защиту нарушенных или оспариваемых гражданских прав и охраняемых законом интересов в судебном и административном порядке. Все остальные формы защиты входят в неюрисдикционный порядок разрешения споров.

Наличие большого выбора неюрисдикционных форм разрешения трудовых споров обуславливает необходимость их разграничения. Так, в качестве недостатков примирительных инструментов, создаваемых на рабочих местах можно отметить:

1 отсутствие юридического образования, что может повлечь за собой принятие неверных, противоправных решений.

2 зависимость положения, обусловленной субъектным составом спорного правоотношения: работники и работодатель, что сводит к минимуму объективность их усилий.

В то же время преимуществами медиации, обуславливающими ее привлекательность, являются:

1 конфиденциальность по сравнению с судопроизводством, основным принципом которой является гласность и открытость.

2 беспристрастность, независимость, которая отличает данный институт от примирительных институтов, предусмотренных коллективным или трудовым договором, заключенным с работодателем, и состоящих из лиц, заключивших с ним трудовой или гражданско-правовой договор.

3 добровольность - стороны наделены правом регулировать весь процесс переговоров и содержание заключаемого соглашения.

Кроме того, статья 28 закона «О медиации» под названием «Участие в первоначальной сессии медиации по экономическим спорам,

а также по спорам, возникающим в связи с семейными и трудовыми отношениями» устанавливает обязанность сторон присутствовать на первоначальной сессии медиации перед обращением в суд для разрешения экономических споров, а также споров, возникающих в связи с семейными и трудовыми отношениями. Иными словами, в отличие от иных способов неюрисдикционного рассмотрения дел, которые проводятся на основании соглашения работодателя с работниками, медиация для разрешения трудовых споров проводится в силу прямого указания закона.

В соответствии с Трудовым Кодексом АР для разрешения коллективных трудовых споров могут быть использованы следующие примирительные способы:

- * согласительная комиссия;
- * посредник;
- * трудовой арбитраж.

В то время как в соответствии со статьей 27 закона «О медиации», медиативная процедура может быть применена как к коллективным, так и индивидуальным трудовым спорам, в ТК АР применение медиации для разрешения коллективных трудовых споров не предусматривается, что обуславливает необходимость внесения в перечень примирительных способов разрешения трудовых споров, содержащийся в статье 265.1 ТК АР, также медиацию.

В статье 294 ТК АР определен порядок рассмотрения и разрешения индивидуальных трудовых споров, в соответствии с которым индивидуальные трудовые споры должны быть рассмотрены в порядке медиации, затем уже в случае необходимости в судебном порядке. Исключением из данного порядка рассмотрения споров является наличие в коллективном договоре положений, касающихся формирования и порядка деятельности органа по досудебному рассмотрению индивидуальных трудовых споров при профсоюзной организации. В таком случае стороны могут воспользоваться медиацией и судебной формой защиты своих прав и законных интересов только в случае неудовлетворенности реше-

нием органа, уполномоченного рассматривать индивидуальные трудовые споры.

Таким образом, можно выделить следующие стадии развития трудового спора:

1. совершение правонарушения
2. возникновение разногласий сторон в связи с совершенным правонарушением
3. попытка урегулировать спор неюрисдикционными средствами, в том числе посредством медиации
4. обращение в юрисдикционные органы

При этом в связи с внесением поправок, связанных с применением процедуры медиации в содержании статьи 294 возникло несоответствие. Так, статья 294.4 Трудового Кодекса содержит следующее положение:

«Если решение органа, рассматривающего досудебные трудовые споры, не удовлетворяет работника или работодателя, они могут обратиться в суд для разрешения данного спора. Срок исковой давности, установленный для обращения в суд в этом случае, начинается со дня принятия органом, рассматривающим трудовые споры, соответствующего решения до суда»[7]. Поскольку принятием закона «О медиации» АР установлена обязанность сторон участия на первичной сессии по медиации для того, чтобы впоследствии иметь право на обращение в суд, срок исковой давности должен касаться не права обращения в суд, а в органы медиации или к медиатору.

Вопрос сроков, в течение которых стороны спора могут обратиться за защитой своих прав и законных интересов, регламентирован статьей 296 ТК АР под названием «Сроки исковой давности при разрешении индивидуальных трудовых споров». Согласно этой статье заинтересованный в разрешении спора работник может обратиться в орган, рассматривающий индивидуальные трудовые споры, в течение 3 месяцев со дня обнаружения нарушения его прав. Пункт 2 этой статьи регламентирует сроки обращения за защитой своих прав в тех случаях, когда коллективным договором не предусмотрен досудебный орган по рассмотрению трудовых споров при профсоюзе:

«Во всех остальных случаях, кроме случая,

указанного в части первой настоящей статьи, работник может обратиться в суд в течение 1 календарного месяца со дня обнаружения нарушения его права на разрешение индивидуального трудового спора».

Однако введение положения, обязывающего стороны участвовать на первичной сессии по медиации для того, чтобы впоследствии иметь право на обращение в суд создает необходимость внесения изменения в этот пункт статьи. В связи с чем, данный пункт статьи должен быть сформулирован следующим образом:

«Во всех остальных случаях, кроме случая, указанного в части первой настоящей статьи, работник может обратиться к медиатору или в органы медиации в течение 1 календарного месяца со дня обнаружения нарушения его права на разрешение индивидуального трудового спора».

Далее статья определяет момент, когда у работника возникает право на обращение в соответствующие органы для защиты своих прав и законных интересов, коим является день обнаружения нарушения его права: «день выдачи работнику соответствующего приказа, (распоряжения, постановления), трудовой книжки, учетных документов (книжки, листка, чека), а также день, когда условия трудового договора, предусмотренные настоящим Кодексом, были нарушены работодателем заведомо умышленно, без надлежащего документального оформления». Отдельно регламентированы исковые сроки, связанные с денежными, иными взысканиями и причинением вреда, который составляет 1 год. Опять же, право обращения касается суда, тем не менее, поскольку законодательством введен обязательный преюдиционный порядок разрешения спора, этот срок должен касаться права обращения к медиатору или организации по медиации. Идентичное изменение необходимо внести и в последующие пункты статьи. Так, работодатель в случаях, установленных настоящим Кодексом, может обратиться в органы медиации, а не в суд, с иском к работнику в течение 1 календарного

месяца со дня нарушения его прав и законных интересов, а по вопросам причинения ему материального ущерба - в течение 1 года со дня обнаружения причинения вреда. При этом сроки исковой давности не применяются на требования о возмещении вреда, причиненного жизни и здоровью работников. Течение исковых сроков в случае применения медиации регламентировано статьей 35 закона «О медиации», в соответствии с которой применение медиации влечет за собой приостановление течения срока исковой давности, а также в случае, когда стороны не заключат медиативное соглашение,- их «восстановление с даты, предусмотренной статьей 32.4.2 настоящего Закона».

Законодательством предусмотрена также возможность восстановления установленных сроков в случае их пропуска по уважительным и другим независящим от воли сторон спора обстоятельствам со стороны органа, рассматривающего индивидуальный трудовой спор. Однако закон «О медиации» не содержит положения, предоставляющего медиатору право восстановить установленные законодательством сроки исковой давности, в связи с чем, рекомендую внести соответствующую поправку в содержание нормативного акта.

Решением № 308 Кабинета Министров АР от 15 июля 2019 года была утверждена стоимость услуг по оказанию медиации во время первичной медиационной сессии. В этом решении стоимость услуг по медиации для трудовых споров составляет 50 ман. При этом, в соответствии со статьей 9 закона АР «О государственной пошлине» под названием «Освобождения от уплаты государственной пошлины за подачу искового заявления, иного заявления или жалобы в суд, повторную выдачу копии судебного акта и особенности уплаты государственной пошлины» указывает на то, что истцы в исках по оплате труда и другим требованиям, связанным с трудовой деятельностью, возмещении вреда, причиненного увечьем, иным повреждением здоровья или смертью кормильца освобождены от уплаты государственной пошлины. Помимо катего-

рий дел, законодательством предусмотрен также перечень лиц, освобожденных от уплаты государственной пошлины. К этой категории лиц относятся семьи шехидов, ветераны войны, лица, в отношении которых установлена инвалидность в связи с войной, беженцы и вынужденные переселенцы, лица, перенесшие лучевую болезнь и заболевание, связанное с лучевой нагрузкой, или перенесшие эти заболевания в результате аварии на Чернобыльской АЭС. Таким образом, работники, пострадавшие от правонарушения в связи с осуществлением трудовой деятельности, остаются материально более заинтересованными в обращении за защитой своих прав в суд нежели в платные органы медиации, привлекательность которых должна заключаться в доступности и скорости разрешения конфликта. В связи с этим возникает необходимость внесения соответствующих изменений в законодательство.

Анализ мирового опыта ряда стран со схожей правовой структурой позволяет выявить причины отсутствия успеха применения данного института для трудовых споров. К этим причинам относятся необходимость в выделении финансовых средств на применение процедуры медиации и высокая конфликтность возникшего спора, откуда вытекает желание привлечь к ответственности, а не урегулировать спор. Кроме того, уровень гарантий, которые предоставляются в процессе данной процедуры, существенно уступают гарантиям, связанным с применением судопроизводства, поскольку никакой юридической помощи стороны при рассмотрении дела в порядке медиации не получают. Это ставит в невыгодное положение работников, поскольку подавляющее большинство трудовых споров связано с нарушением трудового законодательства со стороны работодателей. К тому же, поскольку заключение мирового соглашения по трудовым спорам чаще всего связано с выплатой компенсации со стороны лица, допустившего правонарушение, достижение соглашения между сторонами и добровольное его исполнение со стороны работодателя яв-

ляется маловероятным.

Успех применения института медиации для разрешения трудовых споров в странах англосаксонской правовой семьи, в которую входят США и Канада, обусловлен меньшей системой гарантий работникам по сравнению с национальным правом, а также высокой стоимостью судопроизводства. Поэтому перенятие этой модели для нашего общества является нецелесообразным. В Германии для разрешения трудовых споров применяется бесплатная судебная медиация, осуществляемая судьей, не рассматривающим дело. Во французском трудовом законодательстве определяется четкий перечень трудовых споров, по которым может проводиться медиация и тех, для разрешения которых медиация применению не подлежит. [8, с 97] Так, коллективные трудовые споры подлежат разрешению в порядке медиации, а споры, связанные с восстановлением на рабочем месте, увольнением, привлечению к сверхурочной работе и т.д. медиативному урегулированию не подлежат.

В связи с вышесказанным считаю необходимым введение в трудовое и медиативное законодательство ряда норм, касающихся оплаты расходов в связи с проведением медиации, и оснований для его применения. На-

пример, поскольку в проведении конфиденциальной процедуре медиации, направленной на достижение взаимовыгодного соглашения, преимущественно заинтересован работодатель, будет логичным, если расходы на проведение этой процедуры будут оплачиваться именно со стороны работодателя. Помимо этого, считаю целесообразным введение обязательности нотариального удостоверения для достигнутых в результате процедуры соглашений с целью обеспечения их законности, исключения психологического, материального и иного давления при заключении соглашения. Также считаю необходимым закрепление в законодательстве ряда гарантий работникам при рассмотрении спора в порядке медиации, к которым относится сохранение за работником его рабочего места в течение всего процесса, поскольку их отсутствие может повлечь неблагоприятные последствия для работников. Также важным представляется определение перечня лиц и оснований, по которым медиация проводиться не может. Такой подход наиболее близок к содержанию статьи 26 Конституции АР, а также высшей цели государства- обеспечению прав и свобод человека и гражданина, достойного уровня жизни, чем и обусловлено установление льгот.

Список литературы:

1. Аллахярова Ф. «Медиация как форма защиты прав и законных интересов» *Gənc Tədqiqatçı* 2021 № 2, 7 cild., s. 281- 285
2. Бреннер Б. Медиация в трудовых спорах // Медиация и право. 2011. № 1.
3. Конституция Азербайджанской Республики
4. Закон «О государственной пошлине» Азербайджанской Республики
5. Закон «О медиации» Азербайджанской Республики
6. Постановление Кабинета Министров Азербайджанской Республики об утверждении “Суммы выплаты за оказание услуг по медиации и других расходов во время первичной медиационной сессии”
7. Трудовой Кодекс Азербайджанской Республики
8. Филипова И. А. Урегулирование трудового спора посредством медиации: современное состояние законодательства, практика его применения и перспективы развития. Трудовое право и право социального обеспечения. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/uregulirovaniye-trudovogo-spora-posredstvom-mediatsii-sovremennoe-sostoyanie-zakonodatelstva-praktika-ego-primeneniya-i-perspektivy-razvitiya.pdf

9. Чернышева Л. А, Г. П. Лебедева. Трудовые споры: проблемы теории и практики. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/trudovye-spory-problemy-teorii-i-praktiki.pdf

Fidan Allahyarova

**ƏMƏK MÜBAHİSƏLƏRİNİN HƏLLİ ÜÇÜN MEDIASIYANIN
TƏTBİQİNİN HÜQUQİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Xülasə

Məqalədə əmək mübahisələrinə dair mediasiyanın tətbiqinin xüsusiyyətləri təhlil edilir, "Mediasiya haqqında" qanunun qəbul edilməsi ilə bağlı qanunvericilikdə ziddiyyətlər aşkarlanır, onların aradan qaldırılması və əmək mübahisələrinin həllində mediasiyanın səmərəliliyinin artırılması üçün bir neçə təklif irəli sürülür.

Fidan Allahyarova

LEGAL ISSUES OF THE USE OF MEDIATION IN LABOR DISPUTES

Summary

The article analyzes the specifics of the use of mediation in labor disputes, reveals discrepancies in legislation in connection with the adoption of the law "On Mediation", and puts forward several proposals to eliminate them and improve the effectiveness of mediation in resolving labor disputes.

А. С. Жаппарова, к.ю.н., профессор НОД «Право» Школы права и государственного управления НАО «Университет Нархоз», г. Алматы

А.Ф.Сулейманов, д.ю.н., профессор НОД «Право» Школы права и государственного управления НАО «Университет Нархоз», г. Алматы

Ж.Ю.Сайлибаева, к.ю.н., асоц.профессор НОД «Право» Школы права и государственного управления НАО «Университет Нархоз», г. Алматы

ПРАВО НА ОХРАНУ ЗДОРОВЬЯ И «МЕДИЦИНСКИЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ» В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ КАЗАХСТАНА

Açar sözlər: Tibb hüququ; sağlamlığın qorunması; tibb işçilərinin peşə fəaliyyəti; tibbi cinayətlər; tibbi standartlar; tibbi etika; tibbi sirt.

Ключевые слова: Медицинское право; охрана здоровья; профессиональная деятельность медицинских работников; медицинские правонарушения; медицинские стандарты; медицинская этика; медицинская тайна.

Keywords: Medical law; health protection; professional activity of medical workers; medical offenses; medical standards; medical ethics; medical secret.

Юридическая основа права на охрану здоровья закреплена статьей 29 Конституцией Республики Казахстан и статьей 76 Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» (далее – Кодекс РК о здоровье).¹ Право на охрану здоровья — это не просто получение медицинской помощи. Пациентам должна быть оказана качественная, квалифицированная медицинская помощь, когда исполнение обязанностей, соблюдение медицинских стандартов, заповедей медицинской этики и деонтологии явля-

ется профессиональным долгом и делом совести.

Профессиональная деятельность медицинского работника – это совокупность его прав и обязанностей. Важнейшая обязанность – надлежащим образом выполнять свои профессиональные функции. В процессе оказания медицинской помощи пациенту врач берет на себя как моральную, так и юридическую ответственность за качество и последствия своих действий. Неисполнение либо неправильное или должное исполнение последних приводит к профессиональным нарушениям. Действующий Кодекс РК о здоровье предусматривает «оказания медицинской помощи в соответствии с квалификацией, служебными и должностными обязанностями», «привлечения в необходимых случаях для консультации специалистов другого профиля или более высокой квалификации».²

Врачебная деятельность зачастую сопряжена с определенным риском. Даже значительный прогресс медицинской науки вряд ли может дать абсолютную гарантию в выздоровлении пациента. Очень многое зависит от профессиональных и личностных качеств

¹ Кодекс РК «О здоровье народа и системе здравоохранения» был принят 7 июля 2020 г.//URL: <http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360>

² См.: Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения» (п.п.2) и 3) п.1 ст.271).

медицинского персонала. Отступления от стандартов оказания медицинской помощи, протоколов лечения, невыполнения или неправильного выполнения профессиональных обязанностей могут повлечь серьезные последствия для здоровья и жизни пациента. В этом случае возникает необходимость восстановления нарушенных прав через привлечение к различным видам юридической ответственности. Принадлежность медицинского правонарушения к группе административных или уголовных правонарушений определяется степенью опасности совершенных деяний, наличием определенной тяжести причиненного вреда или отсутствием общественно опасных последствий.

Фактическим основанием юридической ответственности будет совершение медицинского правонарушения. Под ним следует понимать противоправное виновное (умышленное или неосторожное) действие или бездействие медицинского работника, нарушающее установленные законом или иными правовыми актами правила и инструкции, либо приводящее или способное привести к причинению вреда жизни или здоровью человека.

С 1 января 2015 г. в Республике Казахстан вступили в действие новые законодательные акты – Уголовный кодекс Республики Казахстан¹ (далее – УК РК) и Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях² (далее – КоАП РК), в рамках которых предусмотрена ответственность за совершение медицинских правонарушений.

К числу административно наказуемых отнесены следующие неправомерные действия в сфере здравоохранения:

Статья 80. Несоблюдение порядка, стандартов и некачественное оказание медицинской помощи.

Статья 80-1. Воспрепятствование законной деятельности медицинских и (или) фармацевтических работников

Статья 81. Нарушение медицинским

работником правил выдачи листа или справки о временной нетрудоспособности.

Статья 82. Нарушение медицинским работником правил реализации лекарственных средств и требований по выписыванию рецептов, установленных законодательством Республики Казахстан.

Статья 424. Незаконная медицинская и (или) фармацевтическая деятельность.

Статья 426. Нарушение правил фармацевтической деятельности и сферы обращения лекарственных средств и медицинских изделий.

Статья 428. Недостоверная реклама в области здравоохранения.

Статья 429. Уклонение от медицинского обследования и лечения лиц, находящихся в контакте с ВИЧ-инфицированными, больными венерическими болезнями, туберкулезом, а также лиц с психическими, поведенческими расстройствами (заболеваниями), связанными с употреблением психоактивных веществ, либо, потребляющих наркотические средства или психотропные вещества без назначения врача.

Статья 430. Уклонение от лечения лиц с заболеваниями, представляющими опасность для окружающих

Статья 431. Сокрытие лицами с заболеваниями, представляющими опасность для окружающих, источника заражения и лиц, находившихся с ними в контакте

Статья 432. Предоставление заведомо ложных сведений и информации при получении разрешительных документов на занятие медицинской, фармацевтической деятельности.

Статья 433. Нарушение субъектами здравоохранения обязанности по информированию уполномоченных органов.

Особенность административной ответственности состоит в том, что к ответственности привлекаются не только физические лица – медицинские и фармацевтические работники, но и медицинские организации.

Понятие «медицинский работник» раскрывается в подпункте 154) п. 1 ст. 1 Кодекса РК

¹ УК РК был принят 3 июля 2014 г.

² КоАП РК был принят 5 июля 2014 г.

о здоровье. Таковым признается физическое лицо, имеющее профессиональное медицинское образование и осуществляющее медицинскую деятельность. В свою очередь, под «медицинской деятельностью» понимают профессиональную деятельность физических лиц, получивших техническое и профессиональное, послесреднее, высшее и (или) послевузовское медицинское образование, а также юридических лиц, направленную на охрану здоровья населения Республики Казахстан (п.п.184) п.1 ст.1 Кодекса РК о здоровье). Поэтому ни уровень профессиональной медицинской подготовки, ни врачебная специальность на привлечение к юридической ответственности не влияют. Таким образом, субъектами ответственности могут быть наряду с врачами фельдшеры, медицинские сестры, акушеры.

Нарушения могут иметь место не только в сфере медицинской, но и фармацевтической деятельности. В последнем случае к ответственности привлекаются фармацевтические работники - физические лица, имеющие фармацевтическое образование и осуществляющие фармацевтическую деятельность (п.п.272) п.1 ст.1 Кодекса РК о здоровье). Фармацевтическая деятельность осуществляется в области здравоохранения по производству и (или) изготовлению, и (или) оптовой и (или) розничной реализации лекарственных средств и медицинских изделий, связанная с закупом (приобретением), хранением, ввозом, вывозом, транспортировкой, контролем качества, оформлением, распределением, использованием и уничтожением лекарственных средств и медицинских изделий, а также обеспечением их безопасности, качества и эффективности (п.п.275) п.1 ст.1 Кодекса РК о здоровье).

Более строгая ответственность за профессиональные нарушения в сфере охраны здоровья предусмотрена уголовным законодательством. В действующий УК РК впервые введена глава 12 «Медицинские уголовные правонарушения». Нельзя сказать, что ранее в уголовном законодательстве отсутствовала

ответственность за нарушения в сфере охраны здоровья. Такие статьи предусматривались и в УК КазССР 1960 г. и в УК РК 1997 г. с той лишь разницей, что они были включены в различные главы Особенной части упомянутых кодексов.

Глава 12 УК РК объединяет следующие семь медицинских правонарушений:

Статья 317. Ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником.

Статья 318. Нарушение порядка проведения клинических исследований и применения новых методов и средств профилактики, диагностики, лечения и медицинской реабилитации.

Статья 319. Незаконное проведение искусственного прерывания беременности.

Статья 320. Неоказание медицинской помощи.

Статья 321. Разглашение тайны медицинского работника.

Статья 322. Незаконная медицинская и фармацевтическая деятельность и незаконная выдача либо подделка рецептов или иных документов, дающих право на получение наркотических средств или психотропных веществ.

Статья 323. Обращение с фальсифицированными лекарственными средствами или медицинскими изделиями.

Ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником (ст. 317 УК РК) является наиболее распространенным уголовным правонарушением среди иных деяний этой группы. Из 255 всех зарегистрированных по Казахстану уголовных правонарушений этой группы в 2020 г. 246 приходится на привлечение к ответственности по статье 317 УК РК. За этот период было осуждено 16 человек.¹

¹ Данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан за 2020 г. // URL: <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat>

Привлечение к уголовной ответственности по ст. 317 УК РК требует установить не только факт непрофессиональных, ненадлежащих действий медицинского работника. Необходимым условием является также наступление последствий в виде причинения вреда средней тяжести. Тяжесть причиненного вреда (причинение тяжкого вреда здоровью, смерть пациента, наступление смерти двух и более лиц) является основанием для применения более строгих мер ответственности с учетом соответствующей части указанной статьи.

Часть 5 указанной статьи влечет ответственность за ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским работником, а равно работником организации бытового или иного обслуживания населения вследствие небрежного или недобросовестного отношения к ним, если это деяние повлекло заражение другого лица ВИЧ. Если ответственность медицинского персонала за заражение вследствие ненадлежащих действий ВИЧ не вызывает никаких вопросов, то не понятно, почему законодатель в число субъектов ответственности по данной части включил работников организации бытового или иного обслуживания населения. По факту это могут быть сотрудники массажных салонов, мастера педикюра и маникюра, салонов красоты и др. Построение системы Особенной части уголовного права основано на признаке общности родового объекта посягательства. Именно этот признак положен в основу классификации уголовных правонарушений на группы в уголовном законодательстве.

В теории уголовного это общепризнано.¹ В случае медицинских уголовных правонарушений мы также исходим и из особенностей субъекта правонарушения, на что прямо ука-

зывает название главы УК РК. Само название главы предполагает, что все уголовные правонарушения этой группы совершаются именно в сфере охраны здоровья, но никак не бытового обслуживания. Теоретически и практически оправданным было бы включение данной нормы в статью 118УК РК «Заражение вирусом иммунодефицита человека (ВИЧ)», как уголовного правонарушения против личности.

Во внешнем проявлении ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником сходно с таким административным правонарушением, как «Несоблюдение порядка, стандартов и некачественное оказание медицинской помощи» (ст. 80 КоАП РК). К административной ответственности можно привлечь, когда грубые нарушения стандартов организации оказания медицинской помощи, правил оказания медицинской помощи, не содержат признаков уголовно наказуемого деяния. То есть основное отличие проводится по тяжести наступления вредных последствий или их отсутствия. Напомним, что для уголовно наказуемых действий требуется причинение как минимум средней тяжести вреда здоровью.

Не менее значимым для правоприменительной практики является и разграничение ненадлежащего выполнения профессиональных обязанностей от случаев медицинского инцидента. Сложность заключается в том, что внешне эти ситуации очень похожи, и грань между правомерными и неправомерными действиями, которые приводят к причинению вреда здоровью или жизни, весьма прозрачная. С принятием Кодекса РК о здоровье в «медицинское законодательство» было введено понятие «медицинский инцидент» (п.5 ст.270), под которым понимают «событие, связанное с оказанием медицинской помощи в соответствии со стандартами организации оказания медицинской помощи и с использованием технологий, оборудования и инструментов, обусловленное отклонением от нормального функционирования организма, которое может нанести вред жизни и здоровью

¹ И.И.Рогов, К.Ж.Балтабаев. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. Алматы: Из-вл «Жеты жаргы», 2016. С.63; И. О. Грунтов. К вопросу о понимании объекта преступления в уголовном праве//URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/176852/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F_%D0%93%D1%80%D1%83%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2_%D0%98%D0%9E.pdf

пациента, а также привести к смерти пациента, за исключением случаев, предусмотренных административным и уголовным законодательством Республики Казахстан». Причинение вреда в случае медицинского инцидента исключает привлечение к административной или уголовной ответственности. Медицинский инцидент в отличие от преступных действий не содержит признаков вины, в то время как уголовное право базируется на принципе субъективного вменения. Медицинский работник может быть абсолютно уверен в правильности, профессионализме выполняемых медицинских манипуляций. Однако обстоятельства, от него не зависящие, могут изменить развитие причинной связи, что и приводит к наступлению последствий.

Для определения уровня качества медицинских услуг, предоставляемых физическими и юридическими лицами, проводится экспертиза качества медицинской помощи. С этой целью в медицинской организации создается служба поддержки пациента и внутренней экспертизы (*далее* – Служба поддержки). Службой поддержки проводятся выявление фактов нарушения порядка оказания медицинской помощи и стандартов, в том числе, медицинского инцидента. Принятыми подзаконными актами регулируются правила определения случаев (событий) медицинского инцидента, их учета и анализа,¹ а также правила организации и проведения внутренней и внешней экспертиз качества медицинских услуг (помощи).²

В статистике медицинских правонарушений «Нарушение порядка проведения клинических исследований и применения новых ме-

тодов и средств профилактики, диагностики, лечения и медицинской реабилитации» (ст. 318 УК РК) встречается редко. В 2020 г. по республике за весь год был зарегистрирован один случай.³ Однако это обстоятельство не снижает степени опасности таких действий, а сама норма носит превентивный характер. Общие вопросы проведения биомедицинских исследований закреплены ст. 227 Кодекса РК о здоровье. Организация и порядок их проведения подробно изложены в Правилах проведения клинических исследований лекарственных средств и медицинских изделий, клинико-лабораторных испытаний медицинских изделий для диагностики вне живого организма (*in vitro*) и требования к клиническим базам и оказания государственной услуги Выдача разрешения на проведение клинического исследования и (или) испытания фармакологических и лекарственных средств, медицинских изделий», утвержденных приказом Министра здравоохранения Республики Казахстан от 11 декабря 2020 года.

С объективной стороны нарушениями можно признать отсутствие разрешения на проведение клинических исследований; отсутствие получения информированного согласия субъекта исследования; невозможность прекращения участия в клиническом исследовании по желанию субъекта исследования или его законного представителя в любое время; необеспечение безопасности жизни или здоровья субъекта исследования.

Уголовная ответственность наступает при условии совершения неправомерных действий должностным лицом или причинения тяжких последствий. К таким последствиям могут быть отнесены:

- смерть субъекта исследования;
- его самоубийство;
- причинение тяжкого вреда здоровью.

Статья об ответственности за незаконное

¹ Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 22 октября 2020 года № КР ДСМ-147/2020 «Об утверждении правил определения случаев (событий) медицинского инцидента, их учета и анализа»//URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021511>

² Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 3 декабря 2020 года № КР ДСМ-230/2020 «Об утверждении правил организации и проведения внутренней и внешней экспертиз качества медицинских услуг (помощи)» // URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021727>

³ Данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан за 2020 г.// URL: <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat>

проведение искусственного прерывания беременности (ст.319 УК РК) не претерпела существенных изменений в сравнении с ранее действовавшим уголовным законодательством.

К числу медицинских уголовных правонарушений относятся также «Неоказание медицинской помощи» (ст. 320 УК РК). Особенностью этого деяния является то, что ответственность основывается на установлении двух важных моментов: правовой обязанности действовать и реальной возможности исполнить эти обязанности. Правовую основу действовать составляют Кодекс РК о здоровье и Кодекс чести медицинских и фармацевтических работников Республики Казахстан. Неоказание медицинской помощи должно иметь место при отсутствии уважительных причин лицом, обязанным ее оказывать в соответствии с законами Республики Казахстан и (или) стандартами организации оказания медицинской помощи, и (или) правилами оказания медицинской помощи. Реальная возможность исполнить обязанности означает, что медработник в данной конкретной ситуации в данное время имел объективную возможность выполнить активные действия и предотвратить наступление последствий. Если отсутствовала реальная возможность исполнить профессиональные обязанности надлежащим образом, ответственность исключается (природные катаклизмы, аварийная ситуация, не позволившие вовремя оказать медицинскую помощь).

Важнейшей обязанностью медицинского работника является сохранение медицинской тайны, неразглашение сведений о болезнях, интимной и семейной жизни граждан (подпункт 4) п. 1 ст. 271 Кодекса РК о здоровье). Данная обязанность корреспондируется праву пациента на соблюдение конфиденциальности при получении медицинских услуг. Неисполнение этой обязанности может явиться основанием для привлечения к уголовной ответственности за «Разглашение тайны медицинского работника» (ст. 321 УК РК). В рамках первой части статьи ответственность наступает за разглашение информации, касающейся наличия у лица ВИЧ/СПИД. Более строгое наказание (ч. 2) предусмотрено за разглашение ме-

дицинским работником без профессиональной или служебной необходимости сведений о заболевании или результатах медицинского освидетельствования пациента, если это деяние повлекло тяжкие последствия. Разглашение предполагает не только словесное сообщение информации. Оставленные медицинские документы, ненадлежащее их хранение, создавшие возможность ознакомления с ними посторонних лиц, также рассматриваются как разглашение. Статьей 62 Кодекса РК о здоровье гарантируется защита персональных данных пациентов. Пунктом 2 статьи запрещено использование электронных информационных ресурсов, содержащих персональные медицинские данные, в целях причинения имущественного и (или) морального вреда, ограничения реализации прав и свобод, гарантированных законами Республики Казахстан.

Ответственность в сфере фармацевтической деятельности предусмотрена двумя составами уголовных правонарушений. Уголовно наказуемым является занятие незаконной медицинской и фармацевтической деятельностью и незаконная выдача либо подделка рецептов или иных документов, дающих право на получение наркотических средств или психотропных веществ (ст. 322 УК РК). Закон Республики Казахстан от 16 мая 2014 г. «О разрешениях и уведомлениях» относит здравоохранение к лицензируемой деятельности. Лицензируемыми являются не только медицинская и фармацевтическая деятельности, но и подвиды этих видов деятельности. Этот перечень включен в приложение 1 к Закону о разрешениях и относится к перечню разрешений первой категории (лицензий).

Статьей 323 УК РК предусмотрена ответственность за «Обращение с фальсифицированными лекарственными средствами или медицинскими изделиями».

Тяжесть и опасность совершенных деяний определяет и применение конкретных мер ответственности.

В административном порядке за медицинские правонарушения применяются: административный штраф; конфискация предмета, явившегося орудием либо предметом совершения административного правонарушения, а

равно имущества, полученного вследствие совершения административного правонарушения; лишение сертификата специалиста; лишение разрешения; приостановление или запрещение деятельности.

Меры уголовного наказания значительно строже, это:

штраф; исправительные работы; привлечение к общественным работам; ограничение свободы; лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной

деятельностью; арест; конфискация имущества; лишение свободы.

Говорят, не ошибается тот, кто ничего не делает. Но ошибки в здравоохранении порой обходятся слишком дорого. И для пациента, и для врача. Поэтому каждый медицинский работник должен осознавать высочайшую степень профессиональной, личной и правовой ответственности за свои действия в процессе оказания медицинских услуг населению.

Список использованных источников:

1. Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения»//URL: <http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360>
2. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 22 октября 2020 года № ҚР ДСМ-147/2020 «Об утверждении правил определения случаев (событий) медицинского инцидента, их учета и анализа»// URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021511>
3. И.И.Рогов, К.Ж.Балтабаев. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. Алматы: Из-вл «Жеты жаргы», 2016. 448 с.
4. Стеценко С.Г., Пищита А.Н., Гончаров Н.Г. Очерки медицинского права. М.: ЦКБ РАН, 2004. - 169 с.
5. И. О. Грунтов. К вопросу о понимании объекта преступления в уголовном праве//URL: [https://elib.bsu.by/bitstream-
am/123456789/176852/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F_%D0%93%D1%80%D1%83%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2_%D0%98%D0%9E.pdf](https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/176852/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F_%D0%93%D1%80%D1%83%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2_%D0%98%D0%9E.pdf)
6. Данные Комитета по статистике и специальным учетам (КПСиСУ) Генеральной прокуратуры Республики Казахстан // URL: <http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360>

A.S. Japparova, A.F.Süleymanov, J.Y.Salıbayeva
QAZAĞISTAN QANUNVERİCİLİYİNDƏ
SAĞLAMLIQ HÜQUQU VƏ “TİBBİ CİNAYƏTLƏR”
Xülasə

Bu məqalə Qazaxıstan Respublikasında tibbi və ya əczaçılıq hüquqpozmalarına görə hüquqi məsuliyyətin ümumi icmalını təqdim edir. Müəlliflər inzibati və cinayət qanunvericiliyinin mövcud normalarını təhlil edirlər.

A.S. Japparova, A.F.Süleymanov, J.Y.Salıbayeva
THE RIGHT TO HEALTH PROTECTION AND "MEDICAL OFFENSES"
IN THE LEGISLATION OF KAZAKHSTAN
Summary

In this article, the authors provide a general overview of legal liabilities for medical and pharmaceutical offenses in the Republic of Kazakhstan. The authors analyze the existing norms of administrative and criminal legislation across all activities that are related to the respective field.

**Климкин С.И., к.ю.н.,
профессор НАО «Университет Нархоз»,
г.н.с. Института законодательства и
правовой информации Республики Казахстан,**

**Порохов Е.В., д.ю.н.,
директор НИИ финансового и налогового права,
профессор ВШП «Әділет» Каспийского университета**

О РАСПРЕДЕЛЕНИИ ЧИСТОГО ДОХОДА ТОО МЕЖДУ ЕГО УЧАСТНИКАМИ: ГРАЖДАНСКО- ПРАВОВЫЕ И НАЛОГОВЫЕ АСПЕКТЫ

Açar sözlər: MMC xalis gəlir bölgüsü, korporativ qanunvericiliyin inkişafı, xalis gəlir, MMC-nin xalis gəlirinin vergiyə cəlb edilməsi, vergi hesabı.

Ключевые слова: Распределение чистого дохода ТОО, разработка корпоративного законодательства, чистая прибыль, налогообложение чистого дохода ТОО, налоговая отчетность.

Keywords: Dividends; distribution of net income of LLP, development of corporate legislation, net income, corporate income tax, tax reporting.

Гражданско-правовая сторона вынесенного в заголовке вопроса с разной степенью активности постоянно обсуждается казахстанскими исследователями.

О зависимости размера распределяемого между участниками части чистого дохода ТОО от доли в уставном капитале. Пункт 2 ст. 40 Закона Республики Казахстан от 22 апреля 1998 г. № 220-І «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» (далее – Закон о ТОО) устанавливает, что в случае принятия общим собранием товарищества с ограниченной ответственностью решения о распределении дохода между участниками каждый участник вправе полу-

чить часть распределяемого дохода, соответствующую его доле в уставном капитале товарищества.

В автореферате диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук И.А. Колупаев отмечает, что «Закон о ТОО предусматривает обязательный пропорциональный порядок распределения чистого дохода товарищества» и, считая неоправданным наличие императивного регулирования указанного порядка, предлагает вернуться к действовавшим ранее диспозитивным нормам¹.

Иную позицию, высказанную в статье «Распределение чистого дохода между участниками хозяйственного товарищества»², занимает А.Г. Диденко: «Гражданское законодательство, закрепляя за участниками товарищества с ограниченной ответственностью право на получение части распределяемого дохода, соответствующей его доле в уставном капитале, не препятствует им по собственному соглашению, закреплённому учредитель-

¹ Колупаев И.А. Правовое положение товарищества с ограниченной ответственностью в Республике Казахстан. Автореф... к.ю.н. – Алматы, 2003. С. 8-9.

² Здесь и далее приводятся цитаты из указанной статьи А.Г. Диденко, опубликованной в кн. Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. Вып. 19. / Отв. ред. А.Г. Диденко. – Алматы: ЮРИСТ, 2004. С. 53-56.

ными документами, распределить полученный доход в иной пропорции, не соответствующей размеру принадлежащих им долей в уставном капитале».

Если первое из приведенных высказываний основывается на буквальном толковании Закона, то второе является результатом научно-го (доктринального) толкования положений законодательства¹.

Проанализируем предлагаемые А.Г. Диденко аргументы в пользу сделанного им вывода.

Не заявляя категорично о диспозитивности пункта 2 ст. 40 Закона о ТОО, автор предлагает свое видение этой нормы так, как если бы она была сформулирована императивно: «Хозяйственное товарищество распределяет чистый доход в строгом соответствии с размерами долей участников».

Очевидно, что ключевыми для автора в этом вопросе видятся слова «в строгом».

Однако означает ли это, что правовая норма должна рассматриваться как императивная лишь при наличии в ней строгих, категоричных, однозначных установлений (например, с использованием слов «строго», «исключительно», «лишь», «только» и т.п. или производных от них слов)?

В этом мы не уверены.

В качестве примера. Согласно пункту 2 ст. 34 ГК РК, юридическое лицо, являющееся коммерческой организацией, может быть создано только в форме государственного предприятия, хозяйственного товарищества, акционерного общества, производственного кооператива.

В этом случае сделанное А.Г. Диденко предположение, действительно, безупречно. На самом деле, таким жестким императивом, подкрепленным пунктом 4 Постановления Верховного Совета РК от 27 декабря 1994 г.

«О введении в действие Гражданского кодекса Республики Казахстан (Общая часть)», законодатель запретил создание коммерческих организаций в иных организационно-правовых формах.

Сомнения вносит часть первая п. 3 этой статьи Кодекса: юридическое лицо, являющееся некоммерческой организацией, может быть создано в форме учреждения, общественного объединения, акционерного общества, потребительского кооператива, общественного фонда, религиозного объединения и в иной форме, предусмотренной законодательными актами.

Как видим, слова «только» здесь нет. Означает ли это, что на основе своего соглашения (или решения) учредители (учредитель) могут (может) создать некоммерческую организацию в иной, не предусмотренной ГК и иными законодательными актами, форме? Нет, не означает.

Еще пример. Согласно пункту 2 ст. 144 ГК, опубликование дневников, записок, заметок и других документов допускается лишь с согласия их автора, а писем – с согласия их автора и адресата. В случае смерти кого-либо из них указанные документы могут публиковаться с согласия пережившего супруга и детей умершего.

Изменится ли императивная регламентация этого вопроса, если из содержания первого предложения исключить слово «лишь»? Добавит ли «императивности» внесение слова «лишь» во второе предложение? Ответы очевидны: нет.

Таким образом, считаем, что не наличие в норме упоминавшихся выше «категоризмов» определяет ее императивность, но отсутствие в ней разрешения (дозволения) участникам гражданского правоотношения устанавливать для себя иной порядок поведения, чем тот, что предлагается правовой нормой (ст. 382 ГК).

Со значимостью же довода А.Г. Диденко о том, что «в рассматриваемом случае таким общим принципом является центральный принцип гражданского права – принцип свободы договора, в соответствии с которым

¹ Здесь и далее приводятся наши суждения, изложенные в статье «Вопросы толкования некоторых положений законодательства о хозяйственных товариществах» // ЮРИСТ, 2004, № 5; то же: Климкин С.И. Юридические лица (сборник статей). – Алматы: Норма-К, 2004. С. 119-129.

граждане и юридические лица свободны в установлении своих прав и обязанностей на основе договора и определении любых не противоречащих законодательству условий договора», можно согласиться лишь с учетом части первой п. 1 ст. 382 ГК, согласно которой условия договора определяются по усмотрению сторон, кроме случаев, когда содержание соответствующего условия предписано законодательством.

В обоснование своих доводов автор ссылается также на статью 61 ГК: «Необходимо также учесть, что ст. 61 ГК устанавливает, что кроме закрепленных этой статьей участники хозяйственного товарищества могут иметь другие права, предусмотренные законодательными актами или учредительными документами».

Обращает на себя внимание неточность в цитировании ГК: не «или», а «и». Однако этот момент может сыграть ключевую роль в уяснении истинной воли законодателя. Считаем, что если бы был использован союз «или», то тем самым, действительно, допускалась бы возможность расширения прав участников как законодательными актами, так и автономно, самостоятельно, – учредительными документами, вне зависимости от содержания законодательных актов.

Использование же на самом деле союза «и» означает, что расширение прав участников учредительными документами товарищества допустимо лишь в случае, когда такая возможность предусмотрена законодательными актами.

В этой связи примечателен тот факт, что законодатель нередко использует конструкцию «и (или)», допуская тем самым наличие правовых регламентаций, находящихся, условно говоря, «и там, и там одновременно», а также «либо там, либо там самостоятельно». Применение такой, смешанной конструкции ярко иллюстрирует позицию казахстанского законодателя, заключающуюся в необходимости разграничения смыслового содержания правовых норм, в которых используется тот или иной из указанных союзов.

Усиливает это утверждение и пункт 6 ст. 77 ГК: «Правовое положение товарищества с ограниченной ответственностью, права и обязанности его участников определяются настоящим Кодексом и законодательными актами».

Как видим, отсылка к учредительным документам здесь вообще отсутствует. Поэтому совокупность прав и обязанностей участников ТОО, предусмотренных учредительными документами, должна вытекать из содержания законодательных актов.

Таким образом, когда законодатель желает наделить участников дополнительными правами, в том числе правом менять предлагаемые им правила поведения, он это делает. В случае же с распределением части чистого дохода между участниками законодателем предписан императивный порядок, не допускающий его изменения учредительными документами¹.

¹ Иное, более широкое понимание диспозитивного метода регулирования корпоративных отношений мы встречаем у А.К. Калдыбаева: «Однако сейчас, мы вынуждены признать, суды зачастую занимают позицию, когда норма частного-правового закона по умолчанию предполагается императивной. Это сводит на нет реализацию принципа свободы договора. Презумпция императивности должна быть заменена презумпцией свободы договора и диспозитивности норм. Эту презумпцию необходимо закрепить в ГК и соответствующих законах, и именно из этой презумпции должны исходить суды. Крайне желательно принятие нормативного постановления Верховного суда РК по вопросу обеспечения свободы договора. <...> С учетом того, что свобода договора особенно должна проявляться в отношениях при создании и деятельности непубличных (закрытых) компаний, таких как товарищества с ограниченной ответственностью, законодательство о таких компаниях должно строиться на диспозитивном подходе. Участники непубличных компаний, для максимальной адаптации регулирования особенностям своих отношений и целей деятельности, должны иметь полное право отклониться от любого положения закона, если только в самих этих положениях не указано о том, что отклонение не допустимо, или не вытекает из их существа. При этом такое ограничение свободы договора должно исходить только из защиты высших благ общества и индивидов, требующих дополнительную защиту вследствие их правового статуса // Калдыбаев А.К. Свобода договора и презумпция диспозитивности норм частного права как вызовы доминирующей методологии регулирования. О книге А.Г. Карапетова и А.И. Савельева «Свобода договора и ее пределы» //

Что же касается нашей позиции по существу анализируемого вопроса, абстрагируясь от действующих законодательных регламентаций, отметим, что поддерживаем идею о необходимости его диспозитивного регулирования. Вероятно, есть смысл даже в более радикальном его разрешении, когда бы возможность изменения порядка распределения между участниками чистого дохода товарищества предусматривалась не только учредительными документами, но допускалась и решением общего собрания участников с той целью, чтобы, например, дополнительно вознаграждать одного или нескольких участников за их активную деятельность, принесшую товариществу значительный доход за отчетный период. Очевидно, что решение по этому вопросу должно приниматься единогласно всеми участниками товарищества.

Однако это предложение может быть осуществимо лишь посредством внесения соответствующих корректировок в законодательство о хозяйственных товариществах. Единственная оговорка: практическая реализация такой возможности не должна нарушать публичных интересов, поэтому соответствующие механизмы их защиты следует предусмотреть в налоговом законодательстве.

О периодичности распределения между участниками части чистого дохода ТОО. Законом РК от 21 января 2019 г. № 217-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления защиты права собственности, арбитража, оптимизации судебной нагрузки и дальнейшей гуманизации уголовного законодательства» часть первая п. 1 ст. 40 Закона о ТОО изложена в следующей редакции: «Распределение между участниками товарищества с ограниченной ответственностью чистого дохода, полученного товариществом по результатам его деятельности за квартал, полугодие или год, может производиться в соответствии с решением очередного

общего собрания участников товарищества, посвященного утверждению результатов деятельности товарищества за квартал, полугодие или год».

А.К. Калдыбаев отмечает, что Закон о ТОО сейчас предусматривает возможность распределять чистый доход ТОО только по результатам квартала, полугодия и года. Ранее вообще была возможность распределения дохода только по итогам года. Вместе с тем, не является ли это делом самих участников ТОО, по результатам какого периода распределять чистый доход? Не видим обоснованных причин устанавливать здесь какие-либо ограничения (если, конечно, нет признаков несостоятельности компании)¹.

Прежняя редакция этой нормы, которая заканчивалась словами «за соответствующий год», действительно, вызывала споры о возможности распределения чистого дохода (его части) между участниками по итогам не года, а квартала или полугодия, то есть промежуточно.

На этот вопрос мы давали отрицательный ответ по двум соображениям². Во-первых, потому что данная норма была сформулирована в Законе императивно. Во-вторых, допуская возможность распределения чистого дохода (его части) лишь по итогам года, законодатель, как нам представляется, тем самым защищал интересы не только кредиторов товарищества, но и бюджета.

Так, можно спрогнозировать ситуацию, когда ТОО сработало в первом квартале эффективно, и участники распределили между собой весь полученный квартальный чистый доход. Однако в последующие три квартала деятельность товарищества оказалось убыточной, в результате чего по итогам года в целом ТОО вышло с убытками.

При этом обращает на себя внимание тот

¹ Калдыбаев А.К. АО и ТОО: особенности деятельности и регулирования // *Zakon.kz.*, 12 сентября 2019 г. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39657829

² Климкин С.И. Товарищество с ограниченной ответственностью: Комментарий к Закону Республики Казахстан от 22 апреля 1998 года. 2-е изд., исп. и доп. – Алматы: ЮРИСТ, 2016. С. 122.

факт, что решение о промежуточном распределении чистого дохода, как и в прежней редакции, принимается очередным общим собранием участников.

Пунктом 1 ст. 44 Закона о ТОО установлено, что очередное общее собрание участников созывается исполнительным органом товарищества в сроки, установленные уставом товарищества, но не реже одного раза в год.

В связи с этим, в случае если участники намереваются распределять чистый доход товарищества промежуточно, устав должен содержать положение об очередных ежеквартальных (полугодовых) общих собраниях.

Иначе говоря, внеочередным общим собранием такой вопрос решен быть не может.

Как следствие этого нововведения, из привычного словосочетания «годовая финансовая отчетность» исключено слово «годовая» (в подп. 4) п. 2 ст. 43, п. 5 ст. 58, части первой п. 1 ст. 59 Закона о ТОО).

Но в одном месте это слово в Законе, все же, сохранилось: «Собрание, посвященное утверждению годовой финансовой отчетности товарищества с ограниченной ответственностью, должно быть проведено не позднее трех месяцев после окончания отчетного финансового года» (пункт 2 ст. 44 Закона о ТОО).

Такое положение вполне корреспондируется с пунктом 1 ст. 18 Закона РК от 28 февраля 2007 г. № 234-III «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности», согласно которому отчетным периодом является период, за который организацией представляется финансовая отчетность. Отчетным периодом для годовой финансовой отчетности является календарный год, начиная с 1 января по 31 декабря.

Перспективы развития вопроса. Экспертной группой, сформированной в рамках Дорожной карты сотрудничества между Фракцией партии «Нур-Отан» Мажилиса Парламента и Национальной палатой предпринимателей РК «Атамекен» по направлению «Совершенствование корпоративного законодательства», подготовлен проект тезисов для Концепции Закона о ТОО и Закона о внесении изменений и дополнений в некото-

рые законодательные акты¹.

По рассматриваемым в данной статье вопросам экспертами выработаны следующие рекомендации:

- по соглашению участников выплата дивидендов может производиться не пропорционально долям участия;

- распределение чистого дохода товарищества возможно без ограничения по периодам выплат, с учетом установленных Законом о ТОО условий.

При этом обоснованием обеих позиций является диспозитивный подход регулирования отношений между участниками.

Налогово-правовая сторона вопроса определения понятий «чистый доход» и «дивиденды» не менее актуальна и обсуждаема участниками делового оборота и исследователями. Ведь дело в данном случае осложняется присутствием публичного интереса при признании и распределении чистого дохода ТОО и начислении и выплате им дивидендов своим участникам.

Название этому публичному интересу – подоходный налог с доходов ТОО, распределяющего чистый доход среди своих участников, и подоходный налог с доходов самих участников, полученных ими от ТОО в виде дивидендов при распределении среди них чистого дохода ТОО. Ведь ТОО, распределяющее свой чистый доход среди участников, и участники ТОО, получающие дивиденды, являются самостоятельными лицами и, соответственно, самостоятельными налогоплательщиками, которые самостоятельно получают свой налогооблагаемый доход и самостоятельно уплачивают с него свой подоходный налог.

ТОО должно исчислить и уплатить с полученного им за налоговый период налогооблагаемого дохода корпоративный подоходный налог по установленным в статье 313 НК РК ставкам. А участники ТОО при получении ими от ТОО дивидендов должны уплатить в

¹ <https://talpyn.com/inve-publikacii-i-obzory/obshhie-voprosy-prava/proekt-tezisos-dlja-koncepcii-zakona-o-too-i-zakona-o-vnesenii-izmenenij-i-dopolnenij-v-nekotorye-zakonodatelnye-akty/>.

бюджет государства подоходный налог по установленным в пункте 3 ст. 313, пункте 2 ст. 320, подпункте 5) п. 1 ст. 646, пункте 1 ст. 655 НК РК или в Налоговых конвенциях ставкам (15% для юридических лиц-резидентов РК, юридических и физических лиц-нерезидентов РК и 5% для физических лиц-резидентов РК по дивидендам из источников в РК). Исчисление, удержание и перечисление в бюджет подоходного налога с дивидендов производит налоговый агент – юридическое лицо, выплачивающее дивиденды своим участникам.

При этом налогообложению не подлежат дивиденды по ценным бумагам, находящимся на дату начисления таких дивидендов в официальном списке фондовой биржи, функционирующей на территории РК.

Также не подлежат налогообложению дивиденды, за исключением выплачиваемых лицу, являющемуся резидентом государства с льготным налогообложением, включенного в перечень, утвержденный уполномоченным органом, при одновременном выполнении следующих условий:

1) на день начисления дивидендов налогоплательщик владеет акциями или долями участия, по которым выплачиваются дивиденды, более трех лет;

2) юридическое лицо-резидент, выплачивающее дивиденды, не является недропользователем в течение периода, за который выплачиваются дивиденды;

3) имущество лиц (лица), являющихся (являющегося) недропользователями (недропользователем), в стоимости активов юридического лица-резидента, выплачивающего дивиденды, на день выплаты дивидендов составляет не более 50 процентов.

О понятии «дивиденды» в целях налогообложения и о порядке определения понятия «чистый доход», используемого при определении понятия «дивиденды».

Сразу оговоримся, что понятие «дивиденды», определенное в целях налогообложения в налоговом праве, не совпадает по своему объему и содержанию с понятием «дивиденды», которое определено в гражданском пра-

ве. В налоговом праве понятие «дивиденды» намного шире по своему объему, чем аналогичное гражданско-правовое понятие. Его полное определение содержится в подпункте 16) п. 1 ст. 1 НК РК.

Нас же будет интересовать только та сторона определения понятия «дивиденды», которая совпадает по своему содержанию с гражданско-правовым определением применительно к ТОО. Так, в соответствии с указанной выше нормой НК РК, дивидендами, в частности, признается чистый доход или его часть, распределяемая юридическим лицом между его учредителями, участниками. Заметим, что в налоговом-правовое понятие дивидендов входит также доход участников от распределения имущества при ликвидации юридического лица или уменьшении уставного капитала, а также выкупе юридическим лицом у учредителя, участника доли участия или ее части в этом юридическом лице. Согласно статье 327 НК РК, для целей исчисления и уплаты индивидуального подоходного налога к доходу в виде дивидендов, подлежащему налогообложению, относится также чистый доход от доверительного управления учредителя доверительного управления, полученный от юридического лица, являющегося доверительным управляющим.

Определенное в статье 1 НК РК понятие дивидендов является общим, используемым в дальнейшем в НК РК для целей налогообложения доходов участников ТОО от распределяемого среди них чистого дохода этого ТОО.

Таким образом, дивиденды – это понятие, определенное в общем налоговом глоссарии статье 1 НК РК в целях всего НК РК и применимое ко всем налоговым отношениям, если только иное определение не содержится в специальных нормах НК РК применительно к отдельным ситуациям налогообложения.

Отправным и ключевым для определения понятия «дивиденды» является понятие «чистый доход». Ключевое в рассматриваемом нами случае общее понятие «чистый доход» не определяется ни в гражданском, ни налоговом праве.

Исключение в налоговом праве составляют только три специально предусмотренных в НК РК случая, когда в целях налогообложения определяется:

1) чистый доход учредителя доверительно-го управления (пункт 5 ст. 42 НК РК)¹;

2) чистый доход юридического лица-нерезидента от деятельности в РК через постоянное учреждение для целей исчисления налога на чистый доход (пункт 1 ст. 652 НК РК)²;

3) чистый доход для целей исчисления недропользователем налога на сверхприбыль (пункт 1 ст. 755 НК РК)³.

Согласно пункту 3 ст.1 НК РК, другие специальные понятия и термины налогового законодательства РК используются в значениях, определяемых в соответствующих статьях НК РК. Соответственно, определенное только для указанных выше случаев понятие «чистый доход» не применимо для других случаев, в том числе для случаев определения понятия дивидендов.

В действовавшем до 01 января 2002 г. налоговом законодательстве РК общее понятие «чистый доход» определялось в подпункте 47) ст. 5 Закона РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» от 24 апреля 1995 г. как налогооблагаемый доход за минусом подоходного налога, начисленного по этому доходу. С 01 января 2002 г. указанный Закон о налогах 1995 г. утратил силу, в связи

¹ Положительная разница между доходами и затратами от доверительного управления за налоговый период, определяемая на основании предусмотренного гражданским законодательством РК отчета доверительного управляющего о своей деятельности, является чистым доходом от доверительного управления учредителя доверительного управления.

² Чистый доход в целях исчисления корпоративного подоходного налога на чистый доход нерезидента, действующего в РК через постоянное учреждение, определяется в следующем порядке: налогооблагаемый доход, уменьшенный на сумму доходов и расходов, а также на сумму переносимых убытков, минус сумма корпоративного подоходного налога с налогооблагаемого дохода.

³ Чистый доход для целей исчисления налога на сверхприбыль определяется как разница между налогооблагаемым доходом для целей исчисления налога на сверхприбыль и корпоративным подоходным налогом по контракту на недропользование.

с чем содержащиеся в нем правовые нормы, включая нормы-определения, которые не вошли в новое налоговое законодательство, прекратили свое действие. Соответственно, понятие «чистый доход», содержавшееся в подпункте 47) ст. 5 утратившего силу Закона о налогах 1995 г., является неприменимым к текущим налоговым правоотношениям.

При отсутствии в действующем налоговом законодательстве общего определения понятия «чистый доход» в целях определения понятия дивидендов мы вынуждены обратиться к регламентирующей такого рода ситуации «норме-стрелочнице» в НК РК. Согласно пункту 4 ст. 1 НК РК, понятия гражданского и других отраслей законодательства РК, используемые в НК РК, применяются в том значении, в каком они используются в этих отраслях законодательства РК, если иное не предусмотрено НК РК.

Таким образом, при отсутствии общего определения понятия «чистый доход» для целей налогообложения в пункте 1 ст.1 НК РК и для тех случаев, когда это понятие не определено специальными нормами НК РК, понятие «чистый доход» подлежит определению и применению для целей налогообложения в том значении, в котором оно используется в иных отраслях законодательства РК.

Как мы уже определились, хотя понятие «чистый доход» и является ключевым для гражданского права при определении им понятий «предпринимательство», «коммерческая организация», гражданское право также не имеет в своем нормативно-правовом массиве определения этого понятия.

Продолжим поиски определения этого понятия в законодательстве, которое оперирует финансовыми и учетными категориями, - в законодательстве о бухгалтерском учете и финансовой отчетности

О бухгалтерском определении понятия «чистый доход», применимом в целях налогообложения при определении понятия «дивиденды».

В бухгалтерском учете и регулирующем его законодательстве чистый доход отчетного периода является синонимом прибыли, анти-

подом убыткам и означает признаваемый и раскрываемый в финансовой отчетности субъекта учета результат его финансово-хозяйственной деятельности в виде превышения его доходов над его расходами за отчетный период. Соответственно, убытки отчетного периода – это превышение расходов субъекта учета над его доходами за отчетный период.

Понятие «чистый доход» является учетной категорией и определяется в соответствии с законодательством о бухгалтерском учете и финансовой отчетности по результатам хозяйственной деятельности субъекта предпринимательства в его финансовой отчетности на основании первичных документов и данных регистров бухгалтерского учета.

В соответствии с пунктом 1 ст. 7 Закона о бухгалтерском учете, бухгалтерская документация включает в себя первичные документы, регистры бухгалтерского учета, финансовую отчетность и учетную политику.

Согласно пунктам 1 и 2 ст. 15 Закона о бухгалтерском учете, финансовая отчетность представляет собой информацию о финансовом положении, результатах деятельности и изменениях в финансовом положении индивидуального предпринимателя или организации. Финансовая отчетность, за исключением отчетности государственных учреждений, включает в себя: 1) бухгалтерский баланс; 2) отчет о прибылях и убытках; 3) отчет о движении денежных средств; 4) отчет об изменениях в капитале; 5) пояснительную записку. Порядок составления финансовой отчетности и дополнительные требования к ней устанавливаются в соответствии с международными стандартами, международным стандартом для малого и среднего бизнеса и требованиями законодательства РК о бухгалтерском учете и финансовой отчетности.

Согласно пункту 8 МСФО 1, организация может использовать термин «чистый доход» для описания показателя прибыли или убытка.

Согласно пункту 10 МСФО 1, финансовая отчетность включает в себя, в частности:

- Отчет о прибыли или убытке и прочем совокупном доходе за период;
- Отчет об изменениях в собственном капитале за период.

Согласно пункту 36 МСФО 1, организация должна представлять полный комплект финансовой отчетности, как минимум, ежегодно.

В соответствии с пунктом 82 МСФО 1, Отчет о прибыли или убытке должен, в частности, включать такие показатели за период, как:

- выручка;
- расходы по налогу.

Согласно пункту 107 МСФО 1, организация должна представить в Отчете об изменениях в собственном капитале сумму дивидендов, признанных в течение периода как распределения собственникам, а также соответствующую сумму дивидендов в расчете на акцию.

Таким образом, руководствуясь МСФО 1, субъект предпринимательства обязан, как минимум, на ежегодной основе формировать комплект финансовой отчетности за прошедший период. В такую финансовую отчетность должен входить Отчет о прибыли или убытке и прочем совокупном доходе за период, Отчет об изменениях в собственном капитале. Согласно показателям финансовой отчетности, субъект предпринимательства должен определять свою прибыль за отчетный период путем корректировки полученного дохода на величину расходов, связанных с ведением предпринимательской деятельности, и определять в соответствии с такой полученной прибылью (или чистым доходом) сумму дивидендов для распределения собственникам.

Иными словами, согласно МСФО 1, чистый доход – это прибыль субъекта предпринимательства до выплаты дивидендов, определяемая на основании данных его финансовой отчетности за отчетный период как результат корректировки полученного дохода на величину расходов, связанных с ведением предпринимательской деятельности.

В соответствии с пунктом 1 ст. 2 Предпри-

нимательского Кодекса РК, предпринимательством является самостоятельная, инициативная деятельность граждан, юридических лиц, направленная на получение чистого дохода путем использования имущества, производства, продажи товаров, выполнения работ, оказания услуг.

В соответствии с подпунктом 3) п. 1 ст. 11 Закона о ТОО, участники товарищества вправе получать доход от деятельности товарищества в соответствии с Законом о ТОО, учредительными документами товарищества и решениями его общего собрания.

Согласно подпункту 8) п. 2 ст. 14 Закона о ТОО, учредительный договор товарищества с ограниченной ответственностью должен содержать порядок распределения чистого дохода товарищества.

В соответствии с пунктом 1 ст. 40 Закона о ТОО, распределение между участниками товарищества с ограниченной ответственностью чистого дохода, полученного товариществом по результатам его деятельности за квартал, полугодие или год, может производиться в соответствии с решением очередного общего собрания участников товарищества, посвященного утверждению результатов деятельности товарищества за квартал, полугодие или год.

Согласно пункту 1 ст. 42 Закона о ТОО, высший орган товарищества с ограниченной ответственностью (общее собрание) созывается в качестве очередного или внеочередного общего собрания участников в порядке и сроки, предусмотренные статьями 44 и 45 Закона о ТОО и уставом товарищества.

По требованию пункта 1 ст. 44 Закона о ТОО, очередное общее собрание участников товарищества с ограниченной ответственностью созывается исполнительным органом товарищества в сроки, установленные уставом товарищества, но не реже одного раза в год.

Другими словами, с установленной уставом товарищества периодичностью очередное общее собрание участников может созываться чаще одного раза в год, в том числе для принятия решений об утверждении результатов дея-

тельности товарищества за квартал, полугодие, год и распределении между участниками товарищества чистого дохода (прибыли), полученного товариществом по результатам его деятельности за квартал, полугодие или год.

Таким образом, участники товарищества вправе получать доход от деятельности товарищества в соответствии с положениями Закона о ТОО, которые устанавливают, что распределение чистого дохода товарищества может производиться по результатам деятельности товарищества за квартал, полугодие или год. Иными словами, чистый доход от своей деятельности товарищество вправе определять и распределять среди своих участников по итогам квартала, полугодия или года.

Этот вывод согласуется с положением пункта 36 МСФО 1 о том, что организация должна, как минимум, ежегодно утверждать и представлять финансовую отчетность. Следовательно, организация вправе утверждать и представлять финансовую отчетность с результатами ее деятельности и определением в ней чистого дохода чаще, чем один раз в год, в том числе ежеквартально или за полугодие.

По общему правилу, содержащемуся в пункте 3 ст. 190 НК РК, налоговый учет также основывается на данных бухгалтерского учета. Порядок ведения бухгалтерской документации устанавливается законодательством РК о бухгалтерском учете и финансовой отчетности.

Возникновение налоговых обязательств у субъекта предпринимательства может быть следствием занятия предпринимательской деятельностью, но не является целью такой деятельности и обязательным ее результатом. Расходы субъекта предпринимательства на уплату налогов являются разновидностью его расходов при осуществлении им своей деятельности и возникновении у него налоговых обязательств от такой деятельности.

Таким образом, как определение налоговых обязательств субъекта предпринимательства по результатам осуществления им финансово-хозяйственной деятельности за определенный период, так и определение чистого дохода такого субъекта для целей исчисления

и выплаты им дивидендов своим участникам за такой период основано на данных бухгалтерского учета и финансовой отчетности.

При этом исполнение субъектом предпринимательства своего налогового обязательства, возникшего в связи с получением им дохода, не должно предварять и быть обязательным условием исполнения существующей у него другой обязанности по выплате своим участникам, учредителям дивидендов в качестве дохода, полученного от предпринимательской деятельности. Более того, в законодательстве и практике правоприменения могут быть такие случаи, когда признание у товарищества чистого дохода может быть вообще не связано с исчислением и уплатой корпоративного подоходного налога с полученных товариществом доходов (например, освобождение дохода товарищества от налогообложения по закону).

Налоговым периодом для корпоративного подоходного налога в соответствии с пунктом 1 ст. 314 НК РК является календарный год, а срок сдачи налоговой декларации по корпоративному подоходному налогу установлен пунктом 1 ст. 315 НК РК до 31 марта года, следующего за отчетным налоговым периодом. ТОО как юридическое лицо в соответствии с пунктом 1 ст. 222 НК РК является плательщиком корпоративного подоходного налога.

Следовательно, при принятии в соответствии с Законом о ТОО решения о распределении чистого дохода за квартал, полугодие или год очередное общее собрание участников товарищества не может руководствоваться налоговой отчетностью товарищества, так как установленные в НК РК сроки ее составления, утверждения и сдачи еще не наступили.

Таким образом, субъект предпринимательства должен определять свой чистый доход как положительную разницу между его доходами и расходами за отчетный период в соответствии с бухгалтерским учетом по данным финансовой отчетности, которая составляется в товариществе с установленной им самостоятельно периодичностью.

В конечном итоге по истечении налогового

периода по корпоративному подоходному налогу товарищество обязано будет признать в своем бухгалтерском и налоговом учете налогооблагаемый доход в целях подоходного налогообложения, исчислить с него и уплатить в бюджет РК корпоративный подоходный налог. В свою очередь, сумма исчисленного и уплаченного товариществом в бюджет РК по результатам налогового периода корпоративного подоходного налога должна быть учтена в бухгалтерском учете и отражена в финансовой отчетности такого товарищества в составе его расходов. Соответственно, сумма уплаченного товариществом корпоративного подоходного налога повлияет на его общий финансовый результат по итогам финансового года, скажется на сумме его чистого дохода за календарный год и размере выплачиваемых из него участникам товарищества дивидендов по итогам этого года или последнего отчетного периода в пределах этого года.

О частном случае определения чистого дохода как дохода после уплаты с него корпоративного подоходного налога на основании налоговой отчетности за налоговый период.

10 декабря 2020 г. был принят Закон РК о внесении изменений в НК РК, который установил новый порядок определения чистого дохода, подлежащего распределению юридическим лицом между своими участниками-нерезидентами РК, в целях их освобождения от обложения налогом на дивиденды.

До внесения указанных изменений в НК РК содержавшаяся в части четвертой подпункта 4) п. 9 ст. 645 НК РК норма предписывала, в частности, что положения настоящего подпункта применяются только к дивидендам, полученным от юридического лица-резидента в виде части чистого дохода, распределяемого юридическим лицом-резидентом между его учредителями, участниками.

После внесения изменений содержащаяся в части четвертой подпункта 4) п. 9 ст. 645 НК РК норма стала предписывать, в частности, что положения настоящего подпункта применяются только к доходам, ранее обложенным

корпоративным подоходным налогом и полученным от юридического лица-резидента в виде части чистого дохода, распределяемого юридическим лицом-резидентом между его учредителями, участниками.

Таким образом, внесенные в подпункт 4) п. 9 ст. 645 НК РК изменения установили новое, ранее не существовавшее, дополнительное условие для освобождения доходов нерезидентов в виде дивидендов от налогообложения. По новому правилу, не подлежащим налогообложению у источника выплаты является только доход нерезидента в виде дивидендов, который выплачивается из дохода резидента РК, ранее обложенного корпоративным подоходным налогом и распределяемого между участниками в виде части чистого дохода.

В НК РК отсутствует определение выражения «доход, ранее обложенный корпоративным подоходным налогом».

Согласно пункту 2 ст. 36 НК РК, исполнение налогового обязательства включает в себя действия налогоплательщика (налогового агента) по:

- 1) исчислению суммы налога,
- 2) составлению и представлению форм налоговой отчетности,
- 3) уплате исчисленных и начисленных сумм налогов и платежей в бюджет.

Таким образом, указанная налогоплательщиком (налоговым агентом) по итогам нало-

гового периода в формах налоговой отчетности в качестве налогооблагаемого дохода сумма, с которой налогоплательщиком исчислен и уплачен корпоративный подоходный налог, после уплаты этого налога будет признаваться суммой «дохода, обложенного корпоративным подоходным налогом».

Иными словами, согласно изменениям, внесенным в подпункт 4) п. 9 ст. 645 НК РК, для целей налогообложения дохода в виде дивидендов нерезидента РК из источников в РК чистым доходом выплачивающего дивиденды юридического лица является доход, который определяется по данным налоговой отчетности после уплаты с него корпоративного подоходного налога.

Новый порядок исчисления чистого дохода юридического лица-резидента РК в целях определения дивидендов для нерезидентов РК лишает отныне нерезидентов РК предусмотренной Законом о ТОО возможности в течение отчетного года распределять чистый доход на основании финансовой отчетности и выплачивать дивиденды без обложения их налогом у источника выплаты дохода. А если учесть существующий в Законе о ТОО принцип равенства участников в распределении чистого дохода товарищества, то и участники-резиденты РК в таком ТОО тоже лишены возможности получить дивиденды в течение года раньше участников-нерезидентов РК.

Список использованной литературы:

1. Колупаев И.А. Правовое положение товарищества с ограниченной ответственностью в Республике Казахстан. Автореф... к.ю.н. – Алматы, 2003. С. 8-9.
2. Диденко А.Г. опубликованной в кн. Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. Вып. 19. / Отв. ред. А.Г. Диденко. – Алматы: ЮРИСТ, 2004. С. 53-56.
3. Климкин С.И. Юридические лица (сборник статей). – Алматы: Норма-К, 2004. С. 119-129.
4. Калдыбаев А.К. АО и ТОО: особенности деятельности и регулирования // Zakon.kz., 12 сентября 2019 г. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39657829
5. Климкин С.И. Товарищество с ограниченной ответственностью: Комментарий к Закону Республики Казахстан от 22 апреля 1998 года. 2-е изд., исп. и доп. – Алматы: ЮРИСТ, 2016. С. 122.

Klimkin S.I., Porokhov E.V.

**MMC-NİN XALIS GƏLİRİNİN İŞTİRAKÇILARI ARASINDA BÖLÜŞÜMÜ: MÜLKİ
HÜQUQİ VƏ VERGİ ASPEKTI**
Xülasə

Bu məqalədə müəllif xalis gəlirin məhdud məsuliyyətli ortaqlığın iştirakçıları arasında bölüşdürülməsini təhlil edir. Məqalənin birinci bölməsində müəllif ortaqlığın xalis gəlirinin mütənasib bölgüsünə iki mövcud yanaşmanı müqayisə edir. İkinci bölmədə MMC-nin xalis gəlirinin bir hissəsinin iştirakçıları arasında bölüşdürülməsi tezliyinə dair mövcud fikirlərin nəzərdən keçirilməsi və təhlili təqdim olunur. Müəllif dividendlər məsələsini də vergitutma baxımından təhlil edir.

Klimkin S.I., Porokhov E.V.

**DISTRIBUTION OF THE NET INCOME OF THE LLP BETWEEN ITS
PARTICIPANTS: CIVIL LEGAL AND TAX ASPECTS**
Summary

In this article, the author analyzes the distribution of net income among the participants of the Limited Liability Companies. In the first section of the article, the author compares two existing approaches on the proportional distribution of the partnership's net income. The second section reviews and analyzes the existing views on the frequency of distribution of a part of the net income of the LLP between the participants. The author also analyzes the issue of dividends from the perspective of taxation.

Mustafakamal HÜSEYNOV

Bakı Dövlət Universiteti

Hüquq fakültəsi

**Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi
kafedrasının magistrantı**

HAKİMİYYƏTLƏRİN BÖLÜNMƏSİ PRİNSİPİ

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikası, Konstitusiyası, hakimiyyət, bölünmə, prinsip.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, Конституция, власть, разделение, принципы.

Keywords: Republic of Azerbaijan, Constitution, power, division, principle.

Hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi ilk dəfə İngilis İnqilabı zamanı burjuaziyanın feodal absolutizminin artan səviyyəsi ilə mübarizə nəticəsində ortaya çıxmışdı. Burjuaziyanın ideoloqları monarxiyanı məhdudlaşdırmağa və dövlət hakimiyyətini xüsusi qollara bölməyə çalışırdılar. Məsələn, *Lilberno* görə, hakimiyyətin qəsb edilməsinin qarşısını almaq və insanların azadlığını qorumaq üçün kütləvi güc bir əldə cəmlənməməlidir. [2, s.137]

Daha sonra bu nəzəriyyə sistemli olaraq *Con Lokk* və *Şarl Lui Monteskye* tərəfindən inkişaf etdirildi. *Con Lokk* görə, azadlığın təminatı kütləvi hökumətin səlahiyyətlərinin aydın şəkildə müəyyən edilməsini və ayrı orqanlar arasında bölünməsinə tələb edir. *Lokk* hakimiyyəti qanunverici, icraedici və ittifaq (federativ) kimi üç yerə ayırırdı. *Lokk* qanunların xalq tərəfindən seçilən və onun qarşısında məsuliyyət daşıyan nümayəndəli təsisat tərəfindən qəbul olunmasının tərəfdarıdır. O, hakimlərin təyin edilməsini də qanunverici hakimiyyətin hüquqlarına aid edirdi; burada ingilis hüququnun özünəməxsusluğu özünü göstərmişdir, onun mənbəyi isə məhkəmə praktikasıdır. *Lokk* hesab edirdi ki, qanunverici və icraedici hakimiyyətlər bir əldə cəmlənməməlidir, əks hal-

da, hakimiyyət sahibləri yalnız onlara sərfəli olan qanunlar qəbul edə bilər və onları yerinə yetirər, ümumi qanunlardan özlərinə sərfəli olanlarını seçər və digər vasitələrlə siyasi imtiyazlardan ümumi rifahın, sülh və təhlükəsizliyin, təbəələrin təbii hüquqlarına zidd olaraq, şəxsi maraqları üçün istifadə edə bilər. [1, s.161]

Monteskyenin fikrincə, bu üç idarəetmə forması - qanunverici orqan, qərar verən hakimiyyət və cinayəti mühakimə edən hakimiyyət bir şəxsdə və ya bir idarədə birləşsə, onda hər şey məhv olardı. *Monteskye* hesab edirdi ki, qanunverici hakimiyyəti ikipalatalı yığıncaq həyata keçirməlidir: “Beləliklə, qanunverici hakimiyyət həm əsilzadələrə, həm də xalq nümayəndəliyinin yığıncağına həvalə edilə bilər; bunların hamısının bir-birindən ayrı müşavirəsi, ayrı maraq və məqsədləri ola bilər”. *Monteskye* hesab edirdi ki, bir palata irsi, digəri isə seçkili olmalıdır; biri əsilzadələrin maraqlarını, digəri isə xalqın maraqlarını təmsil etməlidir. *Monteskye* hesab edirdi ki, İcraedici hakimiyyət monarxın əlində olmalıdır, çünki idarəetmənin həmişə tez hərəkət etməyi tələb edən bu idarə üsulu bir nəfər tərəfindən daha yaxşı edilir. Monarxın simasında icraedici hakimiyyət qəbul edilmiş qanunları ləğv etmək hüququna malikdir. [1, s.186-187]

Dövlət hakimiyyəti üç qola bölünür, lakin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir:

- 1) qanunvericilik;
- 2) icra;
- 3) məhkəmə hakimiyyəti [3, s.36]

Müasir konstitusiyalarda hakimiyyətin üç qola bölünməsi prinsipinin izah etməsində müəyyən

dəyişikliklərə və əlavələrə rast gəlmək olur. Belə ki, bəzi Latın Amerikasına ölkələrinin konstitusiyalarında (Nikaraqua 1987-ci il, Braziliya 1988-ci il, Kolumbiya 1991-ci il) hakimiyyətin dörd qola bölünməsi nəzərdə tutulur, dördüncü qolu isə seçki hakimiyyətidir. Bu hakimiyyət qolu xüsusi olaraq yaradılmış seçki məhkəmələrinin fəaliyyətində öz təşkilat ifadəsini tapır. Seçkilərlə əlaqədar dövlət qurumları ilə birbaşa mübahisələrə baxırlar.

İctimai rəyi simvolizə edən mətbuata bəzən dördüncü hakimiyyət də deyilir. Ancaq bu, sırf sosioloji yanaşmadır. Bildiyimiz kimi, mətbuat dövlət gücünə malik deyil, eyni zamanda filosof və sosioloqlar tərəfindən sadalanan səlahiyyətlərə malikdir: ideoloji hakimiyyət, texniki hakimiyyət, dini hakimiyyəti və s. dövlət hakimiyyəti hesab edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsi dövlət hakimiyyətinin hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında təşkilinə həsr edilmişdir. Bu maddəyə əsasən, Azərbaycan Respublikasında qanunverici hakimiyyəti Milli Məclis, icra hakimiyyətini Prezident, məhkəmə hakimiyyətini isə Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrinə mənsubdur. Oxşar maddəyə bir sıra dövlətlərin konstitusiyalarında da rast gəlinir. Məsələn, Türkiyənin 2010-cu il Konstitusiyasına görə, qanunverici hakimiyyət Türk milləti adından Türkiyə Böyük Millət Məclisinə məxsusdur. Bu səlahiyyət əlindən alınmışdır (Maddə 7). İcra hakimiyyətini və vəzifəsini Konstitusiyaya və qanunlara uyğun olaraq Prezident və Nazirlər Kabineti həyata keçirir (Maddə 8), məhkəmə hakimiyyətini isə Türk xalqı adından müstəqil məhkəmələr həyata keçirir (Maddə 9), lakin 16 aprel 2017-ci il tarixində Konstitusiya referendumu keçirildi və seçicilərin çoxusu prezident respublikasının qurulması, baş nazir vəzifəsinin ləğvi, parlament üzvləri sayının artırılması və Hakimlər və Prokurorlar Şurasında islahatların başlamasına səs verdi. [4, s.230-231]

Ədəbiyyatda “hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi” anlayışının aşağıdakı üç elementdən ibarət olması göstərilir:

1. Çəkilmə və tarazlaşdırma;
2. Dövlət hakimiyyəti orqanlarının birliyi;

3. Dövlət hakimiyyəti orqanlarının qarşılıqlı əlaqəsi [2, s.86].

Hüququn aliliyinin əsaslandığı mühüm prinsiplərdən biri də “hakimiyyətlərin bölünməsi” prinsipidir. Belə ki, hakimiyyətin hər bir qolu digərinin müdaxiləsi olmadan öz funksiya və səlahiyyətlərini çəkilmə və tarazlıq mexanizmi əsasında həyata keçirir. Konstitusiya nəzarətini həyata keçirən Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin səlahiyyət qolu ilə onun yurisdiksiyası arasında ziddiyyətlər mövcuddur. Konstitusiya dövlətin əsas qanunu kimi müstəsna əhəmiyyətə malik olduğundan, onun bütün qanunlarının ona zidd olmaması üçün nəzarət sisteminin səmərəliliyi tələb olunur. Bununla belə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi qanunvericilik hakimiyyətinin bəzi funksiyalarını da yerinə yetirir. Belə ki, digər məhkəmələrdən fərqli olaraq qanunvericilik fəaliyyətini həyata keçirir. Həmçinin, onun məhkəmə orqanı kimi qiymətləndirməsi də birmənalı deyil. Bu, problemin bir sıra problemlərlə ortaya qoyur. Əslində hakimiyyət qolları öz funksiyalarını yerinə yetirərkən çəkilmə və tarazlaşdırma mexanizmi əsasında fəaliyyət göstərdiyindən, onların bir-birinin imkanlarını əsaslı şəkildə məhdudlaşdırması ilə müəyyən dərəcədə razılaşmaq olar. Bununla belə, bir-birinin fəaliyyət sahələrinə əhəmiyyətli təsir o qədər də uğurlu hesab edilə bilməz.

Hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipinin konstitusiya ilə təsbiti, dövlət orqanlarının bu prinsip əsasında formalaşması və fəaliyyət göstərməsi, real “çəkilmə və tarazlaşdırma” mexanizminin mövcudluğu müəyyən mənada hakimiyyətin mənimlənməsinə mane olur. Ölkə konstitusiyasında hakimiyyətlərin bölünməsi mexanizmi müəyyən edilərkən bu ölkənin dövlətçilik ənənələri, cəmiyyətdəki siyasi qüvvələrin balansı, milli mentalitet məsələləri mütləq nəzərə alınır. Nəticədə hər bir demokratik dövlətin konstitusiyasında yerli şərait nəzərə alınmaqla hakimiyyət bölgüsü mexanizmi müəyyən edilir ki, bu da hər bir dövlətdə hakimiyyət bölgüsünə dair unikal modelin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Hakimiyyətlərin bölünməsi mexanizmi birbaşa idarəetmə forması ilə bağlıdır. Ona görə də

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dövlət hakimiyyətinin təşkilinin əsası kimi hakimiyyət bölgüsü prinsipi müəyyən edilərkən mövcud reallıqlar, dövlətçilik ənənələri, xalqın milli-mədəni xüsusiyyətləri nəzərə alınmış, mexanizm işlənib hazırlanmışdır .

Konstitusiya hakimiyyətin istənilən qanadının hakimiyyəti qəsb etməsinin qarşısını almaq potensialını təmin edir. Bu, hakimiyyətin hər bir qolunun digərinin səlahiyyətlərinə müdaxiləsinin qadağan edilməsi və yalnız konstitusiya ilə mü-

əyyən edilmiş çərçivədə digər hakimiyyət qolunun fəaliyyətinə nəzarətin qadağan edilməsi ilə tənzimlənir. Konstitusiyada hər bir dövlət orqanının hüquqi statusu, səlahiyyət bölgüsü elə müəyyən edilir ki, onlar öz funksiyalarını layiqincə yerinə yetirə bilsin.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında hakimiyyət bölgüsünün çox optimal mexanizmi müəyyən edilmiş, onun konstitusiya əsasları müəyyənləşdirilmiş, eyni zamanda səmərəli icra modeli yaradılmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

- 1.Siyasi və hüquqi təlimlər tarixi.Dərslik ali məktəblər üçün./ Professor O.E.Leystin redaktorluğu ilə.M.: “Zertsalo”, 2006. (azərb.dilinə tərcümə edən: T.K.Zeynalova) .Bakı: Nurlan, 2008, 390 s.
- 2.Qəndilov S.T. Dövlət İdarəçilik nəzəriyyəsi. Bakı: Elm və təhsil, 2010. 550 s.
- 3.Hüseynov L. Beynəlxalq hüquq.Bakı:Hüquq ədəbiyyatı, 2000. 408 s.
- 4.Xuduoğlu Ş. Xarici dövlətlərin konstitusiyaları.Bakı:Qanun, 2010. 387 s.

Гусейнов Мустафакамал

ПРИНЦИПЫ РАЗДЕЛЕНИЯ ВЛАСТЕЙ

Резюме

В статье рассмотрены различные научные подходы к принципам разделения властей, охарактеризованы их особенности и одновременно теоретически обоснованы.

Huseynov Mustafakamal

PRINCIPLES OF SEPARATION OF AUTHORITIES

Summary

The article considers various scientific approaches to the principles of separation of powers, characterizes their features and at the same time substantiates them theoretically.

Sona ƏLİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti

**Hüquq fakültəsi Dövlət və hüquq
nəzəriyyəsi və tarixi kafedrasının**

magistranı

HÜQUQYARATMA ANLAYIŞI VƏ NÖVLƏRİ

Açar sözlər: Hüquqyaratma, hüquqyaradıcılıq, təsnifat, Hüquqyaratma növ

Ключевые слова: правотворчество, правообразование, классификация, виды правотворчества.

Keywords : lawmaking, lawmaking, classification, type of lawmaking.

Dövlətin hüquqla bağlı 3 funksiyası var: hüquqyaratma, hüquq tətbiq etmə və hüquq mühafizə funksiyası. Hüquqyaratma əsas funksiyalardan biri olmaqla norma yaratma, dəyişdirmə, ləğv etmə, yəni hüquq normalarının qəbulu, dəyişdirilməsi, ləğvi üzrə dövlətin təşkilati-hüquqi fəaliyyətidir. Hüquq ədəbiyyatında hüquqyaratma anlayışı ilə bağlı bir çox oxşar təriflər var. Məsələn, T.N.Radko qeyd edir: "Hüquqyaratma normativ hüquqi aktların yaradılması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi üçün aktiv bir dövlət fəaliyyətidir" (5, 363). Həmçinin L.A. Morozova hesab edir ki, "Hüquqyaratma, dövlətin normativ hüquqi aktların dərc edilməsi, dəyişdirilməsi və ləğvi üzrə fəaliyyəti kimi başa düşülür" (4,301). Ədəbiyyatda hesab olunur ki, bu yanaşmalar hüquqyaratma anlayışını daraldır, çünki bu proses təkcə normativ hüquqi aktların dərc edilməsi ilə bağlı deyil, həm də hüquqi presedentlərin yaradılmasını, tənzimləyici müqavilələrin bağlanmasını və s. əhatə edir (6,318). Bu fikirlərə əsasən hüquqyaratmaya belə anlayış vermək olar: Hüquqyaratma hüquqi aktların yaradılması, dəyişdirilməsi, ləğv edilməsi, dərc edilməsi üzrə dövlətin iradəsini ifadə edən dövlət orqanlarının, qeyri-dövlət təşkilatlarının, xalqın (ümumxalq səsverməsi - referendum yolu ilə) fəaliyyətidir.

Hüquqyaratma və hüquqyaradıcılığı anlayışı fərqli anlayışlardır. Hüquqyaradıcılığı daha geniş anlayışdır və hüquqyaratma hüquqyaradıcılığının hissəsi kimi çıxış edir. Hüquq yaradıcılığı yalnız dövlət tərəfindən normativ aktların qəbulu yolu ilə formalaşdırılmır. Onun formalaşdırılmasında digər - sanksiyalaşdırılmış adətlər, dini ehkamlar, kanonlar, elmi doktrinalar, müqavilələr kimi vasitələr məlumdur ki, onların da hamısı hüququn bütün inkişafı boyu onu bu və ya digər dərəcədə zəngilləşdirməkdə davam edirlər. Hüquqyaradıcılığının əsas elementi hüquqyaratma olaraq qalır ki, onun da əhəmiyyəti ictimai münasibətlər inkişaf etdikcə ölkə daxilində və xaricində hüquqi tənzimləmə sferaları genişləndikcə artır (3,182).

Ümumi (anqlosakson) hüquq sisteminə daxil olan ölkələrdə məhkəmə hakimiyyəti dövlət hakimiyyətinin müstəqil qolu kimi hüquqyaratma fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər. bu özlərdə məhkəmə presedenti hüququn əsas mənbəyi hesab edilir və məhkəmə qərarı çıxarılmakən aşağı instansiya məhkəməsinin analoji iş üzrə qərarına əsaslanır. Bəzən məhkəmə qərarları hətta ölkə miqyasında imperativ xarakterə malik olur. Lakin qanunlar və digər normativ aktlar da bu ölkələrdə hüququn mənbəyi kimi əhəmiyyətə malikdir.

Roman-german hüquq sistemində isə məhkəmələr hüquqyaratma fəaliyyətini həyata keçirmir. Məhkəmə təcrübəsinin rolunu qanunun təfsiri (izahı) ilə məhdudlaşdıran roman-german hüquq sistemi ölkələrində belə hesab edilir ki, məhkəmə təcrübəsi, yəni onun praktika fəaliyyəti, heç vaxt hüququn mükəmməl mənbəyi ola bilməz. Lakin məhkəmə presedentinin bir çox hallarda böyük əhəmiyyəti var, məsələn, kazusların aradan qaldırılması.

rılmasında və hüquqda boşluqlarının doldurulmasında, kolliziyaların həllində mühüm rol oynayır. Beləliklə, məhkəmələrin hüquqyaratma fəaliyyəti roman-german hüquq sistemi üçün yox, ingilis-sakson hüquq sisteminin başlıca xüsusiyyəti hesab olunur.

Azərbaycan roman-german hüquq sistemində daxil olan ölkədir. Hüquqyaratma fəaliyyəti hakimiyyətin qanunverici orqanına məxsusdur.

Hüquqyaratmanın subyektə görə 4 növünü göstərə bilərik:

1. Xalq hüquqyaratması - Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 2-ci maddəsinin II hissəsinə görə ümumxalq səsverməsi - referendum Azərbaycan xalqının öz suveren hüququnu bilavasitə həyata keçirməsinin vasitəsidir. Konstitusiyasının 3-cü maddəsinin I hissəsinə görə Azərbaycan xalqı öz hüquqları və mənafeləri ilə bağlı olan hər bir məsələni referendumla həll edə bilər. Xalqın bu hüququ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 3-cü maddəsindən irəli gəlir.

2. Dövlət orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyəti - Hüquqyaratma dövlətin hüquqla bağlı 3 funksiyasından biridir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsinə əsasən qanunvericilik hakimiyyəti Milli Məclis tərəfindən həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 93-cü maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi öz səlahiyyətlərinə aid məsələlər üzrə Konstitusiya qanunları, qanunlar və qərarlar qəbul edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsinə əsasən icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinə mənsubdur. Konstitusiya əsasən qanunlar prezident tərəfindən təsdiq edilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 113-cü maddəsində qeyd edilir ki, Prezident fərmanlar, başqa məsələlər barəsində isə sərəncamlar qəbul edir. Konstitusiyasının 120-ci maddəsinə uyğun olaraq Nazirlər Kabineti qərarlar, başqa məsələlər üzrə sərəncamlar qəbul edir. 124-cü maddədə qeyd edilir ki, yerlərdə icra hakimiyyətini yerli icra hakimiyyətlərinin başçıları həyata keçirir (1).

3. Yerli özünü idarə orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyəti – AR Konstitusiyasının 144-cü maddəsində bələdiyyənin səlahiyyətləri sırasında

bələdiyyənin reqlamentinin təsdiq edilməsi; bələdiyyənin sədrinin və onun müavirlərinin, daimi və başqa komissiyaların seçilməsi; yerli vergilərin və ödənişlərin müəyyən edilməsi, yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsi; yerli iqtisadi inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsi; yerli ekoloji proqramların qəbul və icra edilməsi və s. məsələlər öz əksini tapmışdır. Yerli özünü idarə orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyəti Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, qanunları, “Bələdiyyələrin statusu haqqında” 2 iyul 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu bələdiyyə reqlamenti ilə tənzimlənir. Bələdiyyə öz iclaslarında ərazisinə aid baxılan məsələlərə dair qərarlar, məsələn, vergilər və ödənişlərlə bağlı qərarlar qəbul edir. Bələdiyyə Konstitusiya ilə təsbit edilmiş səlahiyyətlərini həyata keçirməkdə müstəqildir və onun müstəqilliyi dövlət tərəfindən təmin olunur. Lakin bu heç də bələdiyyə ərazisində yaşayan vətəndaşlar qarşısında onların məsuliyyətini istisna etmir. Konstitusiyanın həmin maddəsi dövlət bələdiyyələrin fəaliyyətinə nəzarət etməsini, bundan başqa, bələdiyyələrin AR Milli Məclisinə hesabat təqdim etmək vəzifəsini həvalə etmişdir (3,188-189).

4. İctimai təşkilatların hüquqyaratma fəaliyyəti - İctimai təşkilatların hüquqyaratma fəaliyyəti qanun əsasında həyata keçirilir. Hüquqyaratma dövlət orqanlarının səlahiyyətinə məxsusdur. Buna görə ancaq dövlət tərəfindən həvalə edildikdə ictimai təşkilatlar bu fəaliyyətlə məşğul ola bilər.

Hüquqyaratma hüquqi aktlar əhəmiyyətinə görə də 2 növə ayrılır: qanun və qanunqüvvəli aktlar.

Qanun - yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan, ali dövlət hakimiyyəti orqanı tərəfindən və ya referendum yolu ilə qəbul edilən və daha mühüm ictimai münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktdir. Qanun normativ aktların əsas növü olmaqla dövlət orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyətinin hüquqi əsasını təşkil edir (3,168). Qanunlar ali hüquqi qüvvəyə malikdir. Bu o deməkdir ki: 1) bütün digər normativ hüquqi aktlar qanunlardan mənbə götürməli və heç vaxt onlara zidd olmamalıdır, digər normativ hüquqi aktla qanun arasında ziddiyyətin varlığında sonuncu üstün

qüvvəyə malikdir; 2) qanunların heç bir digər orqanın təsdiqinə ehtiyacı yoxdur; 3) onu qəbul etmiş orqandan başqa heç kim qanunu ləğv etmək, yaxud dəyişmək hüququna malik deyil (2,171).

Azərbaycan Respublikasında qanun ali nümayəndəli orqan olan hakimiyyətin qanunverici qoluna aid olan Milli Məclis tərəfindən qəbul edilir. Həmçinin qanun referendum (ümüm-xalq səsverməsi) yolu ilə də qəbul edilə bilər. Bu baxımdan qanunlar hüquqi əhəmiyyətinə görə ayrılır :

1. Konstitusiyaya (ən ali hüquqi qüvvəyə malik qanun)

2. Referendumla qəbul olunmuş qanunlar

3. Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qanunlar

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi 94-cü maddəsinin birinci hissəsinin 2, 3, 4-cü bəndlərində göstərilən məsələlərə dair 83 səs çoxluğu ilə, qalan məsələlərə dair isə 63 səs çoxluğu ilə qanun qəbul edir.

Qanun qüvvəli aktlar: səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən qanun əsasında qəbul edilmiş və qanunun icrasına yönəlmiş aktlardır. Bunlara aşağıdakılar daxildir: 1) AR Prezidentinin fərmanları; 2) AR Nazirlər Kabinetinin qərarları; 3) Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları; 4) Yerli icra hakimiyyəti orqanlarının normativ xarakterli aktları. Fərmanlar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəaliyyətinin hüquqi formasıdır. Fərmanlar qanunqüvvəli aktlar

içerisində əsas yer tutur ki, bu da Azərbaycanda prezidentlik institutunun hüquqi təbiətindən irəli gəlir (3,171). Qanun qüvvəli aktlara sırasında yerli qanun qüvvəli aktlar, lokal qanun qüvvəli aktlar, idarənin qanun qüvvəli aktlarını qeyd edə bilər. Ayrı-ayrı idarələrin qanun qüvvəli normativ aktları, bir qayda olaraq, idarədaxili münasibətləri tənzimləyirlər. Yerli qanun qüvvəli aktları ərazi dövlət hakimiyyəti və idarəçiliyi orqanları, yaxud yerli özünüidarə orqanları qəbul edirlər. Lokal qanun qüvvəli aktları müdiriyyət öz daxili problemlərinin həlli üçün qəbul edir. Onlar öz fəaliyyətini yalnız insan kollektivi ilə məhdudlaşdırırlar. Lokal aktlara əmək intizamı, ayrı - ayrı hissələr arasındakı münasibətləri tənzimləyən aktlar və s. aiddir (2,172).

Qanunu qanunqüvvəli aktlardan fərqləndirən əsas cəhət ondan ibarətdir ki, qanunun qəbul edilməsi AR Milli Məclisinin müstəsna səlahiyyətinə aiddir. O, yalnız qanunvericilik qaydasında və ancaq AR Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilə, dəyişdirilə və ya ləğv oluna bilər. Bu mühüm funksiyanın AR Milli Məclisinin səlahiyyətinə aid edilməsi hüquqyaratma prosesinin sabitləşdirilməsi və qanunçuluq rejiminin möhkəmləndirilməsi zərurətindən irəli gəlir. Qanunu qanunqüvvəli aktlardan fərqləndirən ikinci əlamət ondan ibarətdir ki, qanun ali hüquqi qüvvəyə malikdir. Bu o deməkdir ki, AR qanunları Respublikanın bütün ərazisində eyni qüvvədədir, qanunqüvvəli aktlara nisbətən üstün hüquqi qüvvəyə malikdir (3,168).

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2017, 91s.
2. Lazarev V.V. Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi. Bakı, Qanun, 2007, 482 s.
3. Məlikova M. F. Hüquq nəzəriyyəsi. Bakı, Elm və təhsil, 2019, 441 s.
4. Морозова Л. А. Теория государства и права. М.: Норма, 2010, 384 с.
5. Радько Т. Н. Теория государства и права. М.: Проспект, 2009, 744 с.
6. Теория государства и права. Под ред. А. В. Юрковского. Иркутск. Иркутский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры РФ, 2016, 620 s.

Сона Алиева

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ПРАВОТВОРЧЕСТВА
Резюме

В статье рассматриваются разные научные подходы к понятию правотворчества, характеризуются его особенности, а также различные виды правотворчества.

Sona Aliyeva

THE CONCEPT AND TYPES OF LAWMAKING
Summary

The article considers various scientific approaches to the concept of lawmaking, characterizes its features and at the same time discusses the types of lawmaking.

**Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri jurnalına
məqalələrin təqdim olunmasına dair tələblər**

Məqalənin mətni Microsoft Office Word programında, Times New Roman şriftində (şriftin ölçüsü 12), 1 intervalda, yuxarı və aşağıda 25 mm, soldan və sağdan 20 mm boş yer saxlamaqla uyğunlaşdırılmalıdır.

Məqalənin strukturunda aşağıdakı informasiya təqdim edilməlidir:

- UOT (universal onluq təsnifat);
- məqalənin adı, müəllifin adı, soyadı, elmi dərəcəsi, işlədiyi qurumun adı və vəzifəsi, elektron poçt ünvanı və mobil telefon nömrəsi;
- açar sözlər (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində – 5-7 söz);
- annotasiya (məqalənin adı, müəllifin adı və soyadı verilməklə Azərbaycan, ingilis və rus dillərində – 4-5 sətir);
- istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı əlifba sırası ilə yazılmalı və nömrələnməlidir;
- mətndəki istinaddan sonra istifadə edilmiş ədəbiyyatın sıra nömrəsi və müvafiq səhifələr kvadrat mötərizədə göstərilir. Məsələn: [15, s.120-122]. Mətnin altında sətiraltı istinadlar verilməməlidir.
- Məqalənin həcmi 5-10 səhifə olmaqla Azərbaycan, rus və ingilis dillərində təqdim oluna bilər.

Məqalələrin göndərilməsi üçün elektron ünvan: ehg69@mail.ru

Əlaqə telefonu: +994 50-210-48-80

**Общие требования к оформлению научной статьи для публикации в журнале
«Научный вестник Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики»**

Текст статьи должен быть набран в текстовом редакторе Word, шрифт Times New Roman, размер шрифта – 14, межстрочный интервал – 1,5, поля 2,5 см со всех сторон.

В статье должна быть представлена следующая информация об ее авторе:

- УДК (Универсальная Десятичная Классификация);
- фамилия, имя, отчество авторов и соавторов;
- ученая степень, ученое звание;
- должность, место работы (если таковое имеется);
- контактная информация (контактный номер телефона, e-mail);
- название статьи (на русском и английском языке);
- аннотация (4-5 строк) (на русском и английском языке);
- литература. В тексте ссылки нумеруются в квадратных скобках, номер указывает на источник в списке литературы. Сноски оформляются в []. Пример – [1, с.44]
- Представляемые статьи должны соответствовать тематике журнала, быть оригинальными, не опубликованными ранее в других печатных или электронных изданиях.
- Объем статьи не должен превышать 5-10 страниц.

Электронный адрес для направления научных статей: ehg69@mail.ru

Контактный телефон: +994 50-210-48-80

***Dərc olunan məqalələrin məzmununa görə redaksiya heyəti məsuliyyət daşıyır!
Редакция не несет ответственности за содержание публикуемых статей!***

DÜZƏLIŞLƏR

Əvvəlki nömrələrin mətnləri üçün:

Səh.156: annotasiya (məqalənin adı, müəllifin adı və soyadı verilməklə **Azərbaycan**, ingilis və rus dillərində – 4-5 sətir)